

KözössÉGteremtők

*Tisztelgés a magyar vallásszociológusok
nagy nemzedéke előtt*

KözössÉGteremtők

*Tisztelgés a magyar vallásszociológusok
nagy nemzedéke előtt*

Szerkesztették:
Pusztai Gabriella és Lukács Ágnes

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2014

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósult meg.

A kötet szerzői: Bálint Csaba, Bartl Ágnes, Bodacz-Nagy Zs. Boróka,
Fényes Hajnalka, Földvári Mónika, Gereben Ferenc,
Gyetzai Gellért, Hegedűs Rita, Kamarás István,
Kardos Katalin, Keller Tamás, Kopp Erika,
Máté-Tóth András, Morvai Laura, Nagy Attila,
Nagy J. Endre, Nagy Péter Tibor, Németh Nóra Veronika,
Pusztai Gabriella, Rébay Magdolna, Révay Edit,
Rosta Gergely

A kötet tanulmányait lektorálták:
Brezsnyánszky László, Bodó Sára, Cserti Csapó Tibor,
Dalminé Kiss Gabriella, Fényes Hajnalka,
Gereben Ferenc, Hegedűs Rita, Jancsák Csaba,
Jenei Teréz, Kamarás István, Kopp Erika,
Pusztai Bertalan, Pusztai Gabriella, Rosta Gergely,
Török Balázs, Török Péter

Technikai szerkesztő: Gál Attila

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISBN 978-963-318-424-0

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Nyomdai munkálatokat
a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte
www.dupress.hu

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
--------------	---

JUBILÁNSAINK

Gereben Ferenc: <i>Egy művelődésszociológus öninterjúja</i>	11
Kamarás István: <i>Hetven év hetven sorban</i>	25
Nagy J. Endre: <i>A Személytelen Rend szentsége és a szubjektum lázadása</i>	29

INDIVIDUÁLIS ÉS KÖZÖSSÉGI VALLÁSOSSÁG

Földvári Mónika & Rosta Gergely: <i>A FIVÉSZ másfél évtizede</i>	61
Bálicity Csaba: <i>Népegyházi keretek között működő vallásos kis csoportok mint közösségek</i>	79
Bodacz-Nagy Zs. Boróka: <i>Időskori vallásosság a szociális otthonokban</i>	95
Máté-Tóth András: <i>Mitikus mátrix – Jegyzetek egy bergeri fogalomhoz</i>	113
Nagy Péter Tibor: <i>Az „eredendő bűn” a 90-es évek elején</i>	121
Rosta Gergely & Földvári Mónika: <i>Fiatal felnőttek vallásosságának változása az ISSP- és az EVS-vizsgálatok tükrében</i>	129
Révay Edit: <i>A szerzetes hivatás motivációi – avagy a boldog rászédettek</i>	151

VALLÁSOSSÁG ÉS OKTATÁS

Kardos Katalin: <i>Felsőoktatási szakkollégiumok és hallgatóságuk – Egy országos szakkollégiumi kutatás másodelemzésének tapasztalatai</i>	173
Kopp Erika: <i>Egyházi iskolák tanulói összetételének vizsgálata – Felekezeti különbségek a kompetenciamérések háttérváltozóinak elemzése alapján</i>	197
Morvai Laura: <i>Pedagógusok a fenntartóváltás után – Egyházi iskolává válással kapcsolatos pedagógus-továbbképzések Borsod-Abaúj-Zemplén megyében</i>	225
Nagy Attila: <i>Magyarország az évtizedes PISA-tükörben</i>	251
Németh Nóra Veronika: <i>Egyetemi hallgatók olvasási és internetezési szokásai a vallásosság tükrében</i>	277

Rébay Magdolna: <i>Református javaslatok a felekezeti iskolák finanszírozására a Horthy-korszakban</i>	295
---	-----

KISEBBSÉGBEN VAGY TÖBBSÉGBEN?

Hegedűs Rita: <i>Kisebbségben – kontextuális hatás a vallásosság őrzésében</i>	317
Pusztai Gabriella & Fényes Hajnalka: <i>Önkéntesség és vallásosság összefüggései eltérő felekezeti kompozíciójú közegekben</i>	329
Bartl Ágnes: <i>A romák felekezeti megoszlása két népszámlálás alapján</i>	351
Gyetzai Gellért: <i>Keresztény romagyülekezetek Magyarországon – általános jellemzők</i>	365
Keller Tamás: <i>Gondolatok a kultúra méréséről és a mérés néhány következményéről</i>	381
Abstracts	397
Szerzőink	404

ELŐSZÓ

Kötetünk címe – KözössÉGteremtők – kétszeresen is üzen az olvasónak. Egyrészt arra utal, hogy az itt bemutatott vallásszociológiai kutatások azokkal a társadalmi alakulatokkal, közösségekkel foglalkoznak, amelyeket a vallásosság hív életre. A vallásgyakorló ember is lehet magányos, de lehet egy közösség tagja vagy szervezője. Ez a magatartás, s ennek magyarázatai és következményei válnak az igazán izgalmas vallásszociológiai elemzések tárgyává. A cím második jelentése azonban a kutatások tárgyán túlmutatva kutatói arcéleket igyekszik megrajzolni, amikor a hazai vallásszociológusok első nagy nemzedékére utal.

Ez a nagy nemzedék a negyvenes évek elején született és kezdte meg iskolaéveit. Felnőtté érésük éveiben szemtanúi voltak annak, amit később kutatóként tanulmányoztak: a vallásosság társadalomban betöltött szerepében bekövetkező olykor csendes, olykor heves változásoknak. Látták, hogyan lett a hegemon helyzetben lévő népegyházakból üldözött, részben együttműködő, részben ellenálló szervezet, illetve hogyan vált sokféle magatartást, nézetrendszert és szervezeti kötődést összefoglaló fogalommal a korábban egyértelműbbnek és egyneműbbnek tűnő vallásosság. Őnmaguk, gyermekeik, unokáik iskoláiban járva tapasztalták azokat a fordulatokat, melyek a tradicionálisan működő, kötelező iskolai hittanoktatástól az iskolából kitiltott vallásoktatáson át újra az iskolába, majd napjainkban az órarendbe visszaillesztett választható hittanig vezettek. Kisgyermekkorukban magától értetődő volt, hogy a társasági élet, a szűk családi, baráti kapcsolatokon túlmutató társas mező döntően egyházközüli ifjúsági és civil szervezetekből állt, s majd csak hosszú évtizedek után volt alkalmuk újra vallásos szellemű, de legalísan működő szervezetek tagjává válni. Ezeknek az eseményeknek minden kortárs tanúja volt némán, reflexiók nélkül. De jubilánsainkat kutatási témájuk sokkal intenzívebben szólította meg, mondhatnánk úgy, provokálta őket. Személyes életük eseményeiben tapasztalták azt, hogy a vallási intézményrendszerhez való kötődésük döntő hatást gyakorolt iskolai, foglalkozási, társadalmi státusukra. Sorsfordulataik értelmiségi reflexiókat hívtak elő bennük, s hatalmas önfegyelmel, kutatói kíváncsisággal és intellektuális bátorsággal vizsgálták az őket ki-

bocsátó közösségek sorsát. Munkájukkal nem járt jól finanszírozott hazai vagy külföldi kutatóintézeti állás, s nem is volt nagy tülekedés e téma kutatása körül, de a nagy nemzedék tagjai dolgoztak. Bár országhatárok közé voltak zárva, lassan, személyes kapcsolataik révén kiterjesztették kutatásaikat a Kárpát-medencei magyarságra, s így az első hazai indíttatású nemzetközi vallásszociológiai összehasonlítások úttörői lettek, s érzékenyvé váltak a nemzetközi vallási változások európai trendjei iránt.

A kötet címének értelmezéséhez hozzátartozik, hogy nemcsak a saját kutatási és publikációs tevékenységüket szervezték, hanem, amint lehetőség nyílt rá, a kilencvenes években képesek voltak iskolát szervezni, kutatói utánpótlást nevelni, s máig a hallgatók tehetségfejlesztését végzik. Legfiatalabb tanítványaik huszonévesek, a legidősebbek közel ötvenesek, vagyis mostanában annyi idősök, mint ők voltak a műhelyteremtés idején. A következő évtizedek adnak arra választ, hogy vajon ők mire lesznek képesek kutatóként, tanárként, hisz gyümölcséről ismerjük meg a jó fát.

Pusztai Gabriella

JUBILÁNSAINK

Gereben Ferenc

EGY MŰVELŐDÉSSZOCIOLÓGUS ÖNINTERJÚJA

Vallásosság versus olvasáskultúra, értékrend, identitás

Kérdező: *Amikor az ember felváltja a hetedik „ikszet”, úgy érzem, fel kell tenni bizonyos kérdéseket önmagának.*

Válaszadó: Mindenképpen. De ezeknek inkább belső kérdéseknek és válaszoknak kell lenniük.

K.: *De ha az ember élete bizonyos mértékig valamiféle nyilvánosság előtt zajlott, vagyis ha évtizedeken át publikált és tanított, számvetését nem tarthatja meg mégsem teljesen magának.*

V.: Ebben van igazság. De ebben az esetben sem az lesz a mérvadó, amire ő maga jut magával, hanem az, ahogy majd a kívülállók megítélik.

K.: *Ebben is van igazság. Maradjunk hát abban, hogy a számvetés részleges lesz. Először pályára állásodról, majd kutatási tapasztalataid bizonyos elemeiről szeretnék kérdezni, főleg azokról, amelyek a vallásossággal kapcsolatosak.*

V.: Miért éppen a vallásossággal? Foglalkoztam több vonatkozásban is vallásszociológiával, de soha nem tartottam magam vallásszociológusnak.

K.: *De ez az interjú egy vallásszociológiai konferencia előadásaival együtt fog megjelenni, és ráadásul egy olyan konferenciáról van szó, amelyen Te nyitó előadást tartottál.*

V.: Jó, akkor elmondom, hogy az elmúlt évtizedek során kutatásaimban a vallásosságnak milyen kapcsolódásait észleltem olyan diszciplínákkal, mint például a *kulturális magatartás*, az *identitástudat*, az *értékorientáció*, amelyek pályám során ugyancsak vissza-visszatérően foglalkoztattak. Persze ezek töredékes információk lesznek, Szent Pál is azt mondta: „tudásunk csak töredékes...” Nem akarok, nem is tudok szentenciákat mondani: ezek a kapcsolatrendszernek részben nagy összefonódásban, másrészt állandó változásban vannak, kutatási tapasztalataimat a múlt idő és a más nézőpontú vizsgálódások egyaránt korrigálhatják. És előre is elnézést kérek

szerénytelenségemért, de a most óhatatlanul leegyszerűsítve említett kérdések kapcsán néhány esetben utalni fogok a részletesebb megértést elősegítő korábbi írásaimra, de másokéra is.

K.: *Mielőtt rátérünk ezekre a témákra, szeretnénk valamit hallani pályára állásodról. Eredetileg is szociológus akartál lenni?*

V.: Nem, már csak azért sem, mert a hatvanas években, amikor én egyetemre jártam, még nem is volt szociológia szak. Elmondhatom, eredetileg egyáltalán nem arra készültem, amivel azután egész életemben foglalkoztam. Vagyis nem készültem semmilyen fajta szociológusnak; a művészetek érdekelték, a képzőművészetek és az irodalom. Zsenge koromban mindkettőt „alkotólagosan” is műveltem. Halkan azt is elárulom, hogy elég szép számmal jelentek meg verseim. Vidéki lévén vidéki folyóiratokig jutottam el velük, bölcsész koromban azonban abbahagytam az írást, maradt az olvasás. Művészettörténész és irodalmár szerettem volna lenni, végül magyar–könyvtár szakra (ugyanis „X-es”, vagyis „osztályidegen” származású voltam), csak nagy nehezen, két év gyári munka után sikerült bekerülnöm. Az ELTE és az Eötvös-kollégium (ma már *Eötvös Collegium*nak írják, mint alapításakor) hallgatójaként az irodalom mellett esztétikával, népköltészettel foglalkoztam, kissé naivul folklóresztétikai kutatásokat tervezgettem, szakdolgozatomban a Szent László-legenda ősi keleti és népballadai motívumait bogoztam...

K.: *És ezek után hogyan lettél művelődésszociológus?*

V.: Hát először inkább olvasáskutató... A könyvszakma a hatvanas években létrehozott egy piackutató csoportot, és én – állástalan friss diplomásként – véletlenül odasodródtam. Kezdetben nagyon pragmatikus vizsgálatokat végeztünk, és én – kellő keserűséggel – úgy éreztem, hogy nagyon eltávolodtam a vágyaimtól. Azután magam is tettem érte, hogy közelebb kerüljek hozzájuk. Ebben része volt annak is, hogy első főnököm, a közgazdász *Mándi Péter* kellően toleráns volt. Sikerült olyan irányba vinni a kutatásokat, hogy azok már az olvasók ízlésével, az olvasói ízlés szerkezetével, az egyéni élettörténeten belüli változásaival, az olvasás motívumaival is foglalkozzanak. Ezeket a témákat már meg lehetett szeretni. Néhány éven belül eljutottunk oda, hogy én, a matematikától meglehetősen idegenkedő filosz – persze egy volt egyetemi társam, *Sárdy Péter* matematikus ötletadó közreműködésével – a társadalmi tudatban egymást vonzó és taszító irodalmi minőségek szerkezetének felrajzolására tettem kísérletet.

K.: *Kissé közkeletűbben fogalmazva?*

V.: Arról volt szó, hogy a Yule–Kendall-féle asszociációs együttható se-

gítségével az olvasók által kedvenként említett írók együttemlítési sűrűségéből következtetni lehetett e szerzők numerikusan kifejezhető „vonzási” vagy „taszítási” (illetve közömbös) kapcsolatára, és ezek alapján – a „vonzódási” kapcsolatokat követve – hipotetikusán meg lehetett rajzolni a társadalmi ízlés rétegződését a lektűröktől a magas irodalomig (Gereben, 1974). Sajátosnak mondható, de ez a bizonyos Q-ként jegyzett mutató mondhatni végigkísérte azután szakmai pályafutásomat.

K.: És mi volt ennek a mutatónak a gyakorlati haszna, vagy volt-e egyáltalán valamilyen köze a társadalmi praxishoz?

V.: Az egyéni és társadalmi ízlés mobilizálhatósága, vagyis „javításának” lehetősége a magyar művelődés- és művészetszociológiai kutatások kezdeti évtizedeiben makacsul visszatérő gondolatnak számított. E diszciplínák hazai meghonosítói között ugyanis több olyan értelmiségi volt (például Józsa Péter, Tánczos Gábor és a már említett Mándi Péter is), akik az 1956-os forradalomban való részvételük miatt börtönt vagy más büntetést kaptak, és akik a politika és a gazdaság hatalom általi teljes kisajátítása miatt egyedül a kulturális területen láttak lehetőséget némi társadalmi önmozgásra, a kulturális értékek demokratizálására. A hatalom persze a kultúrát is ellenőrizte, és a kutatás során is fennállt annak a veszélye, hogy az ember beleütközik a szocialista kultúrpolitika „három T”-jébe („támogatás-tűrés-tiltás”), s azon belül is a tiltásba. Úgy adódott, hogy egy 200 oldalas kutatási jelentésem, amely a kortárs irodalom népszerűségét vizsgálta városi olvasók körében, s amely többek között kimutatta, hogy a kurzus egy, politikai okokból futtatott írójának (*Berkesi Andrásról* volt szó) népszerűsége milyen gyenge színvonalú irodalmi ízlésvilágra támaszkodik, nem kaphatott nyilvánosságot. A Magvető Könyvkiadó akkori nagy hatalmú igazgatója (ő volt Berkesi kiadója is) azt kívánta, hogy írjam át az írók népszerűségi listáit. Szabadkozásomra, hogy ezeket nem én, hanem az olvasói vélemények alakították ilyenné, az igazgató azt mondta: „na és?” Persze nem írtam át, s így aztán a kutatási jelentés nem jelenhetett meg, csak évek múltán egy-két részlete. (Például az imént lábjegyzetelt *Kultúra és Közösségben* megjelent cikk.) Később – ez már egy másik kutatóműhelyben volt – sikerült egy kicsit eltávolodni (legalábbis időlegesen) a politika elvárásaitól, és műhelytársaimmal az olvasást már egy meglehetősen gazdag összefüggérendszerbe ágyazottan vizsgálhattuk.

K: Hol működött ez a műhely?

V.: Az Országos Széchényi Könyvtárban, és azon belül is egy viszonylagos szellemi függetlenséget élvező intézményben, a Könyvtártudományi

és Módszertani Központban. 1977-ben kerültem oda, és más feladatok mellett lehetőségem nyílt országos reprezentatív olvasási felmérések végzésére. Az olvasást kezdetektől a (szellemi) kultúrához való társadalmi viszonyba ágyazva vizsgáltuk, és nemcsak az olvasáson kívüli közkeletű művelődési szokásokra (tv-nézés, mozibajárás) kérdeztünk rá, hanem igyekeztünk képet kapni például az olvasói ízlésnek a zenei és a filmízléssel, sőt a „televíziós ízléssel” való kapcsolatáról. 1978-as országos vizsgálatomnak fontos témái voltak továbbá a házi könyvtárak (az „eredeti könyvfelhalmozás” nagy korszaka volt ez Magyarországon!), valamint a társadalom tudatában élő könyvtárkép.

K.: *A vallásosság mint szociológiai probléma mikor bukkant fel munkásságodban?*

V.: Ott a KMK-ban, a nyolcvanas évek derekán. A téma, mondhatni, a levegőben lógott. *Tomka Miklós* néhány háztömbnyire tőlünk már javában folytatta a vallásosságra vonatkozó, de tömegkommunikációs kutatásokba bújtatott kérdezősködéseit; *Kamarás István* kollégám a *Mester és Margarita* című Bulgakov regény befogadásvizsgálatába, másik kollégám, *Nagy Attila* pedig a középiskolások olvasási szokásaira vonatkozó kutatásába csempészett be felekezeti középiskolába járó kontrollcsoportokat. Jómagam Tomka két alapkérdését (a felekezeti hovatartozásra és a vallásosság mértékére, illetve típusaira vonatkozó) tettem be második országos reprezentatív felnőttfelmérésem kérdőívébe, amelyben egyúttal két értékesztet is sikerült elhelyezni.

K.: *Ezekre az értékvizsgálatokra majd még vissza kell térnünk, de először nézzük meg, hogy a vallásos vagy a nem vallásos emberek olvastak-e inkább a nyolcvanas években?*

V.: Ez az 1985-ös országos vizsgálat az olvasáskultúra legmagasabb színvonalát azok körében mérte, akik „más meggyőződésük” miatt határozottan elhatárolódtak a vallástól. Ez a megállapítás elsősorban a könyvolvasók arányára és az olvasás gyakoriságára vonatkozóan volt igaz, mert az olvasmányok megválasztásában – ha olvastak – az önmagukat vallásosnak mondók valamivel igényesebbnek mutatkoztak. A nem vallásosok olvasói aktivitásban mért előnye sem érvényesült minden rétegben: a vallásos diplomások például többet olvastak hasonló végzettségű nem vallásos társaiknál...

K.: *Hát igen, ezt valóban szükséges volt végzettségi szintenként külön megvizsgálni, mert köztudott, hogy a vallásos populáció általában kevésbé iskolázott a nem vallásosoknál. De az alap- és középfokú végzettségűeknél ezek*

szerint – és ugye ők vannak többen – a vallástól elzárkózók vezettek. Vajon most is így van ez?

V.: Azóta több országos és szűkebb körű, felnőtt népességre és fiatalokra vonatkozó vizsgálat foglalkozott a kérdéssel, és ezek a vizsgálatok beszédes változásokat észleltek az ezredfordulón, majd a kétezres években. Ezekről a változásokról néhány éve megjelent egy tanulmánykötet, és abban egy összefoglaló tanulmány, amely az országos és rétegvizsgálatok legfőbb tanulságaira egyaránt kitért (Gereben, 2009).

K.: *Mégis, mit tudnál mondani az összefoglalás összefoglalásaként?*

V.: Időközben lezajlott egy rendszerváltozás, és ez a jelek szerint megbontotta a Kádár-korszak „katakomba-kereszténységének” (erre a fogalomra később még visszatérek) a külső világtól, a kultúrától való viszonylagos elzárkózását, és kezdetben (a kilencvenes évek elején) meg is növelte a vallási önbevallás mértékét és a vallásgyakorlók számát. Amellett, nagy küzdelmek árán, revitalizálódni kezdett a felekezeti oktatásügy is. Vallásosnak, hívőnek lenni és mutatkozni már nem jelentett okvetlenül hátrányt. Mindezek alapján az ezredfordulóra nemcsak az olvasási, hanem általában a művelődési aktivitás legerősebb mutatói az ateistákról a vallásosság „középső” kategóriáira (a vallásilag bizonytalanokra, a keresőkre, a dönteni nem tudókra, a tétován nem vallásosokra) tolódtak át. Ami pedig a befogadói érdeklődés és ízlés minőségi mutatóit illette: a rádióban, televízióban, sajtóban, könyvben és filmekben megjelenő kommercialításokra és bulvártartalmakra legkevésbé a vallásilag erősen elkötelezett rétegek mutatkoztak fogékonnak, ők inkább a hagyományos értékeket tartalmazó műveket részesítették előnyben.

K.: *Volt még következő lépcsőfok is? Elvégre az ezredfordulót már eléggé magunk mögött hagytuk...*

V.: Nagy Attila 2005-ös országos vizsgálatának eredményei már arról tanúskodtak, hogy az olvasáskultúra mennyiségileg és minőségileg egyaránt jó teljesítményszintjei még közelebb kerültek az elkötelezett vallásossághoz, az „egyház tanítása szerinti” vallásosokhoz. Félreértés ne essék: nincs lineáris összefüggés a vallásosság mértéke és az olvasói teljesítmények között, például a „maga módján” vallásos csoport gyengébben teljesített, mint a nem vallásosok. Tehát az elkötelezetten vallásos rétegen belül mutatkoztak határozottan pozitív kulturális tendenciák, minden bizonnyal azzal összefüggésben, hogy az utóbbi egy-két évtizedben ebben a rétegben – a rendszeresen templomba járók számbeli csökkenése mellett – lezajlott egy bizonyos „elitizációs” folyamat: nőtt körükben a magasan iskolázottak,

a városlakók és a fiatalok aránya. (Ezt a folyamatot szemléletesen mutatja be *Tomka Miklós* talán utolsó nagy empirikus tanulmánya, amelyet az Európai Értékrend Vizsgálat [EVS] 2008. évi magyarországi felmérése inspirált: Tomka, 2009.) Az „egyházias” vallásosság társadalomszerkezeti átrendeződését erősíti az a tény is, hogy *Rosta Gergely* a 15–29 éves korosztályon belül az ő kulturális teljesítményszintjeiket (a könyvolvasmányok évi mennyisége, családi könyvtár nagysága) magasabbnak találta korosztályuk átlagánál (Rosta, 2009). Végezetül – a további változások vizsgálatának fontosságát hangsúlyozva – elmondhatjuk, hogy egyelőre a vallásos emberek olvasási aktivitása a társadalmi átlaghoz képest növekvő mértékűnek, ízlésvilága pedig minőségre törekvőnek látszik, de kulturális tájékozódásuk – domináns vonulatait illetően – meglehetősen konzervatív, a modern irodalom értékesnek mondott műveit inkább az (iskolázott) nem vallásos emberek olvassák.

K.: *Korábban említetted, hogy a nyolcvanas évek derekán a művelődésszociológiai felmérések eszköztárába sikerült bevonni értékszociológiai aspektusokat is.*

V.: Igen, az 1985-ös országos reprezentatív adatfelvételtem kérdőívében a *Rokeach*-féle eszköz és célértékek, valamint az *Elisabeth Noelle-Neumann*-féle nevelési elvek tesztje is szerepelt. Az előbbi az MTA kutatócsoportjában folyó, *Hankiss Elemér* által vezetett értékvizsgálat egyik, de legtöbbször használt eszköze; az utóbbit – német szakirodalom alapján – tudtommal én használtam először hazai terepen. Persze nincs olyan teszt, amely teljesen valóságközeli képet tudna rajzolni egy társadalom vagy társadalmi csoport értékvilágáról, de bizonyos orientációs tendenciák kijelölésére alkalmasak lehetnek. Főleg ha több irányból, mondjuk több teszt felhasználásával vizsgálódunk.

K.: *A rendszerváltozás előtti Magyarországon a vallásos emberek értékrendje mennyiben különbözött a nem vallásosokétól, illetve különbözött-e egyáltalán?*

V.: Jelentősen különbözött. Mivel korábban ezeket a tapasztalatokat részletesebben is írásba foglaltam (Gereben, 1998), engedtessek meg ismét a summa summarum jellegű összefoglalást. Egyfelől a két értékteszt tételeit, másfelől pedig a vallási magatartás több dimenziójának (vallásossági önbesorolás, istenhit, vallásgyakorlási aktivitás, egyházhoz való közelség) kategóriáit egybevető sok-sok keresztábránál tanúsága szerint a vallásos emberek a következő értékeket preferálták: felebaráti szeretet, lelkiismeretes munka, a külvilágtól való visszavonultság; szerénység, önmérséklet, transzcendenciára való ráhangoltság. Ezzel szemben a nem vallásos emberek válaszaik a következő értékprofilra rajzolták ki: individualitás, önérvényesítés, közéleti

érdeklődés, információ- és kultúraéhség, kreativitás, dinamizmus; evilági-ság, életélvezet. Jól érzékelhető, hogy egy meglehetősen bipoláris világról van szó. A vallásos emberek a kommunizmus évtizedeiben mintha teljesen más szocializációs folyamatokon mentek volna keresztül, mint a társadalom másik fele: bár értékviláguk sok erkölcsi értéket tartalmazott, de a belterjesség és a szűkösség jegyeit is felfedezhetjük rajta. Több évtizedes kényszerek hatására hajlamossá váltak arra, hogy a hagyományos értékek katakombájába zárkozzanak, és átengedjék másoknak a közéleti és gazdasági érvényesülés, az információáramlás és a kulturális csere fórumait. Az ebből az értékvilágból kirajzolódó habitust neveztem én beszélgetésünk korábbi szakaszában „katakomba-kereszténységnek”.

K.: *Hát ez elég komoly hátrányt jelenthetett a rendszerváltás kezdetén...*

V.: Igen, de ahogy láttuk, hogy az évek múlásával az intenzívebb olvasói érdeklődés is közeledni kezdett az elkötelezett vallásosság kategóriájához, a vallásosság értékörnyezete általában véve is átalakulásnak indult. Az ezredfordulós országos felmérésünkbe sajnos már csak az egyik (a nevelési) értékeszt fért bele, így csak ennek 1985-ös és 2000-es eredményeit volt módomban összevetni. Itt ismét segítségül hívtam a Yule–Kendall-féle asszociációs együtthatót, amely jelen esetben az egyes nevelési elvek (értékek) egymáshoz való vonzási vagy taszítási kapcsolatait (vagyis együttemlítésének sűrűségét, illetve ritkaságát) volt hivatva kifejezni. A jövő generáció felneveléséhez szükséges elvek közül választható volt egy „szilárd hit, szilárd vallási kötődés” elnevezésű lehetőség is. Azt vizsgáltuk, hogy aki ezt különösen fontosnak tartotta, a 15 másik közül mely elveket tartotta még kiemelendőnek (ötöt lehetett említeni!). A nyolcvanas években a vallásos hitre nevelés csak a „szerénynek és tartózkodónak lenni” lehetőséghez vonzódott erősen, viszont több taszítási kapcsolata is volt: a vallásos hit választói leginkább a politikai érdeklődéstől, az érvényesülésre való törekvéstől és az egészséges életmód említésétől tartózkodtak...

K.: *A másodrendű állampolgár tipikus képlete!*

V.: Az ezredfordulóra azonban szelídült ez a képlet: halványultak a vonzások és a taszítások is. Azok számára, akik a vallásos nevelést különösen fontosnak tartották, az érvényesülési törekvés helyett ugyan változatlanul a szerénységre való nevelés tűnt fontosabbnak, de a társadalom többi részéhez való viszonyuk már nem keltette a markáns szubkulturális elkülönülés benyomását. Jó lenne persze a folytatását is látni a folyamatnak, de sajnos ezzel az értékeszttel nem végeztek azóta országos reprezentatív vizsgálatot.

K.: És más módszerrel?

V.: Egy idézettel szeretnék válaszolni, amely egy értékesztőnél sokkal gazdagabb szempontrendszer alapján jellemzi a vallásosság társadalmi hatását. Tomka Miklós a már említett tanulmányában a következőket írja: „Korábbi vizsgálatok azt mutatták, hogy a vallásosság erősíti a megelégedettséget és a lelki nyugalmat, gyermekvállalásra ösztönöz és erősíti a családi kapcsolatokat. [...] Ugyancsak már korábbról tudjuk, de a 2008-as (EVS) adatok is alátámasztják, hogy a vallásosság nyitottabbá tesz másokkal szembeni kapcsolatokra, erősíti a szociális beállítottságot és fokozza a nemzeti kultúra és hagyomány iránti elköteleződést” (Tomka, 2010, 422).

K.: *Hát igen, ezek az értékek – visszafogottan fogalmazva – korántsem közömbösek a társadalmi együttélés minősége szempontjából... A felsorolás a nemzettudat említésével zárul, mint olyannal, amely jelentős ösztönzést kaphat a vallásosságtól. A nemzeti identitás operacionalizálására és empirikus vizsgálatára – határon innen és túl – több felmérésben is kísérletet tettél. Te is tapasztaltad ezt az összefüggést?*

V.: Igen, mégpedig gazdag viszonylatrendszer keretében. A legtagoltabban talán épp a Tomka Miklóssal közös kötetünkben vizsgáltuk, amelyben az erdélyi magyarok vallás- és művelődésszociológiai állapotát igyekeztünk feltárni (Gereben & Tomka, 2000, 70–84). Mind a vallásosságnak, mind a nemzeti azonosságtudatnak számos dimenzióját vettük górcső alá, és vettük össze egymással. Az identitástudatot egy körkörösén táguló viszonylatrendszernek tekintettük, amelyben az egyén a családtól az emberiségig találhat magának vonatkozási csoportokat, identifikáló kötődéseket. Mi elsősorban a nemzeti, vallási és kulturális „fogódzókat” vizsgáltuk: vagyis egyrészt a nemzethez tartozás vállalását (illetve nem vállalását), a nemzettudat milyenségét („Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”), a nemzeti önképet, a kollektív jövő- és múltképet (vagyis történelmi tudatot); másfelől a vallási magatartás szokásos indikátorait (a vallásosság és a hitbéli elköteleződések mértéke, a templomba járás és az imaélet aktivitása); valamint az anyanyelvhez, az anyanyelvi kultúrához, olvasmányokhoz való viszonyt.

K.: És hogy lehetne összefoglalni mindezek tanulságait?

V.: Ez a cizellált kapcsolatrendszer alapvetően pozitív jellegű volt, de nem volt teljesen lineáris. A vallásosság önbesoroló kategóriái erős kapcsolatot mutattak az identitástípusok milyenségével. Ez elsősorban a nem vallásos emberek identitásbeli közömbösségében és a vallásos világnézetűek nemzettudatának az átlagosnál sokkal pozitívabb érzelmi hangoltságában

mutatkozott meg, és csak kevésbé a tudatosabb (kulturális és „vállalásos-cselekvéses”) identitásformációk választásában. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az utóbbi, tudatosabb identitástípusok inkább a magasabb végzettségűek sajátjai voltak, míg az aktívabb vallásosság Erdélyben is inkább az alacsonyabb végzettségűeket jellemezte.) A vallásosság különböző mutatóinak erősödésével növekedett a nemzeti önképnek a pozitív színezete, és a történelmi múlt tanulságainak, példáinak fontosságérzete is. És fel kell idéznem azt a részeredményünket is, mely szerint akiknek valamilyen *vallási fordulópont* adódott az életében („amikor új és személyes kapcsolatba kerültek a vallással”), azok a legtudatosabbnak tekinthető „vállalásos-cselekvéses” identitástípust preferálták. Vagyis a vallásosságnak azon kitüntetett esetei, amelyek a szokásosnál (hitben, vallási élményben, vallásgyakorlásban) mélyebb, aktívabb és gazdagabb vallásosságot jelentettek, általában (kevés kivétellel) a nemzeti identitástudatnak is mélyebb, pozitívabb és aktívabb formáival jártak együtt. Azt azonban nehéz lenne megmondani, hogy az összefüggés két oldala – vallásosság és identitás – közül melyik az ok, s melyik az okozat: inkább kölcsönös függésről s egy tradicionális értékrendbe való közös beágyazottságról beszélhetünk. Most csak futólag említem meg, de szerintem nagyon érdekes volt az a tapasztalatunk, hogy a katolikus és református erdélyi magyarok nemzeti identitástudatát szinte teljesen azonosnak találtuk.

K.: Főtebb azt említetted, hogy ebben az erdélyi vizsgálatban az identitásnak egy harmadik alrendszere, az anyanyelvi kultúra, ezen belül az olvasáskultúra vizsgálata is jelentős szerephez jutott.

V.: Igen, és nemcsak ebben az erdélyi felmérésben, hanem a kilencvenes évek elejétől valamennyi határon innen és túl végzett kvantitatív és kvalitatív kutatásomban. Több vizsgálatban visszatérően azt tapasztaltuk, hogy az identitástudat az olvasáskultúra minőségével is szoros kapcsolatban áll. E kapcsolatrendszer összefoglaló bemutatására – Magyarország, Felvidék, Kárpátalja, Erdély és Vajdaság felnőtt magyarságának reprezentatív felnőtt mintáin végzett felmérések alapján – már egy korábbi kötetben (Gereben, 2005) kísérletet tettem, ezért itt ismét csak a legfontosabb tanulságokat idézném fel. A kulturálisan értékesnek mondható (mennyiségi és minőségi) olvasási teljesítmények tendenciaszerűen a vállalt, kellően tudatosított, a nemcsak érzelmileg, hanem feladatként, cselekvően átélt, és az adott közösség kulturális örökségét megőrizni szándékozó identitástípusokkal jártak együtt; míg az olvasási deficittek általában a töredezett, negatív és közömbös identitások kísérőjelenségei voltak. Az identitás fontos eleme a

kollektív önkép és a jövőkép is: úgy tapasztaltuk, hogy a legjobb olvasási teljesítmények azt a típust jellemezték, amely a magyarságot képes volt a pozitív és negatív tulajdonságok, vagyis az önértéktudat és az önkritika egységében látni; valamint amelyik a magyarság távlati jövőjét, ha nem is hurráoptimista módon, de bizakodó reménységgel szemlélte.

K.: *Gondolom, itt se vállalkoznál a független és függő változók pozícióinak egyértelmű kijelölésére...*

V.: Nem, itt is olyan együttjárásról, vagy mondjuk kölcsönhatásról beszélnék, amelynek azonban az emberi élet különböző szakaszaiban változhatnak a hangsúlyai. Arra gondolok, hogy az ifjúkori olvasmányok a még formálódó identitástudat és értékrend kialakításában jelentős szerepet kaphatnak, idősebb korban pedig valószínűleg inkább a már kialakult személyiség az, amely befolyásolja az olvasmányok megválasztását és befogadását.

K.: *Térjünk még vissza kis időre a vallásosság és az identitástudat kapcsolataira. Az előbbieken erről erdélyi adatok alapján beszéltél...*

V.: Igen, mert azt összefüggően publikáltuk is, de az együttjárások hasonló módon működtek a többi határon túli régióban is. A kapcsolat intenzitásában persze szerepet kapott a kisebbségi sors, amely felerősítheti a vallás és az anyanyelvű egyházi szervezet identifikáló szerepét. De Magyarországon is hasonló tendenciákat mértünk. Így például az Istenben *nem hívőkhöz*, valamint a „*kifejezetten nem vallásos*” válaszadókhoz a bizonytalan, negatív és közömbös identitástípusok, illetve a pesszimista jövőkép állt közelebb. Az elkötelezett istenhívők viszont a kulturális értékek vagy a pozitív érzelmek által dominált, illetve a „vallalásos-cselekvő” identitás, továbbá a derűlátóbb jövőkép kategóriáiban szereztek előnyt. A „kifejezetten vallásos” csoport csak annyiban különbözik a hívőkéitől, hogy a preferált identitás-kategóriáik között a kevésbé reflektált „természetes érzés” típus is szerepelt. (Akik idesorolódtak, azok a „*Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?*” kérdésre olyanfajta ténymegállapítással válaszoltak, hogy „*annak születtem*”). Összegezve: az ezredfordulón a Kárpát-medence nagyobb létszámú közösségeiben az identitástudat és a vallásosság különböző paraméterei között pozitív összefüggés volt tapasztalható. Azóta mindkét alrendszer – és kapcsolatuk is – sokféle kihívásnak volt kitéve, az esetleges változások irányáról és mértékéről csak újabb átfogó vizsgálatok tudnának számot adni.

K.: *Mielőtt lezárnánk ezt a beszélgetést, ejtsünk néhány szót arról az ábráról, amely a már említett erdélyi kötetekben található (Gereben & Tomka,*

2000, 69), és amely kísérletet tesz arra, hogy térben modellezze az identitás-tudat szerkezetét!

V.: Pontosabban egy koordináta-rendszer síkjában. Ez az úgynevezett multidimenzionális skálázás (MDS) MINISSA-eljárásával készült. Ezt az eljárást – Füstös László kolléga útmutatása nyomán – először az értékek hipotetikus társadalmi hálójának felvázolására alkalmaztam (Gereben, 1999, 30–36). (Füstös is arra használta!) Ezután vittük át az identitás-tudat szerkezetének ábrázolására. Ez a matematikai eljárás a már említett Yule–Kendall-féle asszociációs együttható továbbvitele: míg az előbbi csak páros kapcsolatokat mutat ki, az MDS egyszerre próbálja kifejezni – egy koordináta-rendszer függőleges és vízszintes tengelye mentén szervezve – a rendszer valamennyi szereplőjének (értéknek, identitáselemnek) vonzási és taszítási viszonyát. Így a sűrűn együtt említett elemek egymás közelében, míg a nagyon ritkán együtt emlegetettek akár az ellenkező pólus mentén helyezkednek el.

K.: És az a bizonyos ábra mit árult el az erdélyi magyarok identitástudatának szerkezetéről?

V.: Előre kell bocsátanom, hogy nem a 6-7 identitáskategória egymáshoz való viszonyát vizsgáltuk, hanem először a „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” kérdésre adott válaszok tartalomelemzését végeztük el, és az így létrejött 23 szövegelemet vetettük alá az eljárásnak. Az volt a tapasztalatunk, hogy a függőleges tengely egyik oldalán kialakult egy szorosán együtt járó csoportosulás, mondhatni az identitás „magja”: ebben helyezkedett el (a család, szülőföld és a származás mellett) a vallás is. Ez a mag még az ábra ugyanezen oldalán a nemzetig táguló közösségi, valamint kulturális elemekkel (anyanyelv, hagyomány) gazdagodott. A tengely másik oldalán a pozitív és negatív érzelmek elemei helyezkedtek el, a két tömb között pedig az identitás vállalását, megőrzését feladatnak tekintő cselekvés motívumai. A rendszerből teljesen kisodródva az egyik sarokban „húzódott meg” a közömbös identitás.

K.: Ezt az ábrát csak az erdélyi magyarokra készítették el?

V.: Nem, a többi nemzetrész identitásának szemléltetésére is. De sajnos csak ezt publikáltuk, mivel csak az erdélyi magyarokról írtunk önálló kismonográfiát. Persze ez hiba volt. Egy számvetésben a kimaradt lehetőségeknek is szerepelnie kell, álljon ez itt a többi helyett is... Egy empirikus szociológus – még akkor is, ha nem „nagyüzemi” méretekben dolgozik – általában több adatot termel, mint amennyit később a vállára tud emelni. Azután jönnek az újabb feladatok, és elfedik a régieket...

K.: *Mégis – ha megvannak egyáltalán – mit tudnál mondani a többi MINISSA-ábráról, hasonlítanak az erdélyihez?*

V.: Előkerestem őket... Igen, hasonlítanak. A Felvidéken is összeáll a „mag-identitás” (benne a vallással), de kissé messzebb kerül tőlük az anyanyelv említése. Kárpátalján a vallás egészen az anyanyelv közelébe húzódott, s ez mondható el a Vajdaságra is. A „maghoz” minden esetben közel esik a „hagyományok”, „kultúra”, valamint általában a „vállalás” és az „át-hagyományozás” szükségességének említése. Az érzelmi elemek mindenütt távolabbra, a „másik oldalra” kerülnek, az identitásbeli közömbösség pedig mindenütt valahová a peremre. Mindez persze úgy nyerné el az igazi jelentőségét, hogyha egyszer – valakiknek – sikerülne megismételni a felméréseket, és az ugyanilyen módszerrel készült MINISSA-ábrákat összevetnék az adott régió ezredfordulós ábrájával.

K.: *Ahhoz viszont nem ártana valahogyan mégis közzétenni őket... Összefoglalóul még mit szeretnél elmondani a vallásosság „társadalmi kapcsolatairól”?*

V.: Az eddigiekben szociológus szemmel vizsgáltuk a kérdést. Tanulságos lehet, hogy hogyan látja ezt egy gyógyító valláspszichológus: „Végezetül néhány összefoglaló megállapítás arra nézve, hogy melyek a főbb ismérvei a lélekgyógyászati gyakorlatban az egészséges vallásos életnek és lélektani hatásának. [...] Az ilyen emberre [...] jellemző a mély belső *békesség*, mely nyugalmat, derűt, szeretetet sugároz magából. Egy másik lelki sajátosság a lelki arányosság, *harmónia*, mely az [...] egyéni adottságokkal, belső és külső körülményekkel összhangot tud teremteni. Jellemző a belső *integritás*, ami az illető céltudatos, értelmesnek átélt életvezetésében is megnyilvánul. A *szabadság lendülete*, mely a szellemi rugalmasságban, a mások iránti tágkeblűségben és empátiás készségben, valamint kreativitásban és saját maga vallási készségében is realizálódik...” (Süle, 1996, 133–134). (Kiemelések a szerzőtől.)

K.: *Hát ez nagyon szép végszó...*

V.: Többek számára talán túl szép. De ideái egy társadalomkutatónak is lehetnek...

Hivatkozott irodalom

- ♦ Gereben, F. (1974). Az irodalmi ízlés belső szerveződésének kérdéséhez. In *Kultúra és Közösség*, 1(2), 78–85.
- ♦ Gereben, F. (1998). *Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*. Budapest, OSZK.
- ♦ Gereben, F. (1999). *Identitás, kultúra, kisebbség*. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- ♦ Gereben, F. (2005). *Olvasáskultúra és identitás: a Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- ♦ Gereben, F. (2009). Olvasási-művelődési szokások és a vallásosság. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 73–96.
- ♦ Gereben, F. & Tomka, M. (2000). *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Budapest, Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet.
- ♦ Rosta, G. (2009). Ifjúság, vallás, kultúra. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 35–53.
- ♦ Süle, F. (1996). A valláslélektan aktualitása a pszichoterápiában. In Jancsó, K., Kelemenné Farkas, M. & Korzenszky, R. (szerk.): *Evangéliumi nevelés lélekben és igazságban*. Pannonhalma, Bencés Kiadó. 133–134.
- ♦ Tomka, M. (2010). Vallási helyzetkép – 2009. A vallásosság elterjedésének, társadalmi bázisának és az életben betöltött szerepének változásai az utóbbi évtizedekben Magyarországon. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, OCIFE Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 401–425.

Kamarás István

HETVEN ÉV HETVEN SORBAN

Országos pongyolaság, önműködő önkizsákmányolás, lefelé kerekítés, kivezé-nyelt népakarat, központosított demokratizálás, szívet eltakaró óriáskokárda, tanácstalan tanácstagok, becstelen alábecslés, neveletlen nevelők, összepréselt óriások, érvénytelen jegyesek, leszázalékolt ifjúság, pórázra fűzött pillangók, vegyszeres liliomtiprás, huzalozott szivárvány, együttérzéscsillapítók, önkén-tes vérszopók, vizuális képmutatás, kifütyölt énekesmadarak, kiporciózott végtelen, leállított reményfutam, lepkesúlyú igények, hamis kakofónia, éretlenségi bizonyítvány, pontatlan percemberek, haldokló élesztő, védte-len magasfeszültség, lepisszegett, végigrepedt síkok, behorpadt dimenziók, akadozó csendek. Ez volt egyfelől magántörténelmem kontextusa, másfelől viszont kisebb- és nagyobbfajta szépségek és csodák, szabadság- és boldog-ságélmények. Úgy adódott, hogy érdekesebbnél érdekesebb akadályokba és lehetőségekbe ütköztem, sőt olykor beleszaladtam és/vagy belegabalyod-tam magába a történelembe, és így annak – akarva-akaratlan – majdnem mindenki mással együtt én is epizodistája lehettem.

1955-től 1961-ig részt vehettem a szentimrevárosi földalatti katolikus if-júsági mozgalomban, és három évtizeddel később retrospektív szociográfiát (*Búvópatakok*) készíthettem róla. Kitűnő érettségi után világnézetem „ki-szivárgása” miatt két évig betanított munkás lehettem, és amikor húsz év-vel később a munkások olvasási kultúráját vizsgáltam, igennel válaszolhat-tam azoknak, akik gúnyosan megkérdezték, találkoztam-e már életemben valóságos fizikai munkással? Másféle folytatása is lehetett ennek a hasznos kitérőnek. A hetvenes évek közepén egy rádióműsor-sorozat (*Elkezdünk beszélgetni*) alkalmi rádióriporterként hajógyári munkásokkal beszélget-tem, majd ezután három évig havonta összejártunk beszélgetni, s felvettük a *Hetedikék* nevet. Hét év múlva szociográfusként újra felkerestem őket életútjukat követve (*Hetedikék*).

A szociológusi szerepet olykor szociográfusira váltva megmártózhattam az életes valóságban, és nem kerülhettem ki, hogy a „mi van?” és „hogyan van?” (Értéktérkép) mellett arra is választ keressek, hogy „mi lehetne?”

(*Reformvár*). 17 évig voltam, kedvenc munkahelyem, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ olvasáskutatói osztályának előbb munkatársa, majd vezetője. Politikai okokból bekövetkező feloszlata után én művelhettem a nyolcvanas évek második felében először főállásban vallásszociológiát a Művelődéskutató Intézetben, majd ezután másodlagos tevékenységként minden további munkahelyemen. Itt keveredhettem bele 1988-ban az alternatív demokratikus szakszervezet alapításába. A rendszerváltás idején az Országos Közoktatási Intézetben létrejött műhelyben részt vehettem az emberismeret és etika tantárgy kitalálásában, melynek nem akadt párja szerte a nagyvilágban, rövid diadalmenete után bekövetkező bukását illetően sem. Rázós vallásszociológiai témáim (*Bensőséges bázisok, Egyházközségépítők, Júdások vagy Péterek*) és a témákkal kapcsolatos megnyilatkozásaim következtében egyházam vezetése jócskán elhidegült tőlem, ugyanakkor bátor papok és szerzetesek mellett való kiállásukkal kényeztettek, és civil létemre lelkigyakorlatok tartására és egyéb feladatokra hívtak meg. Amikor saját egyházam terepe számomra járhatatlanná vált, előbb a krisnásokat (*Krisnások Magyarországon*), majd az új vallási jelenségeket (*Kis magyar religiográfia*) kutattam. Óraadóként, majd főállású egyetemi oktatóként, végül szakok és tanszék alapítójaként kellőképpen belegabalyodhattam a felsőoktatásba, eljutottam annak sivatagaiba és oázisaiba egyaránt.

Szociológusi, írói és tantárgykitalálói szerepeim jócskán átlapolták egymást, olykor kedvező hatással egymásra. Több kutatásom összekapcsolhatom művészet- és vallásszociológiai érdeklődésemmel (*Vallásosság, habitus, ízlés*). Más alkalommal a szociológusi és az írói nézőpontot kombináltam (*Ipiapi atya, Jézus-projektum*), megengedve, hogy olvasóim egyik része emígy, a másik része amúgy olvassa. Sosem mondtam azt, hogy „gondolta a fene!”, nemcsak azért, mert mindig is kifejezetten érdekelt, hogy ki hogyan és mivel reagál írásaimra, hanem azért is, mert irodalomszociológusként a műalkotás és a befogadó csak részben feltárható, nagyobb részben titokzatos kapcsolatát vizsgáltam, tisztelve-tesztelve az olvasót (*Olvasatok, Az irodalmi mű befogadása*). Mindeközben – műveik hatását és értelmezését vizsgálva – bensőséges kapcsolatba kerültem Bulgakovval, Kertész Ákossal, Kertész Imrével, Milne-nel, Sántával, Ottlikkal, Örkénnyel, filmszociológusként pedig Tarkovszkijjal.

Gyermekeimmel és más gyermekekkel való „interakcióim” következményeként akarva-akaratlan írhattam előbb hangjátékokat (az egyiket – *Wagga-wagga, avagy a lakatlan liget titka* – tizenkét gyerekkel társszerző-

ségben), majd meséket, meseregényeket. Az első meseregényem (*sárkányos mese Igazából*) nagy részben gyerekeimnek, az év gyermekkönyve címet (1998-ban *Csigamese* könyvemmél) unokáimnak köszönhetem. Remek felnőtt társszerzőim is voltak: A. Gergely András, Balogh Zoltán, Bartos Éva, Bánlaky Pál, Blanckenstein Miklós, Gereben Ferenc, Géczi János, Fogarassy Miklós, Havas Judit, Havas Katalin, Homor Tivadar, Kelemen László, Kiss Endre, Könczei György, Bryan Luckham, Lukács László, Makk Katalin, Nagy Attila, Németh István Péter, Polónyi Péter, Sárkány Klára, Somorjai Ildikó, Tomcsányi Teodóra, Varga Csaba, Vörös Klára, Zsolnai László.

Nyíri Tamástól megtanultam, hogy Istenen kívül semmi-senki más nem szabad teljesen komolyan venni, mert az bálványimádás lenne, vele együtt mindenben lehet derülni, sőt nevetni. Innen a nevem mellett szereplő OJD, mely azt jelzi, hogy az általam alapított Ordo Joculatorum Dei tagja vagyok. Hálás vagyok a sorsnak, jobban mondva a térfelemre furfangos szervákat küldő Gondviselőnek, hogy lehetőséget kaptam arra, hogy több ízben is hálás szívvel visszaküldhessem a labdákat a Feladónak.

Nagy J. Endre

A SZEMÉLYTELEN REND SZENTSÉGE ÉS A SZUBJEKTUM LÁZADÁSA

Az alábbi tanulmányt 1996-ban írtam, bár egy-két helyen a szöveget javítottam, kissé aktualizáltam a lábjegyzeteket, a lényeg nem változott és remélhetőleg ma is aktuális. Első kísérlete volt a szerzőnek arra, hogy két nagy reális társadalmi problémával és ezek elméleti kifejeződéseivel számot vessen. E két tendencia: egyfelől a társadalom különböző alrendszerének öntörvényűvé válása, fokozódó racionalizálódása, eldologiasodása és elidegenülése, másfelől – erre ellenhatásként – az individualizmus egyéniségkultusza, társadalomellenes lázadása. Előbbi tendenciát a Személytelen Rend növekvő uralma jellemzi, amellyel kapcsolatban a tanulmány első része azt igyekszik kimutatni, hogy benne a személyes transzcendálja önmagát s ennyiben „szentté” válik, s feloldódik a Személytelen Rend működésében érvényesülő „személytelen szeretetben”. Ezzel kapcsolatban az érvelés igyekszik cáfolni azt a felfogást, amely a Személytelen Rend viszonyai közt kizártnak tartja a szeretetvallásosságra épülő testvérközösség lehetőségét. A Személytelen Rend ugyanis a személyen, de az önmagát a személytelenbe transzcendáló személyen alapszik, mint bázisán. A Személytelen Rend ugyanis ágensei erkölcsi kvalitása nélkül nem állhat fenn, ami feltételezi a személyes önzőségének feladását és átmenetét a személytelen szeretetbe. Másfelől, a Személytelen Rend elidegenedhet, mert maga visszaeshet a személyesbe többféle módon, de lényegileg mindig azáltal, hogy valamilyen partikularizmusba esik vissza, s ezáltal szembefordul az erkölccsel és a személyiség kreativitásával. Az ez elleni individuális lázadás a szexualitás, az életmód és a politikai forradalom terén antiszociális extremitásba fordulhat, de ennek is megvan a jogosult mozzanata, amennyiben benne egy posztmaterialis értékrend rejtőzik. – Az Egyháznak és általában a kereszténynek ezzel a kettős kihívással kell szembenéznie és pozitív válaszokat adni az itt felvetődő dilemmákra.

A Személytelen Rend szentsége

A nyugat-európai társadalomfejlődés legfontosabb „társadalomtechnikai” vívmányai a keresztény értékek megtestesülését mutatják. A bibliai „semmi hatalmad nem volna, ha onnan felülről nem kaptad volna” a Római Birodalom bukása után Szent Ágoston Civitas Dei-jének közvetítésével elvezet a hatalom defenzív pozícióba kerüléséhez, ami azt jelenti, hogy ettől kezdve a hatalom igazolására, legitimációra szorul (Bibó, 1986, 22–27). Előbb Isten akaratára visszavezethetőnek, majd később a nép akaratára visszavezethetőnek kell lennie.

A modern parlamentáris monarchiát, illetve demokráciát (eredetileg korlátozott választói jog mellett liberális jogállamként) két fontos deklarációra lehet közvetlenül visszavezetni. Az egyik az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, a másik pedig a francia Emberi Jogok Nyilatkozata. Mindkettő szövegezése világosan mutatja az emberi és politikai szabadságjogok keresztény gyökereit. „Az Ember és Polgár Jogainak Deklarációja” úgy fogalmaz, hogy „a nemzetgyűlés, a Legfőbb Lény nevében és színe előtt, megállapítja és kihirdeti az emberek és polgárok következő jogait”, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat pedig világosan kijelenti, hogy: „Minden ember egyenlőnek születik. A Teremtő elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel őket” (Kovács & Szabó, 1976, 117, 689).

Ez a keresztény eredet azonban a liberális demokrácia megszilárdulásával elhalványul, és az ember és polgár jogait a személytelen jogrend, a jogállamiság vagy, hogy a pontosabb angol kifejezést használjuk, a rule of law biztosítja. Van olyan XX. századi jogelmélet, amely a pozitív jog fölött egy úgynevezett hipotetikus alapnormát posztulál azt a pozitív jogban ki nem mondott, de hallgatólagosan szükségképpen elismert tételt tartalmazván, hogy a jognak engedelmeskedni kell (Kelsen, 1992).

A személytelen jogrend ilyenképpen az isteni akaratból származó emberi alkotás, s mint ilyen – bármennyire is nem szerepel a tudatban ennek tételezettsége –, az Istennel társteremtői viszonyban lévő ember alkotása. Ezt megfontolva szeretném bevezetni a *félebaráti szeretet*, a „*jogalkotó szeretet*” (Pannenberg, 1991, 70–78, 113–115) és a *politikai szeretet* (Gaudium et Spes, 75; I. Nyíri, 1981, 165–168) mellett a paradox „*személytelen szeretet*” fogalmát. Ez a szeretet úgy működik, hogy a szeretetaktus végrehajtója a keresztény tanítás mint olyan megvalósítója, de ennek mint olyannak nincsen tudatában. Ettől viszont még nem thetikus tudatában (Sartre, 1976, 554–577) keresztény. Szépen írja le a szóban forgó tényállást Werner Hei-

senberg: „Ha megkérdeztük a nyugati embert, mi a jó és mi a rossz; miért érdemes küzdeni, és mi az, amit el kell kerülni, látni fogjuk: válaszai a kereszténység etikai normáit tükrözik; akkor is, ha réges-rég elveszítette kapcsolatát a keresztény parabolákkal és szóképekkel” (Heisenberg, 1978, 297). Az persze lehetséges, hogy az illető nem hívő, sőt harcos ateista. A thetikusan és nem thetikusan keresztény között ugyanaz a különbség, mint a közönséges és öntudatos állampolgár között. Előbbi különböző külsődleges motivációkból (mint például a környezet viselkedésének mechanikus utánzása vagy éppen a büntetéstől való félelem miatt) tesz eleget az állampolgári kötelezettségeinek, míg az öntudatos állampolgár a jogban – a Rousseau-i volunté général értelmében (Rousseau, 1978, 479) – saját akaratának megtestesülését látva azokban velük belsőleg azonosul. Külső, mondhatnám természetileg látható alakjában a két viselkedés nem különbözik egymástól. A közönséges állampolgár is jó állampolgár, de *nem erkölcsi* értelemben, hanem csak a *ténylegesség* értelmében. Erre is alkalmazható Hegel tanítása az ész cseléről, mely szerint, miközben az emberek azt hiszik, hogy saját céljaikat követik, csak a Világsszellem akaratát teljesítik be.

▪ Tézisemmel kapcsolatban két referenciát említenék:

Az egyik Max Weber, aki úgy magyarázza a század elején az egyház kapitalizmusellenességét, hogy mivel a kapitalista társadalom *személytelen függési viszonyokat* hoz létre az emberek között – mint ezt már Marx is megállapította –, *lehetetlenné válik azok morális értelmezése* (Weber, 1979, 284). Ebből számára az következik, hogy az egyház és a vallás szükségképpen szorul ki a gazdaság és egyáltalán a mindennapi élet színtereiről, és húzódik vissza a kisközösségi és az intim magánszférába. A vallás szerinte elveszíti monumentalitását, és csak kis közösségekben izzik fel a vallásosság szelleme. Ezért minden törekvés – legalábbis a század elején – a vallásosság újraélesztésére, belsőleg üres, mert a társadalom személytelen rendje nem teszi lehetővé a valódi vallási újítóknak, a prófétáknak a megjelenését. Nézzünk férfiasan a kor arcába, adjunk tanácsul, és vegyük tudomásul, hogy próféta nélküli korban adatik élnünk. Egy helyen szinte nyersen fogalmazza meg: „a racionális kultúra technikai és társadalmi feltételei között, úgy tűnik, tisztán külsőleg is sikertelenségre van ítélve Buddha, Jézus vagy Szent Ferenc életét követni” (Weber, 1982, 385).

A másik referenciám, amire fejtegetésem jelen pontján utalni szeretnék, Simon Weil első pillanatban zavarba ejtő argumentációja – amellet, hogy *a személyes a szenttel szemben áll*. Ezt legalábbis a keresztény perszonalizmus álláspontjáról fura ötletnek kell tartanunk, hiszen a keresztény antropoló-

gia erre épül, s azt tartja, ami az ember „ama sajátosságaira utal, melyek Istenhez való viszonyának és üdvösséges cselekvésének feltételei” (Rahner & Vorgrimmler, 1980, 634). Mégis, Simone Weil szerint az a szent, ami nem személyes, ami túl van a szubjektum szubjektivitásán. S. Weil szerint „üdvösségünkre vágyakozni rossz, nem azért, mert ez egoista magatartás..., hanem mert ha így járunk el, lelkünket egy részleges és esetleges, közönséges lehetőségre irányítjuk, ahelyett, hogy a lét teljességét céloznánk meg, a jót, mely feltétlenül van” (Weil, é. n., 85).

A kérdésnek szentelt hosszabb tanulmányában (Weil, 1983, 68 sk.) a személyesnek két tartományát különbözteti meg, az individuális személyest és a vele szemben álló kollektív személyest. Utóbbi pontosan olyan szubjektivisztikus, mint az individuális. De utóbbi, személytelenné válván, fölébe kerekedhet, mivel a kollektivitásnak szüksége van olyan műveletekre, melyeket csak az egyes ember szelleme végezhet el, a belső magány állapotában. E gondolat fontos mozzanat a Személytelen Rend megértésében, mert, mint látni fogjuk, a személy átlendülésével a személytelenbe, megmutatkozik, hogy a személytelennek a *személy, az önmagán „a lét teljességébe” átlendülő személy, az ontológiai bázisa*.

Hadd fűzzem tovább a gondolatot Bibó István elemzésével Radnóti *Sem emlélek, sem varázslat* című verséről. Ez arról szól, hogy a költő korábban úgy érezte: mögötte angyal van, ki vigyáz rá és megvédi a bajban. De bizonyos eszmélkedési folyamatok után rádöbrent, hogy „hol egykor angyal állt, talán most senki sincs”. Ezt Bibó nem úgy értelmezi – amire hajlanánk egy közvetlen olvasás után –, hogy a költő hite megrendült a gondviselésben, hanem akként, hogy a költő felismerte: korábbi hite saját kivételezettségét tételezte fel, s most rájött, hogy le kell mondani „a személyre szabott gondviselésről”, mert az hívságos volt, vagyis „primitívebb és laposabb szinten volt hívő”, míg végül, a vers végére „a konvencionális gondviselés-hitnek a nagyon radikális és nagyon kemény tagadásával kapcsolódik össze egy mélyebb hitben, egy emberi sorssal, az emberi sors feltételeivel való mélyebbre ható szembenézésnek jegyében” (Bibó, 2001, 246–247). Ezt Bibó nem részletezi, de nyilvánvaló, hogy ő is valószínűleg többre gondol annál, mint hogy a költő elveszítette egoizmusát, vagyis arra, hogy – Simone Weil értelmében – „a lét teljességét” célozta meg. Ettől persze – teszem én hozzá – nem válik érvénytelenné a mennyei Atyánk gondoskodása az ég madarairól, vagy, ahogy a katolikus Babits írja a *Zsoltár férfihangra* című versében: „Teérted történnek mindennek, mit búsulsz.” Hiszen a „lét teljességére” irányulás abban a bizalomban történhet, hogy Én, az egy a sok között, része

vagyok, nem kivételezett része bár, de Isten által „törődött” része vagyok a teljességnek.

■ Hogyan jön mármost mindez a Személytelen Rend problémájához?

A Személytelen Rend dezantropomorfizációt jelent, azt, hogy az ember természeti meghatározottságú attribútumai és fizikai készségei egyre inkább elveszítik a vér és a rokonság, valamint a testi képességek kényszerítő determinációit, s egyre inkább társadalmiakká, a társulás által meghatározottá válnak. Bibó interpretációja szerint „Mi jobb – kérdezi Arisztotelész –, emberek vagy törvények uralma alatt állni?” (Bibó, 1986, III, 95), s ezzel elindul a folyamat, melynek során évszázadok fejlődési folyamatának eredményeképpen a *személytelen törvény uralma válik az uralom eszközévé*, legvilágosabban az angolszász jogfejlődésben, ahol csak az számít jognak, beleértve a parlament által hozott Actokat és Statute-okat, ha a bíróság annak ítélte. Ez a Személytelen Rend legtisztább uralma a jog területén. Nem jogelméleti tanulmányt írunk, ezért nem terjeszkedünk ki a kodifikált jogok ehhez való viszonyára, hanem csak arra utaltunk az angolszász common law-val kapcsolatban, hogy a jog „valósága” a bírói ítéletekben van, de nem úgy, ahogy a bíró önmaga ítéletét értelmezi egy konkrét ügyben, hanem ítéletének mint precedensnek újabb és újabb bírák és ügyvédek által megállapítani igyekezett *ratio decidendijében*. Ez a jogi hermeneutika évszázadok során alakult ki és működik, mégpedig a jogászok jogértelmező tevékenységében, akiket csak magában a jogban ki nem mondott, de hallgatólagosan mindenki által elfogadott és követett amaz erkölcsi szabály kötelez, hogy az igazságosságra kell törekedni, azaz pártatlannak kell lenni, mert a jog – tegyük hozzá: a modern formális racionális jog – az equityben lényeg. A precedensjog angolszász rendszerében – túl az igazságosság követésének erkölcsi maximáján – annyi kötöttség van, hogy az alsóbb bíróságok kötelesek elfogadni és követni a felső bíróságok ítéleteit. Ebből mindenestre vonjuk le azt a tanulságot, hogy *ez egy nem demokratikus, mert nem a szakértelem „felsőbbségére építő”, hanem „republikánus” rendszer, amelyben szellemi hierarchia van*, de a teljes hermeneutikai szabadság – nem cselekvés! – mellett.

Mondjuk ki, mielőtt továbbmennénk, hogy az angol jogrendszer „*el-személytelenedett*”, egy elvont elv, az igazságosság regulája (tegyük hozzá: még néhány eljárási szabály), *bár személyek csinálják – akiknek bizonyos erkölcsi kvalitással kell rendelkezniük* (legfőképpen implicite legalább hinniük kell abban, hogy van igazságosság és így jogi helyesség és helytelenség), *de emez individuális kvalifikációjuk hordozza a jog személytelenségét*. Figyel-

jünk: a jog nem úgy akar itt igazságos lenni, hogy például figyelembe veszi, hogy az egyik peres fél szellemileg kiválóbb, mint a másik, vagy hogy több szolgálatot tett a hazának, pártnak, egyháznak, mert mindez nem számít, hanem egyedül és kizárólag az, hogy *mi az igazság a jog terében*. Nos, ahogyan Simone Weil szerint a szent abban van, ami nem személyes, abban, hogy az ember a lét teljességére irányul, saját üdvösségét transzcendálva, ugyanúgy válik a jogrendszer személytelenné a jog „végtelenjére” irányulva. Nincs többé kiszolgáltatva a partikularitásoknak, legyen az földesúri privilégium, királyok kegye, hanem egyedül és tisztán csak az igazságosság végtelenjének.

De nemcsak a jog területén megy végbe az ilyen értelemben vett elszemélytelenedés mint dezantropomorfizáció, hanem például a gazdaság területén is. A technológia maga személytelenné válik, már a gépi nagyipar kialakulásával abban az értelemben/mondjuk megszorítólag, hiszen a technika önmagában semleges – Marcuse minden igyekezete ellenére is (Marcuse, 1990), hogy többé már nem a készüléket alkalmazzák az ember fizikai képességeihez, hanem megfordítva, új készségeket kell kifejlesztenie az embernek, hogy a gépet kiszolgálja. Hogy ebben a folyamatban dehumanizációs tendenciák is rejlenek (mellesleg a jogban is!), kétségtelen. De marad a lényeg: az ember az ő természeti adottságait le kell, hogy vetkezze mind fizikai, mind intellektuális képességeit illetően, utóbbit abban az értelemben, ahogyan például a modern számítógép és informatika arra kényszeríti az embert, hogy a természetes ész „nem kétértékű logikájáról” lemondva igenekben és nemekben, pozitív-negatív képletben kell gondolkodnia.

De magán a gazdaságon belül és túl a technológián is, hiszen maga az egész gazdaság egy személytelen szabályozó mechanizmus regulációjával működik, ami a piac. A. Smith szerint az embereket egy láthatatlan kéz vezérli. S figyeljük csak meg érveit a mechanizmus működése mellett. Azt mondja: ha azt akarjuk, hogy a pék kenyeret süssön nekünk, nem a jó szívére hivatkozunk, hanem arra, hogy ebből neki is haszna származik, másvalaki viszont őt fogja ellátni például lábbelivel. Az első pillanatra úgy tűnik, s érvelésével ezt maga A. Smith is megerősíteni látszik: ne erkölcsi maximákra hivatkozzunk, hanem önző érdekünkre. Ám a vicc a dologban az, hogy Adam Smith morálfilozófus is volt, aki arra tanított, hogy „erősen érezni másokért, hogy visszafogni tulajdon önző, és útjára engedni jótekonny szenvedélyeinket – ez alkotja az emberi tökéletességet” (Smith, 1977, 447). Sőt a láthatatlan kéz nemcsak arra vezérli az embereket, hogy a piac

és munkamegosztás önérdék mozgatta vezérlésén keresztül az általános szükségletkielégítés a társadalomban bekövetkezzék, hanem arra is, „hogya a gazdagok az élethez szükséges javakat csaknem úgy osszák el, mintha ez akkor történne, ha a föld egyenlőképpen oszlana el az összes ember között” (Smith, 1977, 527). Nos, ezen tan ellen kelt ki Marx, az összes marxisták, sőt még a posztmarxista posztmodernnek is, mondván, hogy itt az emberi méltóság megcsúfolásáról van szó, mert a piac csak post festa szabályoz, s egy embertől elidegenedett mechanizmusnak szolgáltatja ki az embert. Ezért ajánlotta, hogy az Ész legyen úrrá ezen az elidegenült mechanizmuson – s lőn tervgazdaság. A mai posztmarxista-posztmodern közgazdászok szintén a piac személytelen mechanizmusában látják az emberi szabadság korlátait, s helyett – miután a fausti ember, a Ráció megbukott – vége, mint mondják Lyotard nyomán, a Metanarratívának, közösségi gazdasági regulációt akarnak, amely egyre több területen küszöböli ki a piaci árakat (Lash, 1989, 37–52). Ámde, miként elsőként már a század közepén Polányi Mihály (*The Logic of Liberty*: 1951) és Hayek (*Út a szolgáltatáshoz*: 1946) kimutatta, a tervgazdaság nem lehetséges, mert felülmúlja az emberi elme minden képességét, s ugyanígy a mindenféle kommunikatív elméletekre is csak azt mondhatjuk, hogy a személytelen reguláció kiküszöbölése, a gazdaság „visszaszemélyesítése”, hacsak mint a piac okozta negatív hatások korrekciójára irányuló törekvésként nem definiálja magát tudatosan, kudarcra van ítélve. De ezzel az okfejtéssel csak egyik variációját adtuk annak a keresztény gondolatnak, hogy a világ véges szférája, ahol nincs tökéletesség (ami mellel az az egzisztencialista – camus-i Szisziphoszéhoz hasonlatos – feladatot rója ránk, hogy például a szegénység ellen annak tudatában kell küzdeni, hogy az csak abszolút méretekben csökkenthető, de mint társadalmi egyenlőtlenség, soha ki nem küszöbölhető). Ennek értelmében II. János Pál óvása attól, hogy a kelet-európai szocialista rendszerek összeomlását a szocializmusgondolat összeomlásának is, illetve ezzel együtt a kapitalizmus diadalaként fogjuk fel, úgy értelmezendők, hogy a kapitalizmus folyton reformálandó a szocializmus gondolatával, melynek lényege a társadalom alsó rétegeinek folytonos felemelésére való törekvés. Ugyanakkor ez nem vezethet – Polányi Mihály kifejezésével élve – morális perfekcionizmushoz (Polányi, 1967, 84–85), ami eredetileg is kommunista ötlet volt egy földi mennyország megteremtésével.

Nem folytathatjuk itt a dezantropomorfizációs tendencia kazuisztikus leírását a társadalom többi alrendszere tárgyalásával. Annyi azonban az előbbi fejtegetésekből is remélhetőleg látható, hogy a nyugat-európai tár-

sadalomfejlődésben úttörőként és egyre jobban kibontakozó elszemélytelenedési tendencia (amelyet a marxizmus eldologiasodásként és elidegenedésként kárhoztatott, amely különbségre mindjárt rátérünk) eszkatalogikus értelemben az isteni terv megvalósulása az ember mint társteremtő közvetítésével. A Személytelen Rend uralmának kibontakozása a társadalom különböző alrendszeiben párhuzamos azzal a folyamattal, ahogyan az ember a lét teljességére irányulásával leküzdi saját személyességét – mint Simone Weil mondja. S a Szent ebben rejtőzködik.

De a transzszubjektívációs folyamat, amely a Személytelen Rend folyamatos kibontakozásában objektiválódik, nem tünteti el a személyt. Nyomatékosan szeretném hangsúlyozni – és most kitetszik: ha úgy látszott, hogy a vázolt koncepció ki akarja küszöbölni a személyt, a szubjektumot, az csak a fejtegetés diszkurzivitása miatt történt eddig így, *az elszemélytelenedés folyamata a személyen mint bázisán nyugszik*. E gondolat megvilágítására térjünk vissza a fentebb idézett Max Weber téziséhez.

Webernél az elszemélytelenedés tendenciája történelmileg a formális racionális gazdaságban, jogban és a bürokráciában testesül meg. A gazdaságban és jogban kibontakozódó elszemélytelenedési tendenciával már foglalkoztunk, most a bürokráciát vesszük fel, mert ennek szinte látható formális szerkezetén plasztikusan ki lehet mutatni azt, hogy a Személytelen Rend intézményesült racionalitása a személy thetikus vagy nem thetikus normakonform, etikailag értékes cselekvésén nyugszik. A bürokrácia ideáltipikus leírásában Weber nyomatékosan kidomborítja, hogy a bürokrácia egy lélektelen gép, egy holt szellem, amely sine ira et studio működik. A hivatalnok szoros hierarchiában helyezkedik el, szoros függelemben az előjárótól, akiben nem az urát tiszteli, hanem egy személytelen jogrendnek engedelmeskedik. A modern állam üzem, mely gyárszerűen van megszervezve.

Weber szerint a bürokratikus szervezési mód felülmúl minden más történetileg lehetséges igazgatási módot a pontosság és előrekszámíthatóság tekintetében (Weber, 1987, 230). Rámutat arra, hogy működési elve ugyanaz, mint a piacé: személytelenség: „a kapitalizmusnak egy gép pontosságával működő és pontosan kiszámítható jogrendszerre van szüksége” (Weber, 1979, 272–273). Ez véd meg bennünket a korrupciótól, jegyzi meg egy helyen (Weber, 1970, 396). Más helyen észleli a veszélyt is, ami ebben a személytelen tendenciában rejlik, nevezetesen, ha e szervezési módot kiterjesztik az osztályokra, foglalkozásokra és szervezkedési formákra is, létrejön az új Szolgátság Háza, amelybe az állampolgárok oly félve lépnek be, mint a hajdani fellahok az az óegyiptomi birodalomban (Weber, 1970,

404). E ponton Weber megsejti a két totalitárius állam jövőbeli struktúráját és működési módját.

Már korábban is utaltunk arra, hogy az elszemélytelenedés veszélyeket is hordoz magában, de erre a problémára e ponton nem kívánok kitérni. Ami azonban érdekes a számunkra az, hogy történelmi példák tanúsítják: a bürokrácia meghonosodása önmagában nem küszöböli ki a korrupciót, annak ugyanis alapvető sine qua nonja a *hivatalnok erkölcsi felelősségtudata*. Ennek hiányában a bürokrácia nem működik személytelen gépként. Érdekes, hogy maga Weber is beszél a hivatalnok felelősségi típusáról, rámutatva arra, hogy a hivatalnok köteles végrehajtani előjárója utasítását még akkor is, ha nem ért azzal egyet – de csak miután megtette észrevételeit s az előjáró továbbra is ragaszkodik a végrehajtáshoz (Weber, 1970, 406). Ebben a sajátos felelősségben áll a hivatalnok méltósága, önbecsülése (mellesleg hasonlóan a katonához). Ha mármost a hivatalnok megvesztegethető, akkor a bürokratikus szervezet elveszíti személytelenségét és kiszámíthatóságát. Következésképpen a gazdasági élet szereplői nem tudnak előre kalkulálni, mert a tevékenységüket érintő jogszabályok érvényessége bizonytalanná válik. A harmadik világ törzsi szerkezetekkel bíró országaiban a bürokrácia meghonosítására tett kísérletek ilyen tapasztalatokat hoztak magukkal (l. erről Kulcsár, 1986). Mindent egybevéve tehát Weber „elfelejtkezett” a személy emez erkölcsi kvalitásának szükségességéről, amikor az elszemélytelenedési teóriáját megalkotta.

Közelebbi témánkat véve Weber azt mondja, hogy a katolikus (és a nyomába lépő lutheránus) etika azért ellenséges a kapitalizmussal szemben, mert attól fél, hogy a kapcsolatok az emberek között elszemélytelenednek, s ezáltal azok kivonják magukat az erkölcsi szabályozás lehetősége alól. Például: a jelzálog-hitelezőt a jelzálog fedezetéül szolgáló birtokhoz vagy az ugyanazon váltó hátiratán szereplő forgatmányosokat egymáshoz fűző viszonyokat rendkívül nehéz – ha nem lehetetlen – erkölcsileg megítélni (Weber, 1979, 284). Ámde e példával Weber megfélemedezik arról, hogy a szóban forgó jogügyletek alanyainak konkrét jogügyletei csak azért jöhetnek létre, mert maga a jog tiltja például a fedezet nélküli váltókibocsátást és a váltó hátoldalán szereplő forgatmányosok hallgatólagosan feltételezik, hogy mindenki „igazat mond”. De menjünk tovább: a Weber által sokoldalúan leírt formális racionális jog is csak akkor működik, ha a bírók *elkötelezettek az igazságszolgáltatásnak*, feddhetetlenek, pártatlanok.

Bármennyi példát hozhatunk is fel, ugyanazt a tanulságot találjuk: a Személytelen Rend a *személy morális kvalifikációján nyugszik*. Akármelyik

társadalmi alrendszert vesszük górcső alá, mindegyiknél ezt fogjuk találni. Működhet-e a tudomány például, ha a tudósok nem hisznek az igazságban, ha nem bíznak abban, hogy a másik is hisz abban. Ha nem ezen bizalmi elven épülne fel a tudomány, sarlatánok, kóklerek és szélhámosok martalékává válna. S ugyanúgy, működhet-e a piac Személytelen Rendje, ha monopóliumok képződnek, vagy ha a gazdasági élet ágensei csalnak és megtévesztenek, vagy visszaélnek erőfölényükkel?

A totalitarizmusok pontosan a társadalmi alrendszerek Személytelen Rendje ellen intéztek támadást egyrészt azzal, hogy például a tudományos igazságot perszonifikálták: a bolsevista rendszer azt hirdette, hogy csak osztályigazság van, a fasizmus pedig azt, hogy csak a nemzet igazsága. Ezáltal tönkretették az alrendszerek objektivitását, a személytelen Szenttel szembeszögezték a szubjektum (osztály, nemzet, de persze a sort folytathatnák, a párt) szubjektívizmusát. Ezért van az, hogy az antitotalitárius kelet-európai forradalmakban 1956 után az „igazság” forradalmait ünnepelték (Polanyi, 1992), s ez a hit újra felbukkan a 89-es forradalmak idején. Ebből a szempontból Václav Havel fogalmazott annak idején a legvilágosabban (Havel, 1988). Polányi Mihály – akinek gondolatmenetét követjük – a szabad társadalom lényegét a Személytelen Rendben működő alrendszerek vezérlő elvének szabad érvényesülésében látta (Nagy, 2012; Polanyi, 1945), s nem a szabad individuumban. Ezeket az elveket a személyekben meglévő spirituális hitek tartják életben. S ezért írta már a negyvenes évek közepén, hogy a világ egyszer meg fog térni Istenhez (Polanyi, 1945, 84), aminek azonban előfeltétele, hogy először szekuláris alapon a nyugati társadalom is visszaállítsa a spirituális hiteket (Polányi, 1992, 94–96, 116, 136). Ehhez dolgozott ki egy új tudáselméletet, amely egy nagy támadás mindenféle irányzat ellen, amelyek a kételkedésen s nem a hiten épülnek fel, kimutatván, hogy a tudomány is nem más, mint hitek rendszere (Polanyi, 1994, 439–449).

Nem tagadható, hogy a Személytelen Rend történelmi kibontakozása olyan negatív tendenciákkal kapcsolódott össze, amelyek a legkülönbözőbb elméleti és gyakorlati tiltakozó mozgalmakhoz vezettek. Ezek közül a legnagyobb hatású a marxizmus és a szocialista munkásmozgalom volt a század folyamán. Marx Hegel bírálatából kiindulva jut el kommunisztikus elméletéhez. Hegelnél a központi kategória az elidegenülés. Az ő felfogásában ez azt jelenti, hogy a szellem kilép a maga bensőségéből, külsővé (Entäusserung) és idegenné (Entfremdung) válik, vagy másként, az emberi öntudat tárgyivá-dologivá válik. Az idegenség abban van, hogy a szellem

a tőle idegen anyagban működik. Ennek a képnek alapja a munka: az ember mint alkotó-szellemi lény a természeti dolgot megmunkálja. Abban a pillanatban azonban, amikor a szellem, a munkálkodó ember rájön arra, hogy a tárgy az ő tárgya, hiszen ő teremtette, az elidegenülés megszűnik. Ezt Hegel úgy fejezi ki, hogy „[a] dolog: én” (Hegel, 1973, 404) gondolkodás dologiság, és a dologiság gondolkodás. Vagyis a szellem, miközben a másban „van”, végig a maga másában van, vagyis önmagánál volt. Ennek a felismerési folyamatnak a zajlása a művészetben, vallásban és filozófiában következik be (Hegel, 1973).

Mármost Marx Hegelből indul ki, de az elméletet materialistává formálja (Marx, 1981, 112–116). Szerinte az elidegenülésemélet reális alapja az emberi munka, amelyben az ember létrehozza önmagát és tárgyi világát. Ezt nevezi eltárgyasulásnak, ami Hegelnél rögtön elidegenülés is, hiszen a szellemnek idegen a tárgyiság. De Marx szerint az eltárgyasulás csak akkor válik elidegenüléssé, amikor a munkást megfosztják termelési és létfenntartási eszközeitől, s azok egy másik embernél (a tőkésnél) halmozódnak fel, ami a munkást utóbbi hatalmába juttatja. A tőkés és bér munkás közti viszony nem személyi függésen alapul, mint hajdan, amikor a jobbágy jogilag alá volt rendelve a földesúrnak, hanem azon a dologi hatalmon – a formális jogi egyenlőség mellett –, ami a tőkés tőketulajdonában testesül meg. Ebből az is következik Marx szerint, hogy az elidegenülés megszüntetése Hegelnél annak felismerésében, hogy a dolgozó-teremtő ember rájön, hogy a tárgyi világ az ő alkotása, az elidegenülés csak látszólagosan, nem valóságosan, hanem a tudatban szűnik meg. Ezért, hogy a valódi elidegenülés megszűnjék, annak alapját, a magántulajdont kell megszüntetni. Ez a fiatal Marx teóriája volt, ahogyan azt a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* kifejtette. A későbbi Marxnál, a *Tőkében* az elidegenülés fogalma lényegileg eltűnik, és helyét az eldologiasodás és árufetisizmus foglalja el. Marx arra törekszik, hogy kimutassa: a tőke nem dolog, hanem viszony, a tőkés és bér munkás viszonya. Az eldologiasodás fogalma azt fejezi ki, hogy az emberek a tárgyakban, mint a tőke és legkülsődlegesebb formában, a pénzben olyan hatalmat emelnek maguk fölé, amelyek fölött nincsen hatalmuk. A tőkés és bér munkás közti egyenlőtlenségi viszony forrása egy dolog, a pénz kvantitatív különbségére vezethető vissza. Marx tehát világosan különbséget tett három dolog között: *eltárgyasulás* (az ember teremtő képességének objektívalódása), *eldologiasodás* (az emberek közti viszonyok elszemélytelenedése) és *elidegenülés* (ami az ember alkotta tárgyaknak – amin nemcsak materiális értelemben vett dolgot kell érteni, hanem min-

dent, ami szupraindividuális, tehát például a jogot is – szembefordulása az emberrel, az ember szabad létezésnyilvánításával). Ezek folyamán az ember elidegenedik munkájától, munkája tárgyától, a másik embertől, az emberi nemtől és önmagától is, mert *lényegét* (alkotás) szembehelyezi *egzisztenciájával* (evés, ivás, nemzés). Nem mehetünk bele itt az ebben a koncepcióban rejlő implikációkba, hanem csak azt kívánjuk kiemelni, hogy Marx nem tudott megbékélni nem csupán az elidegenedéssel, ami érthető, hanem az eltárgyasulással sem, amit világosan mutat antiinstitucionalizmusa, jelesen például mérhetetlen bürokráciaellenessége és az a víziója a jövőről, hogy a bürokrácia el fog tűnni (Marx, 1957, 249–257).

Lényegében a marxi koncepcióból nőnek ki aztán olyan eldologiasodásellenes elméletek, mint Lukács György totális antikapitalizmusa, ahogyan az *Történelem és osztálytudat* című művében meg van írva (Lukács, 1971), vagy Adornóé és Horkheimeré, ahogyan apokaliptikus mesterművükben, *A felvilágosodás dialektikájában* testet öltött. Ezekkel itt nem foglalkozunk, de ki kell térni röviden Jürgen Habermas kommunikatív cselekvéseméletére, mivel a lényegében baloldali kritikai szociológiának és filozófiának ő ma a legnagyobb hatású képviselője.

Habermas jól veszi észre, hogy a Személytelen Rend uralmának kibontakozásában, amely a racionalitás növekedését és az egyes társadalmi alrendszerek öntörvényűségének fokozódó kibontakozását jelenti nála is, Marx, Weber (tegyük itt hozzá, hogy ő csak bizonyos fokig), valamint Adorno és Horkheimer a racionalizálódás folyamatát egyoldalúan, csak mint negatív eldologiasodást fogják fel (Adorno & Horkheimer, 1990). Ezt ő a saját terminológiájában úgy fejezi ki, hogy „azonosítják a társadalmi racionalizálódást a cselekvés-összefüggések instrumentális és stratégiai racionalitásának növekedésével” (Habermas, 1994, 239). Ezzel összefüggésben ugyancsak érzékeli a problémát, ami a Személytelen Rend és a benne működő személyek tevékenysége között feszül, amennyiben különbséget tesz az intézményi rendszer–racionalitás és cselekvésracionalitás között, valamint ennek nyomán a rendszer–integráció és a szociális integráció között. Ez lényegében ugyanaz a probléma, mint amelyet mi ama formulával tételeztünk, hogy a Személytelen Rend a személy morális kvalitásán, az önmagán átlendülő szubjektumon alapul. Habermas azonban kritikai gondolkodásából következően a fennállást, a Személytelen Rend pozitív oldalát nem képes felfogni, mert az ő számára, s ebben láthatólag egyetért Adornóval és Horkheimerrel, „a kapitalista társadalomban [...] az individuumoknak meg kell tagadniuk szubjektivitásukat s el kell nyomniuk

belső spontaneitásukat” (Habermas, 1994, 235). Ilyeténképpen *a kapitalizmusban fennálló intézményesült rendekben csak az eldologiasodott világot látja*, ami nála is azonos az elidegenüléssel. Az ez elleni gyógymód teoretikus megalapozását a kommunikatív cselekvés elméletével keresi. Ezt itt részleteiben nem kell bemutatnunk, csak arra utalunk, hogy szerinte a „kommunikatív úton elért kölcsönös megértés”, bár kulturális tradíciók és a fennálló társadalmi struktúrák előzetes döntésének hiánya mellett, meglete lehet a garanciája annak, hogy az ún. életvilág interszubjektivizmusában jelen legyen egy racionalitási potenciál, ami a radikál-demokratikus akaratképzés eredményességéhez vezethet (Habermas, 1994, 305). De azt is hangsúlyozza: „A kommunikációs társadalom utópikus tartalma egy sértetlen interszubjektivitás formális szempontjaira zsugorodik. Még ’az ideális beszédhelyzet’ kifejezés is tévútra visz, amennyiben az élet egy konkrét alakját sugallja. Normatív csak a köznapi kommunikatív gyakorlatnak és a diszkurzív akaratképzésnek szükségszerű, de általános feltételeik és belátásaik alapján, önálló kezdeményezésre valósítanak meg egy jobb és kevésbé veszélyeztetett életet” (Habermas, 1994, 307). Mint remélhetőleg ebből a jelzésszerű ismertetésből is kitetszik: az eldologiasodás Habermasnál is azonossá válik az elidegenedéssel, melynek következtében a Személytelen Rendben nem képes meglátni magának e rendnek és benne a személynek affirmatív, illetve morális alapzatát. Ha ettől eltekintünk, akkor persze Habermas törekvései egy „racionális” életvilág megteremtésére, tanulságosak.

De hogy milyen nagy a kísértés arra, hogy az eldologiasodást (azaz a mi terminológiánkban: a Személytelen Rend) egybemossák az elidegenedéssel (azaz az emberi szabad kreativitást korlátozó elidegenüléssel), még magánál Simone Weilnél is látszik, aki pedig képes volt, mint láttuk, a személytelenben a szentet megpillantani. A jogot csak mint a római jog személyfogalmát, mint alanyi jogot és követelést tudja felfogni, s ezzel a joggal Antigoné példáját szegezi szembe, aki a szeretet íratlan törvényét hozza fel Kreón akaratával szemben, s e szeretet törvényéről tagadja, hogy természetjog lenne, hanem szerinte az „nem volt egyéb, mint ama végső szeretet, képtelen szeretet, mi Krisztust a keresztre emelte” (Weil, 1983, p. 83). A jogban csak az önző személy követelésének („ehhez jogom van”) objektivációját látja, és nem veszi észre, hogy a jog mint tárgyi jog éppen az individuális követelések elszemélytelenítését testesíti meg, s hogy a jogrendszer mint egész a jogalkalmazók etikai-személytelen kvalitásán nyugszik. Nem látja ezért, hogy amit követel – „az ember nem érkezhetsz meg az igazságba, ha előbb nem kelt át tulajdon megsemmisülésén” (uo., 92) –, az

a helyesen felfogott tárgyi jognak előfeltétele, mert a jog ágense (legalábbis, ha *sine ira et studio* cselekszik) „az igazság és igazságosság szellemében cselekszik”, azaz pontosan úgy, ahogy ő követeli (uo., 95), ami szerinte „egyfajta figyelem, tiszta szeretet”. Így nem képes felfedezni a Személytelen szeretetet a jogban (amit a fentebb idézett Pannenberg észlel).

Simone Weil e ponton végső soron egyfajta gnosztikus, világon kívüli szeretetfilozófiához jut el. Pedig van egy szöveghely nála, ahol azokról beszél, akik „közszeretlét vállalnak”, hogy az ilyen, mondjuk így, a Személytelen Rendbe belebonyolódott közember, mint például egy hivatalnok vagy politikus, szerepe „lehetőséget nyújt a jó gyakorlására, s ezek, kik jóhiszeműen vállalják, bizonyos, hogy jót is kívánnak szerteárasztani kortársaikra” (uo., 95). Nos, ha Simone Weil e ponton továbbviszi saját koncepcióját a személytelen szentségről, akkor nem térhetett volna ki annak elismerése elől, hogy – legalábbis elvben – a személytelen rendek mint közzsférák éppúgy „megszentelődnek”, mint az a személy, aki „a lét teljességére irányul”.

És hasonlóképpen figyelmetlen Max Weber is, mert nem gondolja végig saját „finomító” megjegyzéseit, melyek a Személytelen Rend, illetve a fokozódó intellektualizálódás, valamint az egyes társadalmi alrendszerrek öntörvényűvé válásáról szóló passzusai pórusaiban, vagy olykor saját művének más helyein bújnak meg, mint megannyi quantité negligable. Abban természetesen végestelen-végig igaza van, hogy a gazdaság, politika, művészet szféráinak öntörvényűvé válása és belső racionalizálása az empirikus történelem folyamán kollízióba kerül a megváltás-vallásosság testvériségetikájával. Ez természetesen mind az érintettek pszichikumára, mind ennek elméleti reflexiójára igaz. Weber mindezt rendkívül meggyőzően mutatja ki: „A modern racionális kapitalista gazdaság kozmosza így, minél inkább követi saját immanens törvényszerűségét, annál hozzáférhetlenebb minden, bárminémű vallásos testvériségetikával kapcsolatban egyáltalán szóba jöhető viszony számára. Mégpedig minél személytelenebbé válik, annál inkább” (Weber, 1982, 35). Csakhogy Weber itt elfelejti saját másutt kifejtett tanítását arról, hogy a gazdaság működésének elengedhetetlen feltétele a gazdasági rend, amely a gazdálkodás alanyainak egyetértésszerűen létrehozott normáiból áll. Másutt és sok helyen pedig maga Weber hangsúlyozza, hogy modern kapitalizmus nincsen modern formális racionális jogrend nélkül, márpedig a jogrend fenntartása, mint főntebb kimutattuk, lehetetlen a joggyakorlók igazságosságba vetett hite és eme hitnek belső normaként való követése nélkül. Weber szociológiai kategóriatánában hosszan beszél a rendről és kimutatja, hogy e nélkül sem-

miféle tartós szociális viszony nem lehetséges. Majdnem közömbös, hogy egy adott szociális kapcsolat (legyen az egy klub vagy párt, vagy maga az állam) tagjai milyen személyes motívumtól hajtva követik a normákat, de a rend érvényességének az a legfőbb garanciája, hogy a cselekvők legitimnek tartják, ami viszont a maga részéről a cselekvők azon hitén alapul, hogy a rend valamiért jogosult és ezért normáit be kell tartani. (Az persze, hogy a normákat miért tartják be az emberek, külön kérdés, amire mindjárt rátérünk.) Ha természetesen ez a hit meggyöngül, s az etikai alap inogni kezd, az a szociális kapcsolat felbomlásához vezethet. Ez a gazdasági rendre is igaz kell legyen. Következésképpen a gazdasági rend normáinak elfogadása és követése etikailag értékelhető aktus, mint mondjuk, az üzleti tisztesség szélesen elterjedt fogalma is világosan mutatja. A Személytelen Rend tehát itt is a személy öntranszcendálásán múlik, azon, hogy részt vegyen a Személytelen Szeretet létrehozásában és működtetésében. Azt persze készséggel elismerjük Max Webernek, ha történeti példákkal kimutatja, hogy a testvériségetika követői azt hitték, hogy ez a Személytelen Rend ellenségesen viszonyul hozzájuk, hiszen amiben megtestesül, a nagy szervezetek és a személyek közötti eldologiasodott viszonyok, áthatolhatatlannak látszottak és látszanak a testvériségetika számára. Max Weber még azt is számba veszi, hogy milyen vallási kezdeményezések történtek a személytelen rendek által felvetett probléma, pszichológiai feszültség és elméleti kihívás megválaszolására. Ezek közül az általunk javasolt megoldáshoz (nevezetesen a Személytelen Rendnek, a racionalitásnak elfogadásához) a Weber által „organikusnak” nevezett társadalometika áll a legközelebb, amely bár maga is testvériségetikát alkot, ezt azonban racionális alapra helyezi, és nem menekül ki a világból (ahogy Weber mondja, nem a kozmikus, azaz világelutasító etika). Ez elfogadja a világot, s azt, hogy ebben minden egyes emberre a „minden egyedre és minden csoportra személyes karizmája és a sors kijelölte társadalmi és gazdasági helyzete szerint ráért meghatározott feladat jut” (Weber, 1982, 359). Ámde ez a felfogás abban különbözik a miénkétől, hogy az a világot csak bűnösnek tekinti s így fenntartja a Személytelen Rendnek mint negatív eldologiasodásnak a gondolatát, másrészt, és éppen ezért, nem látja azt, hogy a Személytelen Rend fenntartása a személy etikai tette, amelynek során másokkal etikai közösséget formál. (Így például akik a jogot alkalmazzák, a bírák etikai közösséget alkotnak, ami bár többnyire csak magánvalóan áll fenn, de magáért valóvá is válhatik, amennyiben formális társulásban, például foglalkozási kamarában is, egyesülnek.)

A szubjektum lázadása

Ezzel az elmélettel azonban nem akarjuk tagadni azokat a deficiteket, amelyek a Személytelen Rend uralmának kibontakozásával létrejöttek, sem azokat a filozófiákat, amelyek erre a problémára reflektáltak. Hogy például Marxnak igaza volt, amikor a munkás elidegenüléséről beszélt, s az sem véletlen, hogy Simone Weil oly megértéssel fordul a fizikai munka felé (Weil, 1983, 190). A gazdaság Személytelen Rendje középpontjában a piaci regulációval, hatalmi alávetettséget hoz létre, és az egyéneket megfosztja kreativitásuktól, emberi lényegüktől.

De tegyük csak fel a kérdést: a modern racionális gazdasági rend, vagy még kiélezettebben: a piac idézte-e elő a munkások elnyomorodását a maga Személytelen Rendjével? Nos, a mi válaszunk az, hogy nem, habár tisztában vagyunk azokkal az elméletekkel a múlt század végi neokonzervativizmustól a mai alternativista közgazdaság-elméletekig, melyek ezt tanítják. Hiszen csak azt kell megfontolni, hogy a piac szabályozott a múlt században is, amikor a munkásság része a nyomor, a gyerekek és nők a szó szoros értelmében vett bérabszolgáltatása volt a jellemző, és ma is ugyanaz a piac uralkodik, amikor mindez távolról sem mondható el, legalábbis a fejlett nyugati világról. És bármennyit is változott a piac intézményesültségi formája, végső soron ma is autonóm módon meghatározza az árakat, s ahol kikapcsolták, a kelet-európai úgynevezett szocialista országokban, az eredmény a gazdaság összeomlása lett. Ez azt mutatja, hogy a piac éppolyan semleges önmagában véve, mint a technika, amelyet Heidegger a lét elfelejtettsége gyakorlati konzekvenciájának és minden baj forrásának tekintett (Heidegger, 2003, 314–315). Csak éppen az történt, hogy a morális felháborodás kitermelte azokat a társadalmi és jogi technikákat, amelyek képesek voltak a munkásság valódi elidegenedését nagy mértékben lecsökkenteni. Mert a személytelen piac uralma azoknak, akik nagyértékű javakkal rendelkeznek, kikerülhetetlenül hatalmat ad azok fölött, akik akármilyen természetű termelői tőkével való ellátottsága szerényebb. De kiderült, hogy ez mérsékelhető a szociálpolitikai törvényhozással, a társadalmi különbségek pedig csökkenthetők a progresszív adózási rendszerrel, ami a szociális eredményeiben megtestesült. Nehogy félreértessünk: nem tagadjuk a problémát, csak azt akarjuk kimutatni, hogy a Személytelen Rend nem *uno actu* generálja az elidegenülést, hanem az mindig amiatt következik be, mert a rend normáit megsértik. A munkások kiszákmányolása ugyanis voltaképpen a munkapiaci kereslet-kínálat sza-

bad játékának a megsértése volt, ugyanis a valóságos ártól azért téríthették el, mert a munkás abszolút kisemmizettsége erre lehetőséget adott. A gazdasági rend ennél fogva elveszítette személytelen jellegét, s visszaesett a személyesbe, ami a gazdaságon belül a nyers egyéni-anyagi érdekérvényesítést jelent mindenre tekintet nélkül.

Ezen a pontján azonban fejtegetéseinknek egy újabb megkülönböztetését kell bevezetnünk, ami az eddigi argumentációban csak rejtetten szerepelt. Idáig csak arról beszéltünk, hogy a Személytelen Rend normáinak követésében a személy oldalán egy etikai mozzanat lép fel. Fel kell azonban figyelni arra, hogy ez az etikai norma, az nevezetesen, hogy a Személytelen Rend szabályait követni kell, önmagában nem elegendő. Az explicit szabályok ugyanis nem adhatnak számot saját alkalmazásuk mikéntjéről. Gondoljunk például arra a közkeletű mondásra, hogy „aki csak jogász, az rossz jogász”, vagy arra, hogy „summum jus summa injuria”. Vagy arra, hogy maga az egész joggyakorlat megbénulna, ha mindig mindenki mereven ragaszkodnék saját alanyi jogainak maradéktalan érvényesítéséhez. Semmilyen üzem, vagy maga a közigazgatás nem tudna működni egyfajta udvariasság és kölcsönös engedmények nélkül. A jog maga előfeltételezi az értelmes, józanul gondolkodó embert, s a jog csak úgy működik, ha vannak az értelmes-ésszerű viselkedésnek mintái, amelyeket az ész közös általános normái inspirálnak, amelyek mindenki számára ismerősek. Semmiféle jog, se polgári, se büntetőjog nem működik, ha a tanúk és ügyfelek nem tanúsítják egy bizonyos szintjét az igazmondásnak; hogy szükség van valamiféle általános egyetértésre a szóban forgó dolgok általános természetéről, és hogy mi fogadható el bizonyítéknak ennek fényében; hogy semmilyen jog nem működik, ha nincs elegendő elfogadottsága és támogatottsága az illető népességben. S ezeket az előfeltételeket így sorolhatnánk tovább a személytelen rendek területein, ideértve tudományt, művészetet és magát a gazdaságot is, melynek Személytelen Rendje csak az üzleti tisztesség és becsület elve mellett működik normálisan. (Hogy ez mennyire így van, arra nem hozunk példát, mert a tisztesség és becsület hiányosságának következményeit mindannyian a bőrünkön érezzük itt egész Közép- és Kelet-Európában.)

Arról van tehát szó, hogy a személytelen rendek explicit normái mögött ott van egy alap, amely végeredményben értékekből és ennek megfelelő, lényegileg morális standardokból áll. Ezek egy nehezen kifejezhető ideált testesítenek meg. Csak nagyon általánosan azt mondhatjuk, hogy olyan elvek összessége ez, mint hogy igazság a tudományban, szépség a művé-

szetben, szolidaritás és karitás a társadalomban általában, igazságosság a jogban, pártatlanság a közigazgatásban és így tovább (Nagy, 2011). Ezen értékalapok, vagy ideálok, vagy elvek azok, amelyekben való hit alapozhatja meg a személytelen rendek működését, és csak ott beszélhetünk szabadságról és általában szabad társadalomról, ahol ezen értékek respektálva vannak. (Visszautalunk Habermasra: ezt nem veszi tudomásul, amikor csak a „posztkonvencionális” egyetértésen alapuló kommunikatív cselekvésben látja a szabadság zálogát, s nem veszi észre, hogy éppen e nem diszkutálható és tudományosan nem bizonyítható értékekben van a garanciaja a szabadságnak és fejlődésnek is.)

Az is látható, hogy ezek keresztény gyökerű értékek, amelyek érvényességét nem lehet tudományosan bizonyítani. Azt azonban mondhatjuk, hogy azon huszadik századi katasztrófák, amelyeket sokan hajlamosak az absztrakt ész, a személytelen és lélektelen mechanizmusok számlájára írni (melyek közül a század két monstruma, a fasizmus és bolsevizmus, valamint a háború, legújabban pedig a környezetpusztulás emelendő ki), holott az annak következménye, hogy az európai kontinensen elhalványultak a szóban forgó ideálokba vetett hitek, s helyüket a nyers érdekérvényesítés és végső soron az erőszak hatalmába vetett hit váltotta fel. A személytelenből a személyesbe visszaesés, ami a Személytelen Rendet megalapozó spirituális hit és az ennek megfelelő etika hanyatlásában fejeződött ki, hozta magával, hogy e hitek helyett a fasizmus esetében a faj és nemzet, a bolsevizmus esetében pedig teoretikusan az osztály, de a valóságban inkább a párt, fölébe kerekedett az igazságnak és igazságosságnak. Az igazság pártigazság lett, az esztétikai érték pártosság lett, és így tovább minden társadalmi alrendszerben megszüntették a Személytelen Rendet és igyekeztek kiirtani az alapul szolgáló tradicionális ideálokat (Polányi, 1992, 126–127).

A két totalitarizmus eltűnésével azonban a veszély nem szűnt meg, a *személyes* mint partikularitás továbbra is velünk van, miként ezt a tradicionális hitek mai gyengesége mutatja. Hogy ezeket elkerüljük, vissza kell állítani azon erkölcsi alapot, melyen tulajdonképpen nyugati keresztény kultúránk nyugszik. Ez különösen Kelet-Európában nehéz, mivel itt a korábbi hit elenyészésével, amely a kommunizmus közeljövőbeni megteremtésében bízott, a lakosság tetemes része eszmények nélkül maradt. Kelet-Európában a tisztességes ember kifejezés a balek szinonimája.

A Személytelen Rend kibontakozása azonban már az Ész korszakának beköszöntével kihívta maga ellen a személy ellentámadását a romantikus személyiségkultuszban, mely Rousseau-val veszi kezdetét (Polányi, 1992,

56 sk.). Az Ész által konstruált rend, legyen az bürokrácia vagy piac, megöli a személy szabadságát. E gondolat számos magasrendű műalkotás témáját képezi Baudelaire *Áldás* című versétől kezdve, ahol a Költőt anyjától a szeretőjén keresztül az egész világig mindenki csak üldözi (mellyel szemben Baudelaire-nél még az üldözött személy Istennél lel oltalmat), egészen Chaplin őrlődéséig a fogaskerekek között a *Modern időkben*. A személy a társadalom ellen lázad, annak hamis konvenciói ellen (l. például a *Karenina Annát*), s a Nietzsche által bejelentett Isten halála után az individuum a Sartre-féle egzisztencializmusban önmaga törvényhozójává válik, s a közönséges társadalmi normák elleni motívum nélküli kihágást (ld. az *acte gratuit* parabolikus megfogalmazását Camus *Közöny* című regényében) mint a hazug és elnyomó társadalom elleni, bár öntudatlan, de jogosult erkölcsi tettet ünneplik (l. Sartre: *A hányinger*). De Sartre-nál az egzisztencialista filozófia még arra van szánva, hogy a marxizmust kiegészítse egy személyiségelmélettel. A személy még „normális” egóként van posztulálva, ki a kapitalista társadalom elidegenedett viszonyai ellen lázad egy új erkölcs nevében. Ezzel szemben ma már a főként francia neonietzscheiánusoknál, vagy másként posztstrukturalistáknál, a társadalomelmélet antiszociálissá válik, nem csupán az elidegenült viszonyokat támadja, hanem a normális személyt, mégpedig nem csupán a Szuperegót, hanem magát az Egót is (Harland, 1987). Míg Sartre a leendő új világ lázadó szubjektumát a munkásban, Marcuse pedig a marginális csoportokban (miután a munkásosztályt betagolódni látták a kapitalista fogyasztói társadalomban) találta meg, addig a neonietzscheiánusok (Nietzschét összekombinálva Freuddal, de Freudot is kritizálva) az új világ potenciális demiurgoszázt az Idbe helyezik, mert azt még nem fertőzte meg a romlott kapitalista kultúra. Gilles Deleuze skizoanalízise, elvetvén a freudizmust is, mint amely a személyiségzavaros ember normalizálásával, ödipalizációjával a társadalom által megrontott Egót állítja helyre a pszichoanalízisben, nomád szubjektumról, decentrált szubjektumról beszél (Deleuze & Gattari, 2003). Az ilyen értelemben felfogott skizoid szubjektum a normális a kapitalizmusban, akinek skizoiditása tehát nem megszüntetendő, hanem az egész társadalomával egyetemben fokozandó, míg a család széttűzésével (minthogy ma már nem a tőke, de még csak nem is a szimbolikus tőke tartja fenn a kapitalista társadalmat, hanem a családban tovább öröklődő konvenció) ki nem irtatik minden hazug morál (mint Nietzschénél a „gyengék” morálja, l. Nietzsche, 1996), s akkor összeomlik a kapitalizmus. A személyiség nem a szellemben lényegel, hanem a Testben. A művészetnek meg kell

szabadulnia minden diszkurzivitástól, figurálissá kell válnia (l. erről össze-foglalóan Lash, 1987, 172–186), intaktnak minden fogalmi interpretáció lehetőségétől (Sontag, 1968), ezért az új művészet a film, mely képi nyelven beszél nem értelmünkhöz, hanem érzékeinkhez. Dionüszosznak kell győznie Apolló felett. A morál – ha van egyáltalán – alapja abban rejlik, mint Umberto Eco kifejti egy interjúban, hogy a Testet nem szabad bántani.

Nem folytathatjuk tovább a Személy teóriákban megtestesült lázadásának leírását, mindenfajta Személytelen Rend ellen (amelynek paradigmikus leírása Niklas Luhmann elméletében található). Hanem utalunk arra, hogy ezek a filozófiák nem maradtak meg könyvekben, hanem magasrendű és populáris műalkotásokban öltöttek testet, vagy éppen azok által inspiráltak. A Személy lázadása a hatvanas években kezdődött a diákmozgalmakkal és elvezetett minden tekintély megrendüléséhez a szülői tekintélytől kezdve az iskolán és államon keresztül egészen az egyházakig. Ezek az embertelen és szabadságellenes Személytelen Rendet képviselik. Filmek egész garmadája van, amelyekben a rend képviselői, a tanár, a hivatalnok, a katona, a szülő úgy jelenik meg, mint stupid, korlátolt, haszonleső, önérdékkövető, képmutató, szexuálisan aberrált, vagy egész egyszerűen: buta. A tömegkultúra korunkbeli nagy inkarnációjának, az énekesnek és megjelenési színterének, a Koncertnek inszcenálása eme Személytelen Rend iránti megvetést sugallja a hangsúlyozottan nem hétköznapi öltözködéstől egészen a sztárok polgárellenes, polgárpukkasztó „életmód-forradalmáig”.

Daniel Bell vette észre először még a hetvenes évek második felében (Bell, 1976: *The Cultural Contradictions of Capitalism*), hogy ez az eltömegesedő életformaeszmény inkompatibilis a Személytelen Rend által megkövetelt értékekkel. A modern technológia kezelése, a nagyszervezet, a nagyüzem és hivatal Személytelen Rendje a tagjaitól pontosságot, megbízhatóságot, kiszámítható viselkedést követel meg, valamint a szervezettel való identitást. A kapitalizmus természetesen van olyan flexibilis, hogy ezt az egész ellenkultúra-mozgalmat kommercializálja, de divatmintáival felerősíti az antiszociális szocializációt, ami delegitimálási tendenciák felerősödésében (polgári engedetlenségi mozgalmak, útblokádok, adómegtagadási mozgalmak, házfoglalási mozgalmak s legrosszabb formájában: idegenverési és házgyújtogatási és rombolási mozgalmak) nyilvánul meg.

Röviden utalni kell arra is, hogy újabban megjelent a Személytelen Renddel való kritikátlan alkalmazkodásnak a típusa is, az amerikai yuppie személyében, akinek „munkaalkoholizmusában” semmi moralitás nin-

csen, aki munkájában brutális karrierizmusban, munkán kívül pedig konzumidiotizmusban afirmálja magát, s a posztmodern kultúrának az egyik fő fogyasztója.

A yuppie a Személytelen Rend elidegenülésének szubjektívációja. A Személytelen Rendnek ugyanis nemcsak „szent” formája van, ahogyan a Személytelen Rendet eddig kezeltük (bár utaltunk rá, hogy vannak az elszemélytelenedési folyamatnak dehumanizációs tendenciái is). Először is – Polányi és Hayek nyomán – megkülönböztetjük a spontán vagy dinamikus rendet a korporatív rendtől (Hayek, 1964; Polányi, 1992, 15–25). Az utóbbi esetén az elemek közötti koordinációt egy központból kiindulva tulajdonképpen egy személy hozza létre. A csúcson lévő vezető adja meg a „paramétereket”, amelyekről eltérni nem lehet. Megint csak visszautalunk Habermasra, aki számára a Rend szemmel láthatólag csak korporatív lehet, ennek Luhmann leírta legmodernebb, autopoietikus alakjában, amelyben az elemek csak „funkcionálisan” viselkedhetnek (Pokol, 2003). Bizonyos esetekben ez célravezető lehet, nevezetesen, ha az entitás elemszáma csekély. Bonyolult rendszerek esetén, mint például a gazdaság, ez adminisztratív káoszhoz vezet (a szocialista tervgazdaság esetében például a hiány és túltermelés szükségszerű és egyidejű jelenlétében, mint Kornai János kimutatta). Ezzel szemben a spontán rendben a koordinációt nem külső erő, hanem belső erő, amely ezen elemek természetéből adódik, teremti meg. Emberi rendszerek esetében elegendő néhány általános premisszának a lerögzítése, amelyet az alanyok respektálnak, s azután egymás aktusait ún. kölcsönös kiigazításokkal összerendezik egy harmonikus egészé. Így működik például a modern tudomány, amelynek premisszáit mintegy háromszáz évvel ezelőtt rögzítették, s a tudósokat mozgató ama belső erő, hogy a természetről a felfedezésekkel az igazságot akarják megmutatni, elegendő ahhoz, hogy a tudomány fejlődjék. A tapasztalat bebizonyította, hogy minden külső erő bevitele (például hogy a tudománynak a német nemzet érdekét kell szolgálnia, vagy a szocializmus ügyét, vagy a közhasznót), korrumpálta a tudományt. Ezt más területeken is ki lehet mutatni: például ha a művészet nem maguk a művészek által megállapított kánonokat követi (mint a művészet premisszáit), hanem például pártosnak kell lennie, az a művészet megrontásához vezet.

Hozzá kell tenni azonban, hogy mindezen szférák, tehát az egész kultúra területe arról szól, hogy a társadalomnak van transzcendens célja a pusztán materiális reprodukción túl. A társadalomnak elkötelezettnek kell lennie ezen kulturális értékek iránt. Mint látható, a totalitarizmusok rigid

korporatív rendet honosítottak meg, s az egyes társadalmi alrendszerek öntörvényű premisszáit lényegileg eltörölték.

Mindazonáltal a korporatív Személytelen Rendnek megvan a maga létjogosultsága olyan területeken, ahol a hierarchikus kompetenciaelosztás a feladat természete miatt, belülről egységes irányítást és világos felelősségi rendszert igényel. Ezek a hatalmi-igazgatási és gazdasági szervezetek. Ezek között is van különbség abból a szempontból, hogy míg a gazdasági szervezeteknél a teljesítmény és hatékonyság numerikusan mérhető, addig egy államigazgatási szervnél ez kevésbé egzakt módszerekkel állapítható meg. Ez aztán odavezet, hogy a bürokratikus szervezet – mint szervezetszociológiai munkák kimutatták – hajlamos tevékenységében túlkonformmá, rituálissá válni, ami végül is a szervezetnek eredeti funkciójától eltérő, sőt diszfunkcionális viselkedéséhez vezethet (Crozier, 1981). Ez mindenféle bürokratikus szervezetnél előfordulhat, legyen az állami, önkormányzati, egyházi vagy éppen üzemi bürokrácia. Nos, tulajdonképpen ekkor beszélhetünk arról, hogy a Személytelen Rend elidegenedett. A szervezetben működő egyén oldaláról nézve e folyamatot, azt kell látni, hogy az ilyen szoros hierarchikus szervezetben működő egyénnek joga és kötelessége megtenni az észrevételeit előjárójának, ha valamely döntéssel nem ért egyet, de ha az előjáró ragaszkodik a végrehajtáshoz, azt úgy kell kiviteleznie, mintha egyetértene vele. Ezt már említettük. Ha azonban a szervezet egészében válik diszfunkcionálissá, akkor a szervezeti tagnak mérlegelnie kell, hogy képes-e a szervezetet eredeti céljához visszatéríteni. Ez olykor igen nagy bátorságot igényel, sőt olykor azt is, hogy ha reménytelennek látszik egy teljesen elidegenedett Személytelen Rend visszazökkentése, az egyén lépjen ki a szervezetből. Olykor persze ez lehetetlen, például a hadseregben, de azért például az ötvenes években is akadtak bírák, akik kiléptek a bírói szervezetből. A diszfunkciót azonban nemcsak úgy kell felfogni (ahogy egyébként a szervezetszociológiában általában felfogják), hogy közvetlen céljával válik ellentétessé a szervezet tevékenysége, vagyis hogy a környezethez való adaptációja megroppan, hanem abban az értelemben is, hogy ha társadalmilag válik azzá. Ha például a gazdasági szervezet megsérti a jogot és az üzleti tisztességet és a nyers haszonelvűség válik benne dominánssá, vagy például a közigazgatási szervezet a nyers erőszak eszközévé válik. De ez nemcsak a korporatív rendekkel fordulhat elő, hanem a spontán-dinamikus rendben is. Ez utóbbiakban is kialakul egy spontán hierarchia. Gondoljunk például a tudományra, ahol minden ágazatban vannak nagy befolyású személyiségek, többnyire függetlenül a formális hierarchi-

ától, akik szava döntő a tudományos teljesítmények megítélésében. Az ő elismerésük egyik pillanatról a másikra „sztárrá” avathat valakit, vagy a tudomány perifériájára sodorhat. Ha ők megsértik az elvet, miszerint egyedül a tudományosság mércéi az irányadók, és a szimbolikus jutalmakat és mondjuk a kutatási pénzeket csoportérdekek szerint osztják el: ez is diszfunkcionális tevékenység. Hasonlóképpen a művészetben is: ha az irodalmi díj az esztétikai mércék helyett székértáborokhoz való tartozás szerint ítéltetik oda (l. erről Polanyi & Prosch, 1975).

A Személytelen Rend is elidegenülhet tehát, és az ez elleni lázadás érthető. De maga a Személytelen Rend a maga öntörvényű – hogy visszatérjünk Simone Weil kifejezéséhez –, a „lét teljességére irányultságában” (értve ezen a maga immanens céljának való alárendelődést) csak dologi függőségi viszonyokat jelent, azt, hogy a szervezeti ember nincs kiszolgáltatva az önkénynek.

Ha mármost az eddig kifejtettek értelmében az Egyházra fordítjuk figyelmünket, először is azt kell meglátnunk, hogy az Egyház mint intézmény a Személytelen Rend korporatív válfaját testesíti meg alapvetően. Ennek következtében, lévén e részében emberi intézmény, mindaz fenyegeti és fenyegette történelmileg, ami minden Személytelen Rendben elidegenüléshez vezethet. Először is az Egyház hatalmi szervezet, hasonló az államhoz, csak nem a fizikai erőszak monopolizálója, hanem a pszichikai erőszaké. Bármilyen rosszul is hangzik ez, tisztán technikai értelemben erről van szó. Az Egyház azt, aki megszegi a szabályokat, szankciókkal fenyegeti, melyeknek lényege, az üdvözléshez vezető eszközöktől való megfosztás, vagy ezen eszközökhöz jutás megnehezítése. Mindazonáltal tudjuk, hogy az Egyház e téren történelmileg elidegenedett, amennyiben idegen hatalmi célok eszközévé vált (ebből vonta le Marx azt a következtetést, hogy a vallás az elnyomás eszköze). Ez közelebbről az Egyháznak a temporális, azaz világi politikai erők harcába való bekapcsolódását jelenti. Mivel másutt idevonatkozó felfogásomat részletesen kifejtettem, ennek elemzésébe itt nem megyek bele, csak arra utalok, hogy a politikai szféra morális exigenciái eltérőek a keresztény etikától, aminek vállalása elől a politika színterére lépő keresztény ember ki nem térhet, de az Egyháznak mint olyanak ebből ki kell maradnia, mert itt már az egész kereszténység sorsa a tét, és ez magasabb rendű, mint mindenféle politizálás. Ezért nem szabad keresztény pártokat sem alkotni, mert így az a látszat keletkezik, mintha a kereszténységből autentikusan le lehetne vezetni bármiféle konkrét politikai döntést. Ha viszont egy párt kereszténynek tekinti magát,

óhatatlanul azt kell csinálnia, hogy az általa kereszténynek tekintett döntésekhez az állam fizikai erőszakát kell elvben mindig igénybe venni (Nagy, 1992). Másodszor, az Egyház működése diszfunkcionálissá válhat befelé is. Az Egyház mint intézmény irányultsága „a lét teljességére” a láthatatlan Egyházban lényegtel mint lelkek közösségének szentsége, amelynek szolgálata az egyháziakból álló hivatalos Egyház feladata. Ha mármost az egyházi hierarchiához nem, de az Egyházhoz magához hozzátartozó híveknek, mondjuk nincs meg az a joga, hogy – visszatérve a hivatalnok ethoszának példájához – észrevételezze az előjárónak, hogy valamivel nem ért egyet, akkor a szervezet ritualizálódik, inadaptívvá válik, mert elfojtja tagjai kreativitását. Az például, hogy az infallibilitás csak a tanítóhivatalt illeti meg, önmagában véve helyes. Ha azonban ezzel anélkül élnek, hogy abban „az egész nép hitérzéke” jutna kifejezésre (Rahner, 1980, 734¹), akkor a tanítóhivatal tévedhetetlenségéből a nem tanítóhivatali tagok ki vannak zárva. Nem arról van szó, hogy minden hívő szabadon értelmezze a Szentírást, mint a protestantizmusban, hanem arról, hogy a hitigazság megfogalmazási folyamatában ott kell lennie a nem tanítóhivatali tagnak is. Ha ez a folyamat nem biztosított, melynek területe a szabad vita, akkor az elidegenedés lehetősége fenyegetővé válik. S hogy annyi kiváló vallási gondolkodó a protestantizmus keretében, vagy minden Egyházon kívül fogalmazta meg új gondolatait, sokszor kifejezetten a katolicizmussal szemben, abban szerepet játszott valószínűleg az az érzés, hogy gondolataik megmértetése nem a gondolkodó közösség „hitérzékének” spontán-dinamikus rendjében fog megtörténni. Az Egyháznak a hit védelmében csak a „dogmák, mint a keresztény hit premisszáinak” súlyos fenyegetettsége esetén kellene beavatkozni, s ezenkívül a többit rábízni a teológusokra és a filozófusokra, sőt közönséges civilekre, megbízva lelkiismeretükben, alázatukban és igazságra való őszinte törekvésükben. Hogy egy példát is mondjak: hogy a kegyelemtanban Baneznek vagy Molinának van-e igaza, ez nem érintette a keresztény hit alapjait. A vitát itt V. Pál akként döntötte el, hogy mindkettőt elfogadta és utasította a vitázó feleket, hogy ne vonják kétségbe a másik nézet igazhitű voltát. Nos, amit itt V. Pál tett, azt nyugodtan rá lehetett volna bízni a szabad vitára.

¹ Igen figyelemre méltónak tartom, hogy Rahner e ponton egyetlen egyházi dokumentumot sem tud felhozni e nézete igazolására. Ezzel kapcsolatban felvethetjük továbbá, hogy vajon „az egész nép hitérzékét” a tanítóhivatal miként veszi figyelembe és egyáltalán hogyan állapítja meg.

Végül, harmadszor, az Egyház Személytelen Rendjének elidegenedéséhez vezethet a környezethez való rossz adaptáció. Szimbolikusan ezt a pümkösi jelenetre utalással tudom megvilágítani: az apostolok, miután a Lélek betöltötte őket, beszédüket a különböző nyelveken beszélők mind megértették. Ebben valamiképpen az a tanulság rejlik, hogy a tanításnak különböző nyelveken kell elhangoznia, s nem a világnak kell megtanulni az Egyház nyelvét. Itt annak a paradox jelenségnek a tudatosításáról van szó – mint Karl Rahner a dialógussal kapcsolatban rámutat –, hogy „a partnernek gyakran olyan tapasztalatai és eredményei vannak a világ humánusabb átalakítása terén, a világ egyéni birtokbavétele terén (meditáció), amelyekkel a keresztény nem rendelkezik, és amelyeket teológiailag Isten kegyelmére kell visszavezetni ott, ahol ezek valóban a humanitás megnyilvánulásai” (Rahner, 1980, 103).

Mindezt itt, az adaptivitással foglalkozván azért hangsúlyozzuk, mert minden azon múlik, hogy az Egyház meghallja-e a világ diskurzusát és dialógusba tud-e vele bocsátkozni. Ez nemcsak abban a vonatkozásban releváns, hogy meg kell látnia a világi személytelen rendek racionális öntörvényűségében a személytelen szeretetet (és erre a világot meg kell tanítania, szembeszállva a romantikus személyiségkultusz antiszociális szocializációjával), hanem az ellenkező póluson megjelenő Személyes vonatkozásában is. Hiba lenne ugyanis a romantikus személyiségkultuszban csupán olyasmiket látni, mint az élet esztétizálását a morálissal szemben, az Ego elpusztítását az Iddel szemben, az ösztön lázadását az értelem ellen, szexuális promiskuitást, drogfogyasztást, minden autoritás elutasítását, hedonizmust, profanizációt, minden tradíció elvetését; és még sorolhatnánk. Még a kiváló Daniel Bell is hivatkozott könyvében (mely egyébként briliáns diagnózisát adja az aktuális helyzetnek) csak a „radikális Én önvégtelenítését” (self-infinetizing of the radical self) hajlamos meglátni eme tömegesség való behullásban a Személyesbe, valóban az antiszociabilitás jegyében. Mi magunk azonban itt Hegel metodológiájához szeretnénk visszamenni, aki különbséget tett egy jelenség közvetlensége és igazsága között. Így például *A szellem fenomenológiájában*, miután letárgyalta a felvilágosodás harcát „a babona ellen”, a „Felvilágosodás igazsága” című rá következő fejezetben kimutatja a felvilágosodás korlátait és azt, ami benne a maradandó. Úgyhogy, amikor ezzel az egész lázadásával a Személyesnek szembenézünk, neki is meg kell adni a jogot a maga igazságára.

A Személyesnek ez a lázadása ugyanis három terület forradalmasítására irányult: szexuális forradalom, életmód-forradalom és politikai forrada-

lom. Az excesszivítások e területeken nyilvánvalóak. A szexuális forradalom minden tabu eltörlésének követelésével csak egy ősi lázadást folytat, mely számtalanszor és számtalan mozgalomban öltött testet mint a titokzatos, minden racionális megfontolást elvető, a hétköznapi házasságával soha teljesen meg nem szelídített erotikus szeretetaktus értékének abszolútummá posztulálása. Itt az volt az új, hogy ezt nyilvánosan követelték-követelik a tömegkommunikáció közreműködése mellett. De még ennél is fontosabb volt, hogy a társadalom képmutatása ellen lázadtak, körülbelül azzal az okfejtéssel, hogy miközben az egy prűd illem alapján rajtuk megbotránkozik, jóval nagyobb bűnöket követ el: környezetszennyezés, háborúk, éhínségek (ezt fejezte ki tömören az elhíresült jelszó: „Make love not war”).

Az életmód-forradalom – mely a szexuális szabadságot is magába ölelte – lényegében a munka elvetésében kulminált. A gazdag fogyasztói társadalomban a presztízs fogyasztási hajszá elutasítása mellett alkalmi munkákból szerényen meg lehet élni. Ez a beállítódás az élet esztétizálását célozta meg, s létrehozott egy új társadalmi réteget, akiket nagyjából alternatívoknak nevezünk.

Végül a politikai forradalom nem a klasszikus marxista és egyéb teoretikus forradalomelméletek értelmében veendő, hanem inkább a német Umwälzung értelmében. Legtágabb értelemben tekintélyellenesség, beleértve: bürokráciaellenesség, államellenesség, szervezett mozgalomellenesség, pártellenesség jellemzi, és mikromozgalmakban, lokális mozgalmakban jelentkezik, s szélső esetei a radikális békemozgalmakban, szolgálatmegtagadási mozgalmakban, legeslegszélső esetei pedig anarchizmusban és terrorizmusban kulminálnak.

Amennyiben ezek a törekvések antiszociálisakká válnak, jogosulatlanok. De vajon belső magjuk, ha a közvetlenségen túlmegyünk, vagyis azon, ahogy e mozgalmak s teoretikusaik önmagukat felfogják, vajon végeredményben nem az ún. posztmateriális értékeket találjuk-e? Nem irányul-e ez a tendencia a Személytelen Rend elidegenülései ellen? A fogyasztói társadalom, az állam, az Egyház elidegenültsége, társadalmi diszfunkcionalitása ellen? A szexuális aktusnak bűnné nyilvánítása ellen, a házasság ellen, melyben a szeretet csendes lobogását a mindennapok üzemszerűsége helyettesíti, az Egyház ellen, melyben a Lélek tüze alig pislákol, s helyette csak parancsok és hierarchia van, az állam ellen, mely olyan demokráciát működtet, amelyben a polgárok közreműködése a választásra és adófizetésre szűkül?

Úgyhogy a modernitás és posztmodernitás épülete nem az a hely, ahol otthonosan érezhetnénk magunkat. A jövőt illetően a sokat idézett Max Weber így fogalmaz: – Még senki sem tudja, ki fog lakni ebben az épületben a jövőben, hogy e roppant fejlődés végül is egészen új próféciaához vezet-e majd, vagy régi gondolatok és eszmények nagy újjászületéséhez, vagy pedig – ha egyik sem ezek közül – gépesített kövületté válik, amit egyfajta görcsösen magát *fontosnak tartani akarás* díszít majd. Akkor mindenesetre e kultúrfejlődés „utolsó emberei” számára igazak lehetnek e szavak: „Lélektelen szakemberek, s az élvezetek szívtelenjei: ez a semmi képzelő ügy, hogy felér az emberiség soha el nem ért csúcsaira” (Weber, 1982, 288).

Ha az Egyház s tágabban a kereszténység nem lesz képes hozzájárulni ahhoz, hogy új prófeciákat termeljen, vagy régi eszmények újjászületésében közreműködjék, maga is „gépesített kövületté” válik.

(1996)

Hivatkozott irodalom

- ♦ Bell, D. (1976). *The Cultural Contradiction of Capitalism*. New York, Basic Books.
- ♦ Bibó, I. (1986). *Válogatott tanulmányok III.* Budapest, Magvető.
- ♦ Bibó, I. (2001). Három verselemzés. In Dénes, I. Z. (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét*. Budapest, Új Mandátum. 246–247.
- ♦ Crozier, M. (1981). *A bürokrácia jelensége*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ♦ Deleuze, G. & Guattari, F. (2003). *Anti-Oedipus*. London, Continuum.
- ♦ Harland, R. (1987). *Superstructuralism*. New York, Methuen.
- ♦ Habermas, J. (1994). *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Atlantisz.
- ♦ Hayek, F. (1964). Kinds of Order in Society. *New Individualist Review*, 3(2), 3–12.
- ♦ Heidegger, M. (2003). *Útjelzők*. Budapest, Osiris.
- ♦ Heisenberg, W. (1978). *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról*. Budapest, Gondolat.
- ♦ Kelsen, H. (1992). *A tiszta jogtan*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- ♦ Kovács, I. & Szabó, I. (szerk.) (1976). *Az emberi jogok dokumentumokban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ♦ Lash, S. (1989). *Sociology of Postmodernism*. London–New York, Routledge.
- ♦ Lukács, Gy. (1971). *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető.
- ♦ Marcuse, H. (1990). *Az egydimenziós ember*. Budapest, Kossuth.
- ♦ Marx, K. (1981). Gazdasági-filozófiai kéziratok. In *Marx Engels Művei*. 42. Budapest, Kossuth. 41–155.
- ♦ Marx, K. (1957). A hegeli jogfilozófia kritikájából (A hegeli államjog kritikája). In *Marx-Engels Művei I.* Budapest, Kossuth. 378–392.
- ♦ Nietzsche, F. (1996). *Adalék a morál genealógiájához*. Budapest, Holnap.
- ♦ Nyíri, T. (1981). *Az ember a világban*. Budapest, Szent István Társulat.
- ♦ Nagy, J. E. (1992). Szabadság vagy szabadság: vizsgálódások a liberalizmus és kereszténység viszonyáról. *Katolikus Szemle* (1–2), 69–105.
- ♦ Nagy, J. E. (2012). Polanyi on Liberty. In Allen, R. T., *Michael Polanyi (Vor-Denker des Liberalismus)*. Gumpersbach, Friedrich Naumann-Stiftung für die Freiheit, Theodor Heiss Akademie. 15–28.
- ♦ Pannenberg, W. (1991). *Mi az ember?* Budapest–Luzern, Egyházforum.
- ♦ Pokol, B. (2003). A politika logikája Niklas Luhmann és Carl Schmitt megközelítésében. *Világosság*, 44(7–8), 57–62.

- ◆ Polanyi, M. (1945). *Liberalism – Rise and Decline*. Chicago, Chicago University, Regenstein Library.
- ◆ Polanyi, M. (1967). *The Tacit Dimension*. Garden City. New York, Doubleday Anchor Books.
- ◆ Polanyi, M. & Proosch, H. (1975). *Meaning*. Chicago, The Chicago University Press.
- ◆ Polányi, M. (1992). A magyar forradalom üzenete. In Polányi, M., *Filozófiai írások II*. Budapest, Atlantisz. 117–138.
- ◆ Rahner, K. & Vorgrimmler, H. (1980). *Teológiai kyszótár*. Budapest, Szent István Társulat.
- ◆ Rahner, K. (1980). *Teológiai kyszótár*. Budapest, Szent István Társulat.
- ◆ Rousseau, J. J. (1978). *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, Magyar Helikon.
- ◆ Sartre, J. P. (1976). *Módszer, történelem, egyén*. Budapest, Gondolat.
- ◆ Smith, A. (1977). Az erkölcsi eszmék elmélete. In Márkus, Gy. (szerk.): *Brit moralisták a XVI. században*. Budapest, Gondolat.
- ◆ Sontag, S. (1968). *Kunst und Antikunst. 24 literatische Analyse*. Berlin, Rohwolt.
- ◆ Weber, M. (1979). *Gazdaságtörténet*. Budapest, KJK.
- ◆ Weber, M. (1987). *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ◆ Weber, M. (1982). *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.
- ◆ Weil, S. (s.a.). *Jegyzetfüzet*. Budapest, Új Mandátum.
- ◆ Weil, S. (1983). *Ami személyes és ami szent*. Budapest, Vigilia.

INDIVIDUÁLIS ÉS KÖZÖSSÉGI VALLÁSOSSÁG

Földvári Mónika & Rosta Gergely

A FIVÉSZ MÁSFÉL ÉVTIZEDE²

„A FIVÉSZ-t mintegy 20–25 fiatal értelmiségi, elsősorban szociológusok alkotják, akik 1999 óta havi rendszerességgel találkoznak, és közösen dolgoznak fel témákat, mindenekelőtt a vallásosság, az értékrendi különbözőségek tárgyában. Mindez tanulmányi hétvégékkel egészül ki, melyeken meghívott előadók gazdagítják a programot. Fontos megismerni, mi vezérli a fiatal nemzedékek közéleti és politikai aktivitását, hogyan lehet őket minél tevékenyebb szerepvállalásra ösztönözni, hiszen e nélkül sem közösségről, sem demokráciáról nem beszélhetünk” – olvasható a Faludi Ferenc Akadémia honlapján a FIVÉSZ-ről, azaz a **F**iatal **V**allás- és **É**rték-**s**zociológusok köréről.

A lassan másfél évtizede működő műhely sokáig a vallásosság és az értékek iránt érdeklődő hallgatók és fiatal kutatók egyetlen, meghatározó fóruma volt, egy olyan műhely, amely sokak pályafutására volt hatással.

Tanulmányunkban a FIVÉSZ találkozóinak részletesebb bemutatására vállalkozunk. A FIVÉSZ rendezvényeinek, előadóinak, a feldolgozott témáknak az ismertetése révén szeretnénk rávilágítani az itt zajló munkára, érzékeltetni, megragadni ennek a műhelynek a jelentőségét. Az itt közölt tények, adatok forrása részben a Faludi Ferenc Akadémia és Gereben Ferenc FIVÉSZ-re vonatkozó adatbázisa,³ részben – mivel a FIVÉSZ alakulásától kezdve figyelemmel kísérhettük az eseményeket – saját személyes élményeink.

² A tanulmány eredeti megjelenési helye: Valóság 2014.1.: 13–22.

³ Ezúton fejezzük ki köszönetünket Szigeti Szabolcsnak és Medve Helgának, akik az adatbázist rendelkezésünkre bocsátották, továbbá Gereben Ferenc tanár úrnak, aki saját adatai alapján kiegészítette, korrigálta azt.

Az alakulás körülményei

A FIVÉSZ alakuló ülése 1999. február 25-én volt. Létrejöttének kezdeményezője Szigeti Szabolcs, aki ekkor civilként dolgozott az újraindult magyarországi jezsuita rendtartományban. Az ő ötlete volt, hogy a rend támogatásával, a Faludi Ferenc Akadémia égisze alatt jöjjön létre egy olyan műhely, amely lehetőséget ad a vallással tudományosan foglalkozó, vagy ez iránt érdeklődő fiatal szociológusok számára a rendszeres találkozásra, eszmecserére. A Faludi-akadémián már nem volt ismeretlen ez a forma, hiszen 1996 óta működött hasonló koncepció alapján sikeresen az EU-műhely.

Szigeti Szabolcs javaslata volt az is, hogy legyen egy idősebb, tapasztaltabb vezetője a csoportnak, valamint egy fiatalabb „titkára”, aki a szervező munkában segíti. Idősebb, tapasztaltabb vezetőnek Gereben Ferencet választották, aki akkoriban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsészkarán (PPKE BTK) kívül a jezsuiták Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézetében is dolgozott, és örömmel mondott igent a felkérésre. A titkár pedig Rosta Gergely lett, akit Szabolcs még az 1990-es évek elején, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem katolikus csoportjában ismert meg. Az ismert jezsuita vallásszociológus, András Imre, a Kerkai-intézet alapítója is támogatta az ötletet, jelen volt a FIVÉSZ megszületésénél, és többször részt vett a Sodrás utcai alkalmakon.

A FIVÉSZ alapító tagjai, azaz akik az első alkalmakon részt vettek, alapvetően két körből rekrutálódtak. Az egyik a valamilyen vallási témából akkoriban doktoráló fiatal szociológusok csoportja,⁴ a másik kör pedig a Gereben Ferenc és Bögre Zsuzsanna által a PPKE-n tanított felsőbb éves szociológus hallgatók köre.⁵ Akkoriban kisebb létszámú évfolyamokon folyt még a szociológia oktatása Piliscsabán, de a következő években, a Pázmány szociológia szak fokozatos kiépülésével párhuzamosan a pázmányos hallgatók is egyre nagyobb teret kaptak a FIVÉSZ-ben.

⁴ Az ehhez a körhöz tartozó fiatalok mind Tomka Miklós doktoranduszai voltak (Bögre Zsuzsa, Földvári Mónika, Hegedűs Rita, Révay Edit, Rosta Gergely, Török Péter). Tomka Miklós támogatta a kezdeményezést, maga pedig a FIVÉSZ első meghívott – azaz nem tag – előadója is volt.

⁵ Bögre Zsuzsanna nemcsak szakdolgozatos hallgatóit küldte a FIVÉSZ-be, hanem maga is visszatérő látogatója és előadója volt a különböző rendezvényeknek.

Találkozások száma, típusa

Az alakuló üléstől 2012 decemberéig eltelt közel tizennégy év alatt összesen 140 FIVÉSZ-hez köthető találkozóra került sor. Ebből 103 szokásos hétfői alkalom volt, ahol rendszerint egy-egy témát jártak körül az előadó(k) segítségével. A helyszín kezdetben a jezsuiták Sodrás utcai rendháza volt, 2003-tól pedig a Horánszky utca, a mai Párbeszéd Háza lett.

A *rendszeres alkalmak* formátuma a kezdetektől fogva alig változott. Havonta valamelyik hétfőn egy, általában 50–60 perces, vagy esetenként kettő (nagy ritkán három) rövidebb előadás hangzik el, amely témájában többé-kevésbé kapcsolódik a FIVÉSZ célkitűzéseihöz. A vallás mint téma nem kritérium, de – mint azt később adatok által alátámasztva is látni fogjuk – az előadások jelentős részénél szerepet kapott. Ugyanakkor a kör nevében az értékszociológia azt is kifejezi, hogy a FIVÉSZ eleve mindig is egy, a valásnál jóval tágabb témaspektrumot célzott meg.⁶ A FIVÉSZ-es alkalmak általában két óra hosszan tartanak, ebből az előadás időtartama 40 perc, de legfeljebb egy óra, a többi időt pedig a megvitatás teszi ki. Tehát egy hagyományos konferencia-előadás szokásos 20 percénél bővebben lehet kifejtetni a mondandót, a vitáról nem is beszélve.

Az előadók egyfelől a FIVÉSZ tagjai körül kerülnek ki, akik ezáltal vitába bocsáthatják azt az anyagot, amelyen aktuálisan dolgoznak vagy dolgoztak. Ily módon a FIVÉSZ egy támogató, inspiráló szakmai közeget ad tagjainak. Másfelől gyakran előfordul az is, hogy egy-egy témát annak kiemelkedő hazai képviselőjével vitatnak meg, így a FIVÉSZ lehetőséget ad arra is, hogy a tagok az adott területen kibővíthessék tudásukat, új perspektívákat kaphassanak.

A FIVÉSZ-tagok előadásainak nagyobb része valamilyen konkrét projekthez kapcsolódik. Ezek tipikusan: szakdolgozat, doktori disszertáció, OTDK-dolgozat, illetve a Kerkai-intézetben folyamatban lévő, vagy a Faludi Ferenc Akadémia által támogatott valamilyen konkrét kutatás. Előfordul az eredmények „utólagos” ismertetése, azaz egy már kész dolgozat bemutatása (többnyire szakdolgozatok esetében), de legalább ilyen gyakori az épp készülő munkák bemutatása, azaz ahol a műhelyvita taná-

⁶ Idetartozik az a kisebb félreértés, hogy a kör kezdeményező alapítója, Szigeti Szabolcs sokáig azon a véleményen volt, hogy a FIVÉSZ-ben az „I” betű az ifjúságszociológiára utal, és nem a résztvevők életkorára. Az ifjúság mint téma amúgy valóban kiemelt helyen volt a FIVÉSZ első idejében, konferencia és tanulmányi hétvége is volt erről, valamint tanulmánykötet is megjelent a FIVÉSZ-es szerzők tanulmányaival.

csokat nyújthat a továbblépéshez. Főként az OTDK-dolgozatok esetében beszélhetünk erről, ahol a FIVÉSZ az országos megmérettetésre készülő pázmányos hallgatók „gyakorlóterepe” lett, de többször sor került készülő disszertációk megvitatására is.

A *félév- és évadzáró alkalmak* egy speciális, testközelibb találkozást jelentenek, melyekben nagyobb hangsúlyt kap a közösségiség. Kezdetben ezek az alkalmak is a rendszeres hétfői találkozások színhelyén, a Sodrás utcában voltak. Később a decemberi félévzáró alkalmak („előkarácsonyok”) többnyire Gereben Ferenc lakásán, az évzáró alkalmak pedig Nagymaroson (Gereben Ferencék nyaralójában, 2001–2009), majd Érden (Török Balázsnál, 2010–2011) zajlottak. Már a helyszín is személyesebbé teszi ezeket a találkozókat. Ezeken az alkalmakon is lehetnek előadások, de azok mellett gyakoriak a tagok élménybeszámolói külföldi ösztöndíjakról, utazásokról. Ezek a találkozások nem kevésbé fontosak a szokásos hétfői alkalmaknál, mert látókört szélesítenek, kultúrát formálnak, közösséget építenek. Az évek során összesen 26 ilyen találkozóra került sor.

A találkozók harmadik típusát a 2000 és 2006 között szervezett öt *tanulmányi hétvége* jelentette, amelyeknek a dobogókői Manréza, és Tihanyban a bencés apátság vendégháza adott helyet. Ezeken a hétvégéken jellemzően egy adott témakör köré fűzve kerültek meghívásra az előadók, akik többsége nem FIVÉSZ-tag, hanem a szakterület elismert tudósa volt. A szakmai elmélyülésen túl ezek a hétvégi programok is elősegítették a FIVÉSZ valódi közösséggé formálódását.

Az idők folyamán *három konferenciát* is rendezett a Faludi-akadémia a FIVÉSZ-hez kapcsolódóan: 2002-ben ifjúság és vallásosság, ifjúsági értékrend; 2006-ban vallásosság és kultúra; 2009-ben az Európai Értékrend Vizsgálat eredményei témakörben. Ezeken kívül a FIVÉSZ-tagok számára egy „próbakonferenciát” (szárnypróbálgatásra lehetőséget adó belső konferenciát) is szerveztek 2000 márciusában Dobogókőn, ahol a Kerkai-intézet ökömené kutatásáról, a szerzetességvizsgálatokról és a megtéréstörténetekről volt szó.

A FIVÉSZ-alkalmak típusait az alábbi táblázatban foglaltuk össze. A hétfői műhelyek kezdetben tanulmányi hétvégékkel, manapság inkább tanulmányi napokkal egészülnek ki, amelyek egy más jellegű találkozásra adnak lehetőséget. Az évek során megrendezésre kerülő konferenciák lehetőséget nyújtottak a FIVÉSZ tagjainak egy szélesebb plénum előtt való bemutatkozásra és a szakma kiválóságaival való találkozásra.

1. táblázat. A FIVÉSZ-találkozók típusai (1999. február–2012. december)

Találkozó típusa	Találkozók száma	
Szokásos műhely (hétfői alkalom)	103	(73,6%)
(Fél)évváró/évadnyitó alkalom/tanulmányi nap	26	(18,6%)
Tanulmányi hétvége	5	(3,6%)
Konferencia	4	(2,8%)
Előadások a PPKE-n	2	(1,4%)
Összesen	140	(100%)

Forrás: FIVÉSZ-adatbázis (Faludi Ferenc Akadémia és Gereben Ferenc)

Szakterületek és témák

A Faludi-akadémia és Gereben Ferenc FIVÉSZ-ről szóló adatbázisában összesen 133 tudományos előadás szerepel konkrét előadóval és címmel, témával. (Tehát jelen esetben nem foglalkozunk a külföldi élménybeszámolókkal.) Ezek az előadások nagy többségükben a rendes hétfői alkalmakkor hangzottak el. A vizsgálatunk nem teljes körű, mert az adatbázisban nem szerepel a konferenciákon és a szakmai hétvégéken elhangzott előadások egy részének konkrét témája (csak a rendezvény átfogó témaköre), de talán így is képet alkothatunk arról, milyen szakterületek, témakörök köré szerveződtek a FIVÉSZ-alkalmak.

Az előadások közül voltak, amelyek egyszerre több *tudományágat, szakterületet* érintettek (lásd a 2. táblázatot). A tudományágak közül a szociológia dominál, az előadások nagy része (83,4%-a) sorolható ide. A szociológián kívül még a történettudomány súlya számottevő, az előadások egytizede ehhez a tudományághoz (is) tartozik.⁷ A többi tudományág jelenléte, bár számban elenyésző, színesítette a programot. Ilyenek voltak a pszichológiai, hittudományi vagy vallásföldrajzi előadások.

⁷ A kezdeti években a FIVÉSZ-tagok jelentős része – a szociológián kívül – történelem szakos is volt, a későbbiekben, az egyszakos szociológusképzés bevezetésével ez a jellegzetesség megszűnt.

2. táblázat. Az elhangzott előadások tudományágak és szakterületek szerinti besorolásban

Tudományág	Szakterület	Előadások száma
Szociológia (111)	Vallásszociológia	56
	Művelődésszociológia, oktatáskutatás	22
	Ifjúságszociológia	21
	Társadalmi rétegek (kisebbségek)	17
	Értékszociológia	16
	Politikai szociológia	10
	Kutatásmódszertan	7
	Egyéb	12
Történettudomány (13)		13
Pszichológia (7)		7
Hittudomány (1)		1
Vallásföldrajz (1)		1

Forrás: FIVÉSZ-adatbázis (Faludi Ferenc Akadémia és Gereben Ferenc)

A szociológián belül a vallásszociológiai tárgyú előadások voltak túlsúlyban, de jelentős súlyt kapott még ezen kívül az ifjúságszociológia (nem véletlen volt a korábban említett félreértés a FIVÉSZ névvel kapcsolatban), a művelődésszociológia és oktatáskutatás, a társadalmi rétegek vizsgálata és az értékszociológia is.

Ha az egyes előadásokhoz tematikájuk alapján kulcsszavakat rendelünk, láthatjuk, mely területek milyen súllyal jelentek meg az idők folyamán. Így még jobban láthatóvá válik a feldolgozott témák sokszínűsége (3. táblázat).

3. táblázat. A FIVÉSZ-előadások témái

Téma	Előfordulás gyakorisága
Vallásosság	50
Társadalmi csoportok, közösségek (ebből: kisebbségek)	35 (12)
Ifjúság	25
Egyházak, felekezetek	20
Értékek, attitűdök	19
Kultúra	18
Történelmi események, időszakok	16
Életút, karrier	15
Politika, közélet	12
Oktatás	12
Identitás	11
Életmód, egészség	9
Társadalmi integráció	8
Társadalmi helyzet	5
Globalizáció	2
Generációk	2

Forrás: FIVÉSZ-adatbázis (Faludi Ferenc Akadémia és Gereben Ferenc)

Megvizsgálva a témák gyakorisági sorrendjét, látható, hogy a vallásossággal kapcsolatos, ahhoz köthető kérdések igen nagy súllyal szerepelnek a többi kérdéskörhöz képest, ami egy vallásszociológiát előtérbe helyező műhelynél nem meglepő. A szakterületek sorrendje ugyanígy előrevetíti az ifjúság, az értékek és attitűdök, a kultúra és oktatás témaköreinek fontosságát. Ugyanakkor a témákat áttekintve az is látható, hogy a FIVÉSZ-ben hangsúlyos a közösségiség és közéletiség, hiszen gyakran megjelennek a különböző társadalmi csoportokhoz, a történelmi múlthoz, a politikához, közélethez és az identitáshoz kapcsolódó kérdések.⁸ Itt az adatok szintjén is tetten érhető, hogy a FIVÉSZ közösségében valóban nem csupán információk cserélnek gazdát: egy kultúra, szemléletmód épül. Itt válik érthetővé a bevezetőben idézett ismertető második része: „Fontos megismerni, mi vezérli a fiatal nemzedékek közéleti és politikai aktivitását, hogyan lehet őket minél tevékenyebb szerepvállalásra ösztönözni, hiszen e nélkül sem közösségről, sem demokráciáról nem beszélhetünk.”

⁸ Ezek számottevő része kisebbségekkel kapcsolatosan merült fel, és bár ez a kimutatásokból nem derül ki konkrétan, hangsúlyos témakörnek számított a határon túli magyarság (identitása, vallásossága, olvasáskultúrája), valamint a cigányság (vallásossága, integrációs lehetőségei).

Az említett kultúra és szemléletmód részben informálódást jelent, tájékozottságot a társadalmi kérdésekben, részben pedig egy olyan kultúrát, amely konkrétan megmutatkozik az egyes alkalmakon, s fokozatosan a tagok sajátjává válik. Megítélésünk szerint egészen egyedülálló a légkör: a másik véleménye iránt való élénk érdeklődés és tolerancia, fejlett vitakultúra jellemzi a találkozókat. Ennek a légkörnek pedig van egy letéteményese, ennek a kultúrának egy hiteles képviselője, Gereben Ferenc, aki elhivatott tanárként vezeti ezt a kört, szíven viseli a tagok fejlődését és az életútját is.

Újra szeretnénk hangsúlyozni, hogy a FIVÉSZ támogató közösségként is működik. Ez a támogatás egyfelől szakmai jellegű, és részben azáltal érvényesül, hogy a tagok megosztják egymással a munkáikat, részben pedig azáltal, hogy egy-egy terület kiváló hazai képviselőjével dolgoznak fel egy-egy témát. Másfelől a FIVÉSZ közösségi kultúrája révén erősíti a hivatástudatot és a szakmai identitást. Ebben fontos szerepet kapnak azok az alkalmak is, amikor az egyes tagok különböző (jellemzően külföldi ösztöndíjasként átélt) élményeiket osztják meg egymással. Itt említjük meg a műhelyvezetőnek a tagság „intergenerációs” jellegére való törekvését (ami a meghívólevelekben is visszatérően megjelent), vagyis annak szorgalmazását, hogy a még tanuló fiatalok mellett képviselve legyen a friss diplomások, a doktoranduszok és a már doktoráltak rétege is. Ez bátoríthatja a legfiatalabbakat szakmai jövőképük formálásában, és elősegítheti a különböző életvilágú csoportok tapasztalatcseréjét, szolidaritásuk erősítését.

Az előadókról

A nyilvántartásokból és jegyzetekből kiolvashatóan 125 fő adott elő az évek során a FIVÉSZ-ben, beleértve a konferenciákat és tanulmányi hétvégéket is. Ez ennél jóval több előadást jelent, mert az előadók egy jó része nem csak egyszer szerepelt az alapítás óta eltelt csaknem tizennégy év alatt.

Az előadók valamivel több mint fele, 68 fő FIVÉSZ-tagnak is tekinthető. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy nehéz megmondani, mennyire pontos ez az adat, mivel nincs formális tagsága a körnek. Így azokat tekintettük tagnak, akik legalább egy időszakban rendszeresen eljártak az alkalmakra. A nem FIVÉSZ-es előadók jó része nem a hagyományos hétfői alkalmakon szerepelt, hanem a konferenciákon, tanulmányi hétvégéken, de előbbire is volt számos példa.

Az előadók majdnem pontosan fele, 65 fő (52%) tudományos fokozattal rendelkező vagy doktorandusz volt. Ebből 22 doktor, 30 doktorandusz, 13 fő pedig FIVÉSZ-tagként doktorált az idők folyamán. Ezek az adatok is alátámasztják, hogy a FIVÉSZ egyik fő feladata fórumot nyújtani a tudományos pályájuk kezdetén álló fiatalok számára.

A külső szemlélő számára néha úgy tűnhet, mintha a FIVÉSZ tulajdonképpen a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetének egy, a jezsuitákhoz kihelyezett műhelye volna. Ez természetesen nem igaz, hiszen a programok mindenki számára nyitottak, és a Faludi-akadémia, illetve a Párbeszéd Háza rendszeresen meg is hirdeti az alkalmakat. Ugyanakkor a témaválasztásból fakadóan, valamint a vezetők személye révén valóban úgy alakult, hogy a FIVÉSZ „törzsgárdájának” jó része a Pázmányról jött. Gereben Ferenc tanár úr a kezdetektől fogva a szívében viseli, hogy az általa érdeklődőnek tartott hallgatókat személyesen is megszólítsa, elhívja a hétfői alkalmakra. Ebben szerepet játszik az is, hogy idővel kimondott célja lett a körnek a tehetséggondozás elősegítése is azáltal, hogy az Országos Tudományos Diákköri Konferenciára, azaz az OTDK-ra készülő pázmányos szociológus hallgatók – függetlenül attól, hogy témájuk mennyire illeszkedik a FIVÉSZ profiljába – lehetőséget kapnak arra, hogy lendő előadásukat ebben a körben is bemutatthassák.

A 125 előadó közül 70-en (56%) pázmányos diákok voltak, 21-en pedig oktatói a PPKE Szociológiai Intézetének, míg 43-an (34%) sem hallgatóként, sem oktatóként – tudomásunk szerint – nem álltak kapcsolatban a PPKE-vel. A három szám összege meghaladja a 125-öt, ami annak tulajdonítható, hogy a FIVÉSZ-ben megfordult PPKE-s oktatók egy része (9 fő) korábban hallgatója is volt az egyetemnek, s ők többnyire mindkét minőségükben megfordultak a FIVÉSZ-ben.

Mint már említettük, a FIVÉSZ köreiben gyakran adtak elő egy-egy szakterület kiváló képviselői is. Ezek közül az alkalmak közül is kiemelkednek a „Nagy öregek program” találkozói, ahol a FIVÉSZ tagjai olyan szaktekinétyekkel ismerkedhettek meg, hallgathatták előadásukat vagy beszélgethettek pályafutásukról és munkásságukról, akik egymással valószínűleg nem mindenben értettek volna egyet, de szakterületüknek vitathatatlanul értékes és színes egyéniségei (voltak). Tekintsünk bele alfabetikus névsorukba: Falussy Béla, Gábor Kálmán, Jelenits István, Kamarás István, Kapitány Ágnes és Gábor, Kopp Mária, Kósa László, Kovács István (történész, polonista), Kozma Tamás, Nagy Attila (olvasáskutató), Nagy J. Endre, Nemeshegyi Péter, valamint több alkalommal is Tomka Miklós.

A résztvevők számáról

A hagyományos hétfői alkalmakon átlagosan 15, a félévzáró/évváró tanulmányi napokon 16, a szakmai hétvégéken 18 fő vett részt. Tehát általában egy 10–20 fős társaság vesz részt egy-egy alkalmon. Ez a létszám, miként a honlapon is szerepel, egy adott időszakban egy nagyobb körből, körülbelül 20–25 főből verbuválódik.

Az évek folyamán a résztvevők köre fokozatosan átalakult, voltak, akik jöttek, mások élethelyzetüknél fogva kevesebbszer jutottak el, elmaradtak. Így az egykori és mai FIVÉSZ-résztvevők köre folyamatosan bővül. *Becslésünk szerint ma 100–120 főre tehető azok száma, akik valaha megfordultak a FIVÉSZ rendszeres alkalmain, ebből körülbelül 70–80 fő, akik egy-egy időszakban rendszeresen jártak, így „FIVÉSZ-esnek” tekinthetők.* A FIVÉSZ-hez köthető konferenciákon 50–80 fő vett részt, átlagosan 63 fő.⁹

A FIVÉSZ hatásáról

A fenti adatokkal számszerűen kívántuk alátámasztani, hogy a FIVÉSZ egy változó összetételű, de hasonló érdeklődésű szakmai kör számára lassan 15 éve egy fontos szakmai fórum. Ugyanakkor a számok önmagukban kevesek ahhoz, hogy megítélhessük a FIVÉSZ hatását. A tagok szakmai elkötelezettségét és mindazt számításba véve, amit magukkal visznek, a felsorolt számokon mindenképp túlmutató jelentőségű műhelyről van szó. Akik akár csak egy ideig is rendszeresen jártak, azok számára ez a műhely mindenképp szemléletet, tudást és általában: életet formáló tényező.

Ha a FIVÉSZ hatását vizsgáljuk, meg kell említenünk még azokat a tanulmányköteteket, amelyek a FIVÉSZ-hez köthetők valamilyen formában. Két kifejezetten FIVÉSZ-es kötet a Faludi-akadémia gondozásában jelent meg: *Ifjúság – Értéktrend – Vallás*, szerk.: Rosta Gergely (2003); *Vallásosság és kultúra*, szerk.: Gereben Ferenc (2009). Ezeken kívül két olyan kötetet kell megemlítenünk, amelyek több FIVÉSZ-tag közreműködésével jöttek létre: a Gereben Ferenc 65. születésnapja alkalmából, a PPKE gondozásában megjelent tanulmánykötetet: *Ami rejtve van s ami látható*,

⁹ Nem számítva a 2000. március 24–26-án FIVÉSZ-esek számára megrendezett zártkörű dobogókői „próbakonferenciát”, amelyen 15 fő vett részt.

szerk.: Császár Melinda, Rosta Gergely (2008) és a jezsuiták által az Európai Értékrend Vizsgálatról kiadott kötetet: *Mit értékelnek a magyarok?*, szerk.: Rosta Gergely, Tomka Miklós (2010). Értésüléseink szerint a közeljövőben – a roma integráció témakörében – egy újabb tanulmánykötet lát napvilágot Gereben Ferenc és Lukács Ágnes szerkesztésében, amelynek túlnyomó része szintén FIVÉSZ-es előadásokra, illetve szakdolgozatokra épül.¹⁰

Ezen felül – a Faludi Ferenc Akadémia honlapja szerint – mintegy 60 olyan folyóiratcikkéről, illetve kötetben megjelent tanulmányról tudunk, amelyek az utóbbi öt-hat évben a FIVÉSZ-en elhangzott előadások nyomán születtek. (Ezek jelentős részét Gereben tanár úr juttatta el egy-egy FIVÉSZ-es előadástól a nyomtatásban történő megjelenésig.) A lista megtekinthető ezen tanulmány függelékében.

A hatás esetében ugyanakkor nemcsak a FIVÉSZ-re vonatkozóan tehetjük fel a kérdést, hanem annak vezetőjére, Gereben Ferencre nézve is. Nélküle szinte biztosan nem lett volna a FIVÉSZ az, ami lett. Azokban az időszakokban is, amikor egy-egy előadás csak néhány hallgatót vonzott, sikerült végül legyőznie az átmeneti csüggedés óráit. Lankadatlan kitartása, önzetlen odaadása, a tagok iránti figyelme és segítőkészsége révén nem csupán egy tudományos műhelyt hozott létre, hanem egyedülálló szakmai közösséget alkotott.

A FIVÉSZ korszakváltás előtt áll. 2012 decemberében, a félévzáró alkalmon Gereben Ferenc – betöltvén 70. életévét – átadta a műhely vezetését ifjú kollégájának, Papszt Miklós szociológusnak. Nagyon fog hiányozni, de reméljük, vendégként, előadóként még viszontlátjuk. Ahogyan azt is reméljük, hogy a FIVÉSZ által teremtet marandó értékek követendő példaként állnak a jövő FIVÉSZ-esei előtt is.

¹⁰ Az idézett kötet bemutatójára jelen kötet nyomdai előkészítése idején került sor: „Fogom a kezét és együtt emelkedünk” – Tanulmányok és interjúk a roma integrációról – szerk.: Gereben Ferenc, Lukács Ágnes (2013).

A FIVÉSZ-es előadások 2006 után¹¹ megjelent publikációi (a társszerzős¹² közleményekkel együtt)

- ♦ **Babos, J.** (2009). A zágrábi magyarok nemzeti és vallási azonosságadata. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 141–172.
- ♦ **Bartal, A. M. & Saródy, Z.** (2010). Körkép – Az önkéntesség helyzete és szerepe az Európai Unió egyes tagállamaiban az önkéntes-motivációs kutatások tükrében. *Civil Szemle*, 2. 22–41.
- ♦ **Bartl, Á.** (2010). Sikeres cigányok vizsgálata Esztergomban és térségében. *Embertárs* (8.) 3. 273–289.
- ♦ **Bartl, Á.** (2011). Sikeres cigányok Esztergomban és térségében. In Bárdi, N. & Tóth, Á. (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest, Argumentum Kiadó. 95–114.
- ♦ **Bodacz-Nagy, Zs. B.** (2009). Identitásváltozás és megtérés a Jehova tanúinál Erdélyben. *Valóság* (52.) 9. 88–101.
- ♦ **Bóné, V.** (2009). A „Regnum Marianum” katolikus (felnőtt) közösség vallási, nemzeti és kulturális identitása. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 97–120.
- ♦ **Bozsonyi, K. & Daróczy, G.** (2010). A normaszegéssel kapcsolatos állítások polarizációja, homogenitása és azok időbeli dinamikája. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értéktrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 377–400.
- ♦ **Bögre, Zs.** (2007). Szempontok a megtérés és az identitás viszonyának tanulmányozásához. (Esettanulmány a Hit Gyülekezetének tagjai körében készült élettörténetek alapján.) In Hegedűs, R. & Révay, E. (szerk.): *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, SZTE BTK Vallástudományi Tanszék. 221–234.

¹¹ Ilyen típusú publikációk 2006 előtt is szép számmal láttak napvilágot, de módszeresen nem regisztrálták őket. (A lista egyébként valószínűleg 2006 után sem maradéktalanul teljes.)

¹² A FIVÉSZ alkalmain elhangzott előadások előadóit félkövér betűtípussal emeltük ki. Társ-szerzők esetén előfordult, hogy a szerzők közül nem mindegyik szerepelt előadóként. A szerzők előadásuk idején – néhány kivételtől eltekintve – egyetemi hallgatók és friss diplomások, esetleg doktoranduszok voltak.

- ♦ **Bögre, Zs.** (2009). „Ruhát cseréltek, de szívet nem...” Szerzetesnők identitása 1950 előtt és után. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 321–336.
- ♦ **Csanády, M., Kmetty, Z., Kucsera, T. G., Személyi, L. & Tarján, G.** (2008). A magyar képzett migráció a rendszerváltás óta. *Magyar Tudomány*, 5. 603–616.
- ♦ **Csanády, M. & Személyi, L.** (2006). Brain drain. Közelkép a diplomás magyarokról. *Századvég* (41). 3. 79–122.
- ♦ **Csilléry, E.** (2006). Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes* (18.) 2. 73–92.
- ♦ **Csilléry, E., Lőw, A. & Babos, J.** (2008). Gyermekes egymás elleni agressziója az iskolában. Kutatási beszámoló. In Császár, M. & Rosta, G. (szerk.): *Ami rejtve van, s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest–Piliscsaba, Loisir Kiadó. 115–130.
- ♦ **Ditzendy, O.** (2010). A drávaszögi magyarság identitása I. II. III. *Horvátországi Magyarság* 8. 25–49; 9. 16–31; 10. 10–27.
- ♦ **Ditzendy, O.** (2011). Horvátországi magyar egyetemisták identitása (A Drávaszögben, illetve Magyarországon készített interjúk alapján). *Aracs* (11.) 1. 105–118.
- ♦ **Éhmann, G. H. M.** (2009). Olvasási szokások és értékrend a székelyföldi Zetelakán. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 173–190.
- ♦ **Éhmann, G. H. M.** (2008). Zetelaka művelődésszociológiai vizsgálata. In Császár, M. & Rosta, G. (szerk.): *Ami rejtve van, s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest–Piliscsaba, Loisir Kiadó. 147–166.
- ♦ **Földvári, M.** (2009). Vallásosság és értékrend együttjárása a magyar társadalom generációiban. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 11–34.
- ♦ **Gereben, F.** (2009). Olvasási-művelődési szokások és a vallásosság. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatall Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 73–96.
- ♦ **Gereben, F.** (2012). Hagyományos és/vagy digitális olvasás? Egy interjú vizsgálat eredményeiből. *Könyvtári Figyelő* (22.) 3. 503–523.

- ♦ **Gereben, F.** (2012). Változatos vallási életutak – interjúk tükrében. In Földvári, M. & Nagy, G. D. (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után. Tanulmányok Tomka Miklós emlékére*. Szeged, Belvedere Meridionale. 111–136.
- ♦ **Görgőy, R.** (2009). Vallási és kulturális beállítódás – interjúk tükrében. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 121–137.
- ♦ **Görgőy, R.** (2010). Az anyai szerep ambivalenciája. Kisgyermekes édesanyák vallomásai problémáikról, lelki egészségükről. *Embertárs* (8.) 4. 294–317.
- ♦ **Gulyás, A.** (2010). „Tulajdonképpen két csoport közé szorulva élünk...” (Interjú egy roma egyetemi hallgatóval) *Valóság* (53.) 5. 73–81.
- ♦ **Hámori, Á.** (2008). Református fiatalok értékvilága és közéleti attitűdjei. *Kommentár*, 1. 31–42.
- ♦ **Hámori, Á. & Rosta, G.** (2011). Vallás és ifjúság. In Bauer, B. & Szabó, A. (szerk.): *Arctalan nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 249–262.
- ♦ **Istenes, M. & Péceli, M.** (2010). Tankötelezettségi korhatárok nemzetközi összehasonlításban. *Iskolakultúra* (20.) 4. 3–22.
- ♦ Jelenfi, G., **Kmetty, Z.** & Tóth, Zs. (2010). Értékek és preferenciák. In Rosta, G.–Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, Ocipe Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 313–346.
- ♦ **Kamarás, I.** (2009). Vallásosság, életstílus, kultúra. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 353–379.
- ♦ **Karczagi, A. & Klausz, B.** (2009). Vallásosság Zetelakán. Egy székelly falu vallási élete az ezredfordulón. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 191–211.
- ♦ **Keller, T.** (2009). Magyarország helye a világ értéktérképén. *Tárki* 31.
- ♦ **Kern, I.** (2009). Katolikus egyetemalapítási kísérletek Magyarországon 1867–1918. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 215–248.
- ♦ **Kmetty, Z.** (2010). Normativitás, lokálitás, institucionalizmus. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai*

- Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei.* Budapest, Ocipe Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 347–377.
- ♦ **Lukács, Á.** (2008). A vallásosság szerepe a cigányság integrálásában. *Kapu*, 6–7. 147–151.
 - ♦ **Lukács, Á.** (2011). Roma értelmiségiek identitása. *Valóság* (54.) 10. 79–95.
 - ♦ **Morauszki, A. & Porubszky, Z.** (2009). A törzsvendég és a többiek. Az Illyés Közalapítvány szerepe a szlovákiai magyar kulturális intézmények támogatásában, 1996–2006. In Kötél, E. & Szarka, L. (szerk.): *Határhelyzetek II.: Kultúra – oktatás – nyelv – politika.* Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
 - ♦ **Mújdricza, F.** (2010). A halál viselete – halálfélelem és társadalmi deviancia. *Valóság* (53.) 10. 55–82.
 - ♦ **Nagy, A.** (2009). Vallás és olvasás. Pillanatfelvétel 2005-ből. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete.* Budapest: Faludi Ferenc Akadémia. 55–72.
 - ♦ **Péceli, M. & Lukács, Á.** (2009). A vallás szerepe a cigányság integrációjában. *Embertárs* (7.) 3. 262–284.
 - ♦ **Prehoda, A.** (2011). A női emlékezet és a trauma – A devecseri vörösiszap-katasztrófa szociológiai vizsgálatának egy lehetősége. *Embertárs* (9.) 3. 258–265.
 - ♦ **Pusztai, G.** (2011). Schools and Communities of Norm-awareness. *Religions* 2011/1. 2. 372–388
 - ♦ **Pusztai, G.** (2011). Vallásosság és pedagógiai ideológiák. *Educatio* (19.) 1. 48–61.
 - ♦ **Pusztai, G.** (2011). *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
 - ♦ **Pusztai, G.** (2012). Hallgatói vallásosság és felsőoktatási beágyazottság. In Földvári, M. & Nagy, G. D. (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után. Tanulmányok Tomka Miklós emlékére.* Szeged, Belvedere Meridionale. 229–253.
 - ♦ **Rajki, Z. & Szigeti, J.** (2012). *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig.* Budapest, Gondolat Kiadó.
 - ♦ **Rébay, M.** (2006). A „Baár-Madas Református Leánynevelőintézet” története (1907–1952). In Kósa, L. (szerk.): *Reformátusok Budapesten.* Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. II. kötet. Budapest, Argumentum Kiadó–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. 841–871.

- ♦ **Rébay, M.** (2006). A Budapesti Református Gimnázium története (1859–1952). In Kósa, L. (szerk.): *Reformátusok Budapesten*. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. II. kötet. Budapest, Argumentum Kiadó–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. 805–840.
- ♦ **Rébay, M.** (2006). A Julianna Református Elemi (Általános) Iskola története (1926–1948). In Kósa, L. (szerk.): *Reformátusok Budapesten*. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. II. kötet. Budapest, Argumentum Kiadó–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. 873–894.
- ♦ **Rébay, M.** (2009). Leány-középiskolák jogi szabályozása 1895–1945. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 249–282.
- ♦ **Rébay, M.** (2011). *Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig*. Kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület közoktatási politikájára. Debrecen, Csokonai Könyvkiadó.
- ♦ **Révay, E.** (2009). Felekezeti oktatásügy és a média a rendszerváltozás után. In: Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 303–317.
- ♦ **Rosta, G.** (2007). A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In Hegedűs, R. & Révay, E. (szerk.): *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, SZTE BTK Vallástudományi Tanszék. 297–309.
- ♦ **Rosta, G.** (2009). Ifjúság, vallás, kultúra. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 35–54.
- ♦ **Rosta, G.** (2010). Vallásosság és politikai attitűdök az Európai Értékrend Vizsgálatban. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, Ocipe Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 427–449.
- ♦ **Saródy, Z.** (2009). A helyi oktatás és a pedagógus szerepe a falusi társadalomban (összefoglalás). In Bartal, A. M. (szerk.): *A tardi helyzet 2008-ban*. Szocháló Társadalomtudomány Online.
- ♦ **Szalay-Hodován, A.** (2012). „Szlovák a házastársam”. Pozsony környéki magyarok vegyes házassága élettörténetek tükrében. *Valóság* (55.) 2012. 8. 16–30.

- ♦ **Személyi, L.** (2010). Elvek és közügyek iránti érdeklődés. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értéktrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, Ocipe Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 205–224.
- ♦ **Személyi, L.** & Csanády, M. (2011). Some Sociological Aspects of Skilled Migration from Hungary. In *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 1. 2011. 1. 27–46.
- ♦ **Sziklai, I.** (2009). Magyarországi keresztény felekezetek különbözőségei és azonosságai. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 337–352.
- ♦ **Tomka, M.** (2010). Vallási helyzetkép – 2009. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értéktrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, Ocipe Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 401–426.
- ♦ **Török, B.** (2000). A papi, szerzetesi hivatás kialakulásának motívumai. In *Távlatok*. 2000. 3. (10.)
- ♦ **Török, P.,** Martos, T. & Horváth-Szabó, K. (2010). Család, házasság és párkapcsolatok az értékek és elégedettség fényében. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értéktrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, Ocipe Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 53–79.
- ♦ **Vépy-Schlemmer, É.** (2008). Gyermekek egymás közötti agressziója az iskolában. Hazai tanulmányok bemutatása. In Császár, M. & Rosta, G. (szerk.): *Ami rejtve van, s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest–Piliscsaba, Loisir Kiadó. 489–502.
- ♦ **Vépy-Schlemmer, É.** (2009). Citizens Jury on education and unemployment. In Lengyel, Gy. (szerk.): *Deliberative Methods in Local Society Research*. Budapest, 175–187.

Bálint Csaba

NÉPEGYHÁZI KERETEK KÖZÖTT MŰKÖDŐ VALLÁSOS KIS CSOPORTOK MINT KÖZÖSSÉGEK

A rendszerváltást követően a magyarországi vallási élet is jelentősen átalakult. Számos olyan felekezet kezdte meg a működését, amely korábban ismeretlen volt Kelet-Közép-Európában. Ennek ellenére a legtöbb hívet számláló történelmi egyházak nem veszítették el vezető szerepüket, sőt számukra is új lehetőségek nyíltak meg. Az egyik legfontosabb változás az volt, hogy az egyházak nem voltak többé a templomok falai közé kényszerítve. Megteremtődött annak a lehetősége, hogy a plébániákon olyan kis csoportok alakuljanak, amelyek a gyülekezeteknél és egyházközségeknél személyesebb kapcsolatok kialakítását teszik lehetővé, ezáltal erősítve az egyházakat. Az azóta eltelt közel negyedszázad tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az érintettek eltérő módon sáfárgodtak a rájuk bízott talentumokkal, néhány helyen virágzó közösségi élet alakult ki, míg máshol csupán vasárnaponként jönnek össze a hívek egyetlen órára. Azok, akik az egyházközségi vagy gyülekezeti alkalmak mellett igénylik a kisközségi vallásgyakorlást is, több hasonlóságot és számos különbséget mutatnak, még a részvétel motivációi is eltérőek.

Ebben a rövid tanulmányban a népegyházi keretek között működő vallási kis csoportok közösségi jellegét szeretnénk megragadni, a közelmúltban végzett kérdőíves adatfelvétel eredményeinek ismertetése segítségével. A vizsgálatba bevont csoportok kifejezetten heterogénnek mondhatóak, mind elnevezésüket, mind pedig összejöveteleik tartalmát tekintve. Kiválasztásuknál az volt a döntő szempont, hogy olyan csoportokat vizsgáljunk, amelyek nem csupán azonos felekezethez tartozó tagokat tömörítenek, de alkalmuk során kifejezetten hitéleti tevékenységet folytatnak. Szintén hangsúlyt fektettünk arra, hogy ezek a kisközségek a gyülekezetek és egyházközségek keretein belül működjenek, a lelkész/plébános jóváhagyásával

és felügyelete mellett. Jelölésükre a protestáns felekezetek leggyakrabban a „bibliakör, bibliaóra” kifejezéseket használják, míg a katolikusoknál gyakran találkozhatunk a „felnőtt hittan” elnevezéssel, amely korántsem csupán a beavató szertartásokra készülő katekumeneket jelöli. A gyerekek számára szervezett csoportokat ezúttal nem vizsgáltuk, mivel az életkori sajátosságok jelentősen torzították volna az eredményeinket. Az adatfelvételre egy kelet-magyarországi megyeszékhelyen került sor. A vizsgált csoportok a református, a római és a görög katolikus, illetve a baptista egyház keretein belül működnek.

Bár a csoporttagság a spiritualitás szintjét és a vallásosság mintázatát is befolyásolja, most azért szeretnénk mégis a közösség jelentőségét kiemelni, mert úgy véljük, hogy talán ez az a tényező, amely az említett csoportok társadalmi összhasznosságát elsősorban megadja.

Vallás és közösség

A keresztény hagyomány úgy tartja, hogy az egyház megalapítására az első pünkösdkor került sor. A kezdetben elszórtan működő csoportok gyorsan kialakították saját normarendszerüket, amely jelentősen különbözött a környezetükben élő emberekétől. Megszülettek az adott magatartásmintákhoz kötött szerepek (katekumenek, diakónusok, papok, püspökök), így az egyházak hamarosan intézményekké váltak. Ez a folyamat jelentősen felgyorsult a Milánói ediktum kihirdetése után (Kr. u. 313). A kereszténység néhány évtizeden belül a Római Birodalom hivatalos vallásává lett, aminek eredményeképp a hívek száma folyamatosan emelkedett. Azokban az évszázadokban, melyekben a vallás és a kereszténység Európában kulturális és társadalmi szempontból igazodási pontnak számított, a szertartásokon és egyéb összejöveteleken való részvétel egészen más tartalmat nyert, mint a korai egyház idején. Ebben az időszakban, amelyet Tomka Miklós a keresztény társadalom korának nevez (Tomka, 2012), a csoportos vallásgyakorlás elsődleges célja a többség számára nem a közös hit megvallása és az egymás iránt érzett felelősség kimutatása volt többé, hanem a fennálló renddel szembeni konformitás jelzése.

A huszadik században lezajlott változások nem csupán a vallás szerepének megváltozásához vezettek, de az intézményen belül működő közösségek szerepe is egyre inkább felértékelődik. A posztmodern társadalmakban az intézményesült vallásosság visszaszorulása figyelhető meg. Folyamatosan

emelkedik azoknak a száma, akik önmagukat a „maguk módján vallásosként” definiálják, míg az a réteg, amely ragaszkodik a felekezeti kötődéséhez, némiképp csökken (Tomka, 2010). Ezzel párhuzamosan egyre gyakrabban találkozhatunk azzal, hogy a vallásosság és a spiritualitás fogalmai elválnak egymástól. Míg utóbbi főként a természetfeletti vel való kapcsolat-tartás vágyát jelöli, amely nem igényel sem koherens eszmerendszert, sem rítusokat, sem pedig ezekhez kapcsolódó interperszonális kapcsolatokat, addig Glock és Stark többdimenziós modellje, amely a vallásosság meghatározó összetevőit tárja fel, kiemelten foglalkozik a vallási tevékenységekkel és gyakorlatokkal (Glock & Stark, 1965). Az a gondolat, hogy a vallás szükségszerűen közösségi cselekvés, már a legelső vallásszociológiával foglalkozó tudósok munkáiban is megjelenik. Durkheim alapművében a vallás és a mágia közötti különbségtétel kapcsán beszél arról, hogy az első nem képzelhető el az emberek egy csoportja nélkül. Csak azok tekinthetők kimondottan vallási hiedelmeknek, amelyekben egy adott közösség hisz, és amelyeket a csoport valamennyi tagja egyénileg elfogad, ezáltal olyan közös dolgot képezve, amely biztosítja a gyülekezet egységét. Ez a közös hit, erős kohéziót jelent az egyének között, csakúgy, mint az ehhez kapcsolódó rítusok közös gyakorlása (Durkheim, 2003). Amint arra rámutat, ahhoz, hogy a varázsló gyakorolja mesteriségét, nincs szüksége arra, hogy társaival egyesüljön, miközben a vallás elválaszthatatlan az egyház fogalmától.¹³

Annak ellenére, hogy bizonyos mágikus hiedelmek a társadalom széles rétegeiben elterjednek, ezáltal általánosnak is tekinthetők (gondoljunk az ezotériára és a New Age-re), mégsem egyesítik az ezeket követő embereket egy csoportba. Durkheim a tartós kapcsolat fontosságát hangsúlyozza, amely lehetővé teszi a morális közösséghez tartozást. A dogmák tényleges tartalmánál lényegesebbnek tartja azt, hogy azok képesek legyenek az egyéneket integrálni (Durkheim, 2000). Max Weber különbséget tesz az igazi vallásos közösségek (gyülekezetek) és a közigazgatási szempontból körülhatárolható területi egységek (parókiák) között (Weber, 2005). Előbbi kritériumának azt tekinti, hogy laikusok valamilyen tartós közösségi cselekvésre társulnak, amelyben aztán aktívan közreműködnek is. Amennyiben ezeket a kritériumokat továbbra is érvényesnek tekintjük, úgy ok-

¹³ Bár egyházzól, klasszikus értelemben csak a keresztény/keresztyén kultúrkörben beszélhetünk, Durkheim arra mutat rá, hogy a vallás elválaszthatatlan a hívek csoportjaitól, amelyeknek meghatározott vezetőjük van, és amely csoportok rendszeresen találkoznak, abból a célból, hogy vallásukat közösen gyakorolják.

kal tehetjük fel a kérdést, hogy a nagyvárosi környezetben működő, és a személyes interakciókat szinte teljesen nélkülöző gyülekezetek és egyház-községek vajon mennyiben felelnek meg ezeknek a feltételeknek? A Weber munkájának megszületése óta eltelt évszázadban lezajlott társadalmi és demográfiai folyamatok eredményeként, a plébániák és parókiák virtuális közösségekké váltak. A gyülekezetek és az egyházközségek sem alkalmasak maradéktalanul arra, hogy eleget tegyenek a fenti feltételeknek.¹⁴ Ezt a szerepet egyre inkább azok a csoportok veszik át, amelyek viszonylag kevés tagot számlálnak, ezáltal lehetővé téve a személyes ismeretségek elmélyítését és a résztvevők aktív közreműködését a közösség működésében.

Vallási kisközösségek a posztmodern társadalmakban

A közösségek krónikus hiánya olyan több évtizedes problémája a fejlett társadalmaknak, amellyel számos kutató foglalkozott az elmúlt évtizedekben. Az erősödő individualizáció eredményeként csökkenő társulási hajlam, a csoportokat összetartó kötelékek gyengülése nehezíti a társadalmi kohézió fenntartását, végső soron gátolja a bizalom kialakulását (Fukuyama, 2000; Putnam, 2000). Durkheim arra hívja fel a figyelmet, hogy „az olyan társadalom, amely nagy számú szervezetlen egyénből áll, akiket a hipertrófiásan nagyra nőtt állam kénytelen kordában tartani, valószínű szociológiai szörny. [...] Egy nemzet csak akkor tartható fenn, ha az állam és az egyén között másodlagos csoportok egész serege alakul ki, olyan közösségek, amelyek elég közel vannak az egyénekhez ahhoz, hogy tevékenységi szférájukba vonhassák, s így a társadalom életének általános áramába juttathassák őket” (Durkheim, 2001, 57).

A problémával már a rendszerváltást megelőzően is foglalkoztak magyar kutatók (Hankiss, 1983). A formalizált közösségek alacsony száma jórészt politikai okokkal volt magyarázható 1990 előtt, mivel, ahogy Kopp Mária hangsúlyozta, „a diktatúrák célja a manipulálható, a valódi társas hálót nélkülöző, magányosan szorongó, erkölcsi tartás nélküli egyed, a rendszer engedelmes, feltétel nélküli kiszolgálója” (Kopp & Skrapski, 2002, 12).

¹⁴ A fenti állítást természetesen lehetne néhány ellenpéldával cáfolni, de a lelkipásztorok többsége arról számol be, hogy a sok hívót vonzó misék és istentiszteletek csak korlátozottan alkalmasak a közösség kialakítására.

A politikai változásokat követően megszűnt a bérek nivelláltsága, az elnyújtott reciprocitás elvén működő kapcsolatok jelentős része is felbomlott. A különböző tőkefajtákhoz való hozzáférés egyenetlensége a kapcsolatok jelentős részét instrumentálissá tette (Utasi, 2002). A rendszerváltást követően jelentősen megnőtt az egyesületek és a különböző alapítványok száma, ennek ellenére az elmúlt két évtized nem hozott áttörést, a kutatási eredmények azt mutatják, hogy az emberek közel háromnegyede továbbra sem tartozik semmilyen formális csoporthoz. Emellett fontos hangsúlyozni, hogy azok, akik úgy nyilatkoztak, hogy legalább egy közösségnek a tagjai, legnagyobb arányban vallási csoportot jelöltek meg (Vincze, 2010). A kutatásunk tárgyát képező vallási kisközösségek jelentőségét éppen az adja, hogy kevés olyan formális közösséget ismerünk, amelyek országos lefedettséggel működnek. Ezek jelentősége a magyarországi vallásosság alakulása szempontjából sem elhanyagolható. Tomka Miklós arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy bár a szociológiai adatgyűjtésben ritkán jelennek meg, de a kisközösségek tagjainak száma közel százszorosa a papságénak. „Ezen közösségek legfontosabb sajátosságai: a vallási kultúra közösségi újjáteremtése és a kereszténység kisugárzása mindenki – hívők és nem hívők – felé” (Tomka, 1991, 19).

Szántó János a vallási közösségek jelentőségét a társadalom értékintegrációs folyamatainak egyensúlyi helyzete szempontjából közelíti meg, annak fontosságát hangsúlyozva, hogy a felnövekvő generációk a társadalom működtetése szempontjából pozitív értékrendek között választhassanak, ahelyett, hogy egy érték-üres térbe integrálódniuk (Szántó, 1998).

Korábbi vizsgálatok

A nagyobb egyházakon belül működő kisközösségek hatásának vizsgálatára szervezett kutatások azt bizonyították, hogy utóbbiak jelentősen hozzájárulnak a gyülekezet sikeréhez. Az eredmények azt mutatták, hogy minél több olyan közösségből áll egy gyülekezet, amely tagjai rendszeres személyes interakcióban állnak egymással, annál nagyobb a résztvevők elköteleződése, nem csupán a saját csoportjuk, hanem az egész felekezet irányában (Dougherty & Whitehead, 2011). Ezzel szemben a nagyobb egyházaknál megfigyelhető, hogy azok mérete negatív korrelációt mutat a tagok aktivitásával és elköteleződésével. Ezt az összefüggést Finke longitudinális vizsgálat segítségével igazolta (Finke, 1994). Ezek az eredmények releváns-

nak tekinthetők saját kutatásunk szempontjából is, annak ellenére, hogy az amerikai társadalom vallási jellemzői jelentősen eltérnek az európai mintázatoktól. Munkánk kezdetekor kevés olyan eredményre támaszkodhattunk, amely magyarországi empirikus kutatásból származott. A vallásosság mérésére csak a hetvenes évek végétől volt lehetősége a kutatóknak, akik főként az össztársadalmi folyamatok feltárására törekedtek, majd a rendszerváltást követően az újonnan megjelenő egyházak és vallási mozgalmak kaptak némi figyelmet. Ez alól kivételt jelentenek az egyetemi vallási közösségek (Pusztai, Bacskai & Kardos, 2012). A Debreceni Egyetemen komoly hagyománya van a campus-kutatásoknak, aminek keretén belül főként kvalitatív eszközökkel vizsgálták a vallási kis csoportok működését. Az interjúkból az derül ki, hogy a közösségek tagjai fontosnak tartják azt a társas támogatást, amit egymástól kapnak, és a közös értékrendet is meghatározónak érzik. Emellett kiemelték még, hogy vallási kérdések és közvetve életvezetési problémák megoldásához is hatékonyabb segítséget nyújtanak a kortársakkal folytatott beszélgetések, mint a gyülekezeti alkalmak. A vizsgált közösségek összetétele gyakran változik, a tanulmányok befejezésekor a tagok távoznak, helyükre újak kerülnek. Mivel a hallgatók többsége egy határokon átívelő régióból érkezik, többen gyökértelenek a városban, így számukra gyakran ezek a csoportok hivatottak pótolni azt a baráti kört, amelyből kiszakadtak. Ezek a csoportok azonban csak az egyik szeletét jelentik a kisközösségek hálózatának.

A közösségi kapcsolatokat vizsgálta az a 2009-es országos reprezentatív adatfelvétel (N=1051), amely érintette a vallási közösségeket is (Utasi, 2010). Az eredmények elemzésekor az tűnik ki, hogy a csoporttagsággal rendelkezők között a vallásos közösségekhez tartozók aránya a legmagasabb. A magasabb iskolai végzettség és a kedvezőbb jövedelmi viszonyok egyaránt korrelációt mutattak a (bármilyen) közösségi tagsággal (Vincze, 2010).

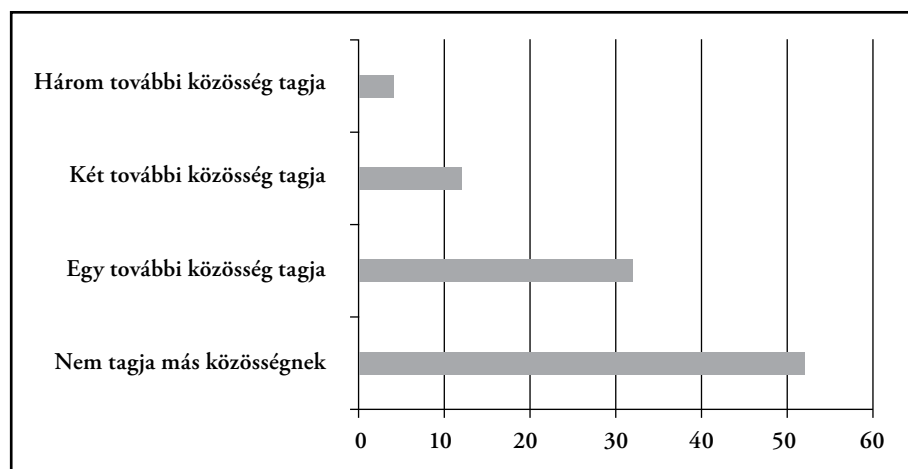
A kimondottan vallási közösségek vizsgálatára létrehozott kutatások hiánya miatt szükségesnek tűnt egy olyan adatfelvétel, amely segítséget nyújthatott ezek sajátosságainak meghatározásához. Erre 2011 végén került sor egy kelet-magyarországi megyeszékhelyen, ahol római és görög katolikus, református és baptista csoportokban végeztünk kérdőíves adatfelvételt (N=166). Az alkalmazott saját készítésű mérőeszköz nem volt arra alkalmas, hogy minden kérdést megválaszoljon, de néhány eredmény mégis érdemes lehet arra, hogy röviden bemutassuk. Még akkor is, ha a reprezentativitás hiánya és a viszonylag alacsony elemszám óvatosságra kell intsen a következtetések levonásakor.

Eredmények

Közösségi tagság

Amint azt már korábban kiemeltük, a vallásos kis csoportokban való aktív részvétel szempontjából a közösség jelentősége ugyanolyan hangsúlyosan megjelenik, mint a közös alkalmakhoz kapcsolódó hitéleti tevékenység fontossága. Megvizsgáltuk, hogy a kisközösségek tagjai milyen sajátosságokat mutatnak a közösségi aktivitás vonatkozásában. A vallási szervezetek markáns értékintegrációval rendelkeznek, így nem zárható ki, hogy a hitbeli elköteleződés a csoportokban való részvételre ösztönöz anélkül, hogy ez a közösségek iránti általános igénnyel párosulna. A vallásos kisközösségek tagjainak fele nem tartozik más szervezethez, azonban ugyanilyen magas azoknak az aránya, akik további csoporthoz vagy csoportokhoz tartozónak mondták magukat. Ez az adat annak fényében tűnik figyelemre méltónak, hogy a magyaroknak csupán egynolcada tartozik egynél több formális csoporthoz (Vincze, 2010).

1. ábra. A vallási kisközösségek tagságának megoszlása aszerint, hogy hány egyéb társulásnak tagjai

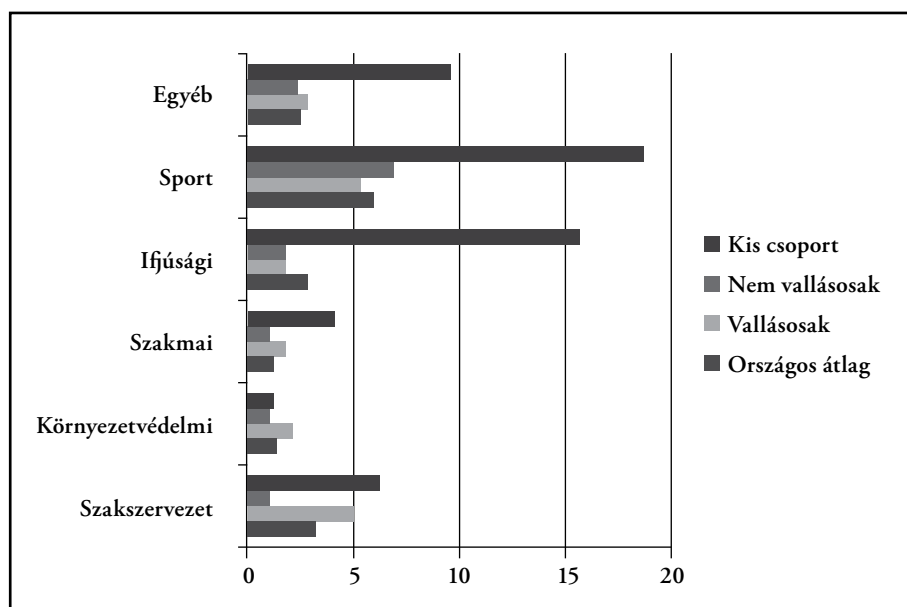
Forrás: saját kutatás, N=166

A legfiatalabb korosztályokban a legmagasabb az aktivitás szintje, ez a harmincas évek elején elkezd csökkenni. A tanulmányok befejezésével általában előtérbe kerül az önálló életre törekvés, a családalapítás és a karrier építése. A nyugdíjas évekre ismét megnő a szabad idő, ezzel párhuzamosan

a részvételi hajlandóság is, azonban a húszas éveik elején járók szintjét már nem éri el.

Ahhoz, hogy vallásos elköteleződés és a közösségi aktivitás összefüggéseit megvizsgálhassuk, a 2008-as Európai Értékrend Vizsgálat (EVS, 2008) eredményeit használtuk fel. Az országos reprezentatív mintából kiválasztottuk azokat, akik lakóhelyük településtípusa szerint megfeleltek a saját mintánkban szereplőknek. Feltűnő, hogy az egyéb változóktól függetlenül, a magukat vallásosnak mondók aktívabban vesznek részt nem vallási közösségek és szervezetek tevékenységében is, mint a nem vallásosak. A vallásos rétegen belül különösen magas a csoporttagság azok körében, akik az általunk vizsgált kisközösségekhez tartoznak. Valamelyest árnyalja a képet, hogy az EVS mintája életkorra is reprezentatív volt, míg a saját mintánkba nagyobb súllyal kerültek azok a korábban említett korosztályok, amelyek az életciklushatásnak köszönhetően a legaktívabbak.

2. ábra. Közösségi részvétel gyakorisága a vallásosak, nem vallásosak és a kis csoportok tagjai között (%)

Forrás: saját kutatás, N=166

Mivel azt találtuk, hogy a vizsgált mintában a magas iskolai végzettségűek és a jobb objektív életfeltételekkel rendelkezők voltak többségben, feltételeztük, hogy a tágabb közösségért érzett felelősségérzet miatt, a po-

litikai csoportokhoz való kötődés is sokakra jellemző lesz. Ezzel szemben mind a párttagok, mind pedig a politikai ifjúsági szervezetekhez tartozók száma rendkívül alacsony volt. Azt, hogy ez a politikai érdeklődés vagy csak a formalizált kapcsolat hiányát jelzi, nehéz lenne megmondani, bár tény, hogy az olvasási és televíziózási szokásokra vonatkozó kérdések is azt jelezték, hogy kevesen vannak, akik hagyományos napilapokat vásárolnak, vagy a tévében politikai műsorokat néznének.

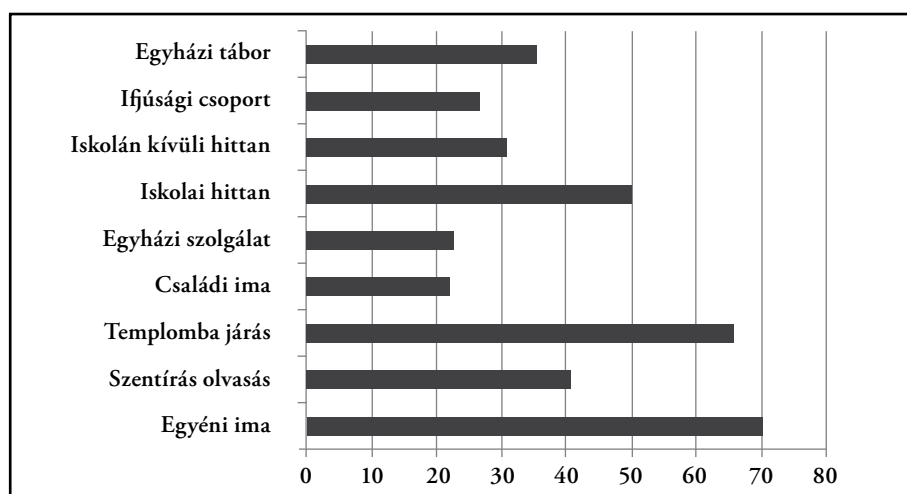
A vallásgyakorlás módjai

Az adatfelvételt megelőző terepmunka során azt találtuk, hogy mind a részvétel motivációi, mind a közösségi társas támogatás szempontjából, a csoporton belüli interperszonális kapcsolatok és a közösségben végzett tevékenység meghatározók voltak. Bár a motivációk között a vallási ismeretek gyarapításának a vágya is kimutatható volt csakúgy, mint a hagyományokhoz és a családi gyökerekhez való ragaszkodás, még ezeknél is markánsabban jelentkezett a közösség iránti elvárás (Bálint, 2012). Ez a tény arra enged következtetni, hogy a gyülekezetek és egyházközségek nem alkalmasak arra, hogy ezt az igényt maradéktalanul kielégítsék. Talán nem véletlen, hogy az *egyházközség* szavunk hangalakja majdnem megegyezik a szociológiában használatos *község* kifejezéssel. Utóbbival egy adott helységhez kötődő, fizikai közelségben lévő embereket jelölünk. Jellemzője, hogy tagjai ugyan megélhetik a községgel való azonosulást, azonban az egyén számára a közvetlen beavatkozás lehetősége minimális. Az egyházközségek feltétlenül másodlagos csoportnak tekinthetők, hiszen a rendszeres találkozás ellenére, tagjait nem kötik össze erős érzelmi szálak. Arra a kérdésre, hogy az általunk vizsgált hittancsoportok és bibliakörök mennyiben felelnek meg az elsődleges csoport kritériumának, azaz a résztvevők között milyen emocionális kötelékek alakulnak ki, az empirikus adatgyűjtés során kerestük a választ.

Vizsgáltuk, hogy a gyerekkori vallási szocializáció mennyiben befolyásolhatja a felnőttkori kisközösségi tagságot. A bevont változók közül a csoporthoz köthető tevékenységek gyakorisága kifejezetten magasnak volt mondható, a megkérdezettek négyötöde járt valamilyen formában hittanra. A rendszeresen templomba járók aránya is meghaladta a 65%-ot. Bár az ifjúsági csoportban és egyházi táborokban való részvétel jelentősen elmarad ettől, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Kádár-rendszer évtizedeiben ez számos akadályba ütközött.

Azok között a tényezők között, amelyek a vallás megéléséhez nyújtanak segítséget, szintén fontos helyre kerültek a közösségi szempontok. A felsorolt tizenegy lehetőség közül négyet megközelítőleg azonos fontosságúnak ítélték a megkérdezettek. Nem meglepő, hogy az ünnepek mellett ezek közé került a Szentírás is, hiszen a mintában többségben voltak a protestánsok. A másik két kiválasztott szempont a közösségben való misére/istentiszteletre járás, és a közösségben történő vallási témájú beszélgetések voltak. Arra, hogy az istentiszteleten való részvételt a hívők közössége miatt értékelték ilyen magasra, abból következtetünk, hogy mind a templomok, mind pedig a szertartások lényegesen kisebb jelentőséggel bírnak a kisközösségek tagjai számára.

3. ábra. Gyerekkori vallási tevékenységek előfordulása %-ban

Forrás: saját kutatás, N=166

Közösségi érzés

A közösségek vizsgálatakor az objektív, vagy annak tűnő szempontokon túl, nem hagyhatók figyelmen kívül azok a szubjektív tényezők sem, amelyek alapvetően befolyásolják azt, hogy a résztvevők miként viszonyulnak egy adott társuláshoz. Bár több definíciós kísérletet ismerünk, amely a közösség jellemzőit próbálja meghatározni, mégis alapvető kérdés, hogy a közösségi kohézió érzése miként alakul ki, és milyen erős a legérintettebbekben.

Annak meghatározására, hogy a közösségi érzés kialakulását mely tényezők befolyásolják, számos kísérlet született. Elsőként Sarason (Sarason, 1974) alkotta meg a fogalmat, munkája több mint két évtizeden keresztül meghatározta a témával kapcsolatos tudományos diskurzust. A napjainkban legszélesebb körben elfogadott elmélet kidolgozása, amely a közösségi érzés pszichológiai elmélete nevet kapta (Psychological Sense of Community theory/PSOC), McMillan és Chavis nevéhez fűződik (Chavis, 1986). Ez az elmélet és a hozzá tartozó mérőeszközök egyaránt használatosak informális csoportok (például lakóközösségek) és formális társulások (például vallási csoportok) vizsgálatára. A közösségi érzés kialakulásának négy kritériumát fogalmazza meg McMillan, ezek a következők: 1. Tagság, a valahová tartozás érzése. 2. Befolyásolás lehetősége: az egyénnek az az érzése, hogy számít a csoportnak, hatással tud lenni annak működésére. 3. Integráció és a szükségletek kielégítése: abba vetett hit, hogy az egyén szükségletei találkoznak az erőforrásokkal, amelyet a tagság nyújt. 4. Közös érzelmi kapcsolat – a közös múlt, az együtt töltött idő és a megélt élmények hatására alakul ki.

Nowell és Boyd (2010) azt hangsúlyozza, hogy a közösségi érzés nem csupán az egyéni szükségletek kielégítése miatt jöhet létre, hanem fontos szempont lehet a közösség iránt érzett felelősség is.

Vizsgálatunk során nem használtuk egyik olyan eszközt sem, amely ki-mondottan a PSOC mérésére lett kifejlesztve, ennek ellenére több kérdést feltettünk, amelyek a McMillané által kidolgozott dimenziókhoz kapcsolhatók. Az eredményekből az látszik, hogy a megkérdezettek többnyire magas értékeket rendeltek ezekhez a szempontokhoz. Az egyes csoportok többé-kevésbé homogénnek tekinthetők, bár az objektív életfeltételek vonatkozásában érzékelik a legnagyobb különbségeket a tagok. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy a magasan kvalifikált tagok között is sokan vannak olyanok, akik valamilyen tágra értelmezett segítő hivatásúak (pedagógusok, szociális területen, egészségügyben dolgozók), és mint közismert, ez Magyarországon nem biztosít kiemelkedő jövedelmet. Emellett sokan vannak a mintában inaktívok, főként nyugdíjasok. Az ő magas arányukat a megnövekedett szabad idővel magyarázzuk. A korábban megfigyelt életkori hatás, aminek következtében az életkor növekedésével a vallásosság szintje is emelkedik, esetünkben nem mutatható ki, az intragenerációs vallási mobilitásra vonatkozó kérdések azt jelezték, hogy a kisközösségekben aktív idősök fiatalabb korukban is erősen vallásosak voltak.

A közösségi érzés szintjének meghatározói közül a befolyásolás lehetősége az, amiben a kisközösségek sokkal jobbak az egyházközösségeknél, ahol a hívek gyakran csupán „néző” szerepbe kényszerülnek. Az általunk vizsgált csoportokban a kis létszám és az interaktivitás lehetővé teszi a dolgokba való érdemi beleszólást, ami erősíti a közösséggel való azonosulást. Találunk olyan csoportokat, ahol év elején a tagok demokratikus szavazással döntenek el, hogy az előttük álló időszakban milyen témákat érintsenek a közös alkalmak során.

Az általunk vizsgált csoportokban a tagságnak nincsenek formális feltételei, nem köthető valamilyen különleges rítushoz. Ennek ellenére az alkalmakon való rendszeres részvétel általában elvárásként fogalmazódik meg a tagokkal szemben. Az együttlétek közötti egy, de gyakrabban két hétre nemritkán feladatokat kapnak a résztvevők, amelyről általában szóban be is számolnak. A tagságért cserébe végzett munka jelentősen hozzájárulnak a közösség érzésének kialakulásához (McMillan & Chavis, 1986). Ezzel szemben a tagság értékét veszti akkor, ha egy csoportban magas a „potyautasok” aránya, tehát sokan vannak olyanok, akik nem kényszerülnek arra, hogy erőfeszítéseket tegyenek (Dougherty & Whitehead, 2011).

Mindezek jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a közösségek tagjai között erős érzelmi kötelékek alakuljanak ki. Az azonos értékrend és a közösen megélt élmények mind hozzájárulnak a közösségi érzés erősödéséhez. Azt tapasztaltuk, hogy a vallási kisközösségekben erős bizalmi légkör alakul ki, a megkérdezettek a közösség támogatásáról számoltak be. Többségében úgy ítélték meg, hogy szükséghelyzetben számíthatnának a többiek segítségére. Ez lehet az oka annak, hogy amikor arra kértük a kutatásban részt vevőket, hogy állítsák fontossági sorrendbe azokat a közösségeket, amelyeknek tagjai, a primer csoportok után (család, baráti kör) legtöbbször a vallásos kisközösségeket említették első helyen, megelőzve az egyházközségeket, gyülekezetet vagy például a munkahelyi közösséget.

1. táblázat. A kisközösségek tagjainak egyetértése az alábbi állításokkal
(1=teljesen egyetért, 5=egyáltalán nem ért egyet)

	Átlag	Szórás
A témák megfelelnek az érdeklődésemnek	1,81	1,168
A tagok között baráti a viszony	1,81	0,984
A csoport vezetője partnernek tekint	1,73	1,099
A csoport vezetője alaposan felkészült	1,61	1,148
Bármikor számíthatok a többiek segítségére	1,90	1,095
Hozzá tudok járulni a hatékony működéshez	2,08	1,077
A tagok anyagi körülményei hasonlóak	3,14	1,261
A tagoknak hasonló az ízlésük	3,06	1,139
Az anyag pontosan megfelel az elvárásaimnak	2,09	1,226

Forrás: saját kutatás, N=166

Összegzés

A társadalom működésének hatékonysága szempontjából meghatározó, hogy minél több olyan kisebb-nagyobb közösség alkossa, amelynek tagjai kölcsönösen bíznak egymásban és törődnek egymással. Ilyenek az ország-szerte működő vallási kisközösségek. Bár ezek elsősorban abból a célból jöttek létre, hogy a tagok felekezeti elköteleződését erősítsék, nem érdekte-len az egyéb hatásuk sem. Arra tettünk kísérletet, hogy feltárjuk, a vallá-sosságon és a hit elmélyítésén túlmenően mit nyújtanak ezek a társulások az érintetteknek. Az általunk vizsgált minta nem alkalmas arra, hogy ál-talános következtetéseket levonhassunk, azonban arra talán mégis meg-felel, hogy segítségével kijelenthessük, a vallási kisközösségek jelentősége túlmutat a vallási dimenzión, így indokoltnak tűnik, hogy az eddiginél alaposabb társadalomtudományi vizsgálat tárgyává tegyük őket.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Bálint, Cs. (2013). The Ways and Characteristics of Adults' Religious Learning in Eastern Hungary. *Hungarian Educational Research Journal*, 3(2).
- ♦ Dougherty, K. & Whitehead, A. (2011). A Place to Belong: Small Group Involvement in Religious Congregations. *Sociology of Religion*, 72(1), 91–111.
- ♦ Durkheim, E. (2000). *Az öngyilkosság*. Budapest, Osiris.
- ♦ Durkheim, E. (2001). *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris.
- ♦ Durkheim, E. (2003). *A vallási élet elemi formái*. Budapest, L'Harmattan.
- ♦ Finke, R. (1994). The Quiet Transformation: Changes in Size and Leadership of Southern Baptist Churches. *Review of Religious Research*, 36(1), 3–22.
- ♦ Fukuyama, F. (2000). *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa.
- ♦ Glock, C. Y. & Stark, R. (1965). *Religion and Society in Tension*. Chicago, Rand McNally.
- ♦ Hankiss, E. (1983). *Társadalmi csapdák – Diagnózisok*. Budapest, Magvető Kiadó.
- ♦ Kopp, M. & Skrabski, Á. (2002). A magyarság társadalmi és erkölcsi tőkéje. *Valóság*, 45(9), 11–19.
- ♦ McMillan, D. W. & Chavis, D. M. (1986). Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14, 6–23.
- ♦ Nowell, B. & Boyd, N. (2010). Viewing Community as Responsibility as well as Resource: Deconstructing the Theoretical Roots of Psychological Sense of Community. *Journal of Community Psychology*, 38, 828–841.
- ♦ Pusztai, G., Bacskai, K. & Kardos, K. (2012). Vallásos közösségekhez tartozó hallgatók. In Dusa, Á., Kovács, K., Nyüsti, Sz. & Sörös, A. (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 121–147.
- ♦ Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and revival of American community*. New York, Simon and Schuster.
- ♦ Sarason, S. B. (1974). *The psychological sense of community: Prospects for a community psychology*. San Francisco, Jossey-Bass.
- ♦ Szántó, J. (1998). *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Budapest, Új Mandátum.
- ♦ Tomka, M. (1991). *Magyar katolicizmus 1991*. Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet.

- ♦ Tomka, M. (2010). *Vallási helyzetkép 2009*. In Tomka, M. & Rosta, G. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 401–426.
- ♦ Tomka, M. (2012). A „keresztény társadalom” vége, és ami utána következik. In Földvári, M. & Nagy, G. D. (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után – Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- ♦ Utasi, Á. (2002). *A bizalom hálójája. Mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum.
- ♦ Utasi, Á. (szerk.) (2010). *Közösség és közélet*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet.
- ♦ Vincze, A. (2010). A formalizált közösségekben való részvétel motivációi és a tényleges tagság ellentmondásai. In Utasi, Á. (szerk.): *Közösség és közélet*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet. 88–101.
- ♦ Weber, M. (2005). *Vallásszociológia*. Budapest, Helikon.

Bodacz-Nagy Zs. Boróka

IDŐSKORI VALLÁSOSSÁG A SZOCIÁLIS OTTHONOKBAN

A népesség előregedése Magyarország demográfiai folyamatainak egyik fő jellemzője. A lakosság korösszetételében egyre nagyobb súlyt képviselnek az idősek, ami az aktív korúak arányának csökkenését is jelzi. Az ország minden tizedik lakosa 70 éves vagy idősebb 2011-ben (KSH, 2013). Az öregedési index a demográfiai egyensúlyt mutatja a 64 év feletti és a 15 év alattiak között, amely ebben az esetben egyensúlyhiányt jelez, 2005 óta a 65 év feletti aránya folyamatosan magasabb a gyermekekénél (KSH, 2011). Az időskorral együtt járó gazdasági aktivitás csökkenése, illetve a munkaerőpiacról való kilépés, valamint az egészségi állapot romlása hatást gyakorol az egészségügyi rendszerre, meghatározza a közéletet, a generációs együttműködés pedig a társadalmi szolidaritást.

Azonban az idősekkel kapcsolatos társadalmi diskurzus sok esetben kizárólag a nyugdíj- és egészségügyi ellátások, és a társadalombiztosítási rendszer területeire korlátozódik, kevésbé helyezve hangsúlyt az életút ezen szakaszában bekövetkező kulcsfontosságú események szociális és pszichés hatásaira, vagyis hogy a társadalmi szerepek megváltozása miként jelenik meg az egyén nemcsak fizikai, hanem lelki és szellemi állapotában.

Az időskorba való belépés (és itt nem szigorúan bizonyos életév betöltése tekintendő mérvadónak) életmódváltással jár, azonban az életminőség megváltozása nem minden esetben zajlik természetes közegben, közösségben, s a váltás következményeinek hatását fokozhatja, ha az idős a nyugdíjba vonulással kapcsolatos sorsfordító változások mellett szociális otthonban folytatja életét. A tartós elhelyezést biztosító szociális intézmények a fizikai és (egyes esetekben lelki) gondoskodás mellett azonban nem tudják egy az egyben leképezni a társadalmi közeget és közösségeket, amelyből érkezik az idős. A beköltözéssel járó változások az addigi életmód különböző szféráira lehetnek hatással, akár gyökeresen is átalakíthatják azt. A felmerülő sorsfordító változások között a vallásosság megélése és annak gyakor-

lása is előtérbe kerülhet a szociális otthonba való költözés következtében akár attól függetlenül is, hogy az idős milyen mértékben vallotta magát vallásosnak azt megelőzően. A vallásosság intenzitása és kifejezőmódjai az életút során változnak, a nyugdíjas évek életmódváltása során a vallásosság gyorsuló erősödése tapasztalható (Tomka, 2001). Döntő jelentőségű lehet, hogy a szociális intézmények miként biztosítanak vallásgyakorlási lehetőséget az idősek számára, és milyen mértékben foglalkoznak az idősek lelki gondozásával ezen a területen. A következőkben az időskor, a vallásosság és a szociális otthonban való élet keresztmetszeteit és egymásra gyakorolt hatásukat vizsgálom.

A vallásosság társadalmi változásai; vallásosság és időskor

A rendszerváltás éveiben és a kilencvenes évek első felében megemelkedett a magukat vallásosnak vallók aránya minden korosztályban, amely fennedülés leginkább a vallásosság láthatóvá válásához köthető (Hegedűs, 2000; Tomka, 2010). Az ezredforduló óta azonban gyengül a közösséghez és intézményes hagyományokhoz kapcsolódó vallásosság, és egyre nagyobb csoportot képviselnek a „maga módján” vallásosak, tehát egy kétirányú folyamat figyelhető meg, amelyben egyik oldalról egyre általánosabb az istenhit, ugyanakkor többen közösségtől függetlenül élik meg azt (Tomka, 2010).

Az egyes korosztályok vallásossága eltérő jellemzőket mutat, amely magyarázható az adott életkor/életszakasz jellegzetességeivel (életkori hatás), illetve az életkori csoport eltérő jellemzőivel (kohorszathatás) (Rosta, 2007). Az életciklust vizsgálva megfigyelhető, hogy a vallásosság a fiatal felnőtt korban csökkenni kezd, mely csökkenés a harmincas évek elején megáll, majd a nyugdíjazás során a vallásosság mértéke ismét növekszik. Azonban az életkori hatás nem független a már említett kohorszathatástól, így az intézményhez kötődő vallásosság csökkenése nem a személyek elvallástalanodását jelenti, hanem az új generációk alacsonyabb mértékű vallásosságát, a vallási szocializáció hiányát vagy annak megkopását (Tomka, 2010). A közbeszédben, médiában elterjedt feltételezés mellett az értékkutatások eredményei is azt mutatják, hogy a vallásosság a fiatalok között ritkábban fordul elő, mint az időseknél, a korábban nem vallásosak egy része az életkor emelkedésével vallásossá válik (Tomka, 2010).

A Tárki Magyar Háztartás Panel¹⁵ vizsgálata alapján látható, hogy az idősök korcsoportjában az időskorba való belépéskor egy „megtérési hullám” tapasztalható (a 61–70 évesek körében a heti templomba járás esetén 56 százalékos emelkedés látható), majd a késői időskorban egy templomelhagyási tendencia figyelhető meg. A legalább 70 évesek között nagyobb arányú a heti templomba járást abbahagyó, mint azt megkezdő személyek aránya (Hegedűs, 2008). Azonban az idősök templomba járási gyakorisága csökkenésének megállapításakor nem hanyagolható el a romló egészségi állapotuk figyelembevétele.

Az Európai Értéktrend Vizsgálat 2008–2009-es hulláma szerint az istenhívők aránya a 60 éves kor felettiek körében a legnagyobb, és nagy eltérés tapasztalható a fiatal és idős korosztály vallásossága között Európa-szerte és Magyarországon. A 2011-es magyar népszámlálás adatai szerint a felekezethez nem tartozók aránya a 60 év felettiek körében a legalacsonyabb (8%), míg a 15–39 éveseknél ez az arány 20,5 százalék.

Az időskorba történő belépéshez sorsfordító változások köthetők (S. Molnár, 2004). A gazdasági aktivitás megszűnése és a jövedelemcsökkenés mellett megváltoznak a társadalomban és a családban betöltött szerepek. A munkahely elhagyása státuszvesztéssel járhat, a jövedelem csökkenése egy új költségvetést kíván, amely a legtöbb esetben nem tudja biztosítani az addigi életszínvonalat. A hétköznapi átalakulnak, kevésbé tevékenyekké válhatnak a kötelező munkahelyi elfoglaltság hiányában, így egyes esetekben az idősnek magának kell megteremtenie a lehetőségeket, amelyek biztosítják számára, hogy aktív tagja lehessen a társadalomnak, enyhítve az egzisztenciavesztést, a bizonytalanságot és az esetleges feleslegességtudatot.

Sorsfordító változások következhetnek be a családi életben is. A nyugdíjas évek első harmadát érinti a klasszikus családi életciklus lezárása, a gyermekek „kirepülése” a családi fészekből, majd a nagyszülővé válás. Nagy többségében a nyugdíjas évek második harmadában következik be a házastárs halála. A családi viszonyok kulcsszerepet játszanak az idősök jólétének alakulásában, a rendezett családi körülményekkel rendelkező idősök, akik házasságban, párkapcsolatban élnek, kevésbé küzdenek magánnyal nyugdíjas éveikben (Bálint & Spéder, 2012). A szociális intézménybe történő bekerülés nagyobb kockázatot jelent a magányosság, kirekesztettség érzésének kialakulására, mely kihat az idős önértékelésére, testi és lelki egészségére.

¹⁵ A vallásosság mérése az MHP esetén a templomba járás gyakoriságának mérésével történt.

A vallásgyakorlás módját, a mindennapi kapcsolatokat és a közösséghez tartozást illetően az időseknek különböző elvárásai lehetnek a vallásosság megléte és azon belül vallási típusok (maga módján, illetve az egyház tanításai szerint vallásos) alapján, melyek megvalósításának szintén különböző lehetőségei adóttak a családban és a szociális otthonban élőknek. A vallásosság egyfelől lehet az önmegvalósítás egyik módja, ahol a vallás önérték, és ezt az egyén autonóm módon, aktívan valósítja meg, de közösségben, közösségi egyetértésre törekedve. Céljait az életben a vallással elválaszthatatlanul fogalmazza meg. Másfelől a vallás tekinthető egy eszköznek, ami a célok elérésében segít, de elválasztható attól, ahogyan az élet egyéb területeitől is.

A szociológia tárgyi definíciói a vallásra vonatkozóan magukban foglalják többek közt a dimenziót, amely szerint a vallás egy közösségnek a hite és hagyománya. Ezért jelentősen meghatározó, hogy mely közösség az, ahol lehetőség nyílik a vallás gyakorlatba ültetésére, illetve milyen gyakran váltakoznak az egyén életében ezek a csoportok, vajon szabad választás vagy kényszer eredményeképpen, illetve a közösségek, amelyekbe integrálódik az idős, milyen mértékben különböznek egymástól, ezzel együtt milyen alkalmazkodást kívánnak meg.

A kutatás kérdései az időskori vallásosság köré csoportosulnak, egy speciális közegben, a szociális otthonban, rávilágítva a kérdésekre, amelyek az otthonba való beköltözéshez köthetők.

Milyen hatásokat váltott ki az otthonba való beköltözés, és az ott élés az idős életében és vallásosságában, és mely változások ennek a következményei? Milyen lehetőségek adóttak a különböző szociális otthonokban a vallásgyakorlásra, vagyis milyen emberképet alakított ki az intézmény az idősről, melyhez igazodnia kell? Az új és mesterséges közösség hogyan kezeli a különböző vallásúak igényeit?

A kutatás módszere

A kutatás három szociális intézményben történt 2006 júliusában, kettő Pest megyében, egy az erdélyi Maros megyében helyezkedik el. A Pest megyei intézmények magántulajdonú, illetve egyházi fenntartásúak, a Maros megyei állami otthon egy szociális központból alakult át idősothtonná. Az intézmények általános áttekintése után az adatfelvétel kvalitatív módszerrel történt, biográfiai interjúkat rögzítettünk.

A biográfiai interjú alkalmazását indokolja, hogy az azonosság élménye az élettörténetben leginkább kézenfekvő, mivel az egyén megfogalmazza: én az vagyok, aki...

„...aki élettörténetet mesél, az önmagát meséli el” (Bögre, 2004, 45). Az élettörténet az identitás közvetítője. A változás és állandóság jelenléte lenyomata az identitás ugyanezen elemeinek. A beszélő megőrzi azonosságát, de a cselekményekben bemutatja változásait. A folyamatos identitásképzés keretét alkotják az életesemények, amelyek koherens alakzatokká szerveződnek, és folyamatosan újjáalakulnak. Schachter szerint az én-érzetünk döntően múlik a múltbeli tapasztalatokon, amelyeket szelektálunk, a szelekciók pedig hierarchikus rendbe szerveződnek (Pataki, 2001). Azok az élettörténeti epizódok, amelyeket az emlékezetünkben őrzünk, adják a közvetlen tapasztalati anyagot az identitásunk felépítéséhez. Attitűdöt, viszonyulást kifejező jelenségek kutatásakor a kérdés kontextusa, illetve a kérdéshez kötődő kulturális és szociális tudáskészlet és asszociációk értelmezik a fogalmat a megkérdezett számára (Csepeli & Örkény, 1998).

Az idősek vallásossága a vallásosság tárgyi dimenzióiból került feltárássra – a hit mint kognitív dimenzió, a vallásgyakorlat mint rituális dimenzió, a vallási ismeretek és szemléletmód, vallási érzések és élmények, mindennapi kapcsolatok, ezen belül a közösséghez tartozás (Tomka, 1994) –, amelynek kiindulópontja az önbesorolós vallásosság. Miután kiderült, hogy magát vallásosnak mondja-e az egyén, a visszaemlékezésekre támaszkodva megláthattuk, hogyan vonult ez végig életén, miként játszott szerepet, hogyan hatott a döntéseiben, a különböző fordulatok feldolgozásában és a szociális otthonba való beköltözésben, valamint vallásossága hogyan alakult az otthonba való beköltözés után.

Az interjúalanyok

Összesen 19 interjú készült a három szociális otthonban, ebből 14 idősekkel (13 nő és egy férfi), kettő intézményvezetővel, valamint mentálhigiénés gondozókkal. A magántulajdonban lévő szociális otthonban négy nővel készítettünk interjút. Családi állapotukat tekintve három hölgy elvált, közülük egy kötött újra házasságot, és jelenleg is a férjével él az otthonban. Hárman vallásosnak mondják magukat, mindannyian tartoznak valamilyen felekezethez (római katolikus, Jehova tanúja, református). Érzelmi viszonyulásuk a szociális otthonba történő beköltözéshez változó, amely nem

köthető sem vallásossághoz, sem felekezethez, azonban a rendezett családi körülmények közül érkezők könnyebben integrálódtak a szociális otthon közösségébe. Az egyházi fenntartású intézményben szintén négy lakóval készült interjú. A négy nő közül három özvegy, egy sosem házasodott meg. Mindegyikük vallásos, ketten reformátusok, ketten katolikusok. Mindkét református asszony az otthonon belül a katolikus vallást gyakorolja. Az állami fenntartású intézményben hat interjú készült, egy férfival és öt nővel. Közülük négyen mondták magukat vallásosnak, azonban csak ketten gyakorolják vallásukat rendszeresen.

A kutatás eredményei

Lakóhelyváltás, életmódváltás és vallásosság

A szociális otthonba való bekerülés folyamata az időskor fordulópontjai alapján a negyedik sorsfordító változás lehetne, illetve szorosan összekapcsolódhat a már említett időskorhoz köthető események bekövetkezésével – mint ok és okozat.

Az idős számára a szociális otthonba való kerülés az addigi életritmusának, életvitelének gyökeres változásával járhat. A különböző fenntartású intézmények közös jellemzője, hogy az idős számára az előző életviteléhez képest eltérően strukturálják a hétköznapiakat, időben és térben behatárolják a lehetőségeiket a cselekvésre. A szociális otthonba való beköltözéshez kapcsolódó életmódváltás része a lehetőségek beszűkülése, arra vonatkozóan, hogy az idős a saját korosztályán kívül más életkori csoportokkal is érintkezzen.

„Az öregség meg ez az egyformaság, egyhangúság lehangolja az embereket. Úgy-hogy már nem érdekli nagyon semmi, de közben meg minden érdekli, érdekelné.” (71 éves nő)

Az arra való törekvés és lehetőségek, hogy az otthonban a családi közegehez minél hasonlóbb körülményeket teremtsenek a szociális intézmények forrásától, háttérétől és filozófiájától függően változik. A társadalmi diskurzusnak megfelelően azonban nem szabad feltétlen egyenlőséget tenni a magánfenntartású, magasabb havi költséggel járó intézmények és az idős számára megfelelő körülmények közé. Az intézmények különbözhetnek a tekintetben is, hogy célként tűzik-e ki és megvalósítják-e a fizikai gondoskodás mellett a mentális, lelki támogatást, amely arra törekszik, hogy

a szociális otthonon belüli szerepek, lehetőségek és mindennapok minél inkább hasonlítsanak a természetes társadalmi közegre, csoportokra.

Az új, otthoni életet nagymértékben meghatározza, hogy az idős hogyan fogadja el a tényt, illetve mennyire készítették fel arra, hogy nagy valószínűséggel az intézményben fogja leélni hátralevő éveit. Az otthonban eltöltött évek eseményeit és annak megélését erősen befolyásolja, hogy az idős mennyire rendezett családi körülmények közül érkezik, tartja-e a kapcsolatot a családjával. Az interjúk alapján, azok, akiket rendszeresen látogatnak, jobban érzik magukat az otthonban, könnyebben el tudják fogadni az új környezetet, mint akik családi konfliktust hagynak hátra, esetleg annak következtében kerülnek be az otthonba.

A lakhelyváltáshoz való viszonyulásra szintén hat az előző lakóhely jellege, vagyis hogy az idős életének nagy részét falun vagy (közepes, nagy, kis) városban töltötte. A szerteágazó, de bensőséges kapcsolatok iránti elvárással rendelkezik a faluról érkező, aki a közösségi jellegnek, közösségi életnek általában nagyobb szerepet tulajdonít a szociális otthonban is. A bentlakók számától, állapotától, az intézmény közösségépítési törekvéseitől, az épületek elhelyezkedésétől és berendezésétől is nagyban függ a közösségi élet jellege: az intézmény igyekszik minden bentlakót bevonni a közösségi életbe, vagy a városi jelleghez hasonlóan az informális kapcsolatok továbbra is a családra, szűk baráti körre korlátozódnak. Harmadik esetben a közösség felvesz egy teljesen új formát, ami a szociális intézmény sajátja lesz.

Évek múltán a vallásgyakorlás egyre nehezebben választható el a lakóhelytől. Mivel a vallás egy közösség hite és hagyománya is egyben, az egyén elsajátította a közösségi vallásgyakorlás formáit, ami általában lakóhelyhez kötött. Kötődött egy közösséghez, akár egy templomhoz, kialakultak a lakóhellyel kapcsolatos vallásgyakorlási szokások, rítusok, melyeket valamilyen módon át kell ültetnie a szociális otthon keretei közé. Hogy ezt miképpen tudja megtenni, helyszínenként változott, utalva ezzel a különböző fenntartásban működő intézmények eltéréseire.

Magánfenntartású szociális otthon

Az intézményt 2000-ben nyitották meg, a vizsgálat időpontjában körülbelül 500 lakója van, öt különálló épülettel rendelkezik, melyekben lakrészek, „apartmanok” találhatók. A beköltözés egyik feltétele, hogy a kiválasztott lakrész után a beköltöző megfizesse az egyszeri hozzájárulás összegét, és ezenkívül a havi térítési díjat. Ez biztosítja a lakónak az élete végéig tartó kizárólagos használatot, azonban a lakrész nem örökölheto. A lakók egy- vagy

kétszemélyes szobákban élnek, amelyhez előtér, fürdőszoba és minikonyha tartozik. Az intézmény teljes infrastruktúrája magába foglalja a rendelőket, fizioterápiás termeket, tornatermeket, imatermeket, foglalkoztatóhelyiségeket, uszodát, internetes könyvtárat, éttermeket, büfét, cukrászdát, fodrászatot, postát. Az otthonhoz kialakított park, állatkert, a lakrészekhez hobbikertek tartoznak. Az intézmény épületeinek felépítése, a mindennapok programjainak megszervezése megmutatja az otthon emberképét: a szellemi és fizikai kondíció megőrzését prioritásnak tekinti, és úgy gondolja, hogy az idősnek akár az élet végső határáig kell legyenek olyan napi kötelességei, feladatai, melyek révén hasznosnak érzi magát. Egy aktív időst képzel el, akinek viszonylag rendezett kapcsolatai vannak az otthonon kívül és belül, és aki aktív éveinek tevékenységeit folytatja. Az intézmény alapvető céljai közé tartozik, hogy megadja azt a szabadságot, amit eddigi életében feltételezhetően élvezett az idős, de ugyanakkor intézményesen kevésbé foglalkozik a lakók mentális állapotával az alapvető fizikai igényeik kielégítésén kívül. Nem egy nagy integrált otthon létrehozására került sor, hanem sok kis lakás megteremtésére, ahol a beköltözőknek adottak a körülmények, hogy folytathassák addigi életvitelüket. Ebből viszont nem következik, hogy az idősek (több esetben házaspárok) teljes értékű magánéletet tudnak élni.

Az elszeparált apartmanok nem egy közösséget reprezentálnak, a nagy létszám és a bentlakók térbeli elhatárolódása is nehezíti egy együttműködő közösség létrehozását, intézményesen ezt csak a közös tevékenységek segíthetik. A saját lakrészek biztosítják a személyes szférát, a különböző szolgáltatások pedig tökéletesen kielégítik az aktívak igényeit, de az, aki már nem képes vagy nem szeretne ilyen jellegű aktív tevékenységekkel foglalkozni, kevésbé tudja megtalálni a lehetőséget arra, hogy a csendesebb közösségi, lelki vagy akár vallási megközelítésre. A sokrétű szolgáltatások mellett a központi épület kápolnáját az előcsarnokban helyezték el, illetve választottak le utólag egy termet, ahol lehetőséget biztosítanak a misék, istentiszteletek megtartására. Mivel a kápolna teteje egybenyitott az előcsarnokkal, ahol az ebédlő, üzletek, kávézó, a porta és a fodrászat van, nem felel meg teljes mértékben a klasszikus, intézményen kívüli kápolnák, templomok funkciójának, biztosítva az elvonulás és csendes elmélkedés lehetőségét. Erre a problémára a megoldás lehetősége nem az intézmény, hanem az egyház és egy bentlakó idős kezdeményezésére vetődött fel. A tető lefedésére és hangszigetelésre az anyagi fedezetet az otthonon belül vallásukat gyakorló idősek biztosítják, az intézmény ugyan jóváhagyta az átépítést, de egyéb támogatást erre nem biztosít.

Azoknak az időseknek, akik előző lakhelyükön aktívan gyakorolták vallásukat, a helyi közösséghez kötötten, a gyakorlatot át kell ültetniük a szociális otthon közegébe. A közösségben misék, istentiszteletek keretein belül nyílik lehetőségük a vallásgyakorlásra, de az otthon nagysága, szeparáltsága és az akadozó információáramlás miatt az azonos hitet gyakorlók nehezen találják meg egymást ezen kívül kapcsolatépítés céljából. A szertartásokon való részvétel lehetősége, mint a vallásgyakorlás egy módja, ha korlátozott formában is, de biztosított az otthonban élők számára. Római katolikus mise minden héten van az otthonban, református, illetve evangélikus istentisztelet pedig változó időközönként, de legalább havonta egyszer.

Az előző lakhellyel kapcsolatos vallási szokások teljesen átrendeződnek. Aki a beköltözése előtt nyugodt, kiegyensúlyozott életmódot folytatott, nagy szerepe volt a mindennapjaiban a vallási, lelki programoknak, két utat választhat: vagy alkalmazkodik a megváltozott körülményekhez, amely a vallási gyakorlat intenzitásának csökkenését is jelenti egyben, vagy erejéhez mérten mindent megtesz, hogy életvitelét folytathassa, és önállóan megteremti maga körül a lehetőségeket.

Az otthon – a bentlakók nagy létszámából is adódóan – több felekezettel is ápolja a kapcsolatot, lehetőséget nyújt különböző vallásúak tevékenységeire, de intézményes kapcsolatot a történelmi egyházakkal tart fent. Nem zárkózik el, és nem korlátozza a kiségyházakhoz, felekezetekhez, szektákhoz tartozók vallásgyakorlását sem. A különböző vallásúak között, a nagy létszámból és a közösségben megélt vallásosság hiányából adódóan is, nem érezhető konfliktus. A hangsúlyt az intézmény a magánélet tiszteletben tartására fektette, és értékmentesen áll a felekezethez való tartozás kérdéséhez. A római katolikus misék és protestáns istentiszteletek mellett hasonlóképpen engedélyezett a Jehova tanúi igehirdetőinek látogatása, programok szervezése a tagok számára.

Hiány a mindennapi kapcsolatok és közösséghez tartozás dimenziójában érezhető. Egyes vallásukat gyakorló lakók elmondása szerint kevés a vallásos ember, míg mások azt tapasztalják, hogy nehéz kapcsolatot teremteni azonos vallásúakkal a lakók elszeparáltsága miatt.

Az interjúk által tapasztaltak alapján elmondható, hogy a vallásosság a gyakorlás, mindennapi kapcsolatok és közösséghez tartozás szempontjai szerint gyengült, illetve maguk a lehetőségek csökkentek a vallásosság megélésére.

„Van, amikor kéthetente, van amikor csak egy hónapba egyszer van istentisztelet, de ez nem jelenti azt... mert én minden áldott nap imádkozom, [...] itt nagyon kevés református van, talán hatan vagy nyolcan vagyunk összesen [...] Én igénylem azt, hogy akárhogy is, de az Úr szavai énhozzám elérkezzenek.”
(75 éves nő)

Ebben az otthonban a változás három különböző formája állapítható meg: (1) Az előző lakhelyén gyakorolta vallását, de nem tudta átültetni a szociális otthon közösségébe a kevés program vagy a kis vallási közösség miatt. (2) Az előző lakhelyen kialakultak és rögzültek a vallásgyakorlás formái, amiket át tud ültetni, de ez a személy aktivitása, és nem a szociális otthonban nyújtott lehetőségek miatt valósulhat meg. Erre nyújt példát Margó esete:

„Havonta egyszer van mise, tehát mindig első kedden, de én bejárok a nagytemplomba és ott is annyira megismertek a falubeliek, hogy mindig valaki hazához. Akkor én vezetek itt egy rózsafüzércsoportot, kedden délután, hát hatan-heten vagyunk, de összejövünk.”

(3) Az előző lakhelyen kevésbé intenzíven gyakorolta vallását, ami az otthonon belül sem változott. Azok tartoznak ide, akiket kielégít a programok száma, minősége. Az istenhitnek ugyan szerepe van az életükben, de kevésbé hangsúlyos, mint az előző esetekben.

Egyházi fenntartású szociális otthon

Az ugyancsak Pest megyei egyházi fenntartású szociális otthonnak a vizsgálat időpontjában 48 lakója van. Egyházi jellegét nem csak a működtetői háttér adja: az otthonon belül is törekszenek a vallási légkör kialakítására, és a közösség homogenitása szempontjából előnyt jelenthet, hogy aki egyházi intézménybe jelentkezik, az esetek nagy részében vagy vallásos, vagy legalább támogatja a közösségi lelki tevékenységeket.

Az otthon emberképe az intézmény egyházi jellegéből fakadóan is szinte teljesen ellentétes az előző helyszínével. Az épület elrendezése, a környezet hasonlóképpen utal az alapítók céljára, mint a magánfenntartású otthon esetén: itt nem törekedtek egy minél több időst ellátó épület tervezésére, ahol különböző szolgáltatások elérhetőek. Maximum 50 embert befogadó otthont hoztak létre, figyelmet fordítottak a kápolna elhelyezésére, amit a legfelső szinten a mindennapi aktív társasági élet színhelyeitől különítették el. Az otthon területén áll egy római katolikus templom kálváriával. A csak idősekből álló közösségben éleést megkönnyítik programokkal, melyek óvo-

dáskorú gyermekeket is bevonnak, esélyt adva egy nagyszülő-unoka viszonyhoz hasonló kapcsolat létrehozására, mellyel az egyhangúságot is csökkentik.

Az otthon egyházi jellegéből is adódóan több lehetőség nyílik az előző lakhelyről hozott gyakorlatokat átültetni, mint a magánfenntartású intézmény esetén. Bensőségesebb kapcsolatokat tudnak kiépíteni, mivel főként nem apartmanokban, hanem két-három ágyas szobákban laknak és kisebb közösségeket alkotnak.

Amikor egy egyházi szociális otthonba jelentkezik az idős, elképzelése van az ottani közösségről, és ebben az esetben egy egyházi normák szerinti életet képzel el, kíván látni. Ez főként igaz lehet akkor, ha egy szintén erős, tevékeny egyházközségből érkezik, így a vallási élet tekintetében magasabbak az elvárásai mind az intézmény felépítésével, mind a bentlakókkal szemben.

„Én tényleg azt hittem, hogy egy ilyen katolikus otthonba jövök, na és mondom, először ilyen észrevételeim voltak, hogy mikor megláttam ezt a sötét folyosót, mondom, te, ez olyan, mint egy kórház, elegend van a kórházból.” (70 éves nő)

Ha előzőleg megkapott egy lelki támaszt, egyéb segítséget az egyházközségtől, a jelenlegi környezettől is elvárja. Azonban az előző egyházközségébe alkalmanként járt, így a tagok életéről csupán keresztmetszetet kapott. A legtöbb esetben nem látta őket, illetve nem mindegyiküket látta az egyházközségen kívüli szerepeikben, egyéb interakciókban, a családjuk vagy a munkatársaik környezetében. Csak abból táplálkozhatott a felépített emberképe, amit az alatt az idő alatt tapasztalt, amíg egyházi programon vett részt. Kialakulhatott egy kép benne a keresztényi emberről, amit egy egyházi szociális otthon lakóitól is elvár. Azonban a környezet sajátos jellege miatt a jelenlegi egyházi közösségének tagjaival nemcsak az egyházi program, szentmise alatt találkozik, hanem egyéb mindennapi interakciókban, olyan helyzetekben, amelyeket bizonyos esetben már ő választ. Az esetleges csalódottságán pedig önerejéből nehezebben tud változtatni, mint előző lakhelyén, ugyanis itt már lehatárolt a tér.

„A vallásosság előtérben van, egyfajta mindenki-mindent-tud-a-másikról helyzete, tehát nagyon könnyű bélyegeket ragasztatni, hogy lám ez szóban vallásos, tettekben nem, és akkor földön csúszik az oltárig, de közben meg nem segít a másiknak. Így ettől bonyolultabb, mert amíg egy akármilyen egyházközségi közösségben rejtve maradnak ezek a hibák, vagy nem annyira nyilvánvalóak, de itt mindenki górcső alá van véve. Én azt látom, hogy nagyon kevesen akarnak változni, és ezáltal nagyon kevesen akarnak a vallásosságban is elérni változást,

ami egy közösség építéséhez és a magánéletükben is kell. Eddig is jártak közösségbe, akár egyházi, akár bármilyen civil, vagy akárhová, de ha bárhol eltöltöttek egy bizonyos időt, és ha tele volt az az időszak konfliktussal, akkor el tudtak vonulni haza. Ez a haza olyan bástya volt, avagy olyan vár, ahol meg tudtak nyugodni, tudtak erőt meríteni, vissza tudtak menni újra közösségbe. És ez óriási változás, amit maguknak is el kell fogadniuk, hogy nincs haza.” (Az otthon mentálhigiénés szakembere)

A vallási szokások változásai a magánintézményben tapasztaltakhoz hasonlóak, de a változások általában nem a lehetőségek hiánya következtében alakulnak ki. Az interjúk alapján itt az új helyre való költözés hatásainak két típusa figyelhető meg a vallásossággal kapcsolatban: (1) az előző lakhelyén nem gyakorolta intenzíven a vallását, a beköltözés után megerősödött a vallásossága a közösségnek és a lelki programoknak köszönhetően, (2) az előző lakhelyen intenzíven gyakorolta vallását, az otthonba való költözés után ez nem változott.

Az intézmény egyházi jellegéből adódóan is a vallásgyakorlás számos módjára való lehetőséget igyekeznek megteremteni. A Római Katolikus Egyházzal állnak szoros kapcsolatban, de ökumenikus jellegre törekszenek: más felekezetek képviselőit is szívesen látják különböző vallási programok megtartására (a lelkigyakorlatokat görög katolikus, evangélikus és pünkösdistá lelkész is vezeti). Lehetőséget nyújtanak a közösségi vallásgyakorlás megélésére a folyamatos programokkal, szentmisével, lelkigyakorlatokkal. Minden reggel közös imával és igehirdetéssel kezdenek, amelyen a lakók fele vesz részt rendszeresen, ugyanazok, akik egyéb rendezvényeken is aktív résztvevők.

Nyilvánvalóan több és jobb lehetőség nyílik egy egyházi otthonban a vallásosság megélésére közösségben, de vannak alapvető változások, melyek azonosak az intézmény fenntartójától függetlenül. A vallásgyakorlás számos lehetősége jelenthet fejlődést, a vallásosság erősödését, de nem vonhatunk le következtetéseket csupán az otthon egyházi jellegére hivatkozva, hiszen a közösség mérete hasonlóképpen fontos szempont.

Az interjúk alapján a vallásosság megerősödése jellemző főként a vallásgyakorlás, a vallási élmények és a mindennapi kapcsolatok, közösséghez tartozás dimenzióiban. Egyaránt láthatjuk ezt azoknál, akik integrálódtak a vallási közösségbe és azoknál is, akiket a közösség nem fogadott be, vagy ők utasították el azt. Ilyen példa Zsuzsanna esete, aki a társadalmi különbségek és be nem teljesült elvárásai miatt nem találta meg a helyét az otthonban. Betegsége miatt külön étkezik, nem épített ki erős kapcsolatokat

az otthonon belül, és a negatív visszajelzések arra kényszerítették, hogy a hétköznapi nem vallási programokon is ritkábban vegyen részt. Azonban a kiközösítés, amit érez, megerősítette.

„...de rájöttem aztán, hogy hát itt nem... nem vallás szerint vették fel a beteget. Minden van itt, vegyes felvágott, csak éppen egyetértés, az nem mindig van. Jövök a folyosón, és csöndbe a szobámba, és el van intézve. És akkor képzelje el, hogy magának hogy esne, hogyha azt mondják, hogy »köpködsz, és olyan közel hajolsz«!! Mondom, jó, akkor ezentúl nem fogok szólni senkihez. De a fülem még jó, mert ahogy beléptem a folyosóra, én ezeket mind hallottam. Feljöttem ide, sírtam, szóval elment a kedvem. Mondom én Istenem miért jöttem ide egyáltalán, vagy minek kellett nekem ide jönni?? Eleget szenvedtem, most meg még mindig ezektől, lelkileg?? Teljesen kiborultam, hát azt hittem, hogy depressziós leszek! Én hiába akartam segíteni [...] például mikor a szalvétát hajtogatják, akkor elkezdte az egyik, hogy megfertőzöm [...] Hát a hitem meg olyan változáson ment keresztül, hogy talán ezek miatt is, megerősödtem.”

A vallásgyakorlás dimenziójában is erősödés tapasztalható. Az, aki eddigi élete során is gyakorolta vallását, itt is minden lehetősége adott, aki viszont nem, a közösség, illetve a programok hatására, a vallás felé fordulhat. Erre példa Rózsika esete, aki reformátusként nem járt templomba, az otthonon belül viszont rendszeresen részt vesz az imaórákon, szentmisén és lelkigyakorlaton.

„Elmegyek imádkozni, aztán, amit mondanak, mondom utánuk, a hiszekegyet tudom, azt talán minden ember tudja, olyan ember nem hiszem, hogy van a világon, aki nem tudja.”

Mária szintén reformátusként ugyanúgy a katolikus hitet gyakorolja, az ő élete során viszont mindig fennállt valamilyen kapcsolat a vallással. Már beköltözése előtt megjelent életében a katolikus vallás, de itt van először lehetősége az ilyen vallási élmények megszerzésére. Meghatározó számára a katolikus vallás közösségi léte: a közös ima, éneklés, a hívők bevonása a szentmise szertartásaiba.

Állami fenntartású szociális otthon

A kutatás harmadik helyszínét egy állami otthon képezi Romániában, magyarok lakta területen. Az előző két helyszínhez képest a fenntartó mellett a különbözőségét az adja, hogy a jelenlegi gondozási központ három évvel a vizsgálatot megelőzően mozgássérült központként működött, és az átala-

kítás alatt a lakókat nem költöztették át másik intézménybe, ezért nemcsak idősök, hanem 60 év alatti mozgássérültek és mentális betegek is élnek az otthonban. Több olyan idős lakik jelenleg is az intézményben, aki már 18 éves kora óta él ott. Az intézmény 2003 óta hivatalosan idősothonként funkcionál, tehát új lakóként csak 60 év feletti nyugdíjjal rendelkező nőket fogadnak be.

Az intézmény két épülettel rendelkezik, egyik része egy régi kastély, ahol a lakók többsége él, egészségesek, fizikai és mentális betegek egyaránt. A szobák minimum 12 és maximum 20 ágyasak, ahol nincsenek elkülönítve a szellemi, fizikai sérültek és az egészségesek. A második épületet 2005-ben újítták fel, kialakítottak három- és négyágyas szobákat, és egy olyan szobát, amely a magyarországi emelt szintű szolgáltatásnak felel meg, tehát egyszeri befizetés és egy bizonyos havi térítési díj után az idős élete végéig biztosított a lakrész. Közös helyiségek mindkét épületben vannak, ez általában tv-szoba, az étkeztetést a szobákban oldják meg. Az intézmény területén nincs kápolna vagy imaterem.

Mivel a megközelítőleg száz lakó közül legalább húsz valamilyen mentális betegséggel küzd, az intézmény kapuját állandóan zárva tartják, csak az igazgató beleegyezésével engedélyezett a kijárás, a látogatókat is csak előre bejelentve fogadják.

A személyes tér lehetősége itt a legkevésbé biztosított a vizsgált intézmények közül. A bentlakók életkori, mentális heterogenitása miatt a konfliktusokat nehezen tudják feloldani, itt fel sem merül a kérdés (főként a nagyobb szobákban lakóknál), hogy jól érzi-e magát, inkább úgy lehetne fogalmazni: túléli-e? A vallásgyakorlás szempontjából a három intézmény közül itt lehet a legkevésbé átültetni a kialakult hagyományokat az otthon falai közé. A változások egyértelműen egyirányúak, mivel az otthonban egyáltalán nem biztosítottak a lehetőségeik a lelki, vallási fejlődésre, a fenntartó ennek az aspektusnak jelentőséget sem tulajdonít.

Az intézmény korlátainál fogva arra törekszik, hogy a minimális fizikai szükségletek kielégítését tudja legalább biztosítani a lakóknak, a lelki harcok, igények megoldásáról alig eshet szó. Az ünnepeken kívül ritkán szerveznek programokat, és maga az ingerszegény környezet is inkább a leépülés, mint az épülés felé vezet. Az aktívak kénytelenek feltalálni magukat, legtöbbször a konyhán segítenek, így még úgy érezhetik, tevékeny tagjai a társadalomnak. Kapcsolatuk a külvilággal, a látogatókon kívül a pszichológus, aki havonta látogatta az otthont. Az intézmény a finanszírozási nehézségek közepette egyelőre egy célt szolgál: az időseket, betegeket

elzárni a világ szeme elől, és eltüntetni a társadalomból, mint már nem hasznos elem.

„Nehéz, hogy nem engednek ki a kapun. Nem csinálunk azt, amit akarunk. Semmilyen programot nem szerveznek. Meg voltam szokva a dologgal, de most már a konyhára se kellünk, mert vannak, akik dolgozzanak.” (72 éves nő)

Mivel a legtöbben rossz anyagi és családi körülmények közül érkeztek, nem érzékelnek erős változást az életmódjukban, csupán, hogy ugyanazok a folyamatok zárt kapuk mögött zajlanak. Az intézmény szolgáltatásainak pozitív oldala az előző élethelyzetükhöz képest az anyagi biztonság érzete: nem kell aggódniuk már a megélhetés miatt.

Akik vallásos életet éltek és aktív kapcsolatot ápoltak valamilyen felekezettel, életük ezen dimenziójában nagy változást tapasztalhattak az intézmény által biztosított vallásgyakorlási lehetőségek hiánya miatt. Az idős teljes szabadságot élvez abban a kérdésben, hogy miként oldja fel lelki szükségleteit, maga az intézmény nem korlátozza vallása gyakorlásában sem: egyedüli korlátozó tényező a bezárt kapu lehet, de a külső vallási programon való részvételre az egészségesek szinte kivétel nélkül engedélyt kapnak.

A lehetőségeik viszont erősen korlátozottak. Az otthonon belül nem szerveznek vallási programokat, a falu vallási összetételéből adódóan pedig a katolikusoknak és az ortodoxoknak egyáltalán nincs alkalmuk gyakorolni vallásukat. A faluban túlnyomórészt reformátusok élnek, a református templom az otthon közvetlen szomszédságában van, de csupán egyirányú a mozgás a templom és az intézmény között. A bentlakók kimehetnek iszentaizületre, egyéb programokra, de az egyház részéről teljes az elzárkózás.

„A református pap igazán jöhetne, de azt mondja, hogy nem jön be, mert itt bolondok vannak.” (65 éves nő)

A reformátusokon kívül nagy számban élnek a községben és az otthonban is egyaránt, Jehova tanúi, adventisták és szabad keresztények. Így, aki ezekhez a felekezetekhez tartozik és egészséges, meg tudja tenni, hogy hasonlóképpen gyakorolja vallását, mint eddig tette, de az otthonhoz kötöttek csak maguk tudják kialakítani szokásaikat, formálni lehetőségeiket: legtöbbször felolvasnak egymásnak a Szentírásból, és az egyéni ima mellett – főként a négyágyas szobákban, ahol jó kapcsolatok alakultak ki – megjelenhet a közös imádság is.

Az alábbi kép alapján a vizsgált otthonok közül itt a legérzékenyebb a változás, a beköltözés következtében: a vallásosság minden dimenziójában gyengülés tapasztalható.

„Milyen a hitem? Búsulok. Nem leszek még a síromban sem nyugton. Ez a bezárkózás [...] itt annyiféleképpen vannak. Olyanokat is mondanak, hogy esküszöm, hull a könnyem, remeg a szívem. Sokan vagyunk, sokféleképpen, mindenkinek más elve van. 16 ágy, 16 ember.” (Emma)

Az interjúalanyok közül magukat vallásosnak állítók a beköltözésük előtt általában egy erős közösségi vallásosságot éltek meg, amit még a templomba kijárók sem tudnak folytatni. Az otthonon belül nem tudtak kialakítani vallási közösséget, még az azonos felekezethez tartozók sem.

Összegzés

A szociális otthonba történő beköltözés a vallásosság, és azon belül is a vallásgyakorlás mértékének és módjának változásaival jár együtt. Annak ellenére is sorsfordító változás az idősothonba való költözés, hogy az akár önkéntesen, az idős kezdeményezésére történik. A különböző fenntartású intézmények eltérően viszonyulnak az idősök vallásosságához, a vallásgyakorlat lehetőségeinek megteremtéséhez az intézmény filozófiájától és finanszírozásától függően. A vallásgyakorlás lehetőségeinek biztosítása azonban nagymértékben támogatja az idős integrációját a szociális otthon (vallási) közösségébe, megkönnyítheti az átmenetet az intézményi életbe és az időskorhoz kapcsolódó további fordulópontok feldolgozását, valamint támogatja az idős lelki jólétét.

A növekvő várható élettartam, alacsony termékenység és magas válási arány más tényezőkkel együtt hosszú távon az egyedülálló idősök arányának növekedéséhez vezethet, amely az egészségi állapot romlásával párhuzamosan nagyobb felelősséget helyezhet a tartós ellátást biztosító szociális intézményekre. Azonban az intézmények megfelelő finanszírozása és ezáltal a kielégítő körülmények biztosítása nem fedi le az idősök jólétének kérdését. Az idősök szellemi és lelki támogatásával, erős közösségek megteremtésével válhat teljessé a szociális intézmények funkciója. Egyelőre azonban az egyházi fenntartású intézménytől eltekintve a jólétnek ezen szegmense jóval kevesebb hangsúlyt kap, mint amennyire szükség lenne ahhoz, hogy az idősök teljes értékű életet élhessenek a szociális otthonban is.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Bálint, L. & Spéder, Zs. (2012). Öregedés. In *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest, KSH. 89–102.
- ♦ Bögre, Zs. (2004). *Vallásosság és identitás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- ♦ Csepeli, Gy. & Örkény, A. (1998). Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról. *Szociológiai Szemle*, 3(3), 3–36.
- ♦ Hegedűs, R. (2000). *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola.
- ♦ Hegedűs, R. (2008). A vallási változás: társadalmi trend és egyéni életciklus. In Kolosi, T. & Tóth, I. Gy. (szerk.): *Újratervezés. Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben*. Budapest, Társi. 151–160.
- ♦ KSH (2011). *Demográfiai évkönyv, 2011*. Budapest, KSH.
- ♦ KSH (2013). *2011. évi népszámlálás. Országos adatok*. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_orosz_2011.pdf
- ♦ Pataki, F. (2001). *Élettörténet és identitás*. Budapest, Osiris.
- ♦ Rosta, G. (2007). A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In Hegedűs, R. & Révay, E. (szerk.): *Úton... – Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, SZTE BTK Vallástudományi Tanszék. 297–311.
- ♦ S. Molnár, E. (2004). Életmódváltás és közérzet az idősödés korában. In *Társadalmi Riport. 2004*. Budapest, Társi. 152–164.
- ♦ Tomka, M. (1994). *Egyház és vallásosság a mai Magyarországon*. Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem.
- ♦ Tomka, M. (2001). Generációs különbségek. A vallás szerepe az interkulturális kommunikációban. Vallásföldrajz és a vallási kultúrák regionalitása. http://www.phil-inst.hu/uniworld/kkk/rel/geogr/tomka_6_3.htm
- ♦ Tomka, M. (2010). Vallási helyzetkép 2009. In Rosta G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értéktrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 401–426.

Máté-Tóth András

MITIKUS MÁTRIX – JEGYZETEK EGY BERGERI FOGALOMHOZ¹⁶

Megérteni nem könnyű. Magunkat. A másikat sem, akivel így-úgy találkozunk. Rövid vagy hosszabb időre, végső soron mindegy is. A megértés mindenképpen nehéz, csak annál, akivel hosszabb időt töltöttünk együtt, e nehézség nyilvánvalóbb.

A megértés kockázatos. Romba döntheti előítéleteinket, melyekre eddigi harmóniánkat építettük. Meg a biztonságunkat, meg a tájékozódásunkat. Persze kalandot és gazdagodást is jelent, ha kiderül, mégis érthető annak a mindig idegen másiknak a gondolata vagy tette. Az idegenséggel is úgy vagyunk, lehetünk, mint a megértéssel. Látszólag az idegen, akivel éppen csak most találkoztunk először. Valójában sokkal idegenebb, ijesztően más az tud lenni, akiről azt hittük, már régóta ismerjük, és persze megértjük. A hosszú együttlétek megdöbbenően gazdagok képesek lenni az értetlenségben és idegenségben egyaránt.

Aztán amellet és néha ahelyett, hogy minden értetlenül és idegenül maradna, megajándékozódhatunk a megértés és közelség rendkívüli pillanatával, tapasztalatával. Ilyenkor besűrűsödik a valóság, egyszerre kap jelentős súlyt és egyszerre röpít mélybe vagy magasba. Megértés és megtérés, csalafinta módon összetartozik, mint a gyakorta előforduló betűkeveredések a kéziratban. Aki megért, megtér a másikhöz, önmagához és magához a megértéshez is. Ez a hermeneutika epifániája.

Most azonban nem ebbe az irányba haladunk tovább. Nem az egyéni megértés kalandjáról szeretnék írni, hanem a társadalmi-kulturális folyamatokról. Arról, amellyel kapcsolatban gyakran elhangzik a kísérletezés folytatását feladó sóhajtás: nem értem én ezt az egészet. Annak a bizonyos

¹⁶ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergenciaprogram” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

„egésznek” a megértése foglalkoztat. Egyre inkább. Miközben ugyanis az individuális értés és értetlenség kérdésköréről beszélünk, hiba lenne az egyént és a megértés folyamatát kétszemélyes viszonyra szűkíteni és elkülöníteni attól a bizonyos közegtől, amiben történik az egyén és a megértés, amit úgy hívhatunk, társadalom, kultúra, szóval az a bizonyos „egész”.

Amikor bármilyen megértés történik, az ember alapvető élménye az egybeillés és összehangoltság. Ami eddig nem volt beilleszthető mindazok közé, amit rendnek, tisztázott összefüggések rendszerének tarthattunk. A megértéssel helyreáll valamiféle belső rend, ami a világban való tájékozódásunknak feltétele. Ez a belső rend, illetve komfortérzet nem egyenlő összes eddigi megismerésünk és tudásunk rendszerezett összességével. Ne úgy képzeljük el, mint valami hatalmas emlék-raktárat, ahol minden a megfelelő polcon helyezkedik el, s az új megérteni valók a várakozó térben. Ebben a modellben a megértés csupán azt jelenti, hogy az új árut elhelyezzük a neki illő emlékpolicra. Az ember belső komfortérzetét helyesebb egyfajta dzsungelnek vagy angolparknak elképzelni, amelyben nem tudhatja senki, hányfajta élőlény lakik. Az étellel, dinamikával teli flóra és fauna úgy integrálja az újdonságot, hogy közben maga is változik, s mégis ugyanaz marad. A megértés voltaképpen az egészről magunkban hordott, folyamatosan alakuló s mégis állandó harmóniaalkotó helyreállítása. Olyan harmóniát tehát, melyet ugyan nem ismerünk töviről hegyire és minden részletére menően, mégis a komfortos egész élményét adja meg.

Ezt az emberi tapasztalatban megnyilvánuló konszonanciát mitikus mátrixnak nevezem – Peter L. Berger nyomán. Azért mátrix, mert elrendezett összesség, s azért mitikus, mert végső soron nem ismerjük a szó racionális értelmében, s mégis racionalitásnak foghatjuk, fogjuk is fel.

A mitikus mátrix az emberi egyén, az emberi közösség, a biológiai és fizikai világ, valamint a szellemek és istenek világa közötti folytonosság koncepciója. A különböző világok közötti határ ebben az elképzelésben fluid és átjárható. Itt nem csupán elméleti konstrukcióról van szó, hanem alapvetőnek és egyetemesnek tetsző emberi tapasztalatról. Az emberiség azon túl, hogy a világegyetem valóságát mitikus mátrixként fogja fel, ebben a valóságban is él. Az átjárható és fluid határok miatt az ember önmagát az összes többi világgal való szerves egységben képzelte el és élte meg, beleértve a nem-emberi és nem-élő valóságot is. A társadalmi intézményeket pedig úgy fogta fel, mint az emberi lét és a mindent átfogó kozmikus rend közötti közvetítőket. Azt nem tudhatjuk, hogy a mitikus mátrixban gondolkodó és élő emberek boldogabbak voltak-e, mint a maiak, de azt meg-

alapozottan feltételezhetjük, hogy kevésbé voltak magányosak. Az egyéni élet viszonylag világos keretek között zajlott, a személyes döntések korlátait pedig úgy fogták fel, mint az otthon természetességét (Berger, 2008, 44).

Ha nem a két ember közötti megértés folyamatára gondolunk, amelyben ez a mitikus mátrix felismerhető, hanem a társadalom és a kultúra számunkra hozzáférhető egészére, akkor a mitikus mátrix kifejezés, vagy mondhatjuk értelmezési modell még inkább megmutatja hasznosságát. A hozzánk érkező információk áttekinthetetlen sokasága ugyanis nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag racionálisan nem megismerhető. Képtelenség a pillanat törtrésze alatt bennünket elérő ezernyi információs impulzust tudomásul venni, mérlegelni és feldolgozni. Ehelyett az ember – és vélhetően az emberi közösség is – válogató, szelektáló munkát végez. Csak azokat az impulzusokat engedi magához, amelyekkel képes is kezdeni valamit. Maradva eddigi szóhasználatunknál, csak azokat engedi magához, amelyek a bennünk lévő harmóniával valamely relációba hozhatók. Az így megválogatott, előszűrt benyomásokat sem mérlegeljük mindig, s főleg nem racionális kritériumok mentén. Ehelyett a mátrixunk reflexeire támaszkodva viszonyulunk hozzájuk. Amely impulzusok lehetővé teszik az elfogadó vagy elutasító hozzáállás kialakítását, azok beépíthetők a mátrixba, amelyek pedig nem, azokat ignoráljuk, kirekesztjük, szó szerint semmibe vesszük őket.

Az adott társadalomhoz, annak kultúrájához való alapvető illeszkedésünk nem más, mint a bennünk lévő és a társadalmi nyilvánosságban megtalálható mátrix alapvető azonossága, de legalábbis rokonsága. Az ember a legritkább esetben képes valami olyanra gondolni vagy vágni, amely teljességgel kívül esik a regionális kultúrájának mátrixán. S ugyanígy, amint a bennünk lévő mátrix tele van titkokkal, a vele rokon kulturális mátrix is. Ezért ez utóbbi is joggal nevezhető mitikusnak.

A mítosz azonban több, sokkal több, mint nem-racionális ismeretlenség. A mítosz hagyományos értelmező rendszer, amelyben az emberiség nagy kérdéseire átfogó választ lehetett találni a különböző kulturális korszakokban. A mítoszok, mint a teremtés, az utazás, a megtisztulás nagy elbeszélései adják a modern világban is a megértés alapvető kereteit. Miközben lehetővé teszik a belső és külső harmónia átélhetőségét, egyben össze is kapcsolnak a történelmi értelmezéshagyományokkal. Nemcsak szinkronikus, hanem diakronikus harmóniát tesz lehetővé a mitikus mátrix. Ezt a jelennel és múlttal történő harmonizálódást a tudásszociológia tematizálta a XX. századnak a második felében, építve nem utolsósorban a scheleri és wittgensteini felvetésekre (Nyíri, 1989). A tudásszociológia

arra a tényre összpontosít, hogy az emberi megismerés, a megismertek feldolgozása és közlése társadalmi történés és cselekmény. E megközelítés legfőbb teoretikusainál azonban, ha jól érzekelem, az egész társadalom és az egyén viszonyát elemzik a tudás szempontjából. A társadalom azonban nem egységes egész, hanem sokféle alcsoportból tevődik össze. Pontosabban fogalmazva, amikor társadalomról beszélünk, akkor valamely társadalmi csoportban megfogalmazódó társadalomfogalomról, illetve -élményről beszélünk. Amit a számunkra kiemelten fontos társadalmi közegünk lehetővé tesz megismerni, megélni és megbeszélni, annak alapján vagyunk képesek megtenni a következő absztrakciós lépést az „egész” társadalom felé, s ennek mentén vagy mintájára, az „egész” felé, amiről most a mitikus mátrix kapcsán szó van. Amit ebből a szerteágazó irányba szaladó gondolatmenetből meg kell jegyeznünk, az a közösség két lépcsője, a közvetlen és a közvetett, mert az ezek közötti viszony árnyaltabb elemzése vezethet bennünket valamelyest tovább annál, amit Berger a mitikus mátrixszal megfogalmazott.

A megismerés harmonizáló történése elsősorban a közvetlen társadalmunkban zajlik, s teremti meg számunkra a komfortosság élményét. A saját család, saját munkahely, baráti kör, vallási vagy más hobbiközösség számít az elsődleges közegnek. Nem arról van szó, szeretném hangsúlyozni, hogy ezekben a közegekben mindenki és így mi magunk is egyetértünk mindenben. Csak arról, s ez sem kevés, hogy a felmerülő kérdéseket közös mátrix révén fogjuk fel, más oldalról megközelítve, a közös felfogás alakítja ki és erősíti meg a mátrixot, amely nélkül nem képzelhető el közösség, társadalom. Ami pedig egyáltalán nem illeszthető a közös mátrixhoz, azt a közösség elutasítja, ha nem is likvidálja, de annihilálja, semmisnek tekinti.

A közvetett társadalom közvetlen társadalmak együttese, a megismerő alany számára a második lépcsőben felfogható közeg. Az egyénből kiindulva beszélhetünk elsődleges és másodlagos közegről, társadalomról. A társadalom egészéből kiindulva azt láthatjuk, hogy a különböző alrendszerek, csoportok egymással versengő megértésközegeket jelentenek, s amikor a csoport saját mátrixa révén exponálják ismereteiket és élményeiket, akkor a társadalmi disszonancia jelenti az alaphelyzetet, s csak bizonyos diskurzusműveletek révén alakulhat ki a társadalom, tehát az egyén felől nézve második absztrakciós szint, közös mátrixa, harmóniája, koherenciája – a különböző iskolák saját szóhasználatának megfelelően megjelölt – egyége.

Ha az egyén és a közvetlen közössége vonatkozásában mitikusnak tekinthetjük a megismerést lehetővé tévő mátrixot, akkor a közvetett közösség tekintetében hatványozottan. Ez a közeg ugyanis racionális eszközökkel még áttekinthetlenebb, mint a közvetlen. Azonban nem állítható, hogy ne lenne kevésbé hatékony és valós az egyén és a közvetlen közössége számára. A tágabb közösség mitikus mátrixa ugyanúgy elvégzi a megismerés számára a feladatokat, mint a saját és a közvetlen közösségé. Mindhárom mátrixra jellemző marad az is, hogy képesek az egyébként érvényes határokon átnyúlni, azokat viszonylagossá és átjárhatóvá tenni. Három olyan mátrixszal kell tehát végiggondolnunk a megismerés és megértés folyamatát, melyek részben azonos szerepet játszanak, részben mégis mások. Egy-mástól való eltérésüket és egymáshoz való viszonyukat kell tisztáznunk, ha meg akarjuk érteni a megértést.

Két irányba haladjunk tovább, miközben tudjuk, hogy még számos más irányba is nyílnak e felvetés továbbfejtésének útjai. Az egyik kérdés a hatalomé, a másik pedig a mátrix stabilitásáé. Előreküldött, felderítő, állításom szerint a társadalmi megértés és egyetértés csak valamilyen hatalmi eszközzel érhető el. Hatalom alatt nemcsak a politikai hatalmat értjük, hanem információt, kultúrát, vallási meggyőződést is. A mátrix stabilitása pedig azon múlik, hogy milyen forrásokra alapul, amelyek nincsenek kiszolgáltatva a hatalmi viszonyoknak. Tehát hatalom és kultúra.

A személyes mitikus mátrix elsősorban kulturális, a második és még inkább a harmadik elsősorban hatalmi. Igaz, hogy a személyes mátrix tartalma korábbi kijelentések, benyomások és világképek humuszában gyökeredzik, amely összetételének minden rétegében magában hordja az adott kor hatalmi viszonyainak jellegzetességeit, ám akkor, amikor személyes mitikus mátrixként a mindenkori jelen megértését lehetővé teszi, akkor ezek a hatalmi dimenziók már nem hatnak. Visszafejthetők, különböző analitikus és dekonstrukciós eljárásokkal, melyek eredményei alapján többet tudhatunk meg a mátrix természetéről és a jelen megértés intim folyamatairól. Mégis a kortárs hatalomtól legalább relatíve függetlennek vélhetjük. A mai embernek lehetősége van felerősíteni magában mitikus mátrixának szilárdságát, amikor a klasszikus forrásokra visszahajol és azokból kortyol. „Csak tiszta forrásból” – mondaná figyelmeztetően Bartók Béla vagy Illyés Gyula. Ezt a lehetőséget számos okból fenn kell tartanunk. Másképpen fogalmazva, az emberről, a megismerésről és a társadalomról való gondolkodás

sokat veszítene akkor, ha bármilyen okból lehetetlennek vagy értelmetlennek tekintenénk a klasszikus (Gadamer) mint forrás lehetőségét. Ebben az esetben ugyanis az ember valóban nem lenne más számunkra, mint rajta kívüli, tőle független folyamatok terméke, egyéniség, egyediség nélkül. A megismerés ilyen módon csak lenyomatkészítés lenne a kiszolgáltatott ember tudata számára, amelyben passzív befogadóként, még radikálisabban fogalmazva pusztá papírként szerepelne az információs nyomdákban. Végül a társadalom a szó mély értelmében is ember-telen lenne, amelyben az immanens folyamatok kritikátlan kavarnának, pusztító örvénybe rántva fantáziát, költészetet, szerelmet.

A klasszikus források kánonja társadalmi válogatódási folyamatok révén kapja meg kiemelt forrású státusát. A különböző kontinenseken, kultúrkörökben tájékozódó személy az adott kultúrkörre jellemző klasszikusokat találja meg, amikor önmagát építeni akarja. Európában görögöket, latinokat, saját nyelvűeket. A közvetlen közösség mitikus mátrixa elsősorban ezekre a regionális kultúrkörre jellemző klasszikusokra épül. Amikor a klasszikusok forrásáról gondolkodunk, fontos tartózkodni az élettelen vagy elméleti metaforáktól, mint doboz, sín, szisztéma. Közelebb jutunk a klasszikusok értékeléséhez, ha az élővilág metaforáit használjuk, ami egyben döntés is a kultúra felfogásáról. A közvetlen közösség mitikus mátrixa már nem állítható olyan egyértelműen szembe a hatalommal, mint a személyes. Mert társadalmiságának természetéből fakadóan eleve benne van az egymás közötti viszony megszervezésének igénye és szükséglete, ami a hatalom, a maga sokféle jellegével és megnyilatkozási lehetőségével. A közvetlen közösségben azonban a hatalom még magán hordja az emberarcúságot, a személlyel való közvetlen kapcsolattartások miatti esetlenségeket. Nem lehet korlátlan, mert a totális uralom megakad a klasszikus, vagyis nem-hatalmi forrásokra alapozott személyes megértés küszöbén. A személy azonban szintén nem maradhat egyedül a forrásaival, hiszen egyrészt ezekre éppen a közvetlen közösség révén talált rá, másrészt magában a megértés folyamatában ennek a közösségnek részeként vesz részt. Az ember minden vonatkozásában társadalmi lény is és a társadalom, egyelőre a közvetlen közösségre vonatkoztatva mindenképpen emberek társadalma.

A hatalom a társadalom magasabb szervezetségi szintjén, vagyis a mitikus mátrix harmadik állapotában elsősorban szimbolikus eszközökkel képes a mátrix egybetartására. Magából a szimbólumjellegből adódóan fel sem merülhet a kérdés, hogy ez az össztársadalmi mátrix ne lenne mitikus, hiszen a szimbólumok világa és a mítoszoké nagyon közel van egymáshoz.

A személy oldaláról nézve a másodlagos társadalom hatásai kétszeres közvetítéssel jelentkeznek. Egyrészt a másodlagos társadalom megnyilatkozásainak eszköze, másrészt a közvetlen közösség, az elsődleges társadalom-értelmező recepciója révén. Ez is mutatja, mennyire személytelen és nem közvetlen a másodlagos társadalom megtapasztalhatósága, de egyben azt is mutatja, hogy a szimbólumok ereje képes a személyre úgy hatni, mintha közvetlen személyközi viszonyokról lenne szó.

A mitikus mátrix P. L. Berger terminus technicus, amit ő a személy megismerési és megértési képességére és folyamataira dolgozott ki. A fogalmat tovább vezetve, Berger logikája mentén haladva ráláthattunk a közvetlen, elsődleges és a közvetett másodlagos társadalomban működő mitikus mátrix jelenlétére, jellegzetességeire és kölcsönhatásaira. A filozófia, szociológia és teológia történetében a mitikus mátrix kifejezés számos rokonát megtalálhatjuk, ebből a szempontból a fogalom tartalma nem különösen eredeti. Amiben mégis eredetinek és inspirálónak tekinthető, az a mítosz dimenziójára való hivatkozás, amely a fogalom rokon értelmű kifejezései esetében nem fedezhető fel. A mitikus jelleg teszi lehetővé a merev fogalmak és a kulturális alrendszerek közötti határok átjárhatóságát, a társadalomba ágyazott megértés dinamikájának finom leírását és a racionalitás viszonylagos jelentőségének fenntartását.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Berger, P. L. (2008). *Question of Faith. A Skeptical Affirmation of Christianity*. Blackwell Publishing.
- ♦ Nyíri, K. (1989). *Keresztút*. Budapest, Kelenföld Kiadó.

Nagy Péter Tibor

AZ „EREDENDŐ BŰN” A 90-ES ÉVEK ELEJÉN

Lehetséges-e egy tipikusan teológiai, illetve eszmetörténeti eszközökkel leírható hittétel – az eredeti bűnben való hit – tudati jelenlétét vallásszociológiai módon megragadni?¹⁷ A *Jézus projektum* szerzője, aki nemhogy a hittételeket, de a keresztény ember hite szerint konkrét történeti időben és helyen *meg történt* csodákat is szociológiai szociálpszichológiai rekonstrukciós vizsgálatban elemezhetőként mutatta be, vélhetőleg helyesli a kísérletet.¹⁸

Először is tisztáznunk kell, hogy milyen értelemben tárgya a vallásszociológiának egy konkrét hittétel ismerete, illetve elfogadása.

Az empirikus vallásszociológia az 1960-as évek óta meglehetősen egységesen úgy gondolja, hogy a vallásosságnak különböző dimenziói vannak, s ezeket a dimenziókat külön-külön kell mérni. A Lenski-féle négy dimenzió (rituális részvétel, doktriner ortodoxia, vallási élmény és felekezetmegnevezés) (Lenski, 1961), majd Glock és Stark öt dimenziója (hiedelmek, vallásgyakorlat, élmény, ismeretek, konzekvenciák) (Glock & Stark, 1965) kínál keretet ma is a „külön méréshez” (Berger, 2001; Molokotos & Liederman, 2002; Monahan, 2003; Nagy, 2000; Szántó, 1998; Tomka, 1999).

Az eredendő bűnben való hit az egyik dimenziórendszerben a „doktriner ortodoxia”, a másikon egyrészt a „hiedelmek”, másrészt a „vallási ismeretek” körébe tartozik (Sommerville, 2002).

¹⁷ A nem túl gyakori – vallásszociológiai kutatóközpontunk <http://www.wesley.hu/szervezet/wesley-egyhaz-es-vallasszociologiai-kutato kozpont-wes> esetében mindenesetre ez idáig példátlan – kísérletbe azért kezdtünk bele, mert Hubai Péter és Majsai Tamás *Bűn – vallás és kegyelem* címmel 2012 tavaszán konferenciát szervezett a WJLF-en. (<http://konferenciakalauz.hu/konferenciak/15516-b-n-vall-s-s-kegyelem>) Noha az előadás végül nem hangzott el, a kihívás tovább munkált bennem.

¹⁸ A kötet a rekonstrukciós ötletet nem a vallásszociológusnak, hanem a Comulusként megnevezett szereplőnek tulajdonítja, aki mögött Balogh Zoltán fiatalon elhunyt szociológust sejtethetjük.

Első hipotézisként feltételezhetjük, hogy az eredendő bűn *nem áll* összefüggésben a vallásgyakorlattal, nem függ össze transzcendens élményekkel, nincsenek szisztematikus konzekvenciái, a nagy keresztény vallások közül mindegyikhez kapcsolódik. Viszont elég nehéz lenne értelmezni az eredendő bűnben való hitet olyan embernél, aki nem hisz Istenben, illetve aki semmit nem tud a Bibliában leírt eredeti bűnről, vagy abban a formájában, ahogy azt Mózes könyve tartalmazza, vagy abban, ahogyan az attól való megváltásra az evangéliumok utalnak.

Tudomásunk szerint az eredendő bűnben való hitről Magyarországon ez idáig egyedül az 1991-es ezerfős, reprezentatív Tárki-kutatás érdeklődött, s a néhai Szántó János részben posztumusz művén kívül tudtom szerint nem dolgozódott fel. Jelenleg a Tárki-adatbázisban TDATA-D06 jelzés alatt férhető hozzá – most is ehhez nyúltunk (Szántó, 1998).

A kérdésre elég nagy volt a válaszolási hajlandóság, a megkérdezettek alig több mint 2%-a nem adott értelmezhető választ. A népesség kicsit több mint *fele nem hisz* az eredendő bűnben, míg a másik fele hisz: a nem hívők között a markáns álláspontot képviselők jelentik a többséget, ezzel szemben az eredendő bűnben hívők között fele-fele arányban oszlik meg az egyértelműen és bizonytalanul hívők csoportja (1. táblázat).

1. táblázat. Hisz-e az eredendő bűnben?

	Fő	Százalék
Nem válaszol	17	1,7
1 nem	389	39,0
2 úgy érzi, nem	139	13,9
3 úgy érzi, igen	227	22,8
4 igen	221	22,1
Összesen	993	99,5
Válaszhiány	5	,5
Összesen	999	100,0

Forrás: Tárki-TDATA-D06

Látszólag tehát az eredendő bűnben való hit arányai hasonlatosak, mint a hívőségi önbesorolásé általában. Sok kutatás mutatta ugyanis a nyolcvanas években, hogy amennyiben az embereknek igen/nem válaszalternatívával kell meghatározniuk, hogy hívők-e vagy sem, akkor a nem hívők enyhé többségben voltak (Szántó, 1998). Amikor pedig a vallásossági öndefiníció

többszintű skálává alakult, akkor az egyház tanítását követő végponton 10–20% közötti nagyságrendet mértek, a nem hívő végponton pedig 20–30% közötti nagyságrendet. Középen a lakosság felét a nehezen értelmezhető (inkább a templomjárás gyakoriságával tovább darabolható) tömb a maga módján vallásosaké helyezkedett el (Kovács, 2002). Az, hogy az egyházas hívők kisebb csoportot alkotnak, mint a markánsan nem hívők, szintén párhuzamosnak tűnik azzal, ahogyan az eredendő bűnben való hit és nem hit végpontjai alakulnak.

Ugyanakkor, ha a hívőséggel keresztbe állítjuk az eredendő bűnnel kapcsolatos véleményt, azonnal kitűnik, hogy nincsen determináns kapcsolat. A magukat *nem hívőnek* tartók nem kevesebb mint 31%-a *hisz* az eredendő bűnben, a magukat *hívőnek* tartóknak pedig 36%-a *nem hisz* benne (2. táblázat).

2. táblázat. *A Hívő embernek tartja-e Ön magát és a Hisz-e az eredendő bűnben kérdésekre adott válaszok összefüggése*

	1 nem	2 úgy érzi, nem	3 úgy érzi, igen	4 igen	100%
0	45,5%	22,7%	22,7%	9,1%	22
1 nem	53,7%	15,4%	18,2%	12,7%	512
2 igen	23,8%	12,4%	28,8%	35,0%	437
Összesen	40,1%	14,2%	23,1%	22,7%	971

Forrás: Tárki-TDATA-D06

Az eredendő bűnben való hit még a templomjárás gyakoriságával is csak valószínűségi kapcsolatban van. A hetente templomjárók – akiket pedig egyértelműen egyházasnak szoktak tekinteni – 17%-a nem hisz az eredendő bűnben, s a havonta 1–3 alkalommal templomjáróknak (akiket a vallásszociológia az ünnepi templomjáró kategóriával szemben néha még szintén némiképp egyházasnak tekint) immár 41%-a nem hisz az eredendő bűnben. Tehát a havi néhányszori templomjárók e vonatkozásban már az ünnepnapok templomjárókhöz hasonlítanak (Phillips, 2004). Ezzel szemben a templomba sosem járóknak is 21%-a hisz az eredendő bűnösségben.

Eredeti, „elemi” logikánk tehát máris hamisnak bizonyult: vannak nem hívő emberek, akik az eredendő bűnben hisznek, nem is kevesen. Nyilvánvaló, hogy körükben érdekes lenne egy kutatást folytatni, részletes beszélgetéssel, ami arra irányul, hogyha nem hisznek Istenben vagy a világ teremtésének történetében, vajon mit értenek eredeti bűn alatt? Vagy elhi-

szik a Bibliát, de úgy gondolják, hogy a Biblia istene halott, vagy legalábbis nem avatkozik dolgainkba – s ez készteti őket a nem vagyok hívő kijelentés megtételére? Vagy úgy gondolják, hogy az eredendő bűn csak egy szó, egy frázis, mely mindössze azt fejezi ki, hogy mindannyian bűnre vagyunk hajlamosak, amelyet sok neveléssel és önneveléssel kell kiölnünk magunkból? (3. táblázat)

3. táblázat. A templomjárási gyakoriság és az eredendő bűnben való hit összefüggése

	1 nem	2 úgy érzi, nem	3 úgy érzi, igen	4 igen	Összesen (100%)
0			–		–
1 soha	54,4%	14,6%	16,0%	14,9%	362
2 ritkábban	45,1%	15,3%	22,6%	17,0%	235
3 évente néhányszor	32,2%	12,4%	30,7%	24,8%	202
4 1–3-szor havonta	20,7%	20,7%	25,9%	32,8%	58
5 hetente	7,8%	9,6%	32,2%	50,4%	115
Összesen	40,0%	14,1%	23,1%	22,7%	972

Forrás: Tárki-TDATA-D06

A jelen kérdőív bázisán is elemezhető kérdést tehetünk fel arra nézve, melyek azok a szociológiai tolóerők, amelyek az egyébként hívő embereket az eredendő bűnben nem hívők csoportjához kötik (4. táblázat). Mint a korábbiakból sejthetjük, az egyházi szertartás látogatása összefüggést mutat, de nem determinálja az eredeti bűnben való hitet.

4. táblázat. A magukat hívőnek nevező emberek templomjárási gyakoriságának és az eredendő bűnben való hitének összefüggése

	1 nem	2 úgy érzi, nem	3 úgy érzi, igen	4 igen	Összesen (100%)
0			–		–
1 soha	31,9%	15,9%	20,3%	31,9%	69
2 ritkábban	35,6%	12,6%	27,6%	24,1%	87
3 évente néhányszor	24,0%	11,2%	35,2%	29,6%	125
4 1–3-szor havonta	22,9%	16,7%	22,9%	37,5%	48
5 hetente	8,3%	9,3%	30,6%	51,9%	108
Összesen	23,6%	12,4%	28,8%	35,2%	437

Forrás: Tárki-TDATA-D06

Mivel a továbbiakban túl komplikált lenne az eredendő bűnben való hitet állandóan kereszt táblák formájában értelmezni, megengedünk magunknak egy szakmai pontatlanságot. Noha az eredendő bűnben való hit úgynevezett ordinális változó, azaz az egyes értékek sorrendje kötött ugyan, de a közöttük való távolság nem azonos, elvileg nem számolhatnánk belőle átlagértéket. Gyakorlatilag azonban arra, hogy jelzésül szolgáljon ahhoz, hogy hol érdemes összefüggéseket keresni, ezek az átlagértékek használhatóak: minél magasabb szám kerül egy kategória mellé, az adott aggregátumra annál jellemzőbb, hogy hisz az eredendő bűnben. Ha például a fenti kereszt táblát akartuk volna elkerülni, a következő átlagszámításhoz jutottunk volna (5. táblázat).

5. táblázat. A magukat hívőnek nevező emberek templomjárási gyakoriságának és az eredendő bűnben való hitének összefüggése – alternatív számítás jelzésértékű technikai átlaggal

	Átlag	N	Szórás
0	3,0000	0	0,00000
1 soha	2,5180	70	1,24028
2 ritkábban	2,3986	88	1,20805
3 évente néhányszor	2,6973	125	1,14097
4 1–3-szor havonta	2,7422	48	1,18972
5 hetente	3,2641	107	0,93500
Összesen	2,7527	437	1,16835

Forrás: Tárki-TDATA-D06

Akárcsak a kereszt táblázat tanulmányozása, az átlagszámítás is jól kifejezi, hogy *a nagy ugrás a heti templomjáróknál van, a havonta néhányszor templomjárók értéke – mindkét számítás szerint inkább a lakosságra általánosan jellemző értékkel azonos*. Kísérjük meg ezek után az eredendő bűnben hívő emberek specifikálását a magukat hívőknek tekintőkön belül! (6. és 7. táblázat)

6. táblázat. A magukat hívőnek nevező emberek felekezeti hovatartozásának és az eredendő bűnben való hitének összefüggése

	Átlag	N	Szórás
1 katolikus	2,7121	338	1,15127
2 református	2,8456	83	1,25447
3 evangélikus	3,4664	12	,76058
Összesen	2,7527	437	1,16835

Forrás: Tárki-TDATA-D06

7. táblázat. A magukat hívőnek nevező emberek iskolázottságának és az eredendő bűnben való hitének összefüggése

	Átlag	N	Szórás
1 nem járt	3,0130	15	1,23381
2 4 v. 6 elemi	3,0452	116	1,08976
3 8 ált. v. 4 polgári	2,8658	119	1,09925
4 szakmunkás, szakisk.	2,3926	100	1,18147
5 befejezett középisk.	2,5168	60	1,19109
6 befejezett főisk., tech.	2,4868	15	1,47979
7 befejezett egyetem	3,0283	11	0,98906
Összesen	2,7527	437	1,16835

Forrás: Tárki-TDATA-D06

A hívő protestánsok valamivel jobban hisznek benne, mint a hívő katolikusok. Ennek értelmezését teológus kollégákra bízom, laikusként a pre-desztináció, illetve a szabad akarat elfogadásával, s az ebből eredő asszociációs mezővel hoznám kapcsolatba ezt a hitbéli tulajdonságot. (Az, hogy az evangélikusokra sokkal inkább jellemző ez a hit, nem szükséges értelmeznünk, mert igen kevés személyről van szó.)

Az eredendő bűnben való hit az iskolázottság növekedésével együtt csökken. Ez azonban – ekkora mintán – elsősorban az iskolázottsági piramis alsó fele által meghatározott, s ez a három nagy – egyenként 100 fő feletti csoport – nemcsak iskolázottsági piramist jelent, hanem városiasodást és fiatalodást is. Azt mindenesetre biztos állíthatjuk, hogy a szakmunkás végzettségű hívők vannak leginkább körülveve nem hívőkkel, az ő számukra a leginkább természetes tehát, hogy – noha a transzcendencia elutasítását világnézeti okból nem vállalják, s ezért hívőnek mondják magukat – egy „erősen egyházas ízű dogmát” már elutasítsanak.

Minthogy a középiskolai és felsőfokú végzettségű csoportban magasabb az eredendő bűnben hívők aránya, csábító a gondolat, hogy a vallásosságra általánosságban jellemző „u görbe” (miszerint az iskolázottsági piramis tetején és alján több hívőt találunk, mint középen) ismétlődik meg itt is, azaz a hívő embereken belül az eredendő bűnben való hit is megoszlik egy tradicionális paraszti-idős népességre és egy tudatosabb középosztálybeli népességre.

Természetesen az eredeti bűnben való hitet nemcsak az alapvető szocio-demográfiai változókkal, hanem a más véleményekkel való kapcsolatában is meg akartuk ragadni. Azt a kérdést tettük fel, hogy a vallásos embereken belül mely véleményekkel függ össze az eredendő bűnben való hit, azaz hol emelkedik az a bizonyos technikai átlagszám három fölé.

Számos nézetcsoporthoz követői között – megint csak a vallásosokon belül – a gazdaságban, az országgyűlésben, a minisztériumokban bízók között 3,5 és 3,85 közötti indexet találunk. A KDNP-szavazók között 3,2-es az indexpont, a kisgazdáknál 3,17-es. 3 és 3,2 közötti indexponttal rendelkeznek azok, akik az élettársi kapcsolat teljes erkölcsi elfogadhatatlanságát vallják, akik több vallásost akarnak a közhivatalokba, akik keveslik a papok hatalmát, akik az abortusz teljes tilalmának álláspontján állnak, akik az élettársi kapcsolatról úgy vélekednek, hogy az nem elégíti ki az érzelmi igényeket, akik a kötelező hittan hívei, s akik az alkoholizmus megelőzésére kevesebbet szeretnének költeni.

Miközben tehát írásunk elején az „eredendő bűn” és a vallásosság különféle hagyományos mutatói közötti összefüggések indetermináns voltát hangsúlyozhattuk, a végére oda kellett jutnunk, hogy az eredendő bűnben való hit a *vallásos csoporton belül* minden tekintetben a tradicionalizmussal, a konzervativizmussal mutat összefüggést. És megfordítva: azok a hívők, akik nem követik ezeket a tradicionalista, konzervatív eszméket, kevésbé vonzódnak az eredendő bűn elfogadásához is.

A jelenség magyarázata az empirikus szociológia eszköztárával természetesen nem lehetséges, bőséges és mély pszichológiai beszélgetések lennének szükségesek. Erős történelmi példát tudunk arra, hogy egy konkrét dogma elutasítása milyen összefüggésben áll egyéb társadalompolitikai értékekkel, ilyen például a pápai csalatkozhatatlanság, illetve az ördögűzés elutasítása az egyházuknak egyébként elkötelezett hívő csoportok részéről is. De ki-mutatható kapcsolat van a társadalompolitikai attitűdök és az olyan „vallási” nézetek elfogadása és elutasítása között, mint hogy Jézus megöléséért nem a rómaiak, hanem a zsidók viselik a felelősséget, vagy hogy Jézusban pártus herceget kell látnunk. Vélhetőleg az adott álláspontok e világi asszociációi hozzák létre a kapcsolatot a társadalompolitikai attitűd és a teológiai nézet elfogadása között. Elképzelhető talán, hogy az „eredeti bűn” tana valamiképpen a személyesen nem (csak osztályuk vagy nemzetársaik által) elkövetett bűnökért való bűnhődés elfogadhatatlanságát asszociálja a válaszolók egy részében?

Hivatkozott irodalom

- ♦ Berger, P. (2001). Reflections on the Sociology of Religion Today. *Sociology of Religion*, 62(4), 443–454.
- ♦ Glock, C. Y. & Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago, Rand McNally.
- ♦ Hegedűs, R. (2000). *A vallásosság alakulása Magyarországon*. PhD-értékezés. http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/hegedus_rita.pdf
- ♦ Iannaccone, L. (2004). Never on Sunny Days: Lessons from Weekly Attendance Counts *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43(2), 191–207.
- ♦ Kamarás, I. (2007). *A Jézus projektum*. Pécs, Pro Pannonia. http://www.wesley.hu/sites/default/files/fajlok/Jezus_p.pdf
- ♦ Kovács, A. (2002). Vallás és vallásosság a mai magyar egyetemisták körében. In Nagy P. T. (szerk.): *Oktatáspolitikai és vallásszabadság*. Budapest, Új Mandátum. 245–254.
- ♦ Lenski, G. E. (1961). *The religious factor; a sociological study of religion's impact on politics, economics, and family life*. New York, Doubleday.
- ♦ Molokotos & Liederman, L. (2002). Religion in modern Europe. *Sociology of Religion*, 63(3), 392–393.
- ♦ Monahan, S. (2003). Sociology of Religion: Contemporary Developments/Religion in Western Society. *Sociology of Religion*, 64(4), 525–526.
- ♦ Nagy, P. T. (2000). *Járszalag és aréna*. Budapest, Új Mandátum.
- ♦ Noffke, J. (2001). Denominational and Age Comparisons of God Concepts. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(4), 747–756.
- ♦ Phillips, R. (2004). Can Rising rates of church Participation be a Consequence of Secularization? *Sociology of Religion*, 65(2), 139–153.
- ♦ Sommerville, C. J. (2002). Stark's Age of Faith Argument and the Secularization of Things: A Commentary. *Sociology of Religion*, 63(3), 361–372.
- ♦ Szántó, J. (1998). *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*. Budapest, Új Mandátum.
- ♦ Tomka, M. (1999). A magyar vallási helyzet öt dimenziója. *Magyar Tudomány*, 44(5), 549–559.
- ♦ Tomka, M. (1991). *Magyar katolicizmus*. Budapest, OLI KTA.

Rosta Gergely & Földvári Mónika

FIATAL FELNŐTTEK VALLÁSOSSÁGÁNAK VÁLTOZÁSA AZ ISSP- ÉS AZ EVS-VIZSGÁLATOK TÜKRÉBEN

Tomka Miklós utolsó munkái egyikében egyebek mellett a következő megállapításokban foglalta össze a hazánkban megfigyelhető vallási változás mibenlétét (Tomka, 2010):

1. a felnőtt népességben egy kisebb és csökkenő méretű csoportot jelent az egyházakhoz kötődően vallásosak aránya, míg egy nagyobb és több szempont alapján növekvő csoport tagjai egyházakhoz nem kötődően, individuálisan, „maguk módján” vallásosak;
2. a vallásosság alakulásában megfigyelhető csökkenő tendenciák a gyengülő vallási szocializációra vezethetők vissza. Ennek megfelelően jelentős generációs különbségek mutatkoznak a vallásosság mutatóiban: a fiatalabbak kevésbé vallásosak, mint az idősek;
3. a vallási változás a vallásosság társadalmi különbségeinek kiegyenlítődése irányába mutat. Igaz ez a fiatalok és az idősek összevetésére is.

A Tomka Miklós által felvázolt kép tehát egy egyre inkább individualizálódó vallásosság körvonalait rajzolta meg. A vallási individualizáció három fontos jellemzője a vallási közösségektől, intézményektől független vallási formák előnyben részesítése; a vallási kultúra elemeinek széttörédezése, a köztük lévő kapcsolat lazulása az egyéni vallásosság szintjén és a vallásosság különböző tradíciókhoz kötődő elemeiből történő szabad válogatás (Davie, 1994; Hervieu-Léger, 1986; Luckmann, 1967).

Az adatok azt mutatják, hogy ma Magyarországon a vallásosság alakulásának két meghatározó vonulata egyfelől a közösségi formák (mint templomba járás, egyháztagság) visszaszorulása, másfelől a magánájtatosság (istenhit, túlvilágba vetett hit) egyre inkább általánossá válása (Tomka, 2010).

Kérdés, hogy mit mondhatunk ma a kutatási adatok fényében a fiatalok vallásosságáról, mennyiben tér el a róluk rajzolható kép a teljes népességre vonatkozótól. Valóban minden szempontból alacsonyabb vallásossággal jellemezhető a fiatal felnőttek csoportja? Hasonló változások tapasztalhatók-e a fiatal felnőttek egyes vallásosságmutatóiban, mint a teljes népesség körében? Csökkent-e a fiatal felnőttek és a teljes népesség vallásosságában mutatkozó különbség? Beszélhetünk-e erősebb vallási individualizációról a fiatalok körében? Tapasztalható-e körükben a közösséghez, intézményhez kötődést nem igénylő vallási formák nagyobb túlsúlya a felnőtt népességhez viszonyítva? Jellemzőbb-e rájuk a több vallási tradíción alapulás, az egyéni válogatás? Megmutatkozik-e a vallási kultúra elemeinek erőteljesebb szétfűzöredése, a köztük lévő kapcsolat lazulása az egyéni vallásosság szintjén? Tanulmányunkban ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Tudomásunk szerint eddig mindössze két, a fiatalok vallásosságára fókuszáló országos reprezentatív vizsgálat készült Magyarországon. Az egyik még a rendszerváltás előtt, 1987-ben (Molnár & Tomka, 1989), a második pedig 2005-ben, megismételve az első kutatás kulcskérdéseit (Tomka, 2006). A két kutatás eredményeit összevetve – valamint kiegészítve azt egyéb felnőttkutatásokból származó ifjúságra vonatkozó eredményekkel, illetve 1988 előtti, nem a teljes ifjúsági népességből nyert adatokkal – Tomka Miklós az elmúlt 30 évre vonatkozóan a vallásosság erősödését, a „maga módján” vallásosság túlsúlyát, a hagyományos keresztény vallásosságon kívüli vallási elemek terjedését, valamint a nem hívők és a minden vallásgyakorlattól távol maradók arányának viszonylag magas szinten (a fiatalok egyharmada, illetve fele) történő stabilizálódását állapítja meg a fiatalok körében (Tomka, 2006). Ezek az eredmények több szempontból alátámasztják a vallási individualizáció fenti tézisé.

Az individualizációs folyamat meglétét egy rövidebb időtávot felölelő, és a vallásosságot csupán néhány kérdés segítségével, ugyanakkor a szokásosnál jóval nagyobb mintán vizsgáló kutatássorozat, az *Ifjúság 2000–2008* eredményei is több szempontból alátámasztották. Az egyházhoz kötődő vallásosság az időszak kezdetén is a 15–29 évesek egy kisebb csoportjára volt csupán jellemző, melynek részaránya az ifjúságon belül nyolc év elteltével még kisebb lett. Ezzel párhuzamosan a „maguk módján” vallásosak viszonylag stabilan a fiatalok mintegy felét teszik ki. A 2008-as felmérés alapján a vallásosság elemei közti gyenge kapcsolat, mint az individualizációs tézis egy másik fontos mozzanata is kimutatható volt. A fiatal korcsoportnak a teljes népességhez viszonyítva alacsonyabb fokú vallásosságá-

ra is rámutattak ezek a vizsgálatok (Hámori & Rosta, 2011; Rosta 2001, 2007b).

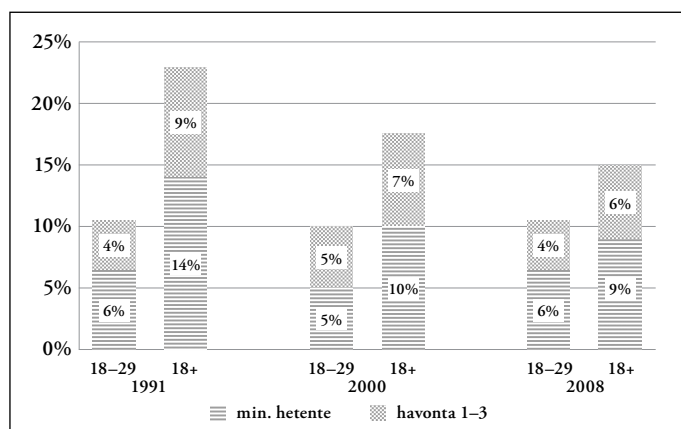
Tanulmányunk egy, az *Ifjúság*-felméréseknél szélesebb időszakot ölel fel, és a vallásosság aspektusainak szélesebb körére fókuszál. Adataink az **Európai Értéktrend Vizsgálat** (European Values Study, EVS) 1990/91., 1999/2000., 2008., valamint az **International Social Survey Program** (ISSP) 1991., 1998. és 2008. évi felméréseiből származnak. Mivel ezeket a vizsgálatokat a 18 éves és idősebb felnőtt lakosság körében végezték, fiatalok alatt jelen esetben a fiatal felnőttek (18–29 évesek) csoportját fogjuk érteni.¹⁹

Alapvető trendek az ifjúság vallásosságának alakulásáról

Az adatok leíró elemzése során két elemzési szempontot vettünk figyelembe: az időbeli változást és a teljes felnőtt mintával történő egybevetést. A korábbi kutatások adataival egybecsengően megállapítható, hogy a vallásosság egyházhoz kötődő megjelenési formái a fiatal felnőtteknek csupán egy kis részére jellemzőek. A fiatal felnőtteken belüli részarányukat tekintve ugyanakkor csak minimális időbeli változás tapasztalható, ami – részben az alminták kis elemszáma miatt is – nem tekinthető szignifikánsnak. Ezzel szemben a teljes felnőtt népesség körében erőteljes visszaesés mutatkozik ugyanezen mutatók tekintetében, ami összességében a fiatalok és a felnőtt népesség közti különbségek csökkenését eredményezi. A rendszeres (legalább havi gyakoriságú) templomba járók aránya 1991-ben még közel 2,5-szer olyan magas volt a 18 évesnél idősebb korosztályon belül, mint a fiatal felnőttek körében, 2008-ra ez az arány 1,5-re csökkent. A nominális különbség pedig 13-ról öt százalékpontra zsugorodott (1. ábra).

¹⁹ A mintaméret a felnőtt lakosság esetén: 1000–1500 fő, így aránybecslés esetén a becslési hiba 95%-os valószínűséggel max. 2,5–3,1 százalékpont. Mintaméret a fiatal felnőttek (18–29 évesek) esetében: 166–368 fő. Aránybecslés esetén a becslési hiba 95%-os valószínűséggel max. 5,1–7,6 százalékpont.

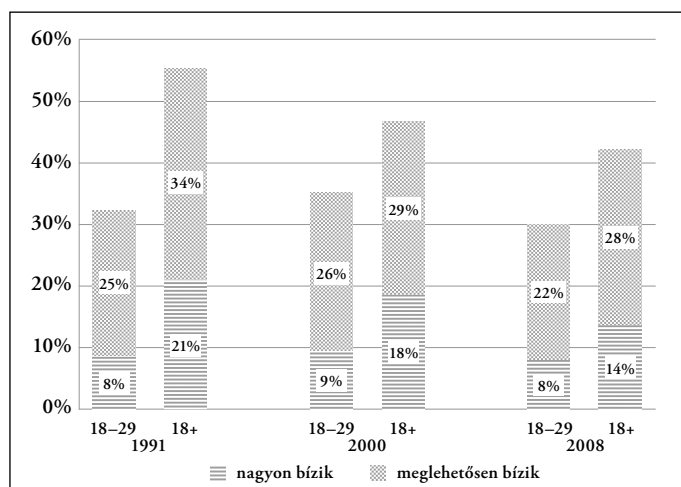
1. ábra. Templomba járás gyakorisága (1991–2008)

Forrás: EVS 1991–2008

Hasonló a helyzet az egyházba vetett bizalom esetében is, ahol a 18–29 éves korosztály stagnálása mellett a felnőttek körében szignifikáns csökkenés tapasztalható, ami összességében a két csoport közti különbség 22-ről 12 százalékpontra zsugorodását eredményezi 1991 és 2008 között (2. ábra).

2. ábra. Az egyházba vetett bizalom (1991–2008)

Forrás: EVS 1991–2008

Ugyanilyen különbségkiegyenlítődési tendenciákat tapasztaltunk a vallás személyes fontossága, valamint a gyerekkori templomba járási gyakorisághoz képest történt változás, mint a vallási szocializáció tartósságának egy mércéje alapján is.

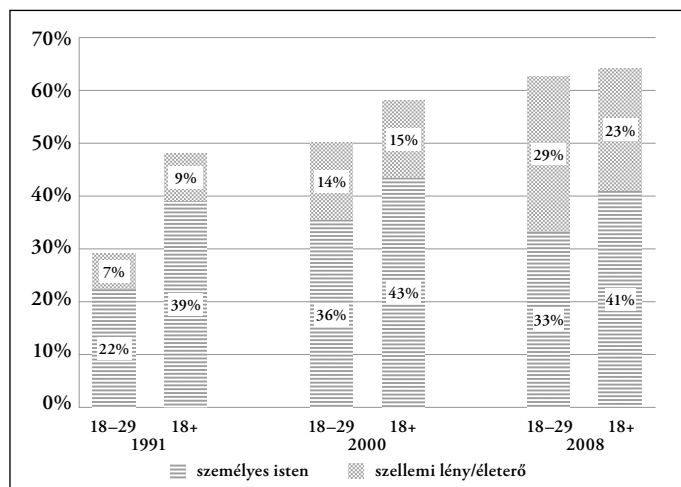
A fenti eredmények összhangban vannak azzal az állítással, mely szerint az egyházas vallásosság változása elsődlegesen szocializációs okokra és a generációk cseréjére vezethető vissza (Rosta, 2007a; Tomka, 2010). Az adatok dinamikus elemzése alapján ezt kiegészíthetjük azzal a kijelentéssel, hogy az egymásra következő fiatal felnőtt kohorszok vallásosságában alig mutatkozik eltérés, ami a teljes felnőtt népességben belül tapasztalható csökkenés ütemének lassulását vetíti előre – amennyiben a trendek hasonlóak maradnak –, hiszen a második világháború előtt született legvallásosabb generáció kihalásával párhuzamosan a kohorszspecifikus vallási különbségek erősen lecsökkennek.

A vallásosságnak az egyház tanításaihoz kevésbé kötődő formái a fentiekől gyökeresen eltérő trendet mutatnak. Az egyik legfontosabb ilyen vallásdimenzió a különböző vallási tanokba, tételekbe vetett hit, melynek létét attól függetlenül szokás vizsgálni, hogy a keletkezésében és megélésében játszott, illetve játszik-e szerepet valamilyen vallási közösséghez tartozás. E tekintetben gyakorlatilag minden téren a hívők arányának emelkedése volt tapasztalható az 1990-es évek eleje óta, mind a teljes felnőtt népesség, mind pedig ezen belül a fiatalok körében.

A legfontosabb példa erre az istenhit, mely az összes vizsgált hittétel közül a legszélesebb körben vallott, és amely egyben a fiatalok körében a legerőteljesebb növekedést is mutatta 1991 és 2008 között. Az istenbe vetett hit mérésére több eljárás is lehetséges, melyek általában némileg eltérő eredményre vezetnek, de a változás iránya és mértéke minden indikátor alapján azonos. A pusztán *igen* vagy *nem* választ lehetővé tevő dichotóm kérdés alapján a felnőtt lakosságon belül 58-ról 67%-ra nőtt az istenhívők aránya, a 18–29 évesek körében 37-ről 60%-ra. Az istenhit típusai közt különbséget tevő válaszlehetőségeket felkínáló kérdés alapján 48%-ról 64%-ra emelkedett a személyes istenben, valamiféle szellemi lényben vagy életerőben hívők aránya a felnőttek körében, ugyanezek az értékek a fiatalok esetében: 29% és 62%. Ez utóbbi esetben fontos adalék, hogy mindkét vizsgált csoporton belül jóval erőteljesebb volt a valamilyen szellemi lénybe vagy életerőbe vetett hitről nyilatkozók aránynövekedése. Ez azonban nem ölti egy, a keresztény egyházak tanításában is megjelenő személyes isten képét. A vizsgált időszak végére a fiatalok körében már magasabb is az

ilyen, kevésbé éles kontúrú istenképpel rendelkezők aránya, mint a teljes felnőtt népességben belül. Ugyanakkor a személyes istenben hívők aránya is 50%-kal nőtt 1991 és 2008 között a fiatalok körében, ami a felnőttek esetében ugyanezen indikátor szerint tapasztalt stagnálással együtt megint csak a két csoport közti különbség csökkenését eredményezte. Összességében mind a fiatal felnőttek, mind a teljes felnőtt népesség körében a kétharmadot közelíti az istenben hívők aránya (3. ábra).

3. ábra. Istenhit típusainak gyakorisága (1991–2008)

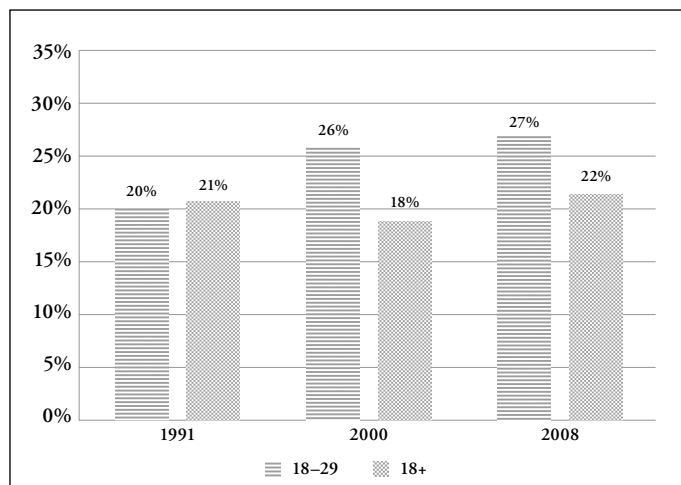
Forrás: EVS 1991–2008

Hasonló tendenciát tapasztalni a mennyországba és a halál utáni életbe vetett hit esetében is. Előbbi esetben csökkent a hívők arányában a felnőttek és a fiatalok közt mutatkozó különbség, az utóbbi esetben pedig el is tűnt. A pokol létezésében hisznek a legkevesebben, ugyanakkor ez esetben is némi emelkedés volt tapasztalható 1991 óta, s 2008-ban már a fiatalok is ugyanakkora arányban hittek benne, mint a felnőttek.

Meg kell jegyezni, hogy időbeli összehasonlítást lehetővé tevő kérdések döntő részben a keresztény tanításokhoz kapcsolódó hitekre vonatkoznak, így a hívők emelkedő arányára vonatkozó állítás is csak ezekre érvényes. Az egyetlen kivétel ez alól a reinkarnáció, amelyben való hit a felnőtt lakosság körében változatlan maradt, a fiatalok esetében pedig enyhén emelkedett.

Az időszak végére a fiatalok valamivel nagyobb arányban hittek a reinkarnációban, mint a felnőttek (4. ábra).²⁰

4. ábra. A reinkarnációban hívők aránya (1991–2008)

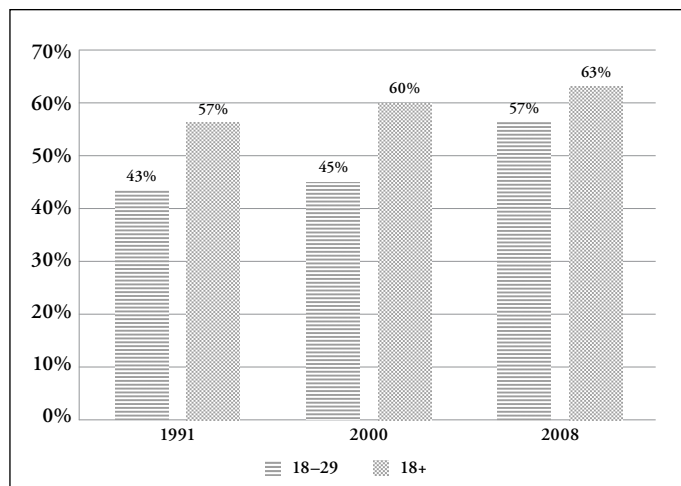

Forrás: EVS 1991–2008

A hit dimenziójában tehát általános emelkedés volt tapasztalható, amely a fiatalok körében erőteljesebb volt, s ily módon a teljes felnőtt népességgel szembeni különbség csökkenését eredményezte. Hasonló eredményre jutunk az egyéni vallásgyakorlat egy fontos mutatója, az imagyakoriság kapcsán. Az ISSP kérdése nem a szűkebb vallási értelemben vett imára fókuszál, hanem a meditációt, elmélkedést is belefoglalja, s ezáltal a magánajátosságnak a hagyományos egyházi formájánál szélesebb palettáját vizsgálja. A trend megint csak emelkedő, a változás intenzitása pedig ismét a fiatalok körében a nagyobb, ami összességében újfent a két csoport közti különbség csökkenését eredményezi (5. ábra).

²⁰ A reinkarnációba vetett hit értelmezését pontosítja a kérdőívben feltett kérdés szó szerinti megfogalmazása: „Hisz-e Ön a reinkarnációban, azaz hogy itt a Földön újra meg fogunk születni?” A kérdés által nyújtott magyarázat alapján nem kizárható, hogy a reinkarnáció keleti vallásokhoz köthető értelmezése helyett sokan az ítéletnapon történő feltámadás keresztény interpretációjára gondoltak. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a rendszeres templomba járók nagyobb arányban válaszoltak igennel a kérdésre, mint a misére, istentiszteletre ritkábban vagy soha nem járók.

5. ábra. Szokott-e Ön néha imádkozni, meditálni, elmélkedni vagy valami hasonlót tenni? (Igen válaszok aránya, 1991–2008)

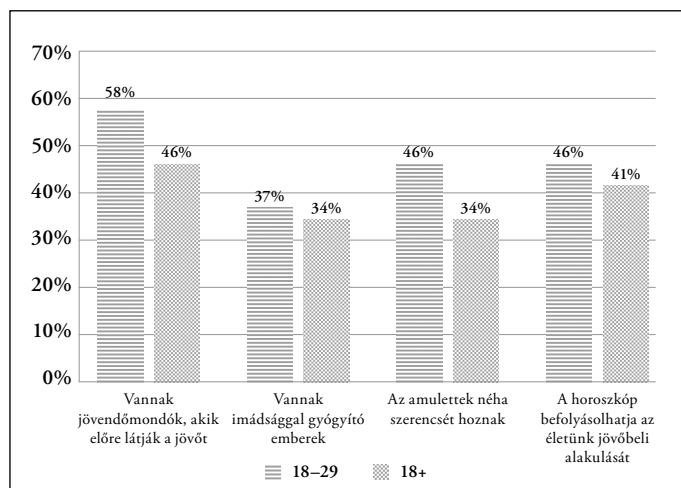

Forrás: ISSP 1991–2008

Mint korábban említettük, a nem keresztény gyökerű vallási elemek elterjedtségéről nem állnak rendelkezésre hosszabb távot felölelő trendadatok. Ugyanakkor a felnőtt és az ifjúsági népesség összehasonlítása egyetlen időpontból származó keresztmetszeti adatok segítségével is lehetséges. Mivel az ISSP-kutatássorozat 1998. évi felmérésében több olyan állítás is szerepelt, amely az ezotéria és a babona tárgyköréhez sorolható hitek elterjedtségét vizsgálta, és mivel újabb eredmények nem állnak rendelkezésünkre, ezeket az adatokat használjuk az ezoterikus-babonás hit elterjedtségében mutatkozó különbségek kimutatására.

A magyar felnőtt lakosság körében a vizsgált nézetek viszonylag elterjedtek, a megkérdezettek harmada-fele véli úgy, hogy valószínűleg vagy biztosan igazak azok. A jövőmondók létébe vetett hit a leggyakoribb, az imával gyógyítókéba, valamint az amulettek szerencsehozó képességébe vetett pedig a legritkább. Ugyanakkor a fiatal felnőttek minden esetben szignifikánsan nagyobb arányban tartják igaznak az állításokat, mint az idősebbek. A legnagyobb eltérés a jövőmondók esetében tapasztalható, akik létét a fiatalok többsége elfogadja (6. ábra).

6. ábra. Ezotériával kapcsolatos állítások elfogadottsága
(„biztosan igaz” + „valószínűleg igaz”
válaszok együttes aránya, 1998)

Forrás: ISSP 1998

A leíró elemzés során két különböző irányú trendre mutattunk rá, s mindkettő a fiatal felnőttek és a teljes felnőtt lakosság vallásossága közti különbség csökkenése, a generációk közötti vallási különbségek kiegyenlítődése irányába mutatott. Az egyházhoz köthető vallásosság mutatóinak csökkenése az idősebbek körében volt erőteljesebb, közelítve így módon a fiatalok értékeihez. Az individuális vallásosság mutatóinak emelkedése pedig a fiatalok esetében volt jelentősebb, ilyen módon alulról közelítve értékeiket a teljes felnőtt népességéhez.

A nem keresztény alapú hitek elterjedtségének vizsgálatára csak korlátozottan nyílt módunk, de minden adat arra mutat, hogy ez a fiatalok körében jellemzőbb, mint a teljes felnőtt népesség esetében.

Növekvő széttöredezettség? – A vallási változók közti kapcsolatokról

Az előbb bemutatott trendek kiegészítéseként szeretnénk a képet tovább árnyalni a vallási változók kapcsolatára²¹ vonatkozó elemzésekkel. Ezzel a vallási individualizáció egy másik, fent említett jellegzetességét, nevezetesen a vallási kultúra egyre erősebb széttöredezettségét szeretnénk vizsgálni. A vallási kultúra széttöredezettsége, a különböző vallási elemek közötti szabad válogatás a vallásosságot kevésbé koherenssé teheti, vagyis a vallásosság egyes dimenziói közötti kapcsolatokat gyengítheti. Vajon beszélhetünk vallási individualizációról ebben az értelemben is?

A témában íródott korábbi kutatási beszámolók arról tudósítanak, hogy sem a felnőtt népességben, sem a fiatalok között nem beszélhetünk arról, hogy a vallásosság különböző elemei koherensek volnának.

A teljes népességre vonatkozó vizsgálatok azt sugallják, hogy a hit és vallásgyakorlaton alapuló egyházi kötődés nem feltétlenül feleltethető meg egymásnak (Földvári & Rosta, 1998; Tomka, 2010). Az egyéni vallásosság térnyerésével a vallási piacról történő szabad válogatás folytán a vallási elemek koherenciája várhatóan egyre inkább csökken.

A fiatalokra vonatkozó adatok, Hámosi Ádám és Rosta Gergely *Ifjúság* 2008 adatai alapján végzett elemzései azt mutatják, hogy a fiatalok hitvilága és az egyházi kötődésük egyáltalán nem konzekvens. Az egyházhoz erősen kötődők csoportjának alig fele rendelkezik keresztény hitvilággal, míg az egyházakat elutasítók csak egyharmada elutasító a keresztény hitvilággal szemben is (Hámosi & Rosta, 2011).

Kérdés, hogy ha a vallásosság legkülönbözőbb dimenzióit együttesen vizsgáljuk, vajon állítható-e, hogy a fiatal felnőttek vallásossága széttöredezettebb, mint a felnőtteké? És kimondható-e, hogy az egymást követő időszakok kutatási adatai egy egyre inkább széttöredezett vallásosság képét tárják elénk? A vallásosság különböző dimenzióinak kapcsolatát tanulmányunkban a Spearman-féle korrelációs együtthatók segítségével vizsgáljuk meg.

²¹ Megjegyezzük, hogy adataink együttjárásokat mutatnak, amelyek nem értelmezhetők automatikusan ok-okozati kapcsolatokként. Jelen tanulmányunknak nem célja az ok-okozati kapcsolatok vizsgálata.

A vallási változók közötti kapcsolat 2008-ban a fiatal felnőttekre és a teljes népességre vonatkozóan

Az EVS 2008-as adatai segítségével vizsgált dimenziók kiterjednek a különböző hitek, a vallási önbesorolás, a hit és vallás személyes életben betöltött szerepe, a vallásgyakorlat (ima és szertartások gyakorisága) és az egyházba vetett bizalom területére. (Lásd a Függelék 1. táblázatát.)

A 2008-ra vonatkozó korrelációs táblát áttekintve a következő alapvető megállapításokat tehetjük:

1. A *hitvilágra* vonatkozóan a legfőbb jellegzetesség, hogy *a különböző hittartalmak jelentős része csak egymással van szoros kapcsolatban, de a vallásosság többi változójával nem.* Vagyis tényleg úgy tűnik, önmagában az, hogy vallásos vagy nem vallásos csoportba sorolja magát valaki, még nem sokat árul el arról, hogy miben is hisz. Az, hogy a hittartalmak nincsenek szoros kapcsolatban a vallásosság más dimenzióival, abból fakadhat, hogy a vallásosság más dimenziói szerint különféle csoportokba tartoznak azok, akik hisznek bennük.

A kapcsolatok hiánya tekintetében kivétel az istenhit és az istenhit személyes jellege²², amely a vallási önbesorolások kérdéseken túl szoros kapcsolatban van azzal, hogy a válaszadó mennyire tartja fontosnak Istent az életében, illetve azzal, hogy milyen gyakran imádkozik. Az istenhit tehát, úgy látszik, a „belső vallásossággal”, a vallásosság személyes megnyilvánulási formáival van kapcsolatban, és nem áll szoros összefüggésben a vallásosság közösségi formáival. Ebben a tekintetben különbség van a fiatalok és a teljes népesség között: a fiataloknál az istenhit már nincs annyira szoros kapcsolatban az ima gyakoriságával sem.

Mint említettük, az EVS-ben a vizsgált hittartalmak nagyobb része kapcsolódik a keresztény kultúrához (vagy ahhoz is). Ezért sajnos nem tudjuk átfogóan feltérképezni azt, hogy a hitvilágban mi más kap még szerepet. Mindenesetre a reinkarnációban és a kabalákban való hit vizsgálható. Ezekben az esetekben gyakran nincs kimutatható szignifikáns kapcsolat

²² Megjegyezzük, hogy a személyes Istenbe vetett hitre vonatkozó kérdés megfogalmazása nem teljesen tökéletes abból a szempontból, hogy nem egyértelmű, hogy itt Istenről mint a kérdezett személyes istenéről, vagy Istenről mint személyről van szó. Az eltérő értelmezés problémái azonban elsősorban nemzetközi összehasonlítások során domborodnak ki. Mégis fontosnak tartjuk megvizsgálni a személyes istenbe vetett hitet, hiszen amikor a vallásosságot egyszerre több változó szerint vizsgáljuk, a személyes istenbe vetett hit a hitvalló keresztény típus egy fontos jellegzetességének mutatkozik (Földvári, 2003, 2004; Lambert, 1994; Lambert & Michelat, 1992).

a hittartalom és a többi vallási változó között. A reinkarnáció elsősorban a halál utáni élettel van közepesen erős kapcsolatban, és gyenge közepes kapcsolatban a kabalákban való hittel. Az látható tehát, hogy ezek a hittartalmak a hagyományos keresztény kultúrától eltérő irányba mutatnak, de egyelőre nincs elegendő eszközünk, hogy megfelelően mérjük azt.

Tapasztalataink egybecsengenek a témára vonatkozó egyéb kutatási beszámolók eredményeivel. Tomka Miklós a fiatalok helyzetét úgy jellemezte, hogy vannak ugyan vallási igények, de hiányzik a megfelelő társadalmi-kulturális (és egyházi) megerősítés (Tomka, 2003), ennek megfelelően hitviláguk általában véve a vallási tradíciók felől nézve nem konzekvens, színes, heterodox. Hátori Ádám és Rosta Gergely pedig az *Ifjúság* 2008-as kutatás adatait elemezve kiemelték, hogy a fiatalokat keresztény és nem keresztény hitek sokféle egyéni kombinációja jellemzi, még az egyházaktól távol állók esetében is²³ (Hátori & Rosta, 2011).

2. Az *önbesorolásra* vonatkozóan a legfőbb megállapítás, hogy *az, hogy valaki vallásosnak tartja-e magát vagy sem (és milyen jellegűnek gondolja a vallásosságát²⁴), a vallásosság több dimenziójával is szoros kapcsolatban van, de a legszorosabb a kapcsolat (a másik két önbesorolási kérdésen kívül) az ima gyakoriságával, az Isten életben betöltött fontosságával, illetve azzal, hogy mennyire merít valaki erőt a vallásosságából; összefoglalólag mondhatjuk azt is, hogy a vallásosság bensőségességével.* Rögtön ezután következnek azonban az egyházba vetett bizalom, az istenhit és a szertartások látogatásának gyakorisága, vagyis a közösségi dimenzió is határozottan megjelenik a kérdésre adott válaszokban. A fiatal felnőttek esetében is erősek ezek a kapcsolatok, és bár mindegyik változó esetében némileg kisebb a korrelációs együttható értéke, nem találtunk jelentős különbségeket a fiatal felnőttekre és a teljes népességre vonatkozó értékek között.

Az önbesorolási kérdésekkel kapcsolatban is ki kell emelnünk, hogy a vallási fogalmak kontúrjai egyre inkább elmosódnak. Ennek hátterében legalábbis részben az egyház társadalmi szerepének és a kereszténység kul-

²³ Az a tény, hogy csak kis arányban találtak a fiatalok körében a keresztény hitvilágot elfogadókat (a válaszadók körülbelül 10%-a sorolható ide), még nem jelenti a hitvilág teljes elutasítottát. A nem vallásosak is csak a szó hagyományos, egyházi értelmében nevezhetők annak, mert nagy arányban hisznek a természetfeletti és azzal rokon dolgokban (a válaszadók mindössze 18%-a elutasító mindenféle hittartalommal szemben, miközben ezoterikus hitű 5%, kevert hitű 3%, bizonytalan vagy következtelen hitű 64%). Látható, hogy a „vallásos” és „nem vallásos” fogalmak egyre bizonytalanabbá válnak (Hátori & Rosta, 2011).

²⁴ A vallási önbesorolásra vonatkozó Tomka Miklós-féle kérdés válaszlehetőségei (az EVS 2008-ban feltett formában): „vallásos vagyok, az egyház tanítását követem”; „vallásos vagyok a magam módján”; „nem tudom eldönteni, hogy vallásos vagyok-e”; „nem vagyok vallásos”.

turális képviselőtének háttérbe szorulása (Tomka, 2003), a vallási szocializáció gyengülése, a vallási nevelés családotól való függetlenedése áll (Hámmori & Rosta, 2011; Rosta, 2003; Tomka, 2010). A fiatalok tehát a vallás terén egyre bizonytalanabb mintákkal találkoznak.

3. Ha *a fiatalok és az idősök közötti eltérésekre* koncentrálnak, látható, hogy a vallásosság különböző *változóinak kapcsolati struktúrája a fiatal felnőttekre és a teljes népességre vonatkozóan nagyon hasonló*. Az adatok azonban kis mértékben eltérnek. Általában elmondható, hogy a vallási *változók közötti kapcsolat a fiatalabbak esetén gyengébb* (lásd a Melléklet táblázatának szürke celláit).

Van azonban egy változó csoport, amely egy tágabb spiritualitáshoz²⁵ köthető (közvetlen kapcsolatteremtés a természetfelettel, mennyire érdeklő a természetfeletti [mennyire tartja spirituális embernek magát], mennyire képes elfogadni, hogy más vallások is hordoznak igazságokat), és amelynek kapcsolatai a vallásosság más dimenzióival rendre szorosabbak a fiatalok esetén, mint a teljes népességben. Úgy látszik tehát, hogy *a fiatalok esetén a vallásosság különböző formáival jobban megfér ez a tágabb spiritualitás*. De azért azt is szem előtt kell tartanunk, hogy még a fiatalokra jellemző nagyobb korrelációs értékek is jórészt csak közepes erősségű kapcsolatokat jelentenek.

A vallási változók közötti kapcsolat alakulása 1991 és 2008 között

A kapcsolatok időbeli alakulására vonatkozóan megvizsgáltuk az EVS 1991-es és 1999-es adatait is. (Lásd a Függelék 2–3. táblázatát.) Sajnos nem teljesen ugyanazokat a változókat kérdezték le mind a három időszakban, de a megfigyelt változók alapján néhány alapvető megállapítást tehetünk.

A *teljes népességre* vonatkozóan elmondható, hogy az idők folyamán alapvetően nem változott a vallási változók közötti kapcsolatok struktúrája. A kapcsolatok erősségének változására vonatkozóan sem figyelhető meg semmilyen általános tendencia. *Az egymást követő vizsgálatok adatai nem támasztják alá, hogy az évek folyamán csökkent volna a hitvilág elemeinek egymással való összefüggése*. Ebben a tekintetben adataink a vizsgált

²⁵ „Spiritualitás” alatt itt és a továbbiakban a személy transzcendens iránti nyitottságát, az események és általában az élet tágabb, transzcendens keretekbe helyezését, a hétköznapi valóságon túlmutató valóságba lépést értjük (Benkő, 2004). A spiritualitás nem feltételez semmilyen ismert valláshoz való kötöttséget, míg a vallásosság fogalmához hozzátartozik a(z) egy vagy több) valláshoz való valamilyen szintű kötöttség (a rokonszenvtől kezdve a vallási intézményekhez való tartozásig). (A vallás fogalmának szociológiai értelmezéséről bővebben lásd például Tomka, 1990.)

időszakra vonatkozóan nem támasztják alá a vallási individualizáció hipotézisét, vagyis nem rajzolódik ki világosan egy olyan folyamat, melynek során a vallásosság elemei közötti kapcsolat folyamatos gyengülését tapasztalnánk. A *fiatalokra vonatkozó* adatokra azonban nem mondható el ugyanilyen általános érvényességgel, hogy ne lennének említésre méltó változások a vizsgált időszakban.

1991-re vonatkozóan a legfőbb megállapítás, amit tehetünk, hogy a fiatalok esetében a vallási változók közötti kapcsolatok általában véve gyengébbek, mint a teljes népességben. A beszínezett ábrákon látható, hogy a vallásgyakorlat, a vallásnak az egyéni életben betöltött szerepe és a vallási önbesorolás azok a területek, amelyek változói között lényegesen gyengébb volt a kapcsolat a fiatalok esetében, mint a teljes népességben. Ugyanakkor a hittartalmak közötti kapcsolatok közül sok összefüggés szorosabb. Akik ekkor, azaz nagyjából még a rendszerváltás előtt voltak fiatal felnőttek, a vallásosság különböző megnyilvánulási formáit kevésbé toleráló közhangulatban nevelkedtek. Lehetséges, hogy esetükben a vallásgyakorlat és a vallásosság külső megnyilvánulása helyett a természetfeletti iránti igény egy koherensebb hitrendszerben mutatkozik meg. Feltételezésünk azonban további vizsgálatokra szorul.

Az *1999-es évre* vonatkozó kapcsolatok struktúrája a fiatalok és a felnőttek esetében is hasonlít a 2008-as helyzethez. A fiatalok azonban ebben az időszakban másképp tértek el a felnőttektől, mint a többi időszakban. Ennek megértésében talán nem mellékes, ha szem előtt tartjuk, hogy az ebben a mintában szereplő 18–29 éves fiatalok a rendszerváltás környékén nevelkedtek.

A felnőttek adataival összehasonlítva megállapítható, hogy *itt az általánosabb, hogy a fiatalokra vonatkozó értékek a magasabbak.* Ezt akkor is érdemes megemlíteni, ha ezzel a különbséggel is jórészt közepes vagy gyenge kapcsolatokról beszélünk, mert két jól körülhatárolt terület az, ahol markánsabban nagyobb érték figyelhető meg. Az egyik a hittartalmak és a vallásgyakorlat közötti kapcsolat. Gyanítható, hogy a vallásosság kifejezésének szabadabb válásával van mindez összefüggésben. A másik az egyházban való bizalom és a többi vallási változó közötti kapcsolat. Úgy látszik, hogy ebben a tekintetben a fiatalokat határozottan magasabb értékek jellemezték. Talán ez is a rendszerváltás időszakának változásaival függött össze, hiszen a vallásosság ekkor már nem volt szigorúan a magánügyek területére szorítva, és az egyházak is nagyobb szerephez jutottak a közéletben.

Összegzés

Adatelemzéseink összegzéseként a következő képet láttuk kirajzolódni a fiatalok vallásosságára vonatkozóan:

A fiatal felnőttek *szinte minden szempont alapján kevésbé vallásosak*, mint a felnőtt népesség, ugyanakkor a nem keresztény gyökerű hitek elterjedtebbek a fiatal felnőttek körében.

Ami a vallásosság időbeli alakulását illeti, összességében *csökkenni látszik a vallásosság egyes formáinak elterjedtségében mutatkozó különbség* a fiatal felnőttek és a teljes felnőtt népesség között.

A – főként az egyházas vallásosságnál tapasztalt – csökkenő tendenciák gyengébb intenzitásúak (mivel eleve alacsonyabb szintről indultak), a – főként a vallás individuális formáira jellemző – növekvő tendenciák erősebbek a fiatalok körében, mint a teljes felnőtt népességben. Így *a fiatalokra és a teljes népességre vonatkozó értékek közelítenek egymáshoz*.

Általában igaz a felnőttekre és a fiatalokra nézve is, hogy a hitrendszer nem nevezhető konzekvensnek, és hogy az istenhit az egyéni vallásossághoz kötődik szorosan.

Sem a felnőttekre, sem a fiatalokra vonatkozóan nem állítható, hogy a vizsgált időszakban a vallásosság egyes dimenziói közötti kapcsolatok erőssége határozott csökkenést mutatna, vagyis *nem mondhatjuk, hogy a vallásosság egyre inkább széttöredezetté válna*. A vizsgált időszakban, 1991 és 2008 között a teljes népességhez viszonyítva a fiatal népességre vonatkozóan nem fedezhetők fel határozott irányú eltérések, inkább kohorszspecifikus, történeti hatásokkal összefüggésbe hozható jellegzetességek érhetők tetten.

A vallásosság dimenziói közötti *kapcsolatok struktúrája alapvetően nem változott a teljes népességben, ugyanakkor a fiatalok esetében 1991-hez képest 2008-ban jóval több szoros kapcsolat figyelhető meg* – ebben a tekintetben is közeledtek a népesség átlagához. Ugyanakkor a kapcsolatok erősségét mutató korrelációs értékek a fiatalok esetében 2008-ban is kissé alacsonyabbak, mint a teljes népességre vonatkozók.

Mindezek mellett adataink arról is tanúskodnak, hogy a fiatalok jobban integrálnak vallásosságukba tágabb spiritualításra vonatkozó elemeket.

Végezetül visszatérve a Tomka Miklós által felvázolt, bevezetőben említett képhez, elemzéseinkből leginkább az domborodott ki, hogy *a vallási változások a generációs különbségek kiegyenlítődése irányába mutatnak*. Adataink ugyanakkor főként a vallásosság kereszténységhez köthető elemeire

vonatkoztak, s csak érintőlegesen, elnagyoltan utalnak arra, hogy a fiatal felnőttek nyitottabbak a spiritualitás más, nem feltétlenül keresztény formái felé. Egy fontos, előttünk álló kutatási feladat a vallási változás ezen elemeinek árnyaltabb vizsgálata.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Benkő, A. (2004). *Hit, vallás, spiritualitás*. Előadás a Katolikus Pszichológusok Baráti Körének 2004 őszén tartott tanulmányi napján.
- ♦ Davie, G. (1994). *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*. Oxford, Blackwell.
- ♦ Földvári, M. & Rosta, G. (1998). A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle*, 8(1), 127–137.
- ♦ Földvári, M. (2003). A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle*, 13(4), 20–33.
- ♦ Földvári, M. (2004). *Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban*. PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/78/1/foldvari_monika.pdf
- ♦ Hámosi, Á. & Rosta, G. (2011). Vallás és ifjúság. In Bauer, B. & Szabó, A. (szerk.): *Arctalan(?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 249–262.
- ♦ Hervieu-Léger, D. (1986). *Vers un nouveau christianisme?* Paris, Editions du Cerf.
- ♦ Lambert, Y. & Michelat, G. (1992). *Crépuscule des religions chez les jeunes?* Paris, L'Harmattan.
- ♦ Lambert, Y. (1994). La religion: un paysage en pleine évolution. In Riffault, H. (szerk.): *Les Valeurs de Français*. Paris, PUF. 123–162.
- ♦ Luckmann, T. (1967). *The Invisible Religion*. London, MacMillan.
- ♦ Molnár, A. & Tomka, M. (1989). Ifjúság és vallás. *Világosság*, 30(4), 246–256.
- ♦ Rosta, G. (2001). Ifjúság és vallás. In Laki, L., Szabó, A. & Bauer, B. (szerk.): *Ifjúság 2000. Tanulmányok I.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 220–239.
- ♦ Rosta, G. (2003). Ifjúság és vallás az Ifjúság 2000 eredményei tükrében. In Rosta, G. (szerk.): *Ifjúság – értékrend – vallás*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 29–40.

- ♦ Rosta, G. (2007a). A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In Hegedűs, R. & Révay, E. (szerk.): *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem. 297–309.
- ♦ Rosta, G. (2007b). Ifjúság és vallás – 2004. *Új Ifjúsági Szemle*, 5(1), 39–47.
- ♦ Tomka, M. (1990). A vallás mint változó rendszer. *Szociológia* (3–4), 155–184.
- ♦ Tomka, M. (2003). Az ifjúság változó vallása – nemzetközi összehasonlításban. In Rosta, G. (szerk.): *Ifjúság – értékrend – vallás*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 9–27.
- ♦ Tomka, M. (2010). Vallási helyzetkép 2009 – A vallásosság elterjedtségének, társadalmi bázisának és az életben betöltött szerepének változásai az utóbbi évtizedekben Magyarországon. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, OCIPE Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 401–426.

Melléklet

Az alábbi táblázatokban szereplő adatok a Spearman-féle korrelációs együtthatók abszolút értékei. Az értékek általában 0,01 szinten szignifikánsak, a *-gal jelzett értékek szignifikanciaszintje 0,05. A táblázatban ** -gal jelöltük, ha az adott kapcsolatra vonatkozó érték/ek nem szignifikáns/ak (a változók között nem mutatható ki szignifikáns együttjárás).

A szoros kapcsolatokat (0,6 vagy annál nagyobb érték) **félkövér** számokkal emeltük ki. Egy-egy cellában a felső sor értékei a felnőttekre, az alsó sor *dőlt számos* értékei a fiatalokra (18–29 év közöttiek) vonatkoznak. Azokat a cellákat, ahol a felnőttek értékei legalább 0,1-del nagyobbak, mint a fiatalokéi, sötétszürkével, ahol ez a különbség 0,05 és 0,1 közé esik, világosszürkével színeztük. A vékonyan (balról jobbra átlósan lefelé) vonalazott celláknál a fiatalok értékei magasabbak 0,05–0,1 közötti értékkel, a vastagon (átlósan felfelé) vonalazott celláknál legalább 0,1-del.

A vizsgált változók *2008-ban* (1. táblázat) a táblázatban szereplő sorrendben: halál utáni életben, pokolban, mennyben, bűnben, reinkarnációban (abban, hogy itt a Földön újra meg fogunk születni), kabalákban, Istenben való hit; istenhít jellege (személyes Isten/valamilyen szellemi lény vagy életerő/nem tudja/nem hisz); mennyire teremt a maga módján kapcsolatot a természetfeletti; mennyire tartja magát spirituális (a természetfeletti

iránt érdeklődő) embernek; mennyire tartja igaznak, hogy csak egy igaz vallás van; 3 ítemes önbesorolási kérdés (vallásos/nem vallásos/meggyőződéses ateista); 5 ítemes önbesorolási kérdés (kifejezetten vallásos/valamennyire vallásos/se nem vallásos, se nem nem vallásos/valamennyire nem vallásos/kifejezetten nem vallásos); Tomka-féle kérdés (vallásos az egyház tanítása szerint/vallásos a maga módján/nem tudja eldönteni vallásos-e/nem vallásos); Isten fontossága az életben; erőt, nyugalmat kap-e a vallástól; szokott-e imádkozni, meditálni vagy hasonlót tenni; milyen gyakran imádkozik; milyen gyakran vesz részt egyházi szertartásokon; mennyire bízik az egyházban.

A 2. táblázat változói (EVS 1999):

Halál utáni életben, pokolban, mennyben, bűnben, reinkarnációban, kabalákban, Istenben való hit; istenhit jellege (személyes isten/valamilyen szellemi lény vagy életerő/nem tudja/nem hisz); 3 ítemes önbesorolási kérdés (vallásos/nem vallásos/meggyőződéses ateista); Isten fontossága az életben; erőt, nyugalmat kap-e a vallástól; szokott-e imádkozni, meditálni vagy hasonlót tenni; milyen gyakran imádkozik; milyen gyakran vesz részt egyházi szertartásokon; mennyire bízik az egyházban.

A 3. táblázat változói (EVS 1991):

Halál utáni életben, lélekben, pokolban, mennyben, bűnben, reinkarnációban, gonoszban, feltámadásban, Istenben való hit; istenhit jellege (személyes Isten/valamilyen szellemi lény vagy életerő/nem tudja/nem hisz); 3 ítemes önbesorolási kérdés (vallásos/nem vallásos/meggyőződéses ateista); Isten fontossága az életben; erőt, nyugalmat kap-e a vallástól; szokott-e imádkozni, meditálni vagy hasonlót tenni; milyen gyakran imádkozik; milyen gyakran vesz részt egyházi szertartásokon; mennyire bízik az egyházban.

1. táblázat. A vallási változók közötti Spearman-féle korrelációs együtthatók értékei, EVS 2008

	Halu	Pokol	Menny	Bűn	Reink	Kabala	Isten	Szemist	Szemmód	Spirit	Igazvallas	Vallis	Tomka	Ifont	Erő	Ima-med	Imagyak	Szertgyak	Egyhbiz
Halu	x	.612 .585	.647 .624	.388 .320	.437 .426	**	.416 .411	.437 .376	.201 .125*	.465 .321	.322 .364	.415 .404	.497 .424	.476 .459	.458 .300	.393 .263	.494 .386	.364 .328	.418 .289
Pokol	.612 .585	x	.791 .821	.496 .424	.149 **	**	.384 .427	.447 .456	.112 .129*	.324 .423	.380 .365	.403 .445	.475 .476	.446 .505	.439 .397	.349 .363	.457 .481	.424 .528	.416 .386
Menny	.647 .624	.791 .821	x	.468 .370	**	**	.465 .502	.509 .507	.138 .127*	.367 .407	.376 .484	.482 .525	.550 .533	.540 .566	.511 .421	.414 .531	.517 .442	.442 .536	.467 .414
Bűn	.388 .320	.496 .424	.468 .370	x	**	**	.326 .176*	.359 .238	.235 .229	.308 .280	.249 .240	.401 .311	.440 .354	.446 .345	.370 .269	.390 .258	.413 .283	.373 .275	.392 .289
Reink	.437 .426	**	**	**	x	.280 .219	**	.138 .043	.155 .138*	.333 .331	**	**	**	**	**	**	**	**	**
Kabala	**	**	**	**	.280 .219	x	**	**	**	**	**	**	**	**	**	**	**	**	**
Isten	.416 .411	.384 .427	.465 .502	.326 .176*	**	**	x	.654 .621	.303 .200	.355 .412	.516 .522	.661 .613	.671 .645	.656 .660	.594 .487	.495 .416	.607 .565	.460 .508	.469 .451
Szemist	.437 .376	.447 .456	.509 .507	.359 .238	.138 .043	**	.654 .621	x	.293 .283	.389 .305	.578 .578	.600 .601	.662 .634	.654 .665	.589 .445	.488 .445	.611 .602	.522 .492	.522 .449
Szemmód	.201 .125*	.112 **	.138 .127*	.235 .229	.155 .138	**	.303 .200	.293 .283	x	.305 .276	.284 .269	.275 .386	.282 .465	.282 .532	.282 .408	.282 .282	.282 .310	.282 .310	.282 .310
Spirit	.465 .509	.324 .423	.367 .407	.308 .280	.333 .331	**	.355 .411	.389 .415	.305 .276	x	.293 .310	.386 .432	.465 .532	.440 .530	.412 .457	.408 .458	.435 .518	.355 .377	.350 .382
Igazvall	.322 .321	.280 .365	.370 .484	.249 .240	**	**	.516 .522	.578 .585	.202 .269	.293 .310	x	.513 .521	.569 .559	.519 .620	.520 .392	.386 .367	.485 .426	.365 .427	.465 .448
Vall3	.415 .364	.403 .445	.482 .490	.401 .311	**	**	.661 .592	.600 .523	.284 .261	.386 .432	.513 .521	.727 .736	.790 .784	.674 .678	.706 .627	.555 .473	.672 .629	.570 .621	.603 .579
Vall5	.472 .404	.460 .459	.529 .525	.412 .354	**	**	.639 .613	.662 .601	.275 .281	.435 .485	.552 .574	.727 .736	x	.856 .879	.691 .635	.587 .592	.731 .688	.621 .670	.655 .595
TM5	.497 .424	.475 .476	.550 .533	.440 .348	**	**	.671 .645	.678 .654	.274 .284	.465 .532	.569 .578	.856 .879	x	.782 .782	.742 .670	.637 .598	.790 .717	.618 .655	.683 .611
Ifont	.476 .459	.446 .305	.540 .566	.446 .345	**	**	.656 .660	.654 .665	.356 .408	.449 .530	.519 .620	.674 .766	.783 .782	x	.700 .636	.610 .580	.760 .712	.527 .601	.619 .610
Erő	.458 .300	.439 .397	.511 .421	.370 .269	**	**	.594 .487	.589 .445	.259 .245	.412 .457	.520 .392	.706 .635	.691 .670	.700 .636	x	.560 .496	.723 .649	.580 .574	.618 .487
Ima-med	.393 .263	.349 .363	.414 .403	.390 .258	**	**	.495 .416	.488 .402	.344 .282	.408 .458	.386 .367	.555 .473	.637 .598	.610 .580	.560 .496	x	.735 .718	.442 .428	.468 .327
Imagyak	.494 .386	.457 .481	.517 .531	.413 .283	**	**	.607 .565	.611 .520	.310 .315	.435 .365	.485 .470	.672 .679	.731 .688	.760 .712	.723 .649	.735 .718	x	.607 .656	.623 .547
Szertgyak	.364 .328	.424 .528	.442 .536	.373 .275	**	**	.460 .508	.472 .492	.114 .163	.355 .377	.365 .427	.621 .621	.618 .655	.527 .601	.580 .574	.442 .428	.607 .656	x	.579 .570
Egyhbiz	.418 .289	.416 .386	.467 .414	.392 .289	**	**	.469 .451	.522 .449	.177 .215	.350 .382	.465 .448	.603 .579	.655 .595	.619 .610	.618 .487	.468 .327	.623 .547	.579 .570	x

2. táblázat. A vallási változók közötti Spearman-féle korrelációs együtthatók értékei, EVS 1999

	Halu	Pokol	Menny	Bűn	Reink	Kabala	Isten	Szemist	Vall3	Ifont	Erő	Ima-med	Imagyak	Szertgyak	Egyhbiz
Halu	x	.564 .581	.645 .588	.412 .511	.470 .443	**	.350 .372	.426 .398	.383 .457	.455 .388	.389 .466	.372 .361	.437 .386	.247 .168	.323 .335
Pokol	.564 .581	x	.777 .833	.494 .569	**	**	.349 .451	.389 .434	.345 .377	.409 .435	.387 .476	.308 .356	.441 .463	.291 .308	.342 .357
Menny	.645 .588	.777 .833	x	.512 .537	.197 .139*	.103 .206	.439 .565	.512 .512	.452 .481	.557 .552	.515 .600	.390 .447	.552 .551	.362 .315	.444 .481
Bűn	.412 .511	.494 .569	.512 .537	x	.100 .131	.099 .213	.355 .302	.425 .349	.401 .340	.448 .374	.440 .387	.347 .317	.480 .384	.288 .255	.361 .379
Reink	.470 .443	**	.197 .139*	.100 .131	x	.248 .240	.138 .157*	.194 .210	.148 .252	.207 .257	.129 .264	.208 .331	.145 .240	.084 .133*	.101 .212
Kabala	**	**	.103 .206	.099 .213	.248 .240	x	**	**	**	**	**	.159 .218*	**	.071 .133*	.068 .254
Isten	.350 .372	.349 .481	.439 .565	.355 .302	.138 .157*	**	x	.724 .721	.701 .659	.740 .751	.669 .589	.551 .558	.646 .662	.473 .429	.518 .637
Szemist	.426 .398	.389 .434	.512 .52	.425 .349	.194 .210	**	.724 .721	x	.671 .666	.739 .777	.646 .619	.555 .544	.679 .739	.490 .484	.537 .655
Vall3	.383 .457	.345 .377	.452 .481	.401 .340	.148 .252	**	.701 .659	.671 .666	x	.752 .777	.696 .630	.575 .507	.681 .642	.533 .499	.604 .677
Ifont	.455 .388	.409 .435	.557 .552	.448 .374	.207 .237	**	.740 .751	.739 .777	.752 .730	x	.771 .710	.646 .651	.797 .784	.553 .524	.639 .718
Erő	.466 .476	.476 .600	.600 .387	.387 .347	.264 .208	**	.669 .589	.646 .619	.696 .630	.771 .710	x	.657 .663	.780 .776	.568 .518	.643 .658
Ima-med	.372 .361	.308 .356	.390 .447	.347 .317	.208 .254	.159 .218*	.551 .558	.555 .544	.575 .507	.646 .663	.657 .663	x	.732 .747	.453 .449	.500 .644
Imagyak	.437 .386	.441 .463	.552 .551	.480 .384	.345 .240	**	.646 .662	.679 .739	.681 .747	.797 .784	.780 .776	.732 .747	x	.579 .602	.633 .741
Szertgyak	.247 .168	.291 .308	.362 .315	.288 .255	.084 .133*	.071 .133*	.473 .429	.490 .484	.533 .604	.553 .537	.568 .643	.453 .500	.579 .602	x	.517 .574
Egyhbiz	.335	.357	.481	.361	.212	.234	.518	.537	.604	.639	.643	.500	.633	.517	x

3. táblázat. A vallási változók közötti Spearman-féle korrelációs együtthatók értékei, EVS 1991

	Halu	Lélek	Pokol	Menny	Bűn	Reink	Gonosz	Feltám	Isten	Szemist	Vall3	Ifont	Erő	Ima-med	Imagyak	Szertgyak	Egyhbiz
Halu	x	.354 .444	.629 .562	.704 .577	.397 .322	.656 .784	.420 .429	.735 .628	.417 .354	.531 .475	.447 .320	.550 .453	.516 .427	.425 .434	.508 .387	.454 .207	.477 .304
Lélek		x	.382 .444	.305 .537	.267 .256	.342 .369	.373 .430	.270 .170*	.189 .291	.277 .286	.234 .285	.253 .317	.275 .285	.234 .285	.200 .159	.127 **	.174 **
Pokol			x	.746 .805	.450 .489	.472 .422	.521 .604	.646 .596	.348 .378	.432 .378	.365 .319	.429 .401	.416 .429	.307 .269	.403 .282	.351 .141	.376 .295
Menny				x	.475 .486	.560 .486	.443 .490	.806 .692	.498 .449	.597 .438	.516 .437	.599 .528	.597 .569	.456 .280	.567 .412	.481 .299	.507 .419
Bűn					x	.368 .343	.481 .377	.482 .392	.343 .320	.402 .410	.423 .371	.428 .369	.388 .385	.388 .271	.406 .279	.305 **	.343 .380
Reink						x	.319 .285	.640 .502	.355 .405	.441 .276	.371 .310	.440 .424	.421 .422	.365 .269	.407 .264	.281 .132	.328 .169*
Gonosz							x	.405 .440	.276 .165*	.310 .263	.289 .263	.345 .311	.343 .303	.269 .193	.305 .164	.215 **	.263 .314
Feltám								x	.502 .488	.623 .545	.515 .469	.589 .494	.593 .567	.474 .562	.580 .449	.474 .278	.508 .388
Isten									x	.699 .569	.712 .667	.696 .646	.711 .541	.557 .415	.647 .485	.491 .463	.535 .400
Szemist										x	.698 .559	.766 .688	.739 .636	.627 .529	.706 .569	.571 .429	.623 .450
Vall3											x	.732 .659	.767 .677	.618 .568	.702 .583	.570 .482	.618 .476
Ifont												x	.775 .606	.748 .560	.598 .473	.669 .442	.609 .423
Erő													x	.720 .568	.784 .611	.660 .423	.660 .442
Ima-med														x	.769 .703	.526 .338	.539 .378
Imagyak															x	.628 .487	.620 .423
Szertgyak																x	.561 .412
Egyhbiz																	x

Révay Edit

A SZERZETES HIVATÁS MOTIVÁCIÓI – AVAGY A BOLDOG RÁSZEDETTEK

Emberlétünk természetes velejárója, hogy álmaink vannak önmagunkról, arról, hogy ha majd felnövünk, mivé leszünk, miként alakul majd életünk. Ezeket az álmokat dédelgetjük magunkban, vannak, amelyek teljesülnek, és vannak, melyeket elengedünk, vannak, melyek elkísérnek bennünket és vannak, melyek helyébe új álmok lépnek. Néha azt is megtapasztalhatjuk, hogy nem egy új álom lép a régi helyébe, hanem a lehetőségek, vagy épp képességeink adnak más mozgásteret, ilyenkor, az új lehetőségekhez való igazodáshoz jó adag kreativitásra, rugalmasságra van szükségünk, és az alkalmazkodás folyamata néha nehéz, küzdelmes belső útra szóló meghívás. Hivatásválasztásunk gyakran egy álommal kezdődik, de hivatásvágyunk is társadalmilag meghatározott, befolyásolja, hogy milyen társadalmi csoporthoz tartozó családba születünk bele, milyen miliőben nevelkedünk, ott milyen uralkodó értékekkel találkozunk, később milyen hatások érnek, no és ehhez adódnak a lehetőségek és a körülmények, valamint személyes adottságaink, mint szintén erősen meghatározó tényezők.

A köznyelvben a hivatásmegjelölést jobbra olyan foglalkozásokkal kapcsolatban használják, ahol feltételezhető, hogy elhivatottság, a mások szolgálatára való odaszenteltség nélkül nem lehet megfelelően űzni. Ebben a megközelítésben szokták például az orvosi, ügyvédi, pedagógusi, katonai pályát hivatásként értelmezni. Míg az előbb említett foglalkozásokhoz kötött hivatás fogalma széles társadalmi körben elfogadott, addig vannak olyan hivatások, mint például az anyaság, papi és szerzetesi hivatás, melyek bár széles, de csak meghatározott társadalmi csoportok által értelmeződnek hivatásként, miközben ezek sem tölthetők be igazán elhivatottság, odaszenteltség nélkül. A hivatásként megjelölt életállapothoz, foglalkozáshoz általában kapcsolódik a társadalom részéről egyfajta tisztelet, és maga a szó is kifejezi, hogy itt egy kevésbé választott, mint inkább kapott, bensőleg felismert és elfogadott hívásra adott válaszról van szó, ezért társa-

dalmi presztízst az is megadja, hogy nem mindenki által hozzáférhető, nincs mindenkinek adottsága hozzá, egyszerűen nem mindenki hivatott rá. Másként fogalmazva a képességek, adottságok és egy pálya iránti vonzalom felismeréséről, egybeeséséről és felvállalásáról van szó. A hivatás felismerése, elfogadása nem mindig sikerül egyből, van, aki hosszú utat tesz meg, mire felismeri vagy megéri hivatása felvállalására és betöltésére, viszont az elhivatottság biztos jele, ha a hivatás betöltése során jelentkező nehézségek közepette is azt érzi az elhivatott, hogy nem választana mást, helyén van, azaz a lelke mélyén elégedett, boldog.

Ebben a tanulmányban olyan elhivatottak körében 2012–2013-ban végzett szociológiai felmérések néhány eredményét is olvashatjuk, akik felismerték szerzetesi hivatásukat, igent mondtak rá és a küzdelmek ellenére is boldognak vallják magukat, ők – Jeremiás után szabadon²⁶ – a boldog rászedettek.

A szerzetes hivatás mint foglalkozási pálya

A szerzetességgel kapcsolatos szociológiai írások (mint például Goddiijn, 1960; Guiot, 1984; Knoerle, 1990; Robertson, 1969; Schuurmans, 1966; Stark, 1969; Stark–Bainbridge, 1985 és 1987; Yinger, 1946) arról tanúskodnak, hogy a szerzetesség, mint sajátos társadalomszerveződési forma, sokféle aspektusból értelmezhető a szociológia eszközeinek segítségével. Talán a legáltalánosabb meghatározás Wynne (1988, 5) definíciója, miszerint azokat a férfiakat és nőket nevezik szerzeteseknek, akik az egyházban intézményesült vallási közösségekben – ismert elnevezéssel élve –, rendekben élnek, és akik közös életre, a szegénység, tisztaság, engedelmisség megtartására elköteleződnek.²⁷ A szerzetesek: papok, laikus testvérek vagy nővérek.²⁸ A szerzetesség definíciója mellett, előljáróban utalnunk kell a „hivatás” szó többszörösen is foglalt voltára. Már Weber (1982, 109) felhívta a figyelmet arra, hogy Luther is – akitől a német nyelvben a „hivatás”

²⁶ Vö. Jer20, 7. vers.

²⁷ Az engedelmisség lényege a közösségnek történő önkéntes alárendelés, illetve konkrét megnyilvánulásában a közösség előljárójának való engedelmisség. A szegénység szó részben ugyanazt jelenti, mint a szó köznapi értelmében, részben annál általánosabban a személyes birtoklásról való lemondást. A tisztaság: a tulajdonképpeni szüzesség a szó köznapi jelentésén túlmenően az érzelmi élvezetekről való lemondást jelenti.

²⁸ Laikus testvérek a nem pap férfi szerzetesek, a szerzetes nővéreket a köznyelvben apácáknak is szokták nevezni.

(das Beruf) szó származik – kétféle, eltérő fogalmat fordított hivatásnak. Amikor az Isten általi, örök üdvösségre való hivatásról beszélt, akkor tisztán vallási fogalomként használta. Amikor a munkára értette, akkor a mai, világi értelemben használta. Azonban amint Weber is utalt rá, nem mindig derült ki, hogy pontosan milyen értelemben használja Luther és ez az átfedés a mai napig, sok nyelvben és sok szerzőnél jelen van.

Fichter is utal a „hivatás” szó többértelműségére (Fichter, 1961). „Az a személy, aki teljes időben és különös módon az egyházért való munkálkodásnak szenteli magát, nem azt mondja, hogy foglalkozása vagy munkája (occupation, job, profession), hanem azt, hogy hivatása (calling, vocation) van. Azok az emberek, akik házasságban élnek, szintén mondhatják, hogy hivatásuk van (calling from God, vocation), de az a házasságra szól.”

Fichter sem tesz élesen különbséget, hogy az egyházi szolgálatról szólva mikor használja vallási és mikor világi értelemben a fogalmat. Ebben Cronin (1955, 221) terminológiájára támaszkodik, és azt mondja, hogy az egyházi hivatást általában Istentől jövő hivatásként értelmezik éppúgy, mint a küldetést, amelyben az egyén Istentől kapott különleges megbízatásnak tesz eleget. Ugyanakkor Fichter rámutat arra, hogy noha a szerzetesi pályának a természetfeletti és teológiai implikációit nem elemzik a társadalomtudósok, mégis a természetfeletti és teológiai vonatkozásoknak számtalan látható és mérhető jelentését alkalmazzák az utánpótlás biztosításához, a képzésben, fenntartásban és az irányításban az egyházi szolgálatra hivatást érzők körében. Az egyházi szolgálatot teljesítők esetében, a meghívottság és a szakma jellege miatt az átlagosnál nehezebb a fogalom vallási és világi jelentését szétválasztani.

Mccorry (1957, 355–359) és mások rámutattak az egyházi hivatás kettős aspektusára, a szubjektívra és az objektívra. Szubjektív, hogy a hivatás személyes, természetfeletti és szent meghívás az Isten és egyházszolgálatra, ami néha nagyon eltér az előre jól kiszámított tervtől, vagy a kívülről érkező javaslatoktól. Ezzel szemben a hivatás – mint szakma – objektív aspektusból egészségi, intellektuális és személyiségjegyekben megnyilvánuló alkalmasságot jelent, és ezt az alkalmasságot a hivatalosan kinevezett egyházi előjáró az adott jelölt elfogadásával megerősíti. Az alkalmasság felismerésének felelőssége azokat terheli, akik a szemináriumokba és a szerzetesrendekbe bekerülő fiatalok képzésével foglalkoznak. Széles körben elterjedt, hogy az alkalmasság jelei viszonylag nagy biztonsággal megállapíthatók, és a kritériumok közül kettőt emeltek ki. Az egyik, hogy a jelentkezőnek helyesek legyenek a szándékai, a másik, hogy nagy teherbírású legyen, hogy be

tudja tölteni szerepét az adott helyen. Bier (1954, 128–135) megállapítása szerint, a jelöltek pszichológiai tesztjei azt mutatják, hogy nem szükséges különleges attitűdök tesztelése, viszont lényeges a hivatáshoz – mint állapothoz, szakmához – az elhívottság érzésén túl, az általános érettség, kiegyensúlyozott, jól alkalmazkodó személyiség. Az egyén jó állóképessége magában foglal olyan képességeket, mint az önfeláldozás, jóság, intelligencia, nagylelkűség és jó egészség (Doherty, 1957). Amikor ezeket a jeleket felismeri magában a jelölt, akkor még mindig ott maradnak azok a súlyos lelki problémák, melyeket a hivatás elfogadásával kapcsolatos vélt vagy valós erkölcsi kötelesség okoz. A szerzetesrendbe való belépésről, a bennmaradásról, illetve a jelentkező felvételéről, képzésről és fenntartásról szóló döntés és annak erkölcsi felelőssége megoszlik a jelölt és az őt elfogadó egyházi hivatal között. Az már egy további kérdés, hogy a döntésben részt vevők közül kire mekkora felelősség hárul. A kérdés – amint Fichter hangsúlyozza – túlmutat a társadalomtudományok hatáskörén, de kétségtelenül hatással van a bekerülő személyek számára és a viselkedésükre.

Fichter további szociológiai feltevése az, hogy az alkalmasok száma sokkal nagyobb, mint azoké, akik pozitív választ adnak a hívásra, de ezt megfelelő eljárás hiányában nem sikerült bizonyítania (Fichter, 1961, 5–6).

A hivatással foglalkozó – elsősorban nem szociológiai – irodalom Fichterrel szemben vitatja, hogy az életállapotot kellően meg lehet-e ragadni a társadalmi státusz szociológiai fogalmával. Ezzel vitatkozik Fichter, amikor azt állítja, hogy amennyiben eltekintünk a hivatás erkölcsi, lelki és természetfeletti aspektusaitól, akkor a hivatás mind státuszként, mind szerepként szociológiai vizsgálódás tárgya lehet. Fichter megállapítja, hogy az egyház struktúráin belül valamilyen pozíciót betöltő, hivatásos tisztségviselőknek az egyház hivatalos működésétől is függő státuszuk van. A férfiak a pappá szentelés révén sajátos státuszt szereznek. A szerzetesrendek és kongregációk tagjai részben általa szerzik meg státuszukat, hogy a tagok kinyilvánítsák a fogadalmat, és az előljáró elfogadja azt.

Gross is rámutat arra, hogy a „hivatás”- vagy „elhívottság”-terminológiát néha éppúgy használják valamilyen hivatást űzők, mint a papság körében. „Ebben az értelemben alkalmazva a terminológiát, utalunk arra a foglalkozási helyzetre, amelyben munkáját egy életre szólónak éli meg az érintett. Az ilyen személy önmagát igavonóként identifikálja munkájában, és úgy érzi, elvárják tőle, hogy területén különösen jó és gyakorlott legyen” (Gross, 1958, 202). Fichter megállapítja, hogy helyénvaló az egyházi hivatásokat foglalkozásnak tekinteni abban az értelemben, ahogy a tanítást

vagy a politikát, a katonaságot vagy a jogot akként értelmezik. Hétköznapi nyelvben a foglalkozást gazdasági, illetve hasznos tevékenységként értelmezik. Ebből a nézőpontból – függetlenül attól a gazdasági tevékenységi ágazattól, amelyhez az adott személy tartozik – a foglalkozás mint az egyén által végzett szakma, hivatás vagy munkatípus definiálódik (Dubin, 1958).

Miért választják ezt a pályát?

Fichter meggyőződése, hogy a legtöbb hivatásgondozó és szerzetes tisztviselő elfogadja azt a megállapítást, hogy az egyházi pálya, mint egy életre szóló munka választása, valójában egy próbálkozás. Néhány tisztviselő felismerte, hogy a határozott és szilárd hívás megnehezíti a fiatalok számára, hogy az alternatívák között szabadon válasszanak. Feltéve, hogy a hívás végül is Istentől jön és hogy az egyén erkölcsileg szabadon dönt abban, hogy elfogadja vagy elutasítja a hívást, miért zárkózik el néhány fiatal a papi, szerzetesi hivatástól anélkül, hogy kipróbálná azt? Fichter leszögezi, hogy mivel nincs pontos adatuk az elutasított hivatások számáról, és mivel nem végeztek felmérést a hivatást elutasítók körében, ezért a hivatás akadályairól sem tudnak világos képet adni. Ezen a ponton Fichter Caplow-val (1954) együtt teszi fel a kérdést, hogy vajon azok, akik elfogadták a hivatást, majd egy idő múlva otthagyták, miért gondolták meg magukat, illetve, hogy azok, akik életük végéig megmaradnak ezen a pályán, miért teszik. Lényeges kérdéssel foglalkozott Fichter, amikor a leendő jelöltek természetes környezeti tényezőit vizsgálta, és arra keresett választ, hogy milyen társadalmi szelekció működik a hivatás vállalásában (Gross, 1958, 143–147). Ebben az értelemben a foglalkozás választja a személyt, de mindent egybevetve mégis a személy választ és feltehetőleg tudatában van választása okainak. Igaz, Fichter utal Allen (1955, 186–190) metodisták körében végzett vizsgálatának eredményére, miszerint, számos esetben, idősebb emberek ösztönzik a hivatás vállalását. A katolikusok körében általános sztereotípia, hogy az egyházi pálya választásában leginkább az anyák bátorítják a fiatalokat. Az egyházi tisztviselők sokkal erősebben kötődnek anyjukhoz, mint apjukhoz, és korábban gyakran hivatkoztak arra, hogy mindent az anyjuknak köszönhetnek, különösen a hivatásukat. Fichter a seminaristák, szerzetes férfiak és nők körében végzett survey eredményei alapján, fontossági sorrendet állított fel a hivatásvállalást bátorító személyek közt. Eszerint a katolikus közhiedelemmel ellentétben

nem az anyák bátorítják leginkább az egyházi hivatást vállalókat, hanem a világi papságra készülők esetében a papok, szerzetes férfiak esetében a szerzetesek, szerzetesnők esetében pedig a szerzetesnők. Fichter nagy szeminaristák körében végzett kutatásában két fontos változót vezettek be a bátorítás forrásának kérdéséhez.

Ez a két változó, a család gazdasági státusza és a szeminarista belépéskor betöltött életkora volt. A két változó bevezetése előtt a szeminaristák körében a bátorítók relatív sorrendje: pap, anyja, apja, szerzetes nővér volt. Ettől a sorrendtől jelentősen eltért az alacsony gazdasági státuszú családokból származók, illetve a nagyon fiatalon papi pályát választók által felállított rangsor. Mindkét csoport esetében a többség az anyját említette első helyen a hivatást támogatók között.

Fichter a kutatásban részt vevőktől megkérdezte, hogy miért választották ezt a pályát. Azonban számos nehézség merült fel e kérdés megválaszolása, illetve a válaszok értékelése során, melyek részben abból adódtak, hogy a válaszadók esetleg már régebben léptek be, ezért nehéz pontosan előhívni a belépési motivációt, már csak azért is, mert abból több is lehet és nehéz utólag megmondani, hogy akkor melyik is volt a legerősebb. Másrészt pedig a képzési évek alatt beleivódott a megkérdezettekbe, hogy mi számít helyes belépési szándéknak, megtanulta, hogy milyennek kellene lennie. Ugyancsak a kutatás egyik korlátjának tekintette Fichter, hogy csak azoknak a válaszai álltak rendelkezésre, akik megmaradtak a hivatásban, így a hivatást a képzési idő alatt elhagyók valódi motivációiról egyáltalán nem volt adat. A válaszadók a hivatás elfogadásában szerepet játszó öt legfőbb okot rangsorolták. Voltak átfedések a szeminaristák és a szerzetesek által felállított rangsorban (1. táblázat).

1. táblázat. A hivatás vállalásában szerepet játszó legfontosabb okok rangsora a szeminaristák és a szerzetesek körében

	Szeminaristák	Szerzetesek
1	Vonzódás a papi munkához	Jót tenni az életben
2	Üdvözülés biztonsága	Üdvözülés biztonsága
3	Erős hivatásérzés	Tanulni a szerzetesektől
4	Isten szeretete	Vonzódás a szerzetesi munkához
5	Mások üdvössége	Mások üdvössége

Forrás: Fichter, 1961, 23

A hivatásvállalás öt legfőbb oka között mind a seminaristák, mind a szerzetesek ötödik helyen említették mások üdvösségének szolgálatára érzett erős vágyukat. Mindkét csoportban hátrébb sorolták ezt az okot, mint saját megszentelődésüket és üdvözülésüket. Ezt Fichter két fő okkal magyarázta: egyfelől minden hivatás látszólag a szolgálatra irányul, de másfelől az amerikai társadalom – amelyben Fichter a vizsgálatot végezte – rendkívüli mértékben individualista, és már átjárta a profitszerzés és ön-elégedettség indítéka.

Az egyházi hivatás vállalásában szerepet játszó okok rangsorolása a döntéshozatalkor betöltött életkortól függően változott. A nagyszemináriumba belépők, akik 18 évesen vagy idősebben hozták meg döntésüket, a személyes üdvözülés biztonságát helyezték első helyre és a hivatásról való meggyőződésüket a második helyen említették. A fiatalabbak, akik a kisszemináriumban²⁹ döntöttek a hivatás vállalásáról, a papi munkához való vonzódásukat említették első helyen és Isten szeretetét a második helyen (2. táblázat).

2. táblázat. Az egyházi hivatás vállalásában szerepet játszó okok rangsorolása a döntéshozatalkor betöltött életkor függvényében (%-ban)

A papi hivatás választásának oka	Életkor belépéskor		
	18 éves vagy idősebb	17 éves vagy fiatalabb	Összesen
Vonzódás a papi munkához	10,7	35,3	23,9
Üdvözülés biztonsága	19,0	9,4	13,9
Erős hivatásérzés	16,6	8,5	12,3
Isten szeretete	10,2	11,1	10,7
Mások üdvössége	7,8	4,3	5,9

Forrás: Fichter, 1961, 24

Mindezt Fichter úgy kommentálta, hogy az érett személyek számára a saját üdvösségük biztosítása legalább olyan fontos, mint a serdülő, kisszeminaristáknak, a papsággal együtt járó szentségi és más funkciók. Azt is fontos jellegzetességgént említi Fichter, hogy azok, akik fiatal férfi korukban hozták meg a döntést, határozottan meg vannak győződve arról, hogy hivatásuk valódi. Meglehet, hogy a maguk módján kipróbálták hivatásukat és más tapasztalatokat is szereztek, mielőtt biztosak lettek a hivatás vállalásában. Várható, hogy a jelöltek már a döntéshozatal előtt bizonyos mér-

²⁹ Kisszeminárium = speciális középiskola, a papi pályára készülő fiúknak.

tékben érdeklődnek a betöltendő hivatás iránt. Monnin tanulmányában (1953, 73–75) rámutatott a már addig is sokat kutatott fiatalkori érdeklődés állhatatlan természetére, de elismerte, hogy e különleges érdeklődés lehet felkeltett és kifejesztett is. Monnin felfigyelt arra, hogy az egyházi hivatást követők körében sokan éreztek irtózást, de legalábbis idegenkedést a hivatástól. Gorayeb (1928, 32) egyenesen a hivatás egyik legbiztosabb jelének ítélte, ha felismerésekor haragot, neheztelést érez a meghívott.

Fichter végül az egyházi pálya vállalásának fő kérdéseként a meghívás elfogadására, illetve elutasítására szóló szabadságot tekinti. Honnan lehet biztos a meghívott abban, hogy Istentől kapott hivatása különleges és személyes meghívás, vagy éppen ellenkezőleg, hogy a hivatás nyitva áll mindenki számára, aki teljesíteni tudja a minimális elvárásokat? „Noha tudható, hogy a hivatás elutasításával senki sem követ el erkölcsi hibát, mégis lehet, hogy idealisztikusan ösztönzött vágya, hogy az üdvösséghez vezető »jobbik« utat válassza. Mindenkinek csupán egy élete van, amiben Istent szolgálhatja, és ha hibázik, nincs több esélye” (Bowdern, 1936). Ebben a dilemmában nagy a hivatásgondozók felelőssége, akik nem tudják kizárni állásfoglalásukból saját meggyőződésüket. A növendékképzésért felelős hivatásgondozók ezért is hangsúlyozzák, hogy a próbaidő azért van, hogy próbálgassák a hivatást.

Mindebből is nyilvánvaló, hogy az egyházi hivatás vállalása alapvetően személyes döntés. Ugyancsak a személyes döntés jelentőségét hangsúlyozza – sok más szerző közt – Doyle (1986), Klein (1995), Korczik (1987), McCarthy (1990), Reck (1986) a papi, szerzetesi hivatás vállalásában. Ezt a személyes döntést azonban, az egyén abban a társadalmi környezetben hozza meg, amelyben ott vannak az évszázadok során kialakult és folyamatosan alakuló szokások, elvárások.

A magyarországi fiatal szerzetesek körében végzett kutatás

2012-ben a 18–40 év közötti szerzetesek körében online kérdőíves felmérést végeztünk. A felmérés kérdései közül a hivatásválasztásra, belépési motivációkra, közösségbe integráltságra vonatkozó kérdéseket aztán 2013-ban feltettük a szerzetesrendek elöljáróinak és a szerzetesek képzéséért felelősöknek is, hogy hogyan látják ezen kérdések mentén rendjük fiataljait. A 18–40 év közötti szerzetesek köre azért tekinthető fiatal szerzeteseknek, mert a szerzetes társadalom a magyar népesség egészéhez képest is jóval idősebb, másrészt

itt a fiatal alatt nemcsak az életkor szerint fiatalokat, hanem a szerzetesi életben az örökfogadalom előtti szakaszok valamelyikében lévőket is értettük. A válaszdadás önkéntes volt és az összes szerzetesrendet felkértük a kutatásban való részvételre. Végül 10 férfi és 11 női rendből 77 férfi és 29 nő, azaz összesen 106 szerzetes válaszolt. Azaz a férfiak esetében a megfelelő korúaknak 30,7 százalékától, szerzetesnők esetében azonban csak 12,8 százalékától, összességében a megfelelő korú szerzetesek 22,2 százalékától kaptunk válaszokat. A viszonylagosan alacsony arányú válaszdadás miatt az adatokat óvatosabban kezeljük, az eredményeket a válaszdadó szerzetesekre és nem a teljes megfelelő korú szerzetes populációra vonatkoztatva értelmezzük.

A 2013-as előjárók, fiatal szerzetesek képzéséért felelősök körében végzett felmérésben 19 férfi és 16 női rendből 22 előjárótól és 13 rendi képzésért felelőstől, azaz összesen 35 válaszdától érkezett kitöltött kérdőív. A tanulmány elemzéseiben e 106 fiatal szerzetes és 35 előjáró, illetve képzésért felelős szerzetes válaszaira támaszkodunk, és ahol lehet, ott a fiatal szerzetesek válaszeit összehasonlítjuk egy 1997-ben végzett felmérésben megfelelő korú válaszdókéval. A tanulmányban a szerzetesek családi-társadalmi hátterét, a belépés előtti várakozások és a valóság kapcsolatát, illetve a közösségi élet realitását érintjük.

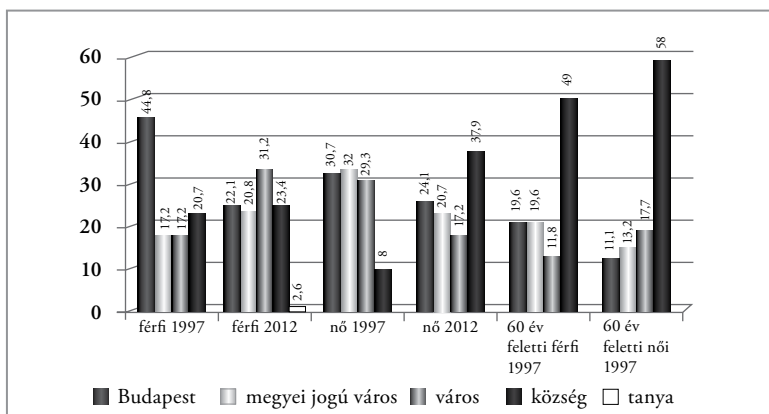
A szerzetesek családi-társadalmi háttere

A szerzetesség körében generációs változás figyelhető meg, de még mindig jelentős többségben vannak az idősek. Ez különösen fontos, amikor a családi hátterét vizsgáljuk a szerzeteseknek, ugyanis köztudott, hogy a második világháborúig a papi-szerzetesi pálya a társadalmi felemelkedés évszázados múltra visszatekintő, általánosan elfogadott, sokak számára szinte egyetlen csatornája volt. Ez nem kisebbíti az elhivatottság tényét, hisz a családról, anyagi gyarapodásról, önrendelkezésről való lemondást hivatás nélkül, pusztán a megélhetés, társadalmi felemelkedés reményében csak kevesen vállalták. A gyakran hagyományosan és mélyen vallásos, sokgyermekes szegényparaszti családokból papi-szerzetesi pályára érkezők nagy többségükben valóban a hivatásukat követték. Az újabb idők papi-szerzetesi hivatást vállalói számára egyéb társadalmi felemelkedési csatornák is könnyen hozzáférhetőkké váltak, közben a szekularizáció következtében átalakuló vallásosság az új hivatásokat adó családok vallásosságát sem hagyta érintetlenül, így különösen is izgalmas vizsgálni, hogy miként születtek, születnek az új hivatások.

Honnan jönnek? Személyes út a Rendig

Három jellegzetesség: a családi háttér, képzés, vallásosság, családi fogadtatás és belépési motivációk mentén néztük meg a válaszadó 18–40 év közötti magyarországi szerzetesség családi-társadalmi háttérét. Minden életközösségben kihívás a társadalmi távolságból adódó különbségekkel való együttélés megtanulása. Egy szerzetes közösség olyan többszereplős életközösség, amelybe minden tag felnőttként lép be, hozza otthonról szokásait, értékrendjét és minden tag alakít valamit a közösség életén és társain, miközben önmaga is alakul. Így nem közömbös, hogy a belépők értékrendjét, szokásait, életmódját nagyon meghatározó származási településtípus, szülők iskolai végzettsége, vallásossága, családnagyság és saját iskolai végzettségük, valamint, hogy hány évesen léptek be, milyen jellegzetességeket mutat. Az adatokból egyfelől kitűnik, hogy a korábbi megfigyelésekkel összhangban az 1997-es felmérésben 60 évnél idősebb férfi szerzetesek 50, szerzetesnők majdnem 60 százaléka a kevésbé fejlett településekről, falvakból származott, míg a több egzisztenciális lehetőséget biztosító Budapestről a férfi szerzeteseknek csak nagyjából egyötöde, a nőknek valamivel több mint egytizede jött. Ugyanezen felmérés adatai szerint a 18–40 év közötti szerzeteseknél megfordult ez az arány. Azaz a 18–40 év közötti férfi szerzeteseknek 1997-ben már csak egyötöde, a szerzetesnőknek pedig kevesebb mint egytizede jött falvakból, ezzel szemben Budapestről jött a fiatal férfi szerzetesek közel fele és a szerzetesnők közel egyharmada. Ám a 2012-ben végzett felmérésben jött egy nem várt csavar, ugyanis a 18–40 év közötti válaszadó férfi szerzeteseknek már csak újra valamivel több mint egyötöde, a nőknek pedig kevesebb mint egynegyede származik Budapestről. Ellenben a továbbra is rosszabb egzisztenciális lehetőségeket kínáló településekről, a falvakból származó férfi szerzetesek aránya egynegyedre, a nők esetében pedig a kevesebb mint 10 százalékról közel 40 százalékra emelkedett. Ilyen mérvű ingadozás messze túl van a statisztikai hibahatáron, itt másról van szó. Azt sem feledhetjük, hogy a gazdasági-társadalmi érvényesülés szempontjából kedvezőtlenebb falusi életnek előnyei is vannak, melyek közül egyik lehet a vallásosság nagyobb arányú jelenléte és kisebb közösségek lévén, erősebb megtartó ereje. Ez akkor is a hivatásvállalást erősítő tényező lehet, ha inkább tradicionális vallásossággal találkozik a fiatal, és a gyakoribb vallásgyakorlás részben a közösségi kontroll nyomásának köszönhető (1. ábra).

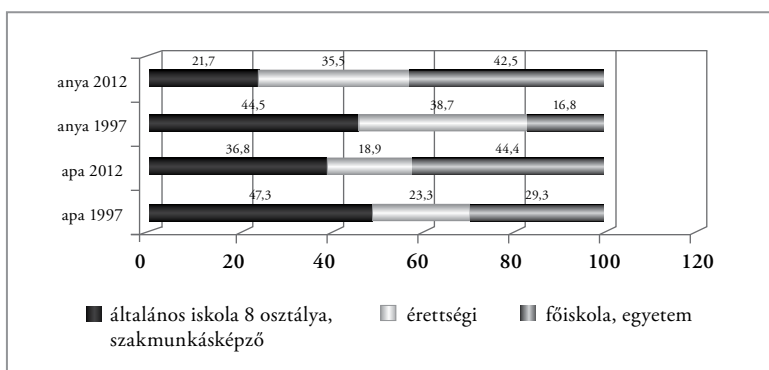
1. ábra. A válaszadó szerzetes férfiak és nők aránya származási településtípus szerint 1997-ben, N=294 fő 60 év feletti, 106 fő 18–40 éves, 2012-es mintában N=106, 18–40 éves

Forrás: saját kutatás

A 2012-es adatfelvételben szereplőknél a szülők iskolai végzettsége az 1997-ben megfelelő korú szerzetesek szüleiéhez képest lényegesen magasabb, az apák mintegy 45 százaléka, az anyáknak is 42,5 százaléka főiskolát vagy egyetemet végzett. Ez az arány ahhoz képest, hogy a szülők megfelelő korú nemzedékein belül milyen gyakori a felsőfokú végzettséggel rendelkezés, jelentősen a társadalmi átlag fölött van (2. ábra).

2. ábra. A válaszadó szerzetes férfiak és nők szüleinek legmagasabb iskolai végzettség szerinti aránya

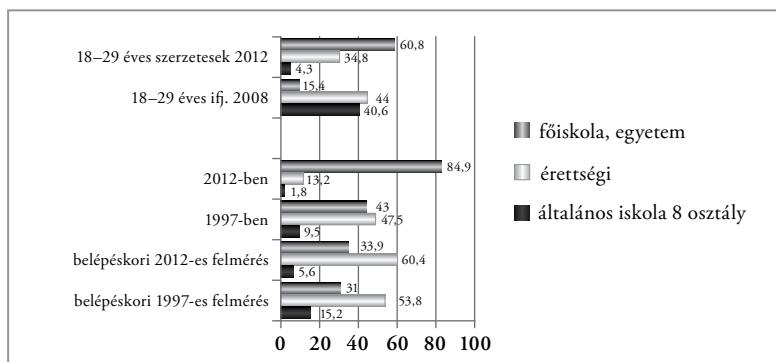

Forrás: saját kutatás

Ennek leginkább az átörökölt kulturális tőke miatt van nagy jelentősége. A településtípus ilyen arányú változása és a szülők iskolai végzettségének alakulásában megmutatkozó nagy eltolódás felveti annak kérdését, hogy a hivatásválasztás mára tényleg függetlenné vált-e a gyengébb társadalmi státustól. Ennek ellentmondani látszik, hogy a 2012-es adatfelvételnél a választadók körében jelentősen emelkedett a gyengébb gazdasági-társadalmi státuszt biztosító településekről érkezők aránya, ugyanakkor alátámasztja az az adat, hogy 2012-ben a fiatal szerzetesek körében jóval többen vannak a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülőktől származók.

A fiatal szerzetesek belépéskori iskolai végzettsége szintén azt látszik alátámasztani, hogy a szerzetes élet vállalása nem a társadalmi felemelkedés reményében történik. Mind a két szociológiai felmérésünkéből a 18–29 éves szerzetesek adatait egybevetve a 2008-ban, 18–29 évesek körében végzett országos ifúságkutatás eredményeivel, szembetűnő az iskolai végzettség terén a nagy eltérés. Nevezetesen míg a 18–29 éves, országos mintában szereplőknek mindössze 15,4 százaléka szerzett diplomát, addig a megfelelő korú szerzetes választadóknak mind az 1997-es, mind a 2012-es felmérésben 31, illetve 39 százaléka már főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkezett a rendbe lépésekor (3. ábra). Ebből az is következik, hogy a szerzetbe már nem feltétlenül 18 évesen lépnek be a szerzetes életet vállalók, bár még mindig a többség 18–20 évesen, de a belépők nagyjából egyharmada 20–25 éves kora között kezdi meg szerzetes életét. A 30 év fölötti szerzetesélet kezdés mind a férfi, mind a női rendek fiataljai körében jóval ritkább.

3. ábra. A választadó szerzetes férfiak és nők belépéskori és felméréskori iskolai végzettség szerinti aránya, valamint a 18–29 éves magyar népességen és megfelelő korú szerzetes választadók körében az iskolai végzettség szerinti aránya

Forrás: saját kutatás.

A két szerzeteskutatásból származó tényanyag ellenére, a most rendelkezésünkre álló adatokból csak a kérdés felvetéséig juthatunk el, további felmérésekben célzottan kell tovább vizsgálni, hogy a hivatásválasztás ma mennyire mutat valós kapcsolatot a társadalmi-gazdasági státusszal, illetve milyen motivációk mozgatják a hivatásvállalókat.

Hivatásválasztás és vallásosság, családi támogatás

Hajdan jellemzően a sokgyermekes családokból születtek a papi, szerzetesi hivatások nagy számban. Ma sincs ez másként. Egy figyelemre méltó változás, hogy az úgynevezett egykék az 1997-es és a 2012-es adatfelvételkor is csekély arányban voltak a fiatal szerzetesek körében is, de 2012-ben a férfi szerzetesek körében 4,4 százalékról 14,5 százalékra, azaz több mint háromszorosára, a szerzetesnők körében 7,9 százalékról 13,8 százalékra, azaz majdnem duplájára nőtt. Akiknek egy testvérük van, valamivel kevesebben voltak a 2012-es válaszadók körében, akiknek pedig kettő vagy ennél több testvérük van nagyjából változatlan arányban, azaz 50 százalék körül vannak a 2012-ben fiatal szerzetesek körében. A testvérszámváltozás az 1997-es adatokhoz képest tehát az egykék irányába mozdult el. Ennek a közösségi életre, közösségbe illeszkedésre gyakorolt hatása bizonyára nem ismeretlen a szerzetes előjárók körében. Aki testvérek nélkül nő fel, a szerzetes közösségben elengedhetetlen testvériességet később, sok esetben épp a szerzetes közösségben tanulja csak meg, ez pedig a közösség számára is új kihívás.

A hivatásválasztás szempontjából ugyancsak lényeges a szülők vallásossága, azazhogy milyen lelki miliőből, milyen vallásgyakorlási mintákkal rendelkeznek a leendő szerzetesek. A kutatásban részt vevők a szülők vallásossága terén alátámasztották azt az általánosan tudott tételt, hogy általában van a vallásosság, egyházhoz kötődés. Az 1997-es felmérésben idősebb korosztályhoz tartozó válaszadók kétharmadának apja és 85 százalékának anyja volt egyházián vallásos, ugyanazon felmérésben a 18–40 év közötti szerzetesek esetében az apáknak már csak 30 százaléka, az anyáknak nagyjából fele, és ez az arány 2012-ben sem változott. Az egyházas vallásosság egy erősebb egyházhoz kötődést, szorosabb norma- és mintakövetést, egyben gyakran hagyományosabb vallásgyakorlatot és értékrendet is jelent, míg a maga módján vallásosság a vallás, hit tartalmát nem, de intézményét elutasító vagy legalábbis megkérdőjelező vallásos magatartással párosul, és az ilyen típusú vallásosság esetében gyakori a vallásgyakorlás és hittartal-

mak elemeinek a vallások piacáról válogatása. Bármennyire is gyakori e jelenség a maguk módján vallásosak esetében, mégis gyermekeik eltaláltak a szerzetességhez, belépésükkel igent mondtak a hierarchikusan szervezett egyházon belül működő szintén hierarchikus intézményekre.

A szerzetbe lépéssel a család általában elfogadó volt. A nőknek mintegy egynegyedénél és a férfiak egytizedénél a család ellenezte, viszont mind a nők, mind a férfiak többségénél, ha nem is örültek, de elfogadták, se nem támogatták, se nem akadályozták a döntést. Kifejezett támogatást inkább a férfiak kaptak otthonról, mintegy egynegyedük esetében örült a család és támogatta a hivatásválasztást, míg a nőknek kevesebb mint egytizede mondhatta ugyanezt.

A szülők vallásossága hatással van a felnövekvő generáció későbbi vallásgyakorlatára, egyházhoz kötődésére. A szerzetes pályára lépők esetében ezért is lényeges kérdés, hogy milyen mintákat hoznak a szülői házból, mire nevelték őket. Mindkét felméréskor a válaszadó fiatal szerzetesek többsége 12 éves korában legalább heti rendszerességgel járt templomba, de az 1997-ben válaszadók egynegyede, a 2012-ben válaszadók egyötöde 12 évesen soha, vagy csak alkalmanként volt templomban. A templomba járás mellett ugyancsak meghatározó a hittanra járás, lelki gyakorlaton való részvétel. A hittan nemcsak az ismeretbővítés, elmélyítés miatt fontos, hanem azért is, mert a hittanos csoport, mint közösség, mint a hitéletbe integráló kortárs csoport nevelő hatású. Egy hittanos kortárs csoport több szinten való találkozásra, együtt és egymástól tanulásra, növekedésre ad lehetőséget, ez azon fiatalok számára, akik testvérek nélkül vagy kevésbé vallásgyakorló családban nőnek fel, különösen is lényeges lehet. A válaszadók 85–90 százaléka éveken át, rendszeresen járt hittanra. Azon válaszadók, akik úgy emlékeztek vissza, hogy 12 évesen soha vagy csak alkalmanként mentek templomba, többségben szentségekre felkészítő hittanra jártak inkább, tehát nem volt részük rendszeres, éveken át tartó hitoktatásban és így kevésbé kapcsolódtak kortárs csoporthoz a hitéleti nevelésben, és lelki gyakorlaton is csupán 12, illetve 20 százalékuk volt a belépést megelőzően.

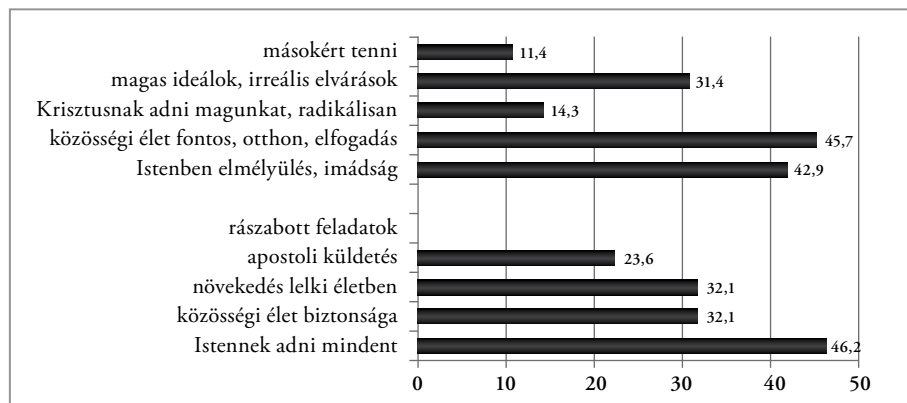
Az otthonról, személyes tapasztalatokból gyűjtött elképzelések, ismeretek visszaköszönnék a hivatásvállalásban, a belépés előtti elvárásokban és a valósággal találkozás fogadtatásában.

Belépés előtti várakozások és a valóság kapcsolata

Szerzetesek visszaemlékezéseiben gyakran visszaköszönő motívum, hogy már kisgyermekkorukban érezték a hívást és a vágyat, hogy Istennek átadott életet éljenek. A sok példa ellenére is igaz, hogy a gyermekkortól érzett elhivatottság, szerzetesi-papi pályára készülés nem törvényszerű. Sok szerzetes később, felnőttként ismerte fel hivatását. A hivatás erős, eltörölhetetlen érzés, amire lehet rögtön igent mondani, vagy elnyomni, figyelmen kívül hagyni, de ha az valódi hivatás, akkor időről időre előveszi az embert és döntésre hívja, ám, hogy mikor ismeri fel valaki, az nagyon egyedi. Ahogy a házasulni készülőket nemcsak a házasság mint hivatás szépségét említik, amikor arról beszélnek, hogy miért is házasodnak össze, hanem a szeretett személy vonzó tulajdonságainak is tudatában vannak, s ezek a tulajdonságok erősen támogatják őket döntésükben, ugyanígy a papi-szerzetesi hivatás esetében is vannak a hivatás bizonyossága, a teljes önátadás szépsége mellett egészen hétköznapi motivációk is, melyek éppúgy fontos és csalogató jelei a hivatásnak. Utóbbiakról csak ritkán beszélnek, pedig ezek a motivációk nem feltétlenül az önzés jelei, hanem a közösségben való életre szóló hivatás emberi lélek számára értelmezhető vonzásai. A hivatás csak ritkán mutatkozik meg természetfeletti tapasztalásokban, gyakrabban a hétköznapi apró jelein, bizonyosságain keresztül hívogat. A két szerzeteskutatás belépési motivációkra vonatkozó kérdései között szerepeltek az Isten hívására való válaszadás mellett olyan elemek is, melyek a küldetés, a szolgálat hivatásvállalásban betöltött szerepére vonatkoztak. A 2012-es vizsgálatban kapott válaszokból is egyértelműen látszik, hogy a fiatal férfi szerzetesek háromnegyede, a nők kilenczete az Istentől kapott hívást jelölte a legfontosabbnak, ezt követi az adott rend küldetése 51–55 százalékkal, ezt pedig a másokért tenni vágyás 31–46 százalékkal, és nagyjából azonos súllyal az apostoli szolgálatba kapcsolódás és a hivatás kibontakoztatása a szolgálatban 26–31 százalék között mozgó értékekkel. A képzőket és előjárókat megkérdeztük arról is, hogy miként látják az új hivatásoknál a hitoktatás és a szerzetesek szerepét a hivatásvállalásban. A válaszadó előjárók és képzők a hitoktatókkal kapcsolatban kiemelték a hitoktatót élő, személyes hitének és a szerzetességről adott árnyaltabb képnek jelentőségét, néhányan pedig a felnőttkori hittan és közösségi élmény szerepét említették. A szerzetesek hivatásébresztő jelenlétével kapcsolatban a válaszadók fele a hiteles szerzetesi életet, egyharmada a másokért odaadott életet jelölte vonzó példának, egyötöd pedig az őszinte közösségi élet vonzó voltát emelte ki.

A hivatásválasztás motivációi mellett megjelennek a szerzetes étellel kapcsolatos elvárások is. A fiatal szerzetesek és felelőseik saját szavas válaszai néhány ponton találkoztak, így az Istennek adottság, illetve benne való elmélyülés és a közösségi élet biztonsága esetében, de amíg a válaszadó fiatalok közül az Istennek adottságot többen említették, addig az előjáróik közül a közösségi élet adta biztonságot mondták többen, hogy a fiatalok rendbe lépés előtti elvárásai közt szerepel. A fiataloknál még hangsúlyos volt a lelki életben való növekedés és az apostoli küldetés. Az előjárók, képzésért felelősök pedig kiemelték még, hogy magas ideálokkal, irreális elvárásokkal érkeznek a fiatalok, de arról is többen tettek említést, hogy a fiatalokat hajtja az a vágy is, hogy Krisztusnak adjanak mindent és hogy másokért tegyenek. (4. ábra, ahol a bal oldali oszlopsor a fiatalok válaszait, míg a jobb oldali oszlopsor az előjárók, képzők válaszait mutatja.)

4. ábra. Mit várnak a fiatalok belépés előtt a szerzetes ételtől, ahogy a válaszadó fiatalok és az előjárók, képzők tapasztalják

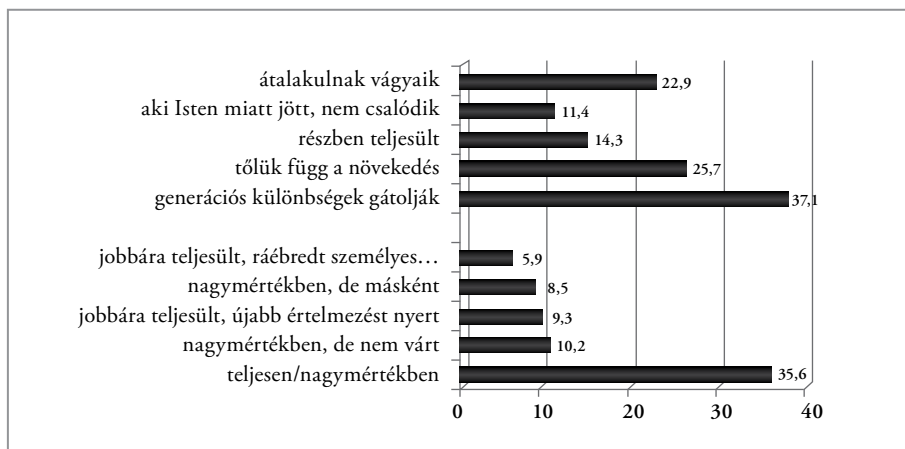

Forrás: saját kutatás

A belépés előtti vágyak, elvárások teljesülésének fiatal szerzetesek általi megítélése a bennük zajló belső érési folyamatra enged következtetni. Ez különösen azokban a válaszokban ragadható meg, ahol a nem várt nehézségekről, új értelmezésről, személyes felelősségre ébredésről szoltak. Az előjárók és képzők pedig a fiatalok elvárásainak gátjaként főként a szerzetes korosztályok közti nagy távolságot említették, és többen úgy vélték, hogy a fiataloktól függ a növekedés, valamint hogy átalakulnak a fiatalok vágyai, illetve hogy aki Isten miatt jön, az nem csalódik. Két eltérő megközelítés rajzolódik ki az előjárók és képzők válaszaiban. Azon két vélemény,

amely szerint, aki Isten miatt jön, nem csalódik, illetve a fiatalokra hárítja a növekedés felelősségét, nem tükrözi a közösségi önreflexiót. Ha egy tag csalódik a közösségben, az részben magáról a tagról szól, ugyanakkor ez mindig meghívás is a közösségnek a tükörbe nézésre. A másik megközelítésben megjelennek a realitásnak azon elemei, amivel szembenéztek a közösség vezetői, illetve a képzők. Egyik ilyen nehézség, hogy a szerzetesrendek újraindulását követően lassan húsz évvel is még sok közösségben kihívás a korosztályok közti távolság, mert hiányzik az erős középgeneráció. További eleme ennek a reflektív megközelítésnek a türelem, ami láthatóvá teszi, hogy a talán irreális elvárásokkal érkező fiatalok vágyai, elvárásai lassan átalakulnak, jobban idomulnak a közösség realitásához is. (5. ábra, ahol az alsó sávok blokkja a fiatalok, míg a felső sávok blokkja az előljárók és képzők válaszait mutatja.)

5. ábra. A belépés előtti elvárások teljesülése, ahogy a válaszdadó fiatal szerzetesek, és ahogy az előljárók, képzők tapasztalják

Forrás: saját kutatás

A szerzetesrendbe lépve, ott élve a közösség tagjai szembesülnek a rendi élet olyan jellegzetességeivel is, mint a rendi élet egzisztenciális biztonsága, társadalmi presztízse és az életmódból fakadó előnyök és hátrányok, melyekről lehettek előzetes elképzelések, de benne élve előfordul, hogy minden kicsit árnyaltabb lesz.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Allen, P. J. (1955). Childhood Backgrounds of Success in a Profession. *American Sociological Review*, 20(2), 186–190.
- ♦ Bowdern, T. (1936). *A Study of Vocations*. St. Louis, University Library.
- ♦ Bier, W. C. (1954). Psychological Tests in the Screening of Candidates in the Minor Seminary. *Bulletin of the NCEA*, 51(1), 128–135.
- ♦ Caplow, T. (1954). *Sociology of Work*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- ♦ Cronin, J. F. (1955). *Catholic Social Principles*. Milwaukee, Bruce.
- ♦ Doherty, J. (1957). Recognizing the Signs of a Vocation. *Bulletin of the NCEA*, 54(1), 363.
- ♦ Doyle, J. C. (1986). Commitment in a Religious Order: A Sociological View. *Review for Religious*, 46(2), 189–204.
- ♦ Dubin, R. (1958). *The World of Work*. New York, Prentice-Hall.
- ♦ Fichter, J. H. SJ (1961). *Religion as an Occupation*. Notre Dame, University of Notre Dame Press.
- ♦ Goddijn, A. P. M. (1960). The sociology of religious orders and congregations. *Social Compass*, 7(5–6), 431–449.
- ♦ Gorayeb, J. (1928). *The Life and Letters of Walter Drum*. New York, America Press.
- ♦ Gross, E. (1958). *Work and Society*. New York, Crowell.
- ♦ Guiot, J. M. (1984). *Szervezetek és magatartásuk*. Budapest, KJK.
- ♦ Klein, T. W. (1995). Vocation as Liberation and Revelation. *Review for Religious*, 54, 754–771.
- ♦ Knoerle, J. S. P. (1990). Community- A Multi-Dimensional Reality. *Review for Religious*, 49(1), 36–42.
- ♦ Korczik, D. M. (1987). Obedience, Absurdity and the Cross of Christ. *Review for Religious*, 46(3), 371–376.
- ♦ McCarthy, P. C. N. D. (1990). The Vowed Life as a Peace Story to Be Told. *Review for Religious*, 49(6), 843–851.
- ♦ Mccorry, V. P. (1957). Basic Concept of Vocation. *Bulletin of the NCEA*, 44(1), 355–359.
- ♦ Monnin, L. N. (1953). Interests and the Choice of Vocation. *Catholic School Journal*, 53(4), 73–75.
- ♦ Reck, D. W. SJ. (1986). Who Are We As Religious? *Review for Religious*, 45(1), 50–56.
- ♦ Révay, E. (1997). Az újrainduló szerzetesrendekről. *Vigilia*, 62(9), 674–681.

- ♦ Révay, E. (1997). Magyarországi szerzetesnövendékek a statisztika tükrében. *Vigilia*, 62(9), 681–686.
- ♦ Révay, E. (1998). Virtuózok? Rabok? Szerzetesek? In Máté-Tóth, A. & Jahn, M. (szerk.): *Studia religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*. Szeged, Bába Vallástudományi Tanulmányok sorozat. 114–119.
- ♦ Révay, E. (2003). A sziklára épített házak: katolikus szerzetesrendek a rendszerváltó Magyarországon. In Máté-Tóth, A. (szerk.): Tomka Miklós 60: szociológus a társadalom és az egyház szolgálatában. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék.
- ♦ Révay, E. (2003). Újrainduló szerzetesrendek egy megújuló társadalomban. Csíkszereda, Státus; Budapest, Magyar Egyházzociológiai Intézet.
- ♦ Robertson, R. (szerk.) (1969). *Sociology of Religion*. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books.
- ♦ Schuurmans, E. (1966). The Organization of the Monastic Life. *Monastic Studies*, 4, 61–81.
- ♦ Stark, R.-Bainbridge W. S. (1985). *The Future of Religion*. Berkeley, University of California Press.
- ♦ Stark, R.-Bainbridge W. S. (1987). *A Theory of Religion*. New York, Lang.
- ♦ Stark, W. (1969). Monk and Predicant. In *The Sociology of Religion IV*. London, Routledge and Kegan Paul.
- ♦ Tomka, M. & Révay, E. (1998). Priest and Religious Orders. In *Social Report 1998*. Budapest, Társi. 227–250.
- ♦ Yinger, J. M. (1946). *Religion in the Struggle for Power*. Durham, Duke University Press.
- ♦ Weber, M. (1982). *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.
- ♦ Wynne, E. A. (1988). *Traditional catholic religious orders Living in community*. New Brunswick (U.S.A.) and Oxford (U.K.), Transaction Books.

VALLÁSSOSSÁG ÉS OKTATÁS

Kardos Katalin

FELSŐOKTATÁSI SZAKKOLLÉGIUMOK ÉS HALLGATÓSÁGUK – EGY ORSZÁGOS SZAKKOLLÉGIUMI KUTATÁS MÁSODELEMZÉSÉNEK TAPASZTALATAI³⁰

A szakkollégiumok a magyar felsőoktatási rendszer sajátos szervezetei, melyek alapja a hallgatók együttlakása, elsődleges célja pedig a szakmai érdeklődés mentén kialakuló tudományos felkészítés. A rendszerváltás előtti idők hatalommal szembeni kritikája, a szabadságot újra felidéző szellemi műhelyek hangulata ugyan jelentősen átalakult a 2000-es évekre, mégis megtalálták helyüket, új szerepüket a megváltozott körülmények között is. Az elmúlt évtizedek során a szakkollégiumi mozgalom heterogénebbé vált, növekedett, befolyása, támogatása egyre erősödött (Fazekas & Sík, 2007).

Az első szakkollégium jellegű intézmény Magyarországon az Eötvös Collegium volt, amelyet Eötvös Loránd alapított 1895-ben. Az Eötvös Collegium nehezen illeszthető be a napjainkban használatos szakkollégium-fogalom keretei közé, egyrészt, mert más társadalomtörténeti, oktatáspolitikai környezetben született, másrészt, mert a francia Ecole Normale Supérieure mintájára a maitól jelentősen eltérő formában és szervezeti keretek között működött. Mai értelemben talán nem is mondanánk szakkollégiumnak, inkább olyan felsőoktatási (sőt oktatási-nevelési) intézménynek, amelyben a középiskolai tanárjelöltek pályára való magas szintű felkészítése folyt (Kardos, 2011).

³⁰ A tanulmány az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-12012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergenciaprogram” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

A szakkollégiumok elsődleges célja, hogy – az egyetemi oktatáson túlmenően – további elmélyült szakmai képzést biztosítson a hallgatóinak. Ez a feladat különösen felértékelődött a felsőoktatás eltömegesedésével.

Az első kortárs szakkollégiumként értelmezhető hazai intézmény a Rajk László Szakkollégium, mely 1970-ben alakult. Tulajdonképpen ehhez az időponthoz köthetjük a szakkollégiumi mozgalom kezdetét is (Pütkösti, 2006). A Rajk László Szakkollégiumban fogalmazták meg a „szakkollégiumiség” mai napig érvényes fő pilléreit: a szakmaiságot, a közösséget és a társadalmi érzékenységet. A szakkollégiumok tehát egyrészt a tudományterületekhez kapcsolódó szakmai ismereteket nyújtanak, másrészt pedig szélesítik a tagok látóterét a társadalom általános kérdéseivel kapcsolatban (Erős, 2010). Emellett azonban a szűkebb és tágabb környezet iránti felelősségérzet palérozása a központi céljuk.

Míg a rendszerváltozást megelőző és előrejelző társadalmi változások egyik legfontosabbika a rendszerváltó politikai és gazdasági elit e feladatra való felkészülésének színhelyei a szakkollégiumok voltak, addig az 1990-es magyarországi rendszerváltás komoly fordulatot hozott a szakkollégiumok történetében. Az aktív politizálás kikerült ezen intézmények falai közül, másrészt számos új felsőoktatási kar, szak került akkreditálásra s vele együtt megsokszorozódott a hallgatók száma (Kardos, 2011).

Egy korábbi kutatás szerint az oktatási expanzió hatására számos új szakkollégium jött létre, melyek feladata az eltömegesedett felsőoktatási képzés hiányosságainak kitöltése volt (Erős, 2010). Emellett természetesen a szakkollégiumok többnyire megőrizték korábbi, az együttlakáson alapuló közösségi jellegüket is. A kilencvenes évek első felében némileg új színezetű, a felsőoktatási intézményektől független felekezeti és alapítványi szakkollégiumok jelentek meg.

Egyes kutatók szerint az első jelentős különbség a felekezeti és a nem felekezeti szakkollégiumok között a hallgatók tudományterületeinek heterogenitása (Erős, 2010). Míg a nem egyházi szakkollégiumok tagjai egy adott szakhoz vagy karhoz tartoznak, így ezekben az intézményekben jól körülhatárolt, homogén tudományos képzést folytatnak, addig az egyházi szakkollégiumok függetlenek a felsőoktatási intézményektől, és bármely egyetem, bármelyik szakjáról felvételizhetnek hallgatók. A másik jelentős különbség, hogy a felekezeti szakkollégiumok tagjai a szakkollégiumukkal kapcsolatban sokkal fontosabbnak tartják a közösséget, melynek alapját feltételezhetően az egyházi szakkollégiumok szellemiségét gyökeresen meghatározó vallásos értékrend jelenti (Erős, 2010).

Az országos szakkollégiumi kutatás (2011) alapvető célja a szakkollégiumok helyzetének feltárása, feltérképezése volt. A kutatást végzők átfogó képet kívántak adni a szakkollégiumok típusairól, valamint a felsőoktatási intézményekhez való kapcsolódásukról, a szakkollégiumi képzés és a formális egyetemi képzés egymáshoz való viszonyáról. A helyzetkép továbbá kiterjedt a szakkollégiumok által biztosított egyéb szolgáltatásokra és az általuk fejleszteni kívánt készségekre. Mindezek mellett arra vállalkoztak, hogy a fejlesztés direkt és indirekt módjait, és a szakkollégiumi tagsággal járó externáliákat (például kapcsolati erőforrások/tőke, információk elérése, mobilitási lehetőségek) is feltérképezzék (Demeter, Gerő & Horzsa, 2011). Fő célként jelent meg, hogy a kutatás empirikus eredményeire támaszkodva javaslatokat fogalmazzanak meg a szakkollégiumi rendszer támogatására, illetve a lehetséges stratégiai célokat mérő mutatók alkalmazására. A 2011-ben elvégzett kutatás ugyan intézményi és hallgatói kérdőívet is tartalmazott, az eredmények bemutatása alkalmával kevesebb szó esik a szakkollégiumok hallgatóságáról, ezzel szemben az intézményi vizsgálat eredményei részletesebben kifejtett hányadát képezik jelen elemzésnek. A másodelemzés során a felmért szakkollégiumi hallgatókat két fő csoportba osztottuk, aszerint, hogy felekezeti vagy egyéb, nem felekezeti szakkollégiumok hallgatói, majd az alábbi csoportosítás mentén végeztünk összehasonlító elemzéseket, hozzájárulva az eredeti vizsgálat eltérő megközelítésű gyorselemzéséhez. Az egyéb, nem felekezeti szakkollégiumok összefoglaló elnevezés azokat a tehetséggondozó intézményeket takarja, amelyek képzési hagyományaikban és jelenlegi tevékenységük megvalósításában tradicionálisan a nagy egyetemekhez kötődnek, valamint (nem számottevően) kisebb egyesületekhez köthetők.

Mit tudhatunk meg a szakkollégiumokról?

Az alábbi fejezet címe többnyire azt a bizonytalan helyzetképet próbálja leírni, amely még napjainkban is jellemzi a szakkollégiumokkal kapcsolatos feltételezéseket. Kutatásaink során több esetben szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a felsőoktatásban lévő hallgatók nem ismerik a tehetséggondozás különböző formáit, valamint számos esetben az oktatók sem tudják pontosan, hogy léteznek olyan lehetőségek, amelyek a kiemelkedő képességű diákok támogatását tűzik ki célul. Munkánk elkövetkező részében

rövid áttekintést kívánunk nyújtani a tehetséggondozás különböző formáiról, a szakkollégiumok/felekezeti szakkollégiumok fogalmáról, céljairól.³¹

A jelenleg is hatályos felsőoktatási törvény a tehetséggondozásnak három elemét említi, amelyek: a tudományos diákkörök, a szakkollégiumok és a doktori képzés. A felsőoktatási tehetséggondozás két legjellemzőbb intézménye a szakkollégium, illetve a tudományos diákkör, a TDK, illetve annak országos tehetséggondozó tudományos versenye az Országos Tudományos Diákköri Konferencia, az OTDK (Demeter et al., 2011).

A szakkollégiumok a magyar felsőoktatási rendszer sajátos szervezetei, melyek alapja a hallgatói közösségek formálódása, elsődleges célja pedig a szakmai érdeklődés mentén kialakuló tudományos felkészítés. Az aktív Szakkollégiumi Mozgalom több mint két évtizedes története alapján megállapítható, hogy ezek a diákközösségek úgymond szellemi centrumokként működnek a felsőoktatáson belül, kereteik között lehetőség nyílik az egyetemi fiatalság igényes szellemi tevékenységek közbeni találkozására, ily módon hozzájárulva a független értelmiségi lét kialakításához (Fazekas & Sík, 2008).

A Szakkollégiumi Mozgalom folyamatában legelőször 1991-ben merült fel az igény arra vonatkozóan, hogy meghatározzák a szakkollégium fogalmát. A szakkollégiumok működési alapelveiket közös chartában fektetik le (Szakkollégiumi Charta). A rendszerváltás idején a chartát létrehozó húsz szakkollégium a következő definícióban állapodott meg (melyet több ismerv és feltétel is követett): „A szakkollégium magas színvonalú szakmai képzést folytató, közösségformáló, autonóm intézmény, melynek célja a társadalmi problémákra érzékeny, szakmailag igényes értelmiség kinevelése” (Szakkollégiumi Charta 1991).³²

A Szakkollégiumi Mozgalom vitafóruma és döntéshozó szerve jelenleg az Interkoll nevet viseli, működtetői főként egyesületi típusú³³ szakkollégiumok. Célja a szakkollégiumok közötti kapcsolat fenntartása, fejlesztése, együttműködésük kereteinek megteremtése. Az Interkoll 2011 májusában létrehozott egy akkreditációs bizottságot, amely hét olyan szakértőből áll, akik jól ismerik a szakkollégiumokat, ugyanakkor jelenleg nem köthetőek

³¹ A tanulmány alábbi részében nem kívánunk részletesebben szólni a szakkollégiumok történeti szálon való bemutatásáról, a továbbiakban erről, Kardos Katalin *Egyetemi hallgatók egy felekezeti fenntartású szakkollégiumban* (2011) című szakdolgozatának kapcsolódó fejezetében olvashatnak.

³² <http://kszkprojekt.blogter.hu/>

³³ A szakkollégiumoknak működési módjaik alapján három különböző típusát különíthetjük el, melyek az egyesületi modell, kisegyetemi modell, valamint az utolsó modell, amelyben a fenntartó maga a kollégium (Demeter et al., 2011).

egyértelműen egyetlenegyhez sem. Az Interkoll elsősorban a szakkollégiumi expanzió negatív hatásait szűrné ki (a források miatt létrejött, illetve szakkollégiumnak átnevezett egyéb tehetséggondozási formák vagy állszakkollégiumok jelenségét), és a márkanev védelmét jelentené. Az akkreditáció előrelépés lenne a közös érdekképviselő felé, és kommunikációra készítetné a különböző típusú szakkollégiumokat is. Ugyanakkor benne rejlik az a veszély, hogy az újonnan alakuló szakkollégiumok helyzete, elismerése nehezebbé válik (Demeter et al., 2011).

A Szakkollégiumi Chartát először 2001-ben, majd 2011-ben fogalmazták át újra. A 2011-es dokumentum³⁴ a feltételekre helyezi a hangsúlyt, mely feltételek hat nagyobb dimenziót alkotnak, amelyek az alábbiak: a szakkollégiumok egyik fő feladata az egyetemi oktatáson túlmenő szakmai képzés biztosítása, ahol az alkotótevékenység a mindenkori szakkollégisták által kialakított keretek között folyik. Az oktató-kutató munka összekapcsolása révén a kollégiumok egyfajta szakmai-tudományos műhelyként működnek. A szakkollégiumokat együttlakó diákok alkotják, akiknek tevékenységét az általuk kialakított, demokratikus elvek szerint működő szervezet fogja össze. A pusztá szervezeti kereteken túl a szakkollégium intenzív közösségi létet is jelent. A szakkollégiumok nyitottsága kifejeződik a társadalmi problémák iránti érzékenységükben (Demeter et al., 2009; Kardos, 2011).

A törvényhozók a felsőoktatási törvény 2005-ös módosításakor nevesítették először a szakkollégiumokat mint önálló tehetséggondozási programot működtető intézményeket. A felsőoktatási törvény meghatározását összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a szakkollégiumok olyan, hallgatókat tömörítő öntevékeny szervezetek, amelyek általános célja az egyetemi vagy főiskolai oktatás kiegészítése mellett egy összetartó közösség megteremtése. Ennek részeként lehetőséget biztosítanak a szakmai ismeretek elmélyítésére. Központi elvárás velük szemben: a szellemi műhelyeket magas színvonalú szakmaiság igénye jellemzi, elméleti és gyakorlati képzést folytatnak, valamint arra törekcszenek, hogy tagjai kifinomult társadalmi érzékenységet tanúsítsanak. Mindezt a tagok egymás jobb megismerésén keresztül, az intézményesített együttlakás nyújtotta lehetőségek által kívánják megvalósítani.³⁵

³⁴ Szakkollégiumi Charta (2011): <http://www.szakkoli.hu/mozgalom/>

³⁵ „...a szakkollégium tagsága dönt különösen a kollégiumi tagsági jogviszony keletkezéséről vagy megszűnéséről, az önálló szakkollégium szervezeti és működési szabályzatának elfogadásáról, a szakkollégium szakmai programjáról és az ahhoz kötődő szakmai teljesítményekre vonatkozó követelményekről.” (Felsőoktatási törvény, 2005, 13. §, 6. szakasz.)

Megállapítható, hogy a törvényi szabályozás alapvetően átveszi a Szakkollégiumi Chartákban megfogalmazottakat: a szakmai program meglétét, az önkormányzatiságot, a közéletre nevelést, illetve az önképzés-öntevékenység fontosságát. Emellett észrevehetőek jelentős hangsúlybeli eltérések is. A Szakkollégiumi Charta a törvényi szabályozástól eltérően kiemelten hangsúlyozza az autonómia és az önkormányzatiság egyes kritériumait. A chartában az autonómia kritériumaként jelenik meg a politikai pártoktól való függetlenség is. A bentlakás, az együttlakás tekintetében a charta és a jogszabály eltérő tendenciát mutat. Míg az 1991-es és a 2001-es chartákban az együttlakás egyértelmű feltételként jelent meg, addig a 2003-as jogszabály alapján nem válik világossá, hogy a szakkollégiumiság feltétele lenne a közös kollégiumi lakóhely.

Ugyanakkor a 2011-es charta így fogalmaz: „A szakkollégisták együttlakó bázissal rendelkeznek, illetve arra törekednek”, addig a jogszabály szakkollégiumként kizárólag kollégiumban, diákotthonban működő közösségeket említ (Demeter et al., 2009).

A leírtak alapján összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szakkollégiumok olyan, hallgatókat tömörítő öntevékeny szervezetek, amelyek általános célja az egyetemi vagy főiskolai oktatás kiegészítése mellett egy összetartó közösség megteremtése (Kardos, 2011).

Korábbi kutatásaink tapasztalatai alapján (Pusztai, Bacskai & Kardos, 2012) elmondhatjuk, hogy a közösségi létre történő nevelés célként való kitűzése jellemzően a felekezeti szakkollégiumokra jellemző feladatvállalás. A felekezeti szakkollégiumok működését, értékrendjét, céljait alapvetően meghatározza a vallásos szellemiség, amelynek keretein belül teljesebbé válik a tagok szakmai munkája és személyiségük fejlődése.

A felekezeti jelleg értelmezése a szakkollégiumok esetében

Az elkövetkezőkben röviden vázoljuk fel, hogy vajon mit is jelenthet egy nevelési-oktatási intézmény esetében a felekezeti/világnézeti jelleg, így a vizsgálatunk egyik fő tárgyául szolgáló felekezeti szakkollégiumok történetében.

Farkas (2009) szerint a felekezeti felsőoktatás definiálásához a hazai és nemzetközi kutatások több – néhol egymásnak ellentmondó – választási lehetőséget nyújtanak. Legáltalánosabb értelemben az egyházak által létesített és/vagy fenntartott felsőoktatási intézményeket értenek alatta, mely esetenként szűkebb körben tartalmazza a különféle vallásokra vonatkozó eszmerendszer elsajátítását, illetve a lelkészképzés és a hitélettel összefüggő egyéb (hitoktató) szakemberképzést. Pusztai (2004) úgy gondolja, hogy az egyház mint az oktatási intézmények fenntartója kétféle minőségben is szerepet játszhat. Egyfelől jogi minőségben vállalhatja az iskolafenntartó szerepét, másfelől pedig mint olyan vallási közösségek, amelyek hozzájárulnak az emberi kapcsolatrendszerek kiszélesedéséhez, nyomásgyakorló csoportokként is értelmezhetők.

Az angolszász felsőoktatás-kutatásban a kelet-közép-európai térségben különbséget tesznek hittudományi felsőoktatási intézmény és egyházi felsőoktatási intézmények között (Farkas, 2009; Rice, 2003). Az első kategória alá főként azokat az intézményeket sorolják, amelyek a vallási szervezetben betölthető professziók utánpótlásában vesznek részt és hittudományi jellegűek, teológiai képzést folytatnak. Míg a második esetben olyan intézményekről beszélünk, amelyek általános képzést folytatnak. Ezen létesítmények küldetésnyilatkozatában, funkciójában, szerepvállalásában meg egyezőnek kell lenniük az adott felekezet elvárásaival (Coplen, 2002).

Egyes nézetek szerint a felekezeti oktatási intézményrendszer, lényegében a felekezeti tehetséggondozó intézmények (szakkollégiumok) is, az oktatás, esetünkben a felsőoktatás által el nem látott szükségletekre kínálnak választ, ennek hiányosságait töltik ki (Bordás & Ceglédi 2012; Erős, 2010; Kardos, 2011; Pusztai 2009).

A vizsgált intézménytípus megnevezése esetében az eddigiekben és az elkövetkezőkben is Rice (2003) felekezeti felsőoktatási intézmény definícióját használjuk és fogadjuk el, vagyis egyházi, felekezeti fenntartású szakkollégiumokkal foglalkozunk, melyekben különböző diszciplínák hallgatói kapnak speciális képzést.

A vizsgált minta bemutatása

Szakkollégiumi kutatások 2011

Az alábbi fejezetben arra törekszünk, hogy bemutassuk az Országos szakkollégiumi kutatás céljait, a vizsgált mintát, a vizsgálat módszereit, főbb eredményeit, valamint jelen elemzés céljait, változóit és elemzési módszereit. A kutatás elsődleges célja a magyarországi szakkollégiumok lehetséges körének feltárása volt. A gyűjtés alapját az Oktatási Hivatal regisztrációs listája és a Szakkollégiumi Mozgalom³⁶ által működtetett portálon (szakkoli.hu)³⁷ feltűnő szervezetek listája jelentette. Az Oktatási Hivatal listájában összesen 95 szakkollégiumként regisztrált szervezet szerepel. Ez a lista a szakkoli.hu és más gyűjtés alapján 37 újonnan alakult vagy nem regisztrált szakkollégiummal egészült ki.

Az intézményi és hallgatói kérdőívet online módon 123 szakkollégium címére küldték ki 2011 őszén. Nem sokkal később az intézményi kérdőívre 48, míg a hallgatóira 632 válasz érkezett. Személyes, telefonos és e-mailben való megkeresés után is, sok szakkollégiumból egyáltalán nem érkezett válasz a kérdőívekre, azonban a szakkollégiumokon belüli átlagos válaszadás mértéke az önkitöltő kérdőívek esetében kifejezetten magasnak bizonyult, a válaszadó szakkollégiumok teljes tagságához viszonyított húszszázalékos arány is megfelelt az önkitöltő kérdőívektől elvárt válaszadási aránynak.

Az adatfelvételt végző szakemberek felhívták a figyelmet arra, hogy az általuk ismertett adatok csupán a mintát mutatták be, a szakkollégiumi hallgatókról nem adhattak átfogó képet, néhány jelenség észlelésére és a további kutatások számára szolgáló hipotézisek megfogalmazására azonban alkalmasak lehetnek az eredmények (Demeter et al., 2011). A jelen tanulmányban bemutatott összehasonlító elemzéseket is ennek tükrében értelmezzük.

A 2011-es kutatás három fő területre összpontosít. Elsősorban általános helyzetkép felvázolását, kitapintását, valamint a szakkollégiumok részére szakmai ajánlások megfogalmazását és mutatórendszer kidolgozását célozza. Az első pont a szakkollégiumokról való hiányos ismeretek pótlására hivatott, illetve a szakkollégiumok működésével kapcsolatos alapvető kérdésekre keresi a választ, mint például: melyek a szakkollégiumi működés

³⁶ Koordinációs, érdekegyeztető fórumként működik. Nem hivatalosan bejegyzett szervezet, és működése is időszakos. Jelenleg nagyon aktív, célja elsősorban az, hogy tiszta viszonyokat teremtsen a szakkollégiumi definíció és finanszírozás körül (Demeter et al., 2011).

³⁷ <http://www.szakkoli.hu/szakkoli-lista>

általános céljai, a szakkollégiumi szakmai munka alapvető jellemzői, szakkollégiumok finanszírozási struktúrája. Emellett a szakkollégiumok céljai, fejlesztési tevékenységei és szolgáltatásai kerültek a kutatók figyelmének középpontjába. Végül, de nem utolsósorban, a kutatási beszámolóban olyan kidolgozott javaslatokról olvashatunk, amelyekkel hozzá kívántak járulni a szakkollégiumokkal kapcsolatos ágazati stratégiai feladatok hatékonyságának növeléséhez.

Adatok, változók, hipotézisek

A 2011 őszén végzett Szakkollégiumi kutatások című vizsgálat végeredményében 48 intézmény és 632 hallgató adatait rögzítette. Ahogyan azt már korábban említettük, a kutatás nem tett különbséget felekezeti és egyéb nem felekezeti szakkollégiumok hallgatósága között, egy más megközelítést alkalmazva működési módjaik alapján osztályozta a tehetséggondozó intézményeket. Az adatbázis másodelemzésekor arra törekedtünk, hogy létrehozzuk a szakkollégiumok és hallgatóságuk csoportosítását felekezeti és nem felekezeti bontásban. Ennek eredményeként tudhattuk meg, hogy a vizsgálatban 6 felekezeti szakkollégium vett részt, összesen 94 hallgatóval képviseltetve magát, mely a vizsgált minta közel 15%-át jelenti.

A felekezeti szakkollégiumok hallgatói főként a bölcsészettudományi, gazdaságtudományi és természettudományi karokról kerültek ki, de elvárva találhatunk orvostudományt és informatikát tanuló diákokat is közöttük. A nem felekezeti szakkollégiumok hallgatói főként a társadalom- és gazdaságtudományi karok képviselői. A nemek eloszlását tekintve a felekezeti szakkollégiumokban a nők felülreprezentáltak jelen (72,5%), míg a hagyományos szakkollégiumokban nők és férfiak aránya hajszaal híján egyenlő (1. táblázat).

1. táblázat. Nemek eloszlása a felekezeti és a nem felekezeti szakkollégiumokban

Neme?	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? (N=632)	
	Felekezeti (N= 94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)
Nő	72, 5%	51%
Férfi	27, 5%	49%

Khi-négyzet-teszt, $p = 0,000$

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

A felekezeti felsőoktatásra általánosan elmondható, hogy a női hallgatók felülreprezentáltságának oka leginkább a nem állami felsőoktatási szféra struktúrájával (például a képzések jellegével, a bensőséges szeretet teljes vallásos közeggel) van kapcsolatban. Általánosságban elmondható, hogy a nőies segítő pályákra több vallásos hallgató jelentkezik, valamint hogy a vallásos meggyőződésű hallgatók között több nőt találhatunk, mint ahogy azt az előző példa is jól szemlélteti (Fényes, 2010; Pusztai, 2011).

További vizsgálódásainkban a szakkollégiumi hallgatók társadalmi státusára voltunk kíváncsiak, így a meglévő adatok alapján a szülők iskolai végzettségét, foglalkoztatottságát, a szakkollégisták szociális támogatásban való részesülését vettük szemügyre. Feltételezéseink szerint a felsőoktatási szakkollégiumok által kínált lehetőségek, pedagógiai módszerek jótékony hatással vannak a hallgatók eredményességére, továbbtanulási szándékára. Továbbá úgy gondoljuk, hogy ezek a tehetséggondozó intézmények egyfajta korrekciós lehetőséget, tanulási útvonalat biztosítanak a hátrányosabb körülmények között élő hallgatók számára, akiket főleg a felekezeti szakkollégiumok falai között találhatunk meg. Tanulmányunkban kiemelten foglalkozunk a hallgatók továbbtanulási szándékával, tanulmányi eredményeivel, közösségi szakmai teljesítményével.

A szakkollégiumok területi megoszlása a 2011-es vizsgálat alapján

Az alábbiakban áttekintést kívánunk nyújtani a szakkollégiumok magyarországi elhelyezkedését illetően. A feltüntetett adatok a 2011-es kutatás eredményeit mutatják be. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, a felekezeti szakkollégiumok feladatköre az elmúlt néhány évben azzal a ponttal bővült, hogy a hátrányos helyzetű tanulók felkarolásáért, tehetséggondozásáért is felelősséget vállaljanak (Kardos, 2011). Kitűnő példái ennek a felsőoktatási roma szakkollégiumok, melyek egyre növekvő létszámukkal erősítik a tehetséggondozás intézményesült formáit.

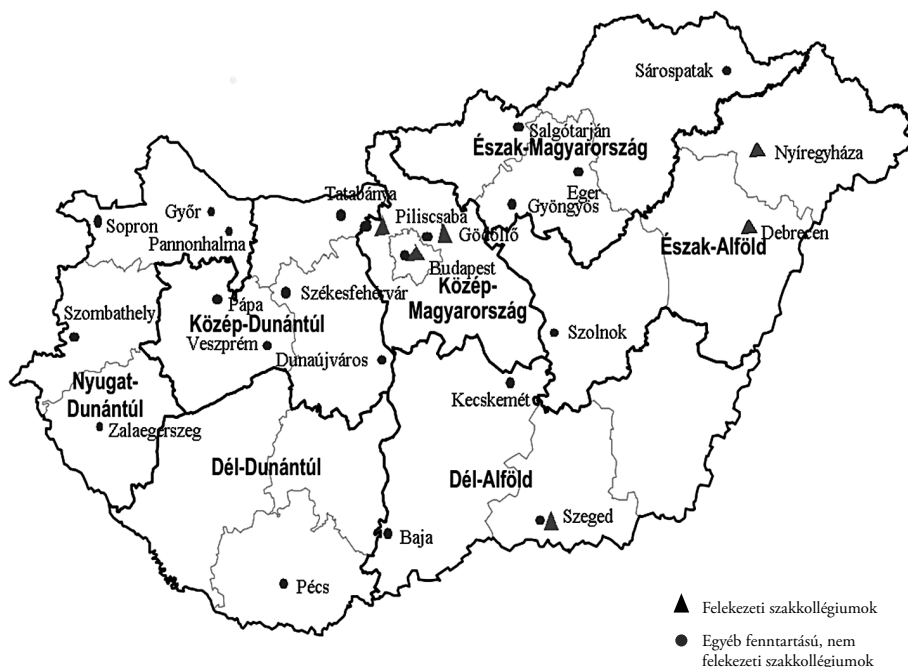
A szakkollégiumok területi eloszlását tekintve a még nem lekérdezett 132-es elemszámú minta alapján megállapítható, hogy a felsőoktatási tehetséggondozó intézmények több mint egyharmada a fővárosban található.³⁸

³⁸ Egy elkövetkező munkánk során kívánjuk kiegészíteni a 2011-es kutatás szakkollégiumi adatait az újonnan alakuló roma szakkollégiumok feljegyzésével.

Elmondhatjuk, hogy ez megfelel a felsőoktatásban tapasztalt koncentráció arányának, mivel 2007-ben a hallgatók közel 40%-a végezte tanulmányait Budapesten (Rechnitzer, 2009; idézi Demeter et al., 2011).

A szakkollégiumokkal való ellátottságot illetően második helyen Pécs áll a szakkollégiumok egytizedével, majd Debrecen, Győr és Szeged következik a sorban. A többi városban legfeljebb három szakkollégium működik. Elmondható, hogy a szakkollégiumok száma a 2011-es évig követni látszik az adott városban tanuló, felsőoktatásban részt vevő hallgatók számát (Demeter et al., 2011) (1. ábra, 2. táblázat).

1. ábra. A szakkollégiumok területi megoszlása a 2011-es
Szakkollégiumi kutatások alapján
(felekezeti és nem felekezeti szakkollégiumok megjelölésével)

Forrás: saját ábra

2. táblázat. Szakkollégiumok település szerinti megoszlása a 2011-es Szakkollégiumi kutatások gyűjtése és kérdőíves vizsgálata alapján

Település	Összes szakkollégium		A 2011-es adatbázisban szereplők	
	Elemsszám a listában	Arány	Elemsszám	Arány
Budapest	46	34,85%	21	43,75%
Pécs	11	8,33%	3	6,25%
Debrecen	9	6,82%	7	14,58%
Győr	8	6,06%	2	4,17%
Szeged	7	5,30%	2	4,17%
Dunaújváros	6	4,55%	1	2,08%
Gödöllő	3	2,27%	1	2,08%
Sárospatak	3	2,27%		0,00%
Sopron	3	2,27%	1	2,08%
Baja	2	1,52%	1	2,08%
Eger	2	1,52%	1	2,08%
Piliscsaba	2	1,52%	2	4,17%
Veszprém	2	1,52%		
Gyöngyös	1	0,76%		
Kecskemét	1	0,76%	1	2,08%
Nyíregyháza	1	0,76%	1	2,08%
Pannonhalma	1	0,76%		
Pápa	1	0,76%		
Salgótarján	1	0,76%		
Székesfehérvár	1	0,76%		
Szolnok	1	0,76%	1	2,08%
Tatabánya	1	0,76%	1	2,08%
Zalaegerszeg	1	0,76%		
Szombathely			2	4,17%
Nincs adat	18	13,64%		
Összesen	132	100%	48	100%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

Összegezve elmondhatjuk, hogy a szakkollégiumok kevesebb mint fele fővárosi, megközelítőleg felük megyei jogú városban vagy megyeszékhelyen található, ezenfelül a szakkollégiumok mintegy 10%-a kisebb városokban helyezkedik el. A megyeszékhelyek élén Debrecen áll, a maga hét szakkollégiumával (ez a válaszadó szakkollégiumok 14,6%-át jelenti), majd

Pécs következik három intézménnyel, a fennmaradó 13 város pedig egy-két szakkollégiummal került a 2011-es évi adatbázisba.

Szakkollégiumi hallgatók társadalmi státusa

A tömegessé válás folyamata a társadalom széles rétegeinek nyújtott lehetőséget a felsőfokú képzésben való részvételre (Kozma, 2010). Egyes kutatók szerint továbbra is igaz, hogy a kevésbé hátrányos helyzetű családok gyermekei nagyobb arányban kerülhettek be a felsőoktatási intézményekbe, mint a kevésbé jó anyagi körülmények között élő társaik (Róbert, 2000). Gellért (1999) viszont felhívja a figyelmet arra a tendenciára, miszerint kimutatható, hogy nagyobb arányban kerültek be olyan hallgatók a felsőoktatásba, akik számára azelőtt erre egyáltalán nem, vagy csak minimális volt a lehetőség a továbbtanulásra.

A Szakkollégiumi kutatások 2011 vizsgálatában a társadalmi háttérte-nyezők közül főként a szülők iskolai végzettségére, foglalkozására és munkahelyi beosztására vonatkozóan találhatunk adatokat. A hallgatók társadalmi, anyagi helyzetét figyelembe véve az egyetemi, illetve önkormányzati szociális támogatásaik igénybevételéről szűrhetünk le részletesebb információkat. A továbbiakban érdekes lett volna vizsgálni, hogy a hallgatók milyen nagyságú családokból és mely településről felvételiztek az adott intézménybe. Erre vonatkozóan azonban nem találhatók adatok a 2011-es adatbázisban. A hiányzó adatok tükrében jelen tanulmányból nem derül ki, hogy a szakkollégiumok milyen mértékben járulhatnak hozzá a lakóhely településtípusából adódó társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítéséhez (Kardos, 2009).³⁹

Korábbi eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy a felekezeti oktatási intézményekbe járók családjaiban magasabb átlagos gyermekszámot tapasztaltunk, mint az egyéb, nem felekezeti oktatási intézményekben (Kardos, 2011). Pusztai korábbi kutatásaiban arra a megállapításra jutott, hogy a felekezeti oktatási intézményekben a gyermekszám és a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szoros összefüggést mutat. Az általános felvételekkel szemben a magas gyermekszám nem az alacsonyan iskolázottak körében jelentkezik, hanem épp ellenkezőleg, a felsőfokú végzettségű apák

³⁹ Megjegyzendő, hogy az általános iskolai tanulmányok helyszínére vonatkozóan rendelkezünk információval az adatbázis alapján, amelyből nem feltétlenül következtethető ki, hogy a hallgató mely településről érkezett az adott városba továbbtanulási szándékkal.

és anyák körében (Pusztai, 2004). Tanulmányunkban az előzőekben elmondottakat sem alátámasztani, sem megcáfolni nem tudjuk vonatkozó adatok hiányában, így az elkövetkezőkben a hallgatók társadalmi státusának kérdéskörével foglalkozunk.

A családok társadalmi státusát meghatározó tényezők közül a szülők iskolai végzettségének nem egyedüli, de leginkább meghatározó szerepe van. Az ezredfordulón egyértelműen kimutatható volt, hogy mindenekelőtt az apa iskolázottsága gyakorolja a következő generáció iskolai előmenetelére a legerősebb felhajtóerőt (Pusztai, 2004).

2. ábra. Az édesapák iskolai végzettsége a felekezeti és a nem felekezeti szakkollégiumokban

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
	Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)	
Mi édesapja legmagasabb iskolai végzettsége?	Nyolc osztály vagy annál kevesebb	2,2%	3,2%
	Szakk munkás-bizonyítvány	14,4%	14,2%
	Szakközépiskolai érettségi	15,6%	16,5%
	Gimnáziumi érettségi	8,9%	7,6%
	Főiskolai diploma	17,8%	18%
	Egyetemi diploma	41,1%	40,5%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

Az eredmények alapján nem találunk számottevő különbséget a két szakkollégium-típus hallgatói között a szülők iskolai végzettségét figyelembe véve. Azonban mindkét intézménytípus hallgatóságáról elmondható, az édesanyák valamivel magasabb százalékban rendelkeznek főiskolai vagy egyetemi diplomával (megközelítőleg az édesanyák: 60–70% és az édesapák: 50–60%), így az előző állításunkkal ellentétben a vizsgált minta keretein belül valószínűsíthetően az édesanyák hatása volt a jelentősebb a továbbtanulási szándékra (3. táblázat).

3. táblázat. Az édesanyák iskolai végzettsége a felekezeti és a nem felekezeti szakkollégiumokban

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
	Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)	
Mi édesanyja legmagasabb iskolai végzettsége?	Nyolc osztály vagy annál kevesebb	0%	2,8%
	Szaktudás-bizonyítvány	4,4%	6,2%
	Szakközépiskolai érettségi	13,3%	14,3%
	Gimnáziumi érettségi	12,2%	10,4%
	Főiskolai diploma	36,7%	27,2%
	Egyetemi diploma	33,3%	39,1%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

Erős Péter (2010) egy kutatásában arra a megállapításra jut, hogy a családi háttér befolyással bír a szakkollégiumba való bekerülés valószínűségére, vizsgálatában arra mutatott rá, hogy a szakkollégisták jóval magasabb hányada rendelkezik felsőfokú végzettségű szülőkkel, mint az országos átlag (Erős, 2010).

A szülők magas iskolai végzettsége jól kifejeződik a munka világában betöltött elhelyezkedésükben is. A felekezeti szakkollégiumokban az édesapák többségében alkalmazott felső (10,2%) vagy középfővezető (15,9%), önálló (6,8%) vagy alkalmazott diplomás értelmiségi (15,9%) vagy önálló vállalatvezető (6,8%) szerepet töltenek be. Az édesanyák esetében alkalmazott felső (6,9%) vagy középfővezető (11,5%), önálló (5,7%) vagy alkalmazott diplomás értelmiségi (31,9%) vagy irodai alkalmazott (16,1%). Az egyéb, nem felekezeti szakkollégiumokban hasonló eredményeket kaptunk a szülők foglalkoztatási viszonyait tekintve (M. 1. és 2. ábra). Az imént elmondottak alapján Róbert (2000) megállapítása, miszerint a kevésbé hátrányos helyzetű szülők gyermekei nagyobb eséllyel jutnak be a felsőoktatásba, mint a nehezebb körülmények közül származó fiatalok, helytállónak bizonyul.

A hallgatók társadalmi hátterére vonatkozóan a 2011-es kutatás alapján további jól felhasználható adatokkal rendelkezünk. Az egyetemi, illetve önkormányzati szociális támogatásaik igénybevételéről további következtetéseket vonhatunk le a szakkollégiumi hallgatók anyagi körülményeiről. Számításainkat követően azt a megállapítást tehetjük, hogy a felekezeti in-

tézményekben többen vannak azok a fiatalok, akik hátrányosabb helyzetű családi környezetben nőttek fel. A felekezeti szakkollégiumok diákjai közül 47,2% az egyetemen keresztül, 23,3% az önkormányzatokon keresztül részesül valamilyen szociális jellegű támogatásban, amíg a nem felekezeti intézményekben ez valamivel kevesebb, 38,9 és 17% (4. és 5. táblázat).

4. táblázat. Az egyetemen keresztül történő szociális támogatásban részesülők a felekezeti és a nem felekezeti szakkollégiumokban

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
		Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)
Egyetemen keresztül részesül szociális támogatásban?	Igen	47,2%	38,9%
	Nem	47,2%	57,8%
	Nem válaszolok	5,6%	3,2%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

5. táblázat. Az önkormányzati szociális támogatásban részesülők a felekezeti és a nem felekezeti szakkollégiumokban

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
		Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)
Önkormányzaton keresztül részesül szociális támogatásban?	Igen	23,3%	17%
	Nem	76,7%	79,6%
	Nem válaszolok	0%	3,4%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

Mint fentebb említettük, nincsenek adataink a hallgatók családjának demográfiai mutatóiról, így nem tudjuk, hogy a nagyobb gyermekszám vagy a családi jövedelmi helyzet magyarázza a szociális juttatásokban részesülők nagyobb hányadát a felekezeti szakkollégisták körében, csak a tényt állapíthatjuk meg, hogy a felekezeti intézményekben nagyobb a szociálisan rászoruló aránya. A felekezeti nevelésben a történelem folyamán olyan társadalmi változások következtek be, amelyek révén természetesen módosultak céljai, alapelvei, pedagógiai funkciói. A folyamatosan alakuló világban ezek az intézmények mindig kielégítették a népesség legkülönbözőbb szükségleteit, azonban konstans vonásai között tarthatjuk számon a hátrányos társadalmi státusú tehetségek felkarolását és a széles értelemben

vett nevelésfelfogást (Pusztai, 2004). Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy az általunk vizsgált adatok jól szemléltetik azon állításunkat, amely szerint, a felekezeti szakkollégiumok feladatköre valóban kiegészült, azzal a ponttal, hogy a hátrányos helyzetű tanulók felkarolásáért, tehetséggondozásáért is felelősséget vállaljanak.

A szakkollégiumok hatása a hallgatók tanulmányi munkájára

Számos kutatás eredménye, hogy a szakkollégiumi közösségek, valamint a szakkollégiumok által kínált lehetőségek, pedagógiai módszerek jótékony hatással vannak a hallgatók eredményességére, továbbtanulási szándékára. Elmondható, hogy a kollégiumi közösségben lakók között kevesebb a lemorzsolódás esélye, elégedettebbek saját intézményükkel, gyakrabban tervezik a továbbtanulást a felsőoktatás következő szintjén, s aktívabban vesznek részt extrakurrikuláris tevékenységekben is (Pusztai, 2011).

Amikor másodelemzésünk során arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy a különböző fenntartású szakkollégiumok hallgatói között van-e eltérés a tanulmányi eredményesség tekintetében, a felsőoktatási eredményesség mutatójának a további tanulmányok folytatására mutatott hajlandóságot vizsgáltuk. Mivel oksági modellt nem építettünk fel, a szakkollégium hatásának mérésekor a hallgatói percepciókra támaszkodtunk.

6. táblázat. Szakkollégiumi hallgatók továbbtanulási szándéka

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
		Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)
A jelenlegi képzésed után kívánod folytatni a tanulmányaidat?	Igen	69,6%	66,1%
	Nem	7,6%	11,7 %
	Nem tudom még	22,8%	22,7%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

A fenti eredmények alapján látható, hogy a vizsgált intézmények hallgatói, mind a két fenntartói típusú szakkollégium esetében jelentős arányban tervezik a továbbtanulást jelenlegi képzésük befejeztével (6. táblázat).

A szakkollégiumi hallgatók többsége úgy gondolja, hogy a továbbtanuláshoz szükséges jó tanulmányi eredmények eléréséhez a szakkollégium nyújtott segítséget. Főként a felekezeti szakkollégisták esetében hangsúlyos, hogy a tanulmányi eredményeikben való sikerességet a szakkollégiumi tagság pozitív hatásaként élik meg (7. táblázat).

7. táblázat. A szakkollégium hatása a tanulmányi eredményekre a hallgatói percepciók alapján

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
		Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)
Nyújtott segítséget a szakkollégium a jó tanulmányi eredmények elérésében?	Egyáltalán nem	4,5%	9,9%
	Kevésbé	4,5%	16,4%
	Közepesen	17,9%	27%
	Nyújtott	56,7%	28,5%
	Nagy segítséget nyújtott	16,4%	18,1%

Khi-négyzet-teszt, $p=0,000$

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

Az eredményesség további mutatójának tekinthetjük a szakkollégiumi hallgatók nyelvvizsgaeredményeit is, amely megszerzésében a felekezeti szakkollégiumok hallgatói eredményesebbnek bizonyulnak, mint a hasonló, nem felekezeti intézményekben tanuló társaik (8. táblázat).

8. táblázat. Szakkollégiumi hallgatók nyelvvizsgaeredményei

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
		Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)
Hány – legalább közép- fokú – nyelvvizsgával rendelkezel?	0 db	3,2%	11,6%
	1 db	49,5%	38,8%
	2 db	45,2%	42%
	3 db	1,1%	6%
	4 db	1,1%	1,5%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

Az egyházi közösségek kapcsolathálózati szemlélete többek között arra világít rá, hogy ezek élő öntevékeny, köz- és önszervező csoportok (Andorka, 1994; András, 1981; Pusztai, 2004; Tomka, 1998), amelyek működése fokozza a társadalom teljesítőképességét (Arató, 1999), és struktúrájuk révén a tagok újabb erőforrásokhoz is juthatnak. A szakkollégiumi hálózatban a szoros, kis létszámú kapcsolatháló kulcsszerepére hívhatjuk fel a figyelmet (Bean, 2005). A hallgató számára az ezekben elérhető empátia, odafigyelés, közös időtöltés jobban hasznosul, mint a kiterjedt hallgatói közösségekben (Pusztai, 2011). A szakkollégiumokban fellelhető szoros kapcsolatháló hatással lehet a hallgatók szakmai teljesítményére is. Arra a kérdésre, hogy milyennek ítélik meg a szakkollégiumi közösség szakmai teljesítményét, a hallgatók válaszaiból meglehetősen jó eredményekre következtethetünk (9. táblázat).

9. táblázat. A szakkollégiumi közösség szakmai teljesítménye

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
		Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)
Milyennek tartja a szakkollégiumi közösség szakmai teljesítményét?	Nagyon rossz	5,1%	9%
	Kevésbé jó	10,8%	6,5%
	Közepesen jó	27,8%	13,4%
	Jó	44,4%	34,3%
	Nagyon jó	12,2%	42,2%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

Látható tehát, hogy mindkét szakkollégiumi közösségben a hallgatók többségében jónak vagy nagyon jónak ítélik meg teljesítményüket. Már az 1990-es évek első vizsgálatait az mutatták, hogy a lakó-tanuló közösségek – a szakkollégiumok is felfoghatóak ilyen csoportosulásoknak – nagyon hatékony környezettel veszik körül a hallgatókat, a tapasztalatok szerint programjaik épp a hallgatótársakkal és az oktatókkal való kapcsolattartás hatására működnek jól (Pascarella & Terenzini, 2005; Pusztai, 2011; Tinto, 2003). A hazai szakkollégiumoknak is vannak hasonló törekvései (Erős, 2010; Kardos, 2011), igaz ezek általában csak a kiemelkedő és elkötelezett hallgatókat érik el (Pusztai, 2011), napjainkban azonban egyre jellemzőbbé válnak a kevésbé jól teljesítő, ám tehetséges, hátrányos helyzetű hallgatók szakkollégiumok által való felkarolása, ahogyan ezt a másod-elemzésben is láthattuk a vizsgált felekezeti szakkollégiumok hallgatóinak körében.

Összegzés

Munkánkban az országos szakkollégiumi kutatás eredményeire támaszkodva felekezeti és tradicionális szakkollégiumok bemutatására került sor, s elsősorban arra keressük a választ, hogy mi az a sajátosság, amiben a felekezeti szakkollégiumok hallgatói eltérnek a nem felekezeti társintézmények hallgatóságától.

A kilencvenes évek elején sajátos színfoltjai lettek a magyarországi oktatási rendszernek az egyházi nevelés intézményei. Napjainkra működésük természetessé vált, követelményrendszerük, oktatási-nevelési módszereik révén pedig egyre keresettebb oktatási intézménynek számítanak. Az egyházi fenntartású felsőoktatási szakkollégiumok sajátos formáját képezik a felekezeti oktatási intézményeknek. A szakkollégiumok, a szakkollégiumi mozgalom funkcióit és kiterjedését tekintve a magyar felsőoktatás egy dinamikusan változó szegmensének tekinthetők. A felsőoktatási szakkollégiumok mindamellett, hogy tehetséggondozó intézmények, törekszenek arra a feladatra, hogy az eltömegesedett felsőoktatási képzés hiányosságait maradéktalanul kitöltsék azzal a feladattal, hogy felhívják a hallgatók figyelmét az igényes szakmai munka végzésére és az együttműködés nyújtotta lehetőségekre. Tanulmányunkban egy 2011-es szakkollégiumi adatfelvétel alapján kimutattuk, hogy a felekezeti szakkollégiumok hallgatóinak társadalmi státusa szülői iskolai végzettség és a foglalkozási státus alapján nem tér el. A szociális juttatásokban való magasabb részesedés arra vall, hogy a felekezeti szakkollégiumok valószínűleg több nagycsaládos és/vagy alacsonyabb jövedelmi státusú család gyermekét fogadják be. Emellett megállapítható, hogy némi előnyben vannak a tanulmányi előmenetel tekintetében, s eredményeik elérésében nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a szakkollégiumoknak.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Bean, J. P. (2005). Nine Themes of College Student Retention. In Seidman, A. (szerk.): *College student retention: formula for student succes*. Westpoint, Praeger Publishers. 215–245.
- ♦ Bordás, A. & Ceglédi, T. (2012). A debreceni szakkollégiumok mint a tudásmegosztó és tudásteremtő tanuló közösségek színterei. In Dusa, Á., Kovács, K., Nyüsti, Sz. & Márkus, Zs. (szerk.): *Ifjúsági élethelyzetek 2*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 9–53.
- ♦ Coplen, M. (2002). *The Social Effects os Catholic Higher Education*. London, Palgrave-MacMillan.
- ♦ Demeter, E., Gerő, M. & Horzsa, G. (szerk.) (2011). *Szakkollégiumi kutatások eredményei*. Budapest, OFI.
- ♦ Dronkeres, J. & Róbert, P. (2005). A különböző fenntartású iskolák hatékonysága: nemzetközi összehasonlítása. *Educatio*, 14(3), 519–533.
- ♦ Erős, P. (2007). A magyarországi szakkollégiumok 2007-ben – egy kvantitatív kutatás néhány eredménye. In Juhász, E. (szerk.): *Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus*. Debrecen, CHERD. 210–215.
- ♦ Fazekas, M. & Sík, D. (2008). *A magyarországi szakkollégiumok: érdekérvényesítés, forrásszerzés, kommunikáció. Kutatási Zárójelentés*. Budapest, Nemzeti Civil Alapprogram.
- ♦ Felsőoktatási törvény. 2005. 13. §. 6. szakasz.
- ♦ Fényes, H. (2010). *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- ♦ Gellert, C. (1999). Elit és tömeg a felsőoktatásban. Egy rosszul felfogott dichotómia. *Világosság*, 40(10), 67–73.
- ♦ Kardos, K. (2009). *Középiskolai hallgatók egy felekezeti fenntartású kollégiumban*. Kézirat. Szakdolgozat, Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete.
- ♦ Kardos, K. (2011). *Egyetemi hallgatók egy felekezeti fenntartású szakkollégiumban*. Kézirat. Szakdolgozat, Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete.
- ♦ Kozma, T. (2010). Expanzió: Tények és előrejelzések, 1983–2020. *Educatio*, 19(1), 7–18.
- ♦ Pascarella, E. T. & Terenzini, P. T. (2005). *How College Affects Students. A Third decade of research*. San Francisco: Jossey-Bass.

- ♦ Pusztai, G. (2004). *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ♦ Pusztai, G. (2011). *Láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest, ÚMK.
- ♦ Pusztai, G., Bacsikai, K. & Kardos, K. (2012). Vallásos közösségekhez tartozó hallgatók. In Dusa, Á., Kovács, K., Nyüsti, Sz. & Márkus, Zs. (szerk.): *Iffúsági élethelyzetek 2*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 121–147.
- ♦ Pünkösti, Á. (2006). *Szeplőtelen fogantatás*. Budapest, Népszabadság Zrt.
- ♦ Rice, D. (2003). Religious Minorities and Persistence at a Systematic Religiously Affiliated University. *Christian Higher Education*, 8(1), 49–53.
- ♦ Szakkollégiumi Charta. <http://www.szakkoli.hu/oldal/szakkollegiumi-charta>
- ♦ Tinto, V. (2003). *Learning Better Together: The Impact of Learning Communities on Student Success. Higher Education Monograph Series*. Higher Education Program, Syracuse, Syracuse University School of Education.

Melléklet

1. táblázat

		Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632	
		Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)
Mi édesapja jelenlegi foglalkozása, beosztása?	Sosem dolgozott	1,1%	2%
	Alkalmazott felső vezető	10,2%	6,1%
	Alkalmazott középvezető	15,9%	11,6%
	Önálló vállalat, gazdasági társaság tulajdonosa	6,8%	15,8%
	Önálló, értelmiségi diplomás	6,8%	3,4%
	Alkalmazott, értelmiségi diplomás	15,9%	15,4%
	Irodai alkalmazott	5,7%	2,7%
	Nem fizikai alkalmazott, nem irodához kötött	1,1%	2,1%
	Önálló mezőgazdasági termelő	1,1%	3,6%
	Alkalmazott szakmunkás	14,8%	9,7%
	Fizikai, betanított munkás	0%	8%
	Nyugdíjas, munkanélküli	5,7%	10,1%
	Egyéb	2,3%	4,4%
	Nincs már életben	4,5%	6,3%
	Nem tudom	5,7%	2,3%

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

2. táblázat

	Milyen típusú szakkollégium hallgatója? N=632		
	Felekezeti (N=94)	Egyéb, nem felekezeti (N=538)	
Mi édesanyja jelenlegi foglalkozása, beosztása?	Sosem dolgozott	0%	1,1%
	Alkalmazott felső vezető	6,9%	3,4%
	Alkalmazott középvezető	11,5%	8%
	Önálló vállalat, gazdasági társaság tulajdonosa	1,1%	8,5%
	Önálló, értelmiségi diplomás	5,7%	3%
	Alkalmazott, értelmiségi diplomás	31%	31,3%
	Irodai alkalmazott	16,1%	12,1%
	Nem fizikai alkalmazott, nem irodához kötött	0%	8%
	Önálló mezőgazdasági termelő	0%	9%
	Alkalmazott szakmunkás	10,3%	7,4%
	Fizikai, betanított munkás	3,4%	1,9%
	Nyugdíjas, munkanélküli	2,3%	7%
	Egyéb	4,6%	4,4%
	Nincs már életben	3,4%	7%
Nem tudom	0%	2,5%	

Forrás: Szakkollégiumi kutatások eredményei. Budapest, OFI, 2011

Kopp Erika

EGYHÁZI ISKOLÁK TANULÓI ÖSSZETÉTELENEK VIZSGÁLATA – FELEKEZETI KÜLÖNBSÉGEK A KOMPETENCIAMÉRÉSEK HÁTTÉR- VÁLTOZÓINAK ELEMZÉSE ALAPJÁN

E tanulmány az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézetében 2013-tól zajló kutatás rész-eredményeit mutatja be.⁴⁰ A kutatás a 2012-es kompetenciamérés 8. és 10. osztályos eredményeit a fenntartói csoportok és intézménytípusok szintjén elemzi.

Az országos kompetenciamérések bevezetésüktől kezdve az oktatásügy iránt érdeklődők figyelmének fókuszában állnak. A kapott eredmények az oktatás minőségét illetően az intézmények, fenntartók és oktatáskutatók számára alapvető tájékozódási pontot jelentenek. Ennek ellenére viszonylag kevés olyan tanulmány született, mely az évente rendelkezésre álló, a tanulói, osztályszintű és intézményi fejlődés nyomon követését is lehetővé tevő adatok további elemzésére épül. Pedig az összegző tanulmányok esz-közként szolgálnak arra, hogy világossá váljon, mire használhatjuk az adatokat és mire nem, hogyan kapcsolódhatnak az eredmények intézményi szinten, tanulói szinten a fejlesztésekhez, hogyan értelmezheti saját munkájára vonatkozóan az eredményt az adott pedagógus, iskola, fenntartó. Ehhez a mélyebb elemzéshez, az eredmények mögött álló tényezők feltárásához járul hozzá az a kutatás, melynek előzetes részeredményeit mutatja be e tanulmány.

⁴⁰ A teljes kutatás a kompetenciamérések eredményeinek részletes elemzésére irányul, az első szakasz eredményeit dokumentáló kutatási beszámoló várhatóan 2013 végén készül el.

Az egyházi fenntartású intézményekre vonatkozóan összegző adatok már rendelkezésre állnak, a kompetenciamérések elemzésekor a fenntartók szerinti vizsgálatok ezt bemutatják, azonban az egyházi intézményeket összesítve kezelik, nem tárják fel a felekezetenkénti eltéréseket. Azonban az egyes felekezetek oktatáspolitikája a dokumentumok, szabályozás szintjén sem mutat egységes arculatot, ezért feltételezhető, hogy a tanulói teljesítmény, családi háttér vagy intézményi sajátosságok szintjén felekezetek közötti különbségek is kimutathatóak.

Jelen tanulmányban mindössze arra vállalkozunk, hogy a kompetenciamérések egyházi iskolákra vonatkozó adatainak elemzését megelőző, az adatok további vizsgálatát megalapozó, a kérdések, problémák megfogalmazására fókuszáló áttekintést adjunk az osztályok néhány, a tanulási eredményeket befolyásoló jellegzetességéről és a tanulók családi háttérének egyes elemeiről. A teljes kutatás alapvetően pedagógiai fókuszú, ebből következően az oktatásszociológiai sajátosságokat a pedagógiai folyamatok háttértényezőjeként elemzi, a vizsgálat maga pedagógiai jelenségekre irányul.

Elméleti háttér

Kompetenciamérés

A mérések jelentőségének növekedése az oktatásügyben a 20. század elejéhez, a gyermektanulmányi mozgalom és reformpedagógiai törekvések megjelenéséhez köthető. Céljuk kezdettől fogva kettős: egyrészt a tanulók besorolása, szelektálása (például az intelligenciatesztek esetében), másrészt az oktatás eredményességének mérése (Haertel & Herman, 2005, 7). Ezt az utóbbi tradíciót követik az országos kompetenciamérések is. Az 50-es évektől a 70-es évekig az oktatási mérésekről folyó gondolkodás a Tyler-féle curriculumfelfogáson alapszik: a tananyagot strukturált célokhoz rendelt tanulási egységekre osztotta fel, mindegyik végén záró teszttel, mely a célok elérését vizsgálta. Az időszak másik domináns, a kompetenciaelméleteket is megalapozó koncepciója Bloom taxonómiarendszere, mely a tanulási eredményeket hierarchiájába rendezi. A jelenlegi mérési rendszerek kialakítása szempontjából fontos lépés Glaser kritériumorientált értékelésre vonatkozó elmélete, mely az addig alkalmazott normához viszonyítás helyett a célok elérésének vizsgálatához viszonyítja a tanulási eredményeket. Mindhárom elmélet jelentős hatást tett a magyarországi tantervfejleszté-

sekre, valamint az értékelés- és méréselméletre.⁴¹ Az elméletek gyakorlati, az oktatási rendszer hatékonyságának vizsgálatára, oktatási folyamatok eredményességének elemzésére történő felhasználása a 60-as évektől kezdődik. Magyarországon országos tudásszintmérő vizsgálat először Kiss Árpád kezdeményezésére kezdődött az ötvenes évek végén, majd elkezdődött a rendszeres országos tudásszintmérés (Monitor-vizsgálatok), emellett 1968-tól Magyarország bekapcsolódott az IEA-vizsgálatokba is (Csíkos & B. Németh, 1998, 91–94). Nemzetközi mérések közül jelenleg az OECD által 2000 óta szervezett PISA-vizsgálatokat kell megemlíteni, melyek néhány, az egyházi iskolákra vonatkozó eredményéről az egyházi iskolákra vonatkozó kutatások kapcsán lesz szó. Az országos kompetenciamérések megjelenése szempontjából meghatározó oktatáspolitikai szemléletváltás a tényekre alapozott (evidence-based) oktatáspolitikai trend megjelenéséhez köthető (Halász, 2007). E megközelítés az oktatáspolitikai szintjétől egészen az osztálytermi és tanulói szintig a tudományosan elfogadható és vizsgálatokkal megalapozott eredményeken alapuló döntések és eljárások kidolgozását célozza. Ezt a szemléletet képviseli az országos kompetenciamérés is, azáltal, hogy az oktatási rendszer szintjétől a konkrét tanulói szintig szolgáltat tényeket, adatokat, eredményeket, melyeket a további elemzés számára is nyitottá tesz.

A kompetenciamérés⁴² eredményeit e vizsgálat témájához kapcsolódóan el kell különíteni azoktól az indikátoroktól, melyek egyébként az oktatás minőségének mérésére szolgálnak. Ezek az indikátorok a bemenet, tevékenység és kimenet rendszerébe sorolva írhatóak le (OECD, 2000). Inputként vizsgálhatóak azok az emberi, dologi és pénzügyi források, melyek az intézmények rendelkezésére állnak, a tevékenységek közé tartozik például a képzési program vagy maga az oktatási folyamat, outputba tartozik mindaz, amit a rendszer vagy az adott intézmény kibocsát, például a továbbtanulók száma, végzettek száma. Ezek az indikátorok azonban nem

⁴¹ Lásd például a Nagy József által kidolgozott kompetencia-rendszer (például Nagy, 1972 és 1979), vagy az oktatási célokra, tervezésre, értékelésre vonatkozó didaktikai, oktatásméleti tankönyvfejezetek (például Falus, 1998).

⁴² Maga a „kompetencia” fogalma a pedagógiába a nyelvészetből került át. A Chomsky által bevezetett kompetenciafogalom arra a kérdésre kereste a választ, hogyan lehetséges az, hogy a gyerekek egy „tökéletes”, „ideális” nyelvet, a teljes anyanyelvet sajátítják el, annak ellenére, hogy csak viszonylag kevés és töredékes nyelvi tapasztalatot kapnak? Erre a jelenségre adott választ a kompetencia fogalmával, mely az ember azon fajspecifikus sajátossága, melynek segítségével képes az anyanyelv elsajátítására. A kompetencia a pedagógiába a kognitív pszichológia közvetítésével került át, jelentése bővült. (A fogalmi meghatározással kapcsolatos vitákról és a kapcsolódó fogalmakról l. például Csapó, 1998, 11–39; Vass, 2009.)

a tanulók tanulására irányulnak, hanem az intézményi tevékenységre – el-
lentétben a kompetencia vagy a tanulási eredmények fogalmával (Nusche,
2008, 7). A kimeneti indikátorokat vizsgálta mindeddig azon kutatások
többsége is, melyeket a magyarországi egyházi iskoláztatás eredményei
kapcsán a következőkben ismertetünk.

A Magyarországon 2001-től megszervezett kompetenciamérés⁴³ a köz-
oktatásról szóló törvényben meghatározott tanulók 6., 8., 10. évfolyamos
csoportjának teljes körében a szövegértési képességeket és a matematikai
eszköztudást méri fel. A mérések jelenlegi tematikája 2006-tól működik, a
mérésekben történő részvétel a tanulók számára kötelező (néhány speciá-
lis kivételtől eltekintve). A részvételt és lebonyolítást a köznevelésről szóló
2011. évi CXCV. törvény szabályozza. A mérések eredményeinek nyilvántar-
tása 2010 óta lehetővé teszi az egyes tanulók fejlődésének nyomon követé-
sét is. A mérések eredményeiről az intézmények és fenntartók tájékoztatást
kapnak, illetve az adatokat tovább elemezhetik.

Az intézményi jelentés a legtöbb intézmény honlapján megtekinthető,
a fenntartói jelentés pedig a fenntartók honlapjáról is elérhető. E jelenté-
sekkel kapcsolatban két, jelen kutatás számára releváns problémát fontos
kiemelni: az egyik, hogy a fenntartói jelentések értelmezés nélkül szerepel-
nek a fenntartók honlapján, a nyers eredményeket mutatják be, melyeket
a laikus vagy akár szakmai területen dolgozó, de kutatómódszertanban
nem jártas olvasó nehezen tud értelmezni.⁴⁴ Ez az eredmények felhasználá-
sát jelentős mértékben megnehezíti, emellett a felhasználók szempontjából
is fontos lenne annak megismerése, hogyan interpretálja a kapott ered-
ményeket az intézmények szellemiségét meghatározó szervezet.⁴⁵ A másik
probléma az egyházi intézmények esetében a fenntartói sajátosságokból
adódik: például az intézményfenntartás római katolikus intézmények ese-
tében az intézmények többségénél egyházmegyei szintű, a református in-
tézményeknél sok esetben gyülekezeti szintű, összegző felekezeti jelentést
a kompetenciamérések eredményeire vonatkozóan e kutatásban eddig nem
találtunk. Pedig a felekezetek oktatáspolitikájának alakítása szempontjából
kiemelten fontos lenne a kapott eredmények összegző értelmezése is, hi-
szen ez jelenthetné a viszonyítási pontot a további értékeléshez.

⁴³ A kompetenciamérés rendszeréről, eredményeiről részletes adatok a http://www.oktatas.hu/koznevelas/meresek/kompetenciameres/alt_leiras honlapon találhatóak.

⁴⁴ A fenntartók számára az adatok értelmezését segítő útmutató: http://www.kir.hu/okmfit/files/OKM2012_Utmutato_az_Fenntartoi_jelentes_abrainak_ertelmezesehez.pdf

⁴⁵ Az értelmezés és közvetítés fontossága kapcsán l. Halász, 2007.

A teljesítmény mögött álló háttérváltozók

A tanulói teljesítmény mögött számos olyan háttérváltozó áll, mely az eredményeket befolyásolja: például a tanuló családi háttere, lakhelye, az iskola elhelyezkedése, az intézmény szerkezete, légköre. Ezek közül ez a tanulmány a felekezeti iskolák tanulók szülei iskolai végzettségének és az osztályok összetételének elemi változói bemutatására fókuszál, a kutatás jelenlegi fázisában ezen a szinten keresi a fenntartó felekezetek osztályai és tanulói között kimutatható különbségeket.

A családi háttér jelentőségének hangsúlya az iskolai teljesítmények kapcsán a pedagógia egyik alaptétele. Az iskolarendszer működtetésével kapcsolatosan a demokratikus társadalmak egyik legfontosabb deklarált célja a meritokrácia, az érdemen, teljesítményen alapuló társadalom kialakulásának megalapozása, elősegítése (Róbert, 2002). Az iskolarendszer azonban önmagában számos olyan szelekciós mechanizmust működtet, melyek már az iskoláztatás szintjén az egyenlőtlenségek újratermelődését segítik elő (Bernstein, 1998; Bourdieu, 1978). Az iskola kultúrája, a nyelvhasználat, a rejtett tanterv egyaránt olyan tényezővé válhat, melyek meghatározott társadalmi csoportokból érkező tanulók számára kedvezőbb tanulási miliőt hoz létre, és ez a tanulók tanulási eredményeiben is tükröződik.

Az egyes országok iskolarendszerének szelekciós jellegei különbözőek, a magyar iskolarendszer azonban (részben történelmi tradíciókkal, részben strukturális okokkal magyarázhatóan) az erősen szelektív rendszerek közé tartozik: „A nemzetközi vizsgálatokból is az derül ki, hogy a magyar diákok szövegértési, matematikai és természettudományi mérésekben mutatott képességeit a szülők iskolai végzettsége határozza meg legerőteljesebben. Jóllehet másutt is ez a legfontosabb teljesítményt befolyásoló tényező, Magyarországot az különbözteti meg a többi országtól, hogy diákjaink esetében ez a hatás erősebb a szokásosnál” (Balázs, Kocsis & Vágó, 2011, 360).

Mint arra a „Jelentés a magyar közoktatásról” kötetei, valamint az oktatási szelekció vizsgálatára irányuló kutatások rendszeresen rámutatnak, a szelektív mechanizmusok nem az osztályokon belül, hanem a képzési programok szintjén jelennek meg, ezáltal homogén tanulócsoportok jönnek létre.⁴⁶ A képzési rendszernek ez a sajátossága az intézményes szocializációt tekintve az egész társadalom szempontjából kedvezőtlen, többek között a hozott hátrányok felerősödéséhez vezet, csökkenti a mobilitási esélyeket, a társadalmi kohéziót, a teljes populáció teljesítményének csökkenését vonja

⁴⁶ Jelentés..., 2006, 2010; Kertesi & Kézdi, 2004; Liskó, 2002.

maga után (OECD, 2004). Az intézményi szerkezet maga is hozzájárul a szelekciós mechanizmusok és az ezzel összefüggésben álló tanulói teljesítmények konzerválásához (Horn, 2009).

E részbeszámoló a tanulói teljesítmények mögött álló háttérváltozókra fókuszál, a kutatás jelenlegi szakaszában ennek feltárása és ezek alapján a fenntartói csoportok intézményei tanulóinak és osztályainak bemutatása történik meg, a kompetenciaméréshez kapcsolódó „Tanulói kérdőív” eredményei alapján. A „Tanulói kérdőív” a tanulók teljesítményét befolyásoló családi háttér feltárására szolgál. A kapott eredmények alapján számított családháttér-index a tanulói teljesítmények és iskolai teljesítmény közti kapcsolatot árnyalja, mivel lehetővé teszi a családi háttér elsődleges határait kiszűrő, a tanulók családi háttér által számított hozzáadott értékének kiszámítását. A családháttér-indexet 2006-tól azonos eljárással képezik, meghatározó elemei a következők: az otthon található könyvek száma, a szülők iskolai végzettsége, található-e a család birtokában legalább egy számítógép, van-e a diáknak saját könyve. Az egyes elemek különböző súllyal szerepelnek az indexben.

A „Tanulói kérdőív” adatai kapcsán nem hagyható figyelmen kívül az a probléma, melyre a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók 2010-es kompetenciamérési eredményeinek további elemzése mutatott ki: e tanulócsoporthoz képest több mint kétszeres volt a hiányzók aránya a mérés idején, mint a nem a kategóriába tartozó tanulók körében (Expanzió, 2011). Ez az adatok szükségszerű torzulását vonja maga után, melyet az eredmények értelmezésekor szükséges figyelembe venni.

A teljes kutatásban a háttérváltozókat nem csak a családháttér-index mentén tervezzük elemezni, mivel egyházi iskolák esetében jellegzetes családháttér-tényezők figyelembevétele is szükségesnek látszik (például család nagysága, testvérek száma) (Pusztai, 2005).

Egyházi fenntartású intézmények teljesítményeire vonatkozó vizsgálatok

Az egyházi iskolák tanulóinak kisebb arányú lemorzsolódását és jobb tanulmányi eredményeit először az 1990-es években az Egyesült Államokban végzett kutatások mutatták ki. A vizsgálatok az eredményeket az egyházi és ezen belül a katolikus iskolák nagyobb hatékonyságával magyarázták (Pusztai, 2005, 535).

Az egyházi iskolák teljesítményére vonatkozóan a magyarországi vizsgálatok jelentős része az output jellegű indikátorok mentén elemzi az intézményeket. Már az előző évtizedben végzett elemzések is kimutatták az

intézményhálózat jellemző sajátosságait: a középiskolák, ezen belül is a felsőfokú képzésre felkészítő, 6 és 8 évfolyamos intézmények dominanciáját a fenntartott intézmények között, a tanulók családi háttérében a magasabb szülői iskolai végzettséget, arányában kevesebb veszélyeztetett és hátrányos helyzetű tanulót, aktívabb tanórán kívüli tevékenységben történő részvételt (Imre, 2005), jobb felvételi mutatókat (Neuwirth, 2005). A kutatások összegezve vizsgálják az egyházi fenntartású intézményeket, felekezeti különbségekre nem irányulnak. Ugyanezeket az eredményeket mutatják az azóta végzett összehasonlítások is, melyek szintén egységesen elemzik az egyházi fenntartású intézményeket (Balázs, Kocsis & Vágó, 2011; Halász & Lannert, 2006). Ezt a képet azonban árnyalja a felekezeti középiskolások esetében az iskola társadalmi-gazdasági környezete és a tanulók családi háttere változóinak mélyebb elemzése, mely az egyházi középiskolák hátrányokat kompenzáló sajátosságait mutatta ki (Pusztai, 2005).

A magyarországi felekezeti iskolák eredményei mögött álló háttérváltozók eddigi legátfogóbb elemzését Pusztai Gabriella végezte (Pusztai, 2004). A kutatásban kérdőíves vizsgálattal mérte fel a felekezeti középiskolások vallási-társadalmi háttérét, értékorientációját, iskolaválasztását és tanulmányi eredményességét. Az iskolával szembeni elvárások, az iskolaválasztás indítékai minden felekezeti iskolában nagyon sokszínűek, a különböző tanulók számára különböző funkciókat tölt be az egyházi iskola. A tanulási eredményességet a továbbtanulási szándék és a megvalósult továbbtanulás tényezői mentén elemzi, e két tényező és a tanulók családi háttere összefüggésében eredményesebbnek mutatkoznak a felekezeti középiskolák a nem felekezeti fenntartású intézményekhez képest. A felekezeti középiskolások esetében kimutatja a zárt intragenerációs csoport saját tagjai számára társadalmi tőkeként funkcionáló jellegét. A komplex iskolai közösségi hatások értelmezése, mely a kutatás fontos hozadéka, felhívja a figyelmet arra, hogy a tanulási eredmények értelmezésekor nem tekinthetünk el a tanulócsoporthoz tartozó egyén teljesítményére gyakorolt hatásától.

A 2006-os kompetenciamérés 10. osztályra vonatkozó adatai alapján (Bartha, 2009) az egyházi iskolák a nagyobb tanulólétszámú intézmények közé tartoznak, a magasabb iskolai végzettségű szülők gyermekei tanulnak az intézményben. Az összegzett tanulói kompetenciamérési eredmények alapján az egyházi iskolák a felsőoktatási intézmények által fenntartott iskolákat követve a második helyen állnak, és ezt a helyet alacsonyabb iskolai végzettségű apa esetében is megtartják.

Egyházi fenntartású intézmények a nemzetközi vizsgálatokban a magániskolák (private schools) kategóriában szerepelnek, az idetartozó összegző adatok értelmezhetőek az egyházi fenntartású intézményekre is. Az elemzések többsége az iskolarendszer egészének hatékonysága szempontjából vizsgálja az e csoportba tartozó intézmények működését. A 2009-es PISA-vizsgálat eredményeinek fenntartói csoportok szerinti elemzése (OECD, 2012) a következő problémákra keresi a választ: az egyes országok oktatáspolitikájában a külső, nem állami partnerek bevonása a fenntartásba erősödő tendencia, az oktatáspolitikában általában a fenntartói sokszínűségtől és az intézmények közti verseny növekedésétől reméli a tanulói teljesítmények emelkedését. Felvetődik azonban, hogy az így létrejött intézmények nem a társadalom további tagozódásához járulnak-e hozzá, bizonyos, jobb helyzetben lévő társadalmi csoportok számára magasabb színvonalú oktatást nyújtva, vagy inkább arról beszélhetünk, hogy az adott ország teljes oktatási rendszerének teljesítménye emelkedik a verseny hatása által. Az eredmények elemzése alapján a kutatás a következő nemzetközi tendenciákat írja le: a magániskolák (ideértve az egyházi iskolákat is) tanulói a vizsgálatban jobb eredményeket értek el. Ezek az eredmények részben annak tulajdoníthatóak, hogy a magániskolák tanulói általában magasabb státuszú családokból érkeznek. A magániskolák nagyobb aránya által gerjesztett verseny az intézmények között nem minden esetben vezet a tanulói teljesítmények növekedéséhez, ezt számos egyéb faktor is befolyásolja (például a tanári bérezés, osztálylétszámok, értékelés formái, iskolai autonómia szintje).

A nemzetközi szakirodalomban számos példát találunk a tanulói teljesítmények és a fenntartó felekezetek közti kapcsolatok vizsgálatára. Nagy-Britanniában a Nemzeti Tanulói Adatbázis alapján a tanulási eredményeket a felekezeti kötődésű (faith-school) és nem felekezeti kötődésű iskolák eredményeit összehasonlítva vizsgálták, hatással van-e az intézményi kötődés a tanulási eredményekre (Yeshanew, Schagen & Evans, 2008). A kutatás a 2000–2004 közötti időszakban elemezte a matematikai és anyanyelvi kompetenciák fejlődését, a 7 és 11 éves kor közötti iskolások eredményeinek változását követve. A kapott eredmények a felekezeti kötődésű iskolák tanulói esetében általában, illetve a római katolikus és anglikán iskolák esetében kiemelten jobb teljesítményt mutattak. Német nyelvterületen számos, a német PISA-adatok továbbelemzésére épülő háttérelmzés zajlott az egyházi iskolák, illetve ezen belül főként az evangélikus iskolák jobb tanulói eredményei mögött álló háttérváltozókra vonatkozóan. A jelenség mögött álló hatásokat egyes kutatási eredmények az iskolák tanulási

miliője, az iskolai légkör hatásának tulajdonítják (Standfest, 2004), más vizsgálatok viszont a bemeneti teljesítmény szintjének szűrését követően nem mutattak ki eltéréseket az intézmények teljesítménye között (Ullrich & Stunck, 2009).

Mint azt a bemutatott elemzések is mutatják, a magyar oktatásügyben az egyházi iskolák tanulói a kompetenciaméréseken a fenntartói csoportot egységben kezelve általában jobb eredményeket érnek el, mint a nem egyházi intézmények tanulói. A tanulók kedvezőbb családi háttere ehhez jelentős mértékben hozzájárul. A kompetenciamérések kapcsán azonban hiányoznak azok a háttérelvezések, melyek az egyházi fenntartású intézmények eredményeit tovább elemmezve a csoporton belüli, a teljesítmény és a háttérváltozók szintjén megjelenő eltérésekre irányulnak.

A részkutatás folyamatának leírása

A rendelkezésre álló adatok elemzése 2013 júniusában kezdődött. Első fázisban a kompetenciamérésben szereplő iskolák azonosítója és a KIR-adatbázisban szereplő fenntartók alapján történt meg a fenntartó felekezetbe történő besorolása. Sajnos a két adatbázis időben nem fedt egymást, nem sikerült olyan adatbázist találni, mely lehetővé teszi az adatfelvétel időpontjában a fenntartók pontos besorolását. A két adatbázis összevetésekor minden esetben az egyházi kategóriába sorolt intézményeket elemeztük tovább, mivel azonban a két rendszer nem minden esetben fedte egymást, a bármelyikben egyháziként besorolt intézményeket egyenként megvizsgálva felekezeti hovatartozás alapján besoroltuk. Ezért bekerültek olyan intézmények is, melyek egyik adatbázisban egyesületi, a másikon egyházi fenntartásúként szerepelnek, például azért, mert a fenntartó időközben elveszítette egyházi státuszát. A felekezeti besorolás alapja a KSH népszámlálás során használt felekezeti kategóriarendszere. Az „egyéb” kategóriába kerültek azok az intézmények, melyeket nem sikerült egyik kategóriába sem sorolni, bár egyháziként szerepelnek az adatbázisban.

Az így átalakított adatbázis elemzése SPSS segítségével történt. Az elemzés során keresztábrákban történt az adott felekezet által fenntartott intézményben működő osztályok és a tanuló diákok családi hátterére vonatkozó adatok elemzése (Melléklet 2. táblázat).

Az adatok részletesebb, a kompetenciamérések eredményeit értelmező, valamint a háttérváltozók és a kompetenciamérés kapcsolatait és az egyes

változók mögött álló mélyebb összefüggéseket feltáró elemzés a kutatás jelenlegi szakaszában még nem történt meg, ezért ez a részbeszámoló a fentebb felsorolt változók mentén kapott eredmények leírását tartalmazza, illetve olyan kérdések megfogalmazására törekszik, melyeket a kutatás további szakaszában vizsgálni érdemes.

Minta

A 2012-es kompetenciamérésben részt vevő, elemezhető eredménnyel rendelkező 8. osztályos tanulók (N=92 966 fő) 10,1%-a, 9350 fő tanult egyházi fenntartású iskolában, az osztályok 10%-a egyházi intézményhez tartozott. A vizsgálatban részt vett tanulók és osztályok felekezeti besorolásának megoszlását mutatja az 1. táblázat.

Az egyházi fenntartású intézményben tanulók 84,4%-a katolikus vagy református felekezethez kötődő intézménybe járt. A többi felekezet nagyságrendileg kisebb tanulólétszámmal rendelkezett, ez a tanulókra vonatkozó adatok összehasonlítását megnehezíti. Az adatok ezen felekezetek esetében olyan csekély elemszámot mutatnak, hogy igazolható következtetések nem vonhatóak le belőlük. Ennek ellenére fontosnak tartjuk a kisebb tanulólétszámmal rendelkező felekezetek eredményeinek felekezetenkénti bemutatását, mivel az eredmények összevonása az adatok jelentős torzulásához vezetett volna. A teljes kutatásban azonban célszerű a három viszonylag nagy fenntartói alcsoport, a római katolikus, református és evangélikus iskoláinak eredményeit összehasonlítani.

1. táblázat. A kompetenciamérésben szereplő tanulók és osztályok megoszlása az intézmények fenntartói felekezete alapján

		Tanuló		Osztály		Tanulói létszám megoszlása az egyházi fenntartású intézmények között
		Gyako- riság (fő)	Százalék	Gyako- riság (db)	Százalék	
Felekezeti besorolás (KIR-adatbázis alapján)	nem egyházi	83 395	89,7	4029	87,8	–
	római katolikus	5 424	5,8	245	5,3	56,7
	református	2 655	2,9	123	2,7	27,7
	evangélikus	700	0,8	28	0,6	7,3
	baptista	185	0,2	9	0,2	1,9
	izraelita	31	0,0	3	0,1	0,3
	Hit Gyülekezete	226	0,2	9	0,2	2,4
	ortodox	7	0,0	1	0,0	0,1
	pünkösdistá	25	0,0	2	0,0	0,3
	metodista	137	0,1	12	0,3	1,4
	görög katolikus	130	0,1	5	0,1	1,4
	Dzsaj Bhím	8	0,0	2	0,0	0,1
	egyéb	43	0,0	1	0,0	0,4
Összesen	92 966	100,0	4469	97,4	100,0	
Adathiány				118	2,6	
Mindösszesen		4 587			100,0	

Forrás: Kompetenciamérés 2012, KIR-adatbázis

Fontos hangsúlyozni, hogy a fenntartói rendszerben a 2012-es kompetenciamérés adatfelvétele óta számos változás történt, mely az egyházi intézményeket is érintette: az iskolák állami fenntartásba vonása miatt – alternatív megoldást választva – számos iskola került egyházi fenntartásba, illetve fenntartók elvesztették egyházi besorolásukat⁴⁷. Ezt a változást a további adatfeldolgozás során vesszük figyelembe, jelen beszámoló a táblázatban ismertetett besorolás alapján elemzi az intézmények adatait.

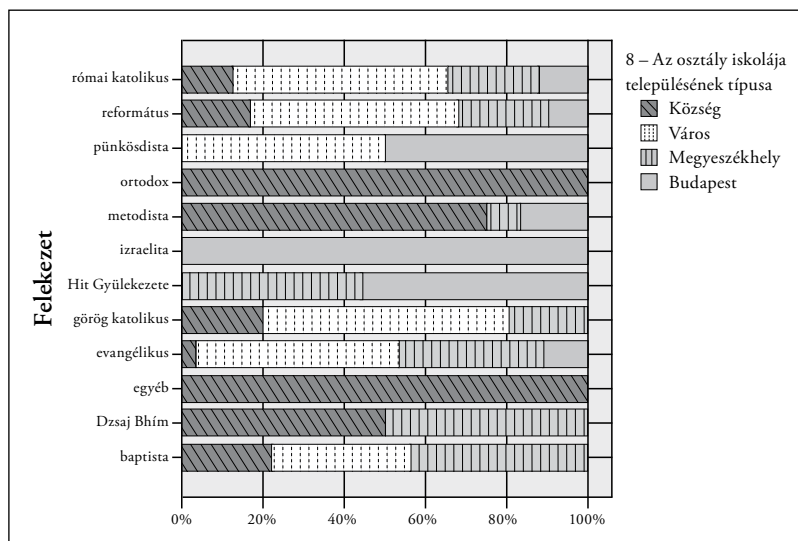
⁴⁷ A Dzsaj Bhím, illetve az egyéb kategóriába sorolt intézmények mindegyike.

Eredmények

Az osztályok jellemzői

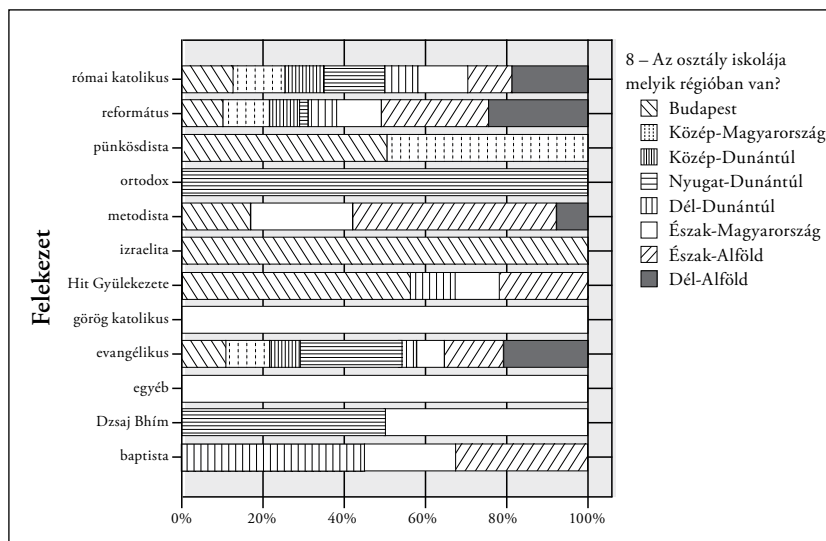
A vizsgálatban szereplő osztályok területi elhelyezkedésének struktúrája felekezetenként jelentősen eltért. Mint az ábrák is mutatják, a katolikus, református és evangélikus fenntartói csoport minden településtípusban és minden régióban rendelkezett intézményekkel. Jelentősebb eltérések a kisebb fenntartók között mutatkoztak, ezeket természetesen nagyrészt az alacsony elemszám okozza, azonban esetleg megjeleníthet fenntartói törekvéseket is, ezért érdemes bemutatni a kapott eredményeket (1. ábra).

1. ábra. Az osztályok közti különbségek településtípus alapján (N=440)

Forrás: Kompetenciamérés 2012, KIR-adatbázis

2. ábra. Az osztályok közti különbségek régió alapján (N=440)

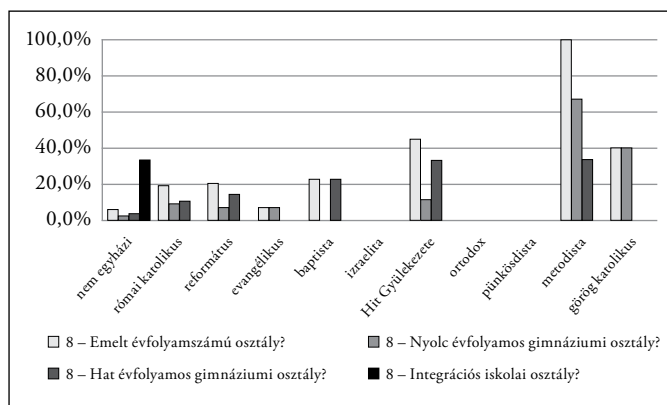

Forrás: Kompetenciamérés 2012, KIR-adatbázis

A kisebb iskolaszámmal rendelkező felekezeteknél mintha megjelent volna a vidékre, kisebb településekre irányulás, elmaradottabb régiók felé fordulás. Ez alól kivételt jelentettek az izraelita és a Hit Gyülekezete felekezetekhez kötődő intézmények. Mivel a kompetenciamérési eredmények általában az egyes régiókban és településtípusokban is eltérőek (a szakirodalmi áttekintésben bemutatott egyenlőtlenségeknek területi vonatkozásai is vannak), ezért itt várhatóan kimutathatóak lesznek majd olyan különbségek, melyek a kompetenciamérés eredményeiben is megmutatkoznak.

A jelzett különbségek az osztályok képzési szinthez tartozásában is megjelentek (3. ábra). A tendenciákat jól mutatja az ábra: az emelt programmal rendelkező középiskola a felekezeti fenntartású osztályokban inkább jellemző volt, mint a nem egyházi intézményekben, azonban nem tekinthetők homogénnek e szempontból a felekezetek által működtetett iskolák, mivel bizonyos felekezeteknél nincsenek sajátos profilú osztályok. Integrációs iskolai osztályokat viszont csak nem egyházi intézmények működtettek.

3. ábra. Az osztályok típusa fenntartónként

Forrás: Kompetenciamérés 2012, KIR-adatbázis

Az osztályok jellemzője, hogy a tanulók jóval nagyobb arányban járnak nem a körzethez tartozó iskolába, mint a nem felekezeti intézményben tanulók (Melléklet 3. táblázat). Ez az arány a Dzsaj Bhím által fenntartott iskola kivételével az összes felekezetenél megjelenik. A teljes vizsgálat az iskola távolsága, a tanulók esetleges utazása vagy kollégiumi tartózkodása és a teljesítmény közt keres majd összefüggést, mivel ez a felekezeti iskolák jellegzetes sajátossága, mely részben az előbb említett szerkezeti sajátosságokból következik.

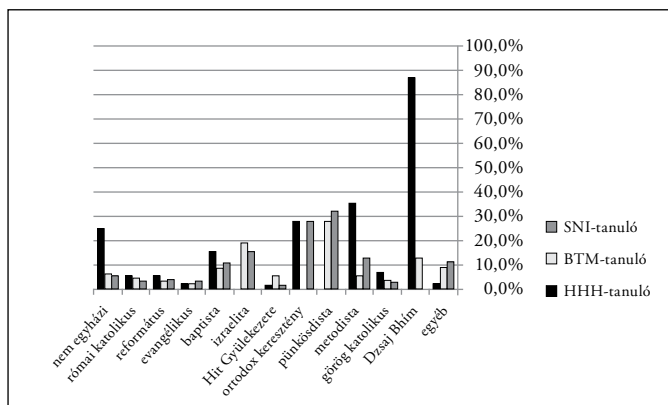
A tanulási eredményeket befolyásoló háttértényezők közül az osztályok kapcsán a különleges bánásmódot igénylő tanulók aránya is fontos háttértényező, erről a kompetenciamérésekhez kapcsolódóan a HHH-,⁴⁸ BTM-⁴⁹ és SNI-tanulókra⁵⁰ vonatkozóan állnak rendelkezésre adatok. Az eredményeket felekezeti bontásban a 4. ábra mutatja, azonban az ábra értelmezésekor figyelembe kell venni az elemszám eltéréseit és a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók kompetenciamérésén történő részvételével kapcsolatosan az előző fejezetben már említett hiányosságokat.

⁴⁸ Halmozottan hátrányos helyzetű tanuló.

⁴⁹ Beilleszkedési, tanulási és magatartási nehézségekkel küzdő tanuló.

⁵⁰ Az SNI-tanulók olyan tanulók, akik a szakértői és rehabilitációs bizottság szakvéleménye alapján testi, érzékszervi, értelmi vagy beszéd fogyatékosak, autisták, illetve a megismerő funkciók vagy a viselkedés fejlődésének (organikus okra visszavezethető vagy vissza nem vezethető) tartós és súlyos rendellenességével küzdenek.

4. ábra. Az SNI-, HHH- és BTM-tanulók aránya

Forrás: Kompetenciamérés 2012, KIR-adatbázis

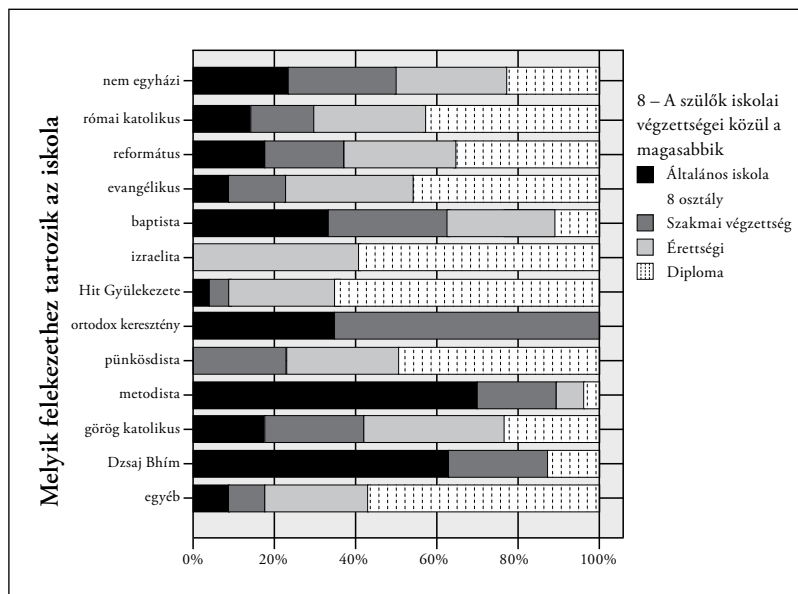
Ezt figyelembe véve is világosan látszik, hogy a felekezetek között eltérések mutatkoztak a tanulói összetételben, mely a római katolikus, református, evangélikus, Hit Gyülekezte kötődésű intézmények tanulói körében a nem egyházi iskolákhoz képest alacsonyabb, míg a többi felekezet esetében magasabb különleges bánásmódot igénylő tanulói arányt mutatott. Emellett két további jelenség érdemel figyelmet: egyrészt a Dzsaj Bhím által fenntartott iskolában a HHH-tanulók kiemelkedően magas aránya, mely az iskolák sajátos profiljából, a hátrányos helyzetű, elsősorban roma/cigány tanulóakra fókuszáló programból következett. A másik tényező a kutatás jelen szakaszában nem megválaszolható, de további elemzés szükséges: módosítja-e ezt az összetételt az egyes felekezeteknél a fenntartói szerkezet átalakulása, újabb intézmények megjelenése?

A tanulók családi háttere

A tanulók családi hátterének vizsgálatához szükséges adatok esetében jelentős adathiány mutatkozott, mely a további elemzést megnehezíti, illetve bizonyos kisebb tanulólétszámmal rendelkező felekezetek esetében nem vezet értelmezhető eredményekhez (Melléklet 4. táblázat). Több tanulónál részben kitöltött Tanulói kérdőívénél is hiányoznak az adatok, ezért az egyes családi háttérre vonatkozó változóknál eltérő számú adat elemezhető. Figyelembe véve továbbá a HHH-tanulók mérésen történő részvételének nagyságrendileg kisebb arányát (l. 2.2.), feltételezhető, hogy a kapott eredmények torzítanak, melyre a tanulói teljesítmény vizsgálatokor és a most kapott eredmények értelmezése során egyaránt tekintettel kell lenni.

Ha összegezve vizsgáljuk az egyházi fenntartású intézmények tanulói-nak családi hátterét, egyértelmű, hogy általában a tanulók iskolai eredményessége szempontjából kedvezőbb pozícióban lévő, magasabb iskolai végzettségű szülők gyerekei tanultak egyházi iskolában. Felekezeti szinten tovább bontva azonban itt is megjelentek eltérések, melyek az osztályok helyzetében már megmutatkoztak: a baptista, ortodox keresztény, metodista és Dzsaj Bhím felekezet által fenntartott intézményekben a családi háttér lényegesen kedvezőtlenebb volt, mint a többi felekezethez kötődő és nem egyházi iskolákban. Ez a különbség az apa és anya iskolai végzettségében egyaránt megjelenik (4. és 5. táblázat). Fontos hangsúlyozni, hogy ezekben az esetekben már kiugróan alacsony volt a „Tanulói kérdőív” kitöltöttségének aránya, ezért csak jelzésként szolgálnak a kapott adatok.

5. ábra. A szülők iskolai végzettségei közül a magasabbik

Forrás: Kompetenciamérés 2012, KIR-adatbázis

A római katolikus, református és evangélikus felekezeti iskolák tanulói-nak családi háttere viszonylag jól vizsgálható, mivel itt a kitöltési arány a részt vevő tanulók között 70% feletti volt, valamint viszonylag magasabb a tanulólétszám. A szülők iskolai végzettsége az evangélikus iskolák tanulói esetében volt a legmagasabb, ezt követik a római katolikus, majd a református iskolák tanulói (5. ábra). Ez a sorrend a CSHI többi összetevője, az

„otthoni könyvek száma”, a „számítógép-ellátottság” esetében is megmaradt, kivétel ez alól a „saját könyv”-változó, melynek meglétét a református intézmények tanulói magasabb arányban jelezték, mint a római katolikus intézményeké (Melléklet 7., 8., 9. táblázat). A kisebb tanulólétszámmal rendelkező felekezeti iskolák esetében viszont az alacsony elemszám miatt nem értékelhetők az eredmények.

A különbségek az egyéb, családháttér-index számításában nem szereplő változók, mint például a könyv olvasás saját szórakozásra vagy a különórákra járás szintjén is megjelentek. A nagy tanulólétszámmal rendelkező felekezetek esetében a sorrend a családi háttérrel megegyező.

Összegzés

Az egyházi iskolák tanulási eredményeire vonatkozó vizsgálatok, kutatások meglehetősen kis számban állnak rendelkezésre, bár a téma iránti érdeklődés fokozatosan növekszik. Az érdeklődés fokozódása háttérben a magániskolák, és ezen belül az egyházi iskolák tanulói nemzetközi és országos méréseken mutatott jó tanulási eredménymutatói állnak. A rendelkezésre álló vizsgálatok az eredmények mögött álló háttérváltozók feltárására törekcszenek. Egy részük az eredményt a tanulók kedvezőbb családi háttérrel magyarázza.

Az a kutatás, melynek előzetes részbeszámolójaként született e tanulmány, arra törekszik, hogy a magyarországi kompetenciamérés eredményeinek intézménytípusonkénti elemzésével vizsgálja a háttérváltozók és eredmények közti kapcsolatokat. E tanulmány a vizsgálható háttérváltozók közül az osztályok néhány jellemzőjét és a tanulók családi háttérét mutatta be, felekezetenkénti bontásban.

A 2012-es magyarországi kompetenciamérés 8. osztályos eredményeinek felekezeti fenntartók alapján csoportosított vizsgálata azt mutatja, hogy egységnek tekintve az egyházi intézményeket, valóban kedvezőbb családi háttérrel rendelkező tanulók járnak az intézményekbe, mely részben az intézmények szerkezeti sajátosságaiból, a felsőfokú tanulmányokra felkészítő profilból adódik. A felekezetenkénti elemzések azonban azt mutatják, hogy ezek a sajátosságok inkább a nagy iskolafenntartó felekezetekre jellemzőek. Esetükben a családháttér-index számításához használt változók többségénél elmondható, hogy az evangélikus iskolák tanulói rendelkeznek a legkedvezőbb családi háttérrel, őket követik a római katolikus, majd a református iskolák tanulói.

Az értelmezés során azonban figyelembe kell venni a kitöltött Tanulói kérdőívek eltérő arányát, mely az eredmények torzulásához vezethet. Ezt a további kutatás során árnyalhatják a 10. évfolyamos eredmények, valamint az előző évek kompetenciamérési eredményeivel történő összevetés.

A kisebb tanulólétszámmal rendelkező fenntartói alcsoportok esetében a vizsgálat olyan alacsony elemszámot eredményezett, mely az alcsoportok eredményeinek elemzését nem teszi lehetővé. A kisebb tanulólétszámmal rendelkező fenntartó felekezetek között azonban szerkezetüket, elhelyezkedésüket, tanulói összetételüket, a tanulók családi hátterét tekintve jelentős eltérések mutathatóak ki, mely további vizsgálat során az azonos csoportban történő összevonást lehetetlenné teszi.

A jelenlegi eredmények alapján kimutatható felekezetek közti eltérés az egyházi iskolák között. További vizsgálatra érdemes az a probléma, hogy ezek a különbségek hogyan hatnak a tanulói teljesítményekre, illetve azonos intézményi sajátosságok és háttértényezők esetén kimutatható-e különbség a különböző felekezeti és nem felekezeti fenntartású intézmények tanulóinak teljesítménye között.

További vizsgálatot igényel, hogy a 2010-es törvényi változások, melyek megkönnyítik az önkormányzati intézmények egyházi fenntartásba adását, milyen változásokat indítottak el az egyes felekezetek iskolai tanulói összetételében és ezek hogyan hatnak a tanulói teljesítményekre.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Balács, É., Kocsis, M. & Vágó, I. (szerk.) (2011). *Jelentés a magyar közoktatásról*. Budapest, OFI.
- ♦ Barta, Sz. (2009). A 2006-os Országos kompetenciamérés tizedik évfolyamos adatainak elemzése. *Educatio*, 18(2), 250–256.
- ♦ Bernstein, B. (2002). Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In Andor, M. & Havas, F. (szerk.): *Iskola és társadalom*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 145–171.
- ♦ Bourdieu, P. (1978). *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat.
- ♦ Chomsky, N. (2003). *Nyelv és elme*. Budapest, Osiris.
- ♦ Csíkos, Cs. & B. Németh, M. (1998). A tesztekkel mérhető tudás. In Csapó, B. (szerk.): *Az iskolai tudás*. Budapest, Osiris. 83–115.

- ♦ Expanzió (2013). *A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók kompetenciamérések során elért eredményeinek elemzése*. http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktat/meresek/orszmer2013/kompetenciameres_hhh_tanulok_eredmenyeinek_elemzese.pdf
- ♦ Haertel, E. & Herman, J. (2005). *A Historical Perspective on Validity Arguments for Accountability Testing*. Los Angeles, University of California.
- ♦ Halász, G. & Lannert, J. (szerk.) (2003). *Jelentés a magyar közoktatásról*. Budapest, OKI.
- ♦ Halász, G. & Lannert, J. (szerk.) (2006). *Jelentés a magyar közoktatásról*. Budapest, OKI.
- ♦ Halász, G. (2007). *Tényekre alapozott oktatáspolitikai*. halaszg.ofi.hu/download/Evidence_based_study.pdf
- ♦ Horn, D. (2009). *A kisgimnáziumok szerepe a szelekcióban*. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-927/publikaciok/tpubl_a_927.pdf
- ♦ Imre, A. (2005). A felekezeti középiskolák jellemzői a statisztikai adatok tükrében. *Educatio*, 14(3), 475–491.
- ♦ Kertesi, G. & Kézdi, G. (2004). Általános iskolai szegregáció – okok és következmények. *Munka-gazdaságtani Füzetek*. 7.
- ♦ Liskó, I. (2002). A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minősége. *Új Pedagógiai Szemle*, 52(2), 56–69.
- ♦ Nagy, J. (1972). *A témazáró tudásszintmérés gyakorlati kérdései*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- ♦ Nagy, J. (1979). *Köznevelés és rendszerszemlélet*. Veszprém, Országos Oktatástechnikai Központ.
- ♦ Neuwirth, G. (2005). A felekezeti iskolák eredményességi és „hozzáadott érték” mutatói. *Educatio*, 14(3), 502–528.
- ♦ Nusche, D. (2008). *Assessment of Learning Outcomes in Higher Education: A Comparative Review of Selected Practices*. OECD Education Working Paper 15.
- ♦ OECD (2004). *Learning for Tomorrow's World. First Results from PISA 2003*. OECD.
- ♦ OECD (2012). *Public and Private Schools: How Management and Funding Relate to their Socio-economic Profile*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264175006-en>
- ♦ Pusztai, G. (2004). *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest, Gondolat.

- ♦ Pusztai, G. (2005). Társadalmi háttér és iskolai pályafutás. *Educatio*, 14(3), 534–553.
- ♦ Róbert, P. (2002). *Miért (nem) meritokratikusak a modern társadalmak?* Századvég. 23. <http://www.szazadveg.hu/files/kiadoarchivum/23robert.pdf>
- ♦ Standfest, C., Köller, O., Scheunpflug, A. & Weiß, M. (2004). Profil und Erträge von evangelischen und katholischen Schulen. Befunde aus Sekundäranalysen der PISA-Daten. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 4(3), 359–379.
- ♦ Ullrich, H. & Strunck, S. (2009). Zwischen Kontinuität und Innovation. Aktuelle Entwicklungen im deutschen Privatschulbereich. *Zeitschrift für Pädagogik*, 55(2), 228–243.
- ♦ Vass, V. (2009). *A kompetencia fogalmának értelmezése*. <http://www.ofi.hu/tudastar/hazai-fejlesztési/kompetencia-fogalmanak>
- ♦ Yeshanew, T., Schagen, I. & Evans, S. (2008). *Faith Schools and Pupils Progress through primary education*. <http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/168092.htm>

Melléklet

A vizsgált változók

Az iskola típusa

Település nagysága

A fenntartó típusa átkódolva

Melyik felekezethez tartozik az iskola?

A tanuló standard családháttér-indexe

A tanuló halmozottan hátrányos helyzetű-e

SNI-tanuló 2012-ben, nyolcadikban

BTM-tanuló 2012-ben, nyolcadikban

HHH-tanuló 2012-ben, nyolcadikban

Körzeti (lakóhelyhez legközelebbi) iskolába jár

Mi az a legmagasabb iskolai végzettség, amelyet szeretne elérni

Milyen családban él

Anya legmagasabb iskolai végzettsége

Apa legmagasabb iskolai végzettsége

A szülők iskolai végzettségei közül a magasabbik

Hány darab van a családban a következőkből: Számítógép

Otthoni könyvek száma

Saját könyve van-e

Más családokkal összehasonlítva mennyire él jól a te családot?

Milyen gyakran történik a családban:

A szülők (nagyszülők, idősebb testvérek) segítenek a tanulásban, a házi feladatok elkészítésében.

A család megbeszéli az iskolában történeteket.

A család beszélget arról, amit éppen olvasok.

A családdal együtt végzünk házimunkát.

A családdal együtt dolgozunk a kertben, szántóföldön, szőlőben, műhelyben.

Különórára jár-e

Olvas-e könyvet

Emelt évfolyamszámú gimnáziumba jár

Nyolc évfolyamos gimnáziumba jár

Hat évfolyamos gimnáziumba jár

Integrációt folytató iskolába jár

1. táblázat. Nem a körzeti iskolába járók aránya

Felekezet	Azok aránya az osztályban (%), akik nem a legközelebbi (körzeti) iskolába járnak Átlag
nem egyházi	30,0
római katolikus	57,1
református	54,0
evangélikus	45,3
baptista	66,7
izraelita	72,1
Hit Gyülekezete	69,8
pümkösdista	71,1
metodista	71,7
görög katolikus	65,4
Dzsaj Bhím	29,0
egyéb	85,7

2. táblázat. Van-e családi háttérre vonatkozó adat?

			Családi van adat	nincs adat	Összesen
Melyik felekezethez tartozik az iskola?	nem egyházi	Fő	60 035	23 360	83 395
		felekezet százalékában	72,0%	28,0%	100,0%
	római katolikus	Fő	3919	1505	5424
		felekezet százalékában	72,3%	27,7%	100,0%
	református	Fő	1969	686	2655
		felekezet százalékában	74,2%	25,8%	100,0%
	evangélikus	Fő	521	179	700
		felekezet százalékában	74,4%	25,6%	100,0%
	baptista	Fő	121	64	185
		felekezet százalékában	65,4%	34,6%	100,0%
	izraelita	Fő	5	26	31
		felekezet százalékában	16,1%	83,9%	100,0%
	Hit Gyülekezete	Fő	109	117	226
		felekezet százalékában	48,2%	51,8%	100,0%
	ortodox keresztény	Fő	5	2	7
		felekezet százalékában	71,4%	28,6%	100,0%
	pünkösdista	Fő	12	13	25
		felekezet százalékában	48,0%	52,0%	100,0%
	metodista	Fő	79	58	137
		felekezet százalékában	57,7%	42,3%	100,0%
	görög katolikus	Fő	95	35	130
		felekezet százalékában	73,1%	26,9%	100,0%
	Dzsaj Bhím	Fő	1	7	8
		felekezet százalékában	12,5%	87,5%	100,0%
	egyéb	Fő	27	16	43
		felekezet százalékában	62,8%	37,2%	100,0%
Összesen		Fő	66 898	26 068	92 966
		felekezet százalékában	72,0%	28,0%	100,0%
		% of Összesen	72,0%	28,0%	100,0%

3. táblázat. Anya legmagasabb iskolai végzettsége

Melyik felekezethez tartozik az iskola?		8 – „Mi édesanyád legmagasabb iskolai végzettsége? Ha nevelőanyáddal élsz együtt, akkor az ő iskolai végzettségét add meg!” – Kérdésre adott válaszok							
		nem fejezte be az általános iskolát	általános iskola	szakiskola	szakmunkás-képző	érettségi	főiskola (felsőfokú alapképzés)	egyetem (felsőfokú mesterképzés)	Összesen
nem egyházi	Fő felekezet százalékában	1403 2,2%	11 312 17,4%	3797 5,8%	14 555 22,4%	19 771 30,4%	9999 15,4%	4201 6,5%	65 038 100,0%
római katolikus	Fő felekezet százalékában	38 0,9%	360 8,6%	155 3,7%	710 16,9%	1305 31,2%	1013 24,2%	608 14,5%	4189 100,0%
református	Fő felekezet százalékában	9 0,4%	213 10,1%	106 5,0%	441 21,0%	682 32,4%	454 21,6%	199 9,5%	2104 100,0%
evangélikus	Fő felekezet százalékában	1 0,2%	37 6,6%	22 3,9%	86 15,2%	185 32,8%	146 25,9%	87 15,4%	564 100,0%
baptista	Fő felekezet százalékában	2 1,6%	37 28,9%	9 7,0%	26 20,3%	41 32,0%	10 7,8%	3 2,3%	128 100,0%
izraelita	Fő felekezet százalékában	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	4 57,1%	2 28,6%	1 14,3%	7 100,0%
Hit Gyülekezete	Fő felekezet százalékában	0 0,0%	2 1,7%	6 5,0%	6 5,0%	43 35,5%	47 38,8%	17 14,0%	121 100,0%
ortodox keresztény	Fő felekezet százalékában	1 16,7%	1 16,7%	0 ,0%	4 66,7%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	6 100,0%
pünkösdistá	Fő felekezet százalékában	0 0,0%	0 0,0%	2 15,4%	2 15,4%	3 23,1%	5 38,5%	1 7,7%	13 100,0%
metodista	Fő felekezet százalékában	14 15,4%	44 48,4%	4 4,4%	16 17,6%	10 11,0%	3 3,3%	0 ,0%	91 100,0%
görög katolikus	Fő felekezet százalékában	2 1,9%	11 10,5%	4 3,8%	31 29,5%	34 32,4%	20 19,0%	3 2,9%	105 100,0%
Dzsaj Bhím	Fő felekezet százalékában	0 0,0%	2 40,0%	2 40,0%	0 0,0%	1 20,0%	0 0,0%	0 0,0%	5 100,0%
egyéb	Fő felekezet százalékában	0 0,0%	2 6,7%	0 ,0%	4 13,3%	13 43,3%	7 23,3%	4 13,3%	30 100,0%
Összesen	Fő felekezet százalékában	1470 2,0%	12 021 16,6%	4107 5,7%	15 881 21,9%	22 092 30,5%	11 706 16,2%	5124 7,1%	72 401 100,0%

4. táblázat. Apa legmagasabb iskolai végzettsége

Melyik felekezethez tartozik az iskola?		8 – „Mi édesapád legmagasabb iskolai végzettsége? Ha nevelőapáddal élsz együtt, akkor az ő iskolai végzettségét add meg!” – Kérdésre adott válaszok							
		nem fejezte be az általános iskolát	általános iskola	szakiskola	szakmunkás-képző	érettségi	főiskola (felsőfokú alapképzés)	egyetem (felsőfokú mestertképzés)	Összesen
nem egyházi	Fő felekezeti százalékában	982 1,6%	9108 14,4%	3239 5,1%	24 625 39,0%	14 324 22,7%	5798 9,2%	5067 8,0%	63 143 100,0%
római katolikus	Fő felekezeti százalékában	31 0,8%	297 7,2%	123 3,0%	1239 30,2%	1052 25,6%	580 14,1%	785 19,1%	4107 100,0%
református	Fő felekezeti százalékában	10 0,5%	200 9,8%	83 4,0%	754 36,8%	500 24,4%	255 12,4%	248 12,1%	2050 100,0%
evangélikus	Fő felekezeti százalékában	1 0,2%	28 5,1%	23 4,2%	157 28,8%	140 25,6%	89 16,3%	108 19,8%	546 100,0%
baptista	Fő felekezeti százalékában	1 0,8%	29 23,2%	10 8,0%	49 39,2%	29 23,2%	6 4,8%	1 ,8%	125 100,0%
izraelita	Fő felekezeti százalékában	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	3 60,0%	0 0,0%	2 40,0%	5 100,0%
Hit Gyűlekezete	Fő felekezeti százalékában	0 0,0%	2 1,7%	3 2,5%	22 18,6%	43 36,4%	24 20,3%	24 20,3%	118 100,0%
ortodox keresztény	Fő felekezeti százalékában	0 0,0%	0 0,0%	1 20,0%	4 80,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	5 100,0%
pünkösdistá	Fő felekezeti százalékában	0 0,0%	0 0,0%	1 8,3%	5 41,7%	3 25,0%	1 8,3%	2 16,7%	12 100,0%
metodista	Fő felekezeti százalékában	6 6,4%	43 45,7%	10 10,6%	23 24,5%	8 8,5%	4 4,3%	0 0,0%	94 100,0%
görög katolikus	Fő felekezeti százalékában	1 1,1%	7 7,4%	2 2,1%	45 47,4%	31 32,6%	6 6,3%	3 3,2%	95 100,0%
Dzsaj Bhím	Fő felekezeti százalékában	0 0,0%	3 75,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 25,0%	4 100,0%
egyéb	Fő felekezeti százalékában	0 0,0%	1 3,4%	3 10,3%	4 13,8%	8 27,6%	7 24,1%	6 20,7%	29 100,0%
Összesen	Fő felekezeti százalékában	1032 1,5%	9718 13,8%	3498 5,0%	26 927 38,3%	16 141 22,9%	6770 9,6%	6247 8,9%	70 333 100,0%

5. táblázat. Otthoni könyvek száma

Melyik felekezethez tartozik az iskola?		8 – „Hány könyvetek van otthon, szüleidnek és neked összesen? A tankönyveidet, az újságokat és a folyóiratokat ne számold bele!” – Kérdésre adott válaszok							
		kevesebb, mint egy polcnyi (kb. 0–50 könyv)	egy polcnyi (kb. 50 könyv)	2–3 könyvespolcnyi (max. 150 könyv)	4–6 könyvespolcnyi (max. 300 könyv)	2 könyveszekrényre való (300–600 könyv)	3 vagy több könyveszekrényre való (600–1000 könyv)	1000-nél több könyv	Összesen
nem egyházi	Fő felekezeti százalékaiban	10 879 16,6%	9877 15,1%	14 938 22,8%	10 483 16,0%	8301 12,7%	6094 9,3%	4991 7,6%	65 563 100,0%
római katolikus	Fő felekezeti százalékaiban	376 8,9%	402 9,5%	770 18,2%	703 16,6%	634 15,0%	658 15,5%	696 16,4%	4239 100,0%
református	Fő felekezeti százalékaiban	211 9,9%	288 13,5%	445 20,9%	363 17,0%	340 15,9%	242 11,4%	243 11,4%	2132 100,0%
evangélikus	Fő felekezeti százalékaiban	32 5,6%	45 7,9%	111 19,4%	90 15,7%	103 18,0%	97 17,0%	94 16,4%	572 100,0%
baptista	Fő felekezeti százalékaiban	39 30,2%	32 24,8%	30 23,3%	7 5,4%	12 9,3%	5 3,9%	4 3,1%	129 100,0%
izraelita	Fő felekezeti százalékaiban	0 0,0%	0 0,0%	2 33,3%	1 16,7%	2 33,3%	1 16,7%	0 0,0%	6 100,0%
Hit Gyülekezete	Fő felekezeti százalékaiban	1 0,8%	9 7,4%	17 14,0%	31 25,6%	29 24,0%	21 17,4%	13 10,7%	121 100,0%
ortodox keresztény	Fő felekezeti százalékaiban	1 16,7%	0 0,0%	2 33,3%	2 33,3%	0 0,0%	0 0,0%	1 16,7%	6 100,0%
pünkösdistá	Fő felekezeti százalékaiban	1 7,1%	4 28,6%	2 14,3%	2 14,3%	1 7,1%	1 7,1%	3 21,4%	14 100,0%
metodista	Fő felekezeti százalékaiban	53 56,4%	20 21,3%	13 13,8%	3 3,2%	4 4,3%	1 1,1%	0 0,0%	94 100,0%
görög katolikus	Fő felekezeti százalékaiban	13 12,6%	14 13,6%	24 23,3%	27 26,2%	9 8,7%	7 6,8%	9 8,7%	103 100,0%
Dzsaj Bhím	Fő felekezeti százalékaiban	3 100,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	3 100,0%
egyéb	Fő felekezeti százalékaiban	1 3,2%	2 6,5%	5 16,1%	7 22,6%	3 9,7%	7 22,6%	6 19,4%	31 100,0%
Összesen	Fő felekezeti százalékaiban	11 610 15,9%	10 693 14,6%	16 359 22,4%	11 719 16,1%	9438 12,9%	7134 9,8%	6060 8,3%	73 013 100,0%

6. táblázat. Otthoni számítógép száma

Melyik felekezethez tartozik az iskola?		8 – „Hány darab van a családotokban a következőkből?” Számítógép – Kérdésre adott válaszok				
		egy sincs	egy	kettő	három vagy több	Összesen
nem egyházi	Fő felekezeti százalékában	4481	30 447	18 441	11 615	64 984
		6,9%	46,9%	28,4%	17,9%	100,0%
római katolikus	Fő felekezeti százalékában	188	1645	1340	1033	4206
		4,5%	39,1%	31,9%	24,6%	100,0%
református	Fő felekezeti százalékában	99	974	587	456	2116
		4,7%	46,0%	27,7%	21,6%	100,0%
evangélikus	Fő felekezeti százalékában	10	216	176	162	564
		1,8%	38,3%	31,2%	28,7%	100,0%
baptista	Fő felekezeti százalékában	13	68	34	16	131
		9,9%	51,9%	26,0%	12,2%	100,0%
izraelita	Fő felekezeti százalékában	0	4	1	1	6
		0,0%	66,7%	16,7%	16,7%	100,0%
Hit Gyűlekezete	Fő felekezeti százalékában	1	45	41	34	121
		0,8%	37,2%	33,9%	28,1%	100,0%
ortodox keresztény	Fő felekezeti százalékában	1	3	1	1	6
		16,7%	50,0%	16,7%	16,7%	100,0%
pünkösdistá	Fő felekezeti százalékában	0	4	5	5	14
		0,0%	28,6%	35,7%	35,7%	100,0%
metodista	Fő felekezeti százalékában	28	56	10	1	95
		29,5%	58,9%	10,5%	1,1%	100,0%
görög katolikus	Fő felekezeti százalékában	4	55	28	17	104
		3,8%	52,9%	26,9%	16,3%	100,0%
Dzsaj Bhím	Fő felekezeti százalékában	1	2	1	0	4
		25,0%	50,0%	25,0%	0,0%	100,0%
egyéb	Fő felekezeti százalékában	1	9	7	12	29
		3,4%	31,0%	24,1%	41,4%	100,0%
Összesen	Fő felekezeti százalékában	4827	33 528	20 672	13 353	72 380
		6,7%	46,3%	28,6%	18,4%	100,0%

7. táblázat. Saját könyve van

Melyik felekezethez tartozik az iskola?		8 – „Van(nak)-e neked... saját könyveid (nem tankönyvek)?” – Kérdésre adott válaszok		
		van	nincs	Összesen
nem egyházi	Fő	61 207	4863	66 070
	felekezet százalékában	92,6%	7,4%	100,0%
római kato- likus	Fő	4111	160	4271
	felekezet százalékában	96,3%	3,7%	100,0%
református	Fő	2080	64	2144
	felekezet százalékában	97,0%	3,0%	100,0%
evangélikus	Fő	562	15	577
	felekezet százalékában	97,4%	2,6%	100,0%
baptista	Fő	114	18	132
	felekezet százalékában	86,4%	13,6%	100,0%
izraelita	Fő	6	0	6
	felekezet százalékában	100,0%	0,0%	100,0%
Hit Gyülekezete	Fő	123	0	123
	felekezet százalékában	100,0%	0,0%	100,0%
ortodox keresztény	Fő	5	1	6
	felekezet százalékában	83,3%	16,7%	100,0%
pünkösdista	Fő	14	0	14
	felekezet százalékában	100,0%	0,0%	100,0%
metodista	Fő	70	25	95
	felekezet százalékában	73,7%	26,3%	100,0%
görög katolikus	Fő	97	8	105
	felekezet százalékában	92,4%	7,6%	100,0%
Dzsaj Bhím	Fő	3	0	3
	felekezet százalékában	100,0%	0,0%	100,0%
egyéb	Fő	29	2	31
	felekezet százalékában	93,5%	6,5%	100,0%
Összesen	Fő	68 421	5156	73 577
	felekezet százalékában	93,0%	7,0%	100,0%

Morvai Laura

PEDAGÓGUSOK A FENNTARTÓVÁLTÁS UTÁN – EGYHÁZI ISKOLÁVÁ VÁLÁSSAL KAPCSOLATOS PEDAGÓGUS-TOVÁBB- KÉPZÉSEK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

Tanulmányunkban arra a kérdésre keresünk választ, hogy hogyan alakult a 2010-es törvénymódosítást követően egyházi működtetésre átadott iskolák pedagógusainak továbbképzése az egyik legjelentősebb fenntartóváltozást felmutató térségében. A téma azért érdemel figyelmet, mert a továbbképzések nem korlátozódtak a törvényileg előírt kötelező pedagógus-továbbképzésekre, hanem az iskolaátvételt elősegítő, speciális professzionális és nevelési értékek adaptálását megkönnyítő képzések is zajlottak, melyek tanulmányozása révén pontosabb képet kaphatunk arról, mennyiben térnek el a pedagógus-szerepkörre vonatkozó elvárások a felekezeti oktatási szektorban az önkormányzati szektorbelihez képest. A kutatás során vizsgáltuk az iskolák átvételének okait, körülményeit, a pedagógusok megváltozott helyzetét és az ehhez kapcsolódó továbbképzéseket. A kutatás során iskola-fenntartók képviselőivel és iskolaigazgatókkal készítettünk interjúkat, valamint a Tiszáninneri Református Egyházkerület, a Miskolci Apostoli Exarchátus és az Egri Főegyházmegye által a 2010-es törvénymódosítás után átvett iskolák pedagógusai között online kérdőíves felmérést végeztünk. A kutatás elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén megye területére irányult, de a fenntartók érdekeltségi területe miatt Heves megyére is átnyúlt.⁵¹

⁵¹ A tanulmány az *Institutional Effects on student achievement in Higher Education* című kutatás, az RH/885/2013 számú pályázati projekt keretében a Debreceni Egyetem támogatásával született meg.

Felekezeti oktatás Magyarországon a rendszerváltás után

Az oktatás fenntartói szerkezete a kilencvenes évek elejétől kezdve jelentős változáson ment keresztül. 1990 után az egyházaknak lehetőségük nyílt arra, hogy a korábbi egyházi iskolákat újraindítsák, vagy új iskolákat alapítsanak. Ezt a lehetőséget egy jogszabály megszületése nyújtotta, melynek kiadása után aránylag hamar kialakult az egyházi intézményhálózat, az intézmények száma és tanulói létszáma erőteljesen emelkedni kezdett, sőt viszonylag rövid időn belül, 1992 és 1995 között megduplázódott (Imre, 2005; Pusztai, 2004). A kilencvenes években a középfokú oktatásban végbenő átrendeződés, valamint a középiskolai expanzió kedvezően hatott az egyházi iskolákra, hiszen többségében érettségít nyújtó programtípusokat kínáltak, melyek ebben az időszakban váltak még preferáltabbá a középiskolába készülők számára. Szintén támogató körülménynek számíthat a szerkezetváltó programok elterjedése és az ezekhez kötődő jelentős társadalmi igény (Imre & Györgyi 2006). A felekezeti intézmények közös jellemzője a kutatások szerint, hogy „az oktatás mellett nagy hangsúlyt helyeznek a nevelésre is, ezért nagy gondot fordítanak az oktatáson kívüli tevékenységekre, például közösségépítésre, a szabadidős tevékenységekre” (Imre, 2005, 475). A felekezeti szektor kezdeti intenzív növekedését követően az ezredforduló után a közoktatási kohorszokban mutatkozó demográfiai apály kissé visszafogta újabb egyházi intézmények létrejöttét, de több inspiráló tényező is megjelent, főleg a stabilnak tűnő társadalmi igények, valamint a kedvező finanszírozás, továbbá a közoktatási megállapodás lehetősége. A 2000-es évek első felében, bár az alapfokú képzést nyújtó intézmények száma országos viszonylatban négy százalékkal esett vissza, addig a felekezeti fenntartású általános iskolák tanulólétszáma 11, intézményeik száma pedig 14,6 százalékkal növekedett, középfokon 9 százalékkal növekedett a gimnáziumok és 9,8 százalékkal a tanulók száma (Imre, 2005). A felekezeti oktatási intézmények közoktatásban való részvétele 2004-ben átlagosan körülbelül négy százalékot jelentett, azonban a különböző oktatási szintek között komoly eltérések mutatkoztak (Imre & Györgyi, 2006).

1. táblázat. Egyházi fenntartó által működtetett feladatellátási helyek, pedagógusok és tanulók száma nappali képzésben

Időszak	Feladatellátási helyek száma (db)	Pedagógusok száma (fő)	Tanulók, gyermekek száma a nappali képzésben (fő)
2005. év	443	8 926	91 468
2006. év	461	9 000	93 043
2007. év	495	9 192	96 968
2008. év	543	9 608	101 430
2009. év	569	10 048	105 624
2010. év	598	10 256	108 300
2011. év	729	12 144	130 083

Forrás: KSH (2013) Tájékoztatósi adatbázis. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/index.jsp>

A 2010-es törvénymódosítás kezdeti hatásainak vizsgálata miatt elemeztük a felekezeti szektorra vonatkozó KSH-adatokat. Kiindulópontnak tekintettük a 2005-ös évet, melyhez képest 2011-re 65 százalékponttal emelkedett a feladatellátási helyek száma. A pedagógusok létszáma ezen időszak alatt több mint 3000-rel gyarapodott, amely 36 százalékpontos növekedést jelent. A tanulók száma pedig 42 százalékponttal, hiszen 2011-ben már 130 083 gyerek tanult egyházi oktatási intézményben (KSH, 2013).

Feltételezhetően a 2010-es törvénymódosítás okozta a legnagyobb emelkedést e mutatók növekedésében, hiszen a feladatellátási helyek számának változásánál közel 17% pont volt ez a növekedés a 2010-es és a 2011-es adatok között, amely jóval meghaladta az egymást követő évek átlagos 5–10%-os növekedését. Ha csupán ennek a két évnek az adatait vizsgáljuk, akkor a pedagógusok száma az átlagos évenként 2–5%-os emelkedéshez képest 18%-kal növekedett. Míg a tanulók számának átlagos éves növekedési tendenciája 2–5%-os volt, addig 2011-re az előző évhez képest a tanulólétszám 20%-kal emelkedett (KSH, 2013).

A 2012/2013-as tanévben összesen 521 egyházi fenntartású oktatási intézmény volt, mely az összes iskola és óvoda (5912) 8,8%-át jelentette. Ha az egyházi iskolák területi megoszlását vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a legtöbb egyházi intézmény (71) Budapesten volt. A fővárosi közoktatási intézmények 7%-át tették ki az egyházi iskolák és óvodák. A legtöbb egyházi fenntartású iskola és óvoda ekkor a sűrű intézményhálózattal rendelkező Pest (59) és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (51 db) volt, viszont a legmagasabb a felekezeti intézmények aránya Jász-Nagykun-Szolnok me-

gyében, ahol a közoktatási intézmények 18%-a volt egyházi fenntartásban, Csongrád és Békés megyében az iskolák és óvodák 16-16%-a volt egyházi. Az ország nyugati területén, Zala, Fejér és Somogy megyékben működött a legkevesebb egyházi közoktatási intézmény, arányuk 5,5% alatti volt (Oktatási Hivatal, 2013).

A felekezeti oktatás eltérései az államtól

Az Aufbruch 2007, valamint az OKI és az OFI iskolafelhasználói adatainak elemzése alapján egyértelmű, hogy a vallásos emberek és a felekezeti iskolák pedagógiai nézetrendszere jellegzetes, egymásra felelő mintázatot mutat (Pusztai, 2011). A pedagógiai ideológiák fontos szerepet kapnak a közösségi azonosságtudat megfogalmazásában, valamint a közösség határait is képesek megrajzolni az integratív funkciójuk által (Pusztai, 2011). A felekezeti iskolák meghatározó szerepértelmezésének megismeréséhez különböző forrásokra támaszkodhatunk, felhasználhatók a fenntartó felekezetek dokumentumai, valamint az egyes iskolák pedagógiai programjai. Azonban az értékek és normák interiorizációja nélkül ezek csupán manifestumok maradnak, ideológiává válásukhoz egy interpretatív közösségre van szükség (Pusztai, 2011).

A hazai református iskolák identitását vizsgálva Kopp (2005) az egyházi iskola identitásának többféle értelmezésére mutat rá. A tágabb értelemben vett identitásfelfogás túlmutat a kizárólagosan a vallásgyakorlatra összpontosító szűk értelmezésen. A kutatásának eredményeiből kiderült, hogy azokban az iskolákban, amelyek a rendszerváltás után minél hamarabb újra egyházi irányítás alá kerültek, tágabb értelmezésű identitás alakult ki, mint azoknál az iskoláknál, amelyeket később vett át valamelyik felekezet (Kopp, 2005). Valószínűsíthető ez alapján, hogy a 2010 után átvett intézményeknél is elsősorban erre a szűk keresztmetszetre korlátozódik a kezdeti időszakban az egyházi iskolai identitás. Bár a felekezeti iskolák és iskolafelhasználók identitástérképe korántsem homogén (Kopp, 2005), a felekezeti iskolafelhasználók elvárásrendszerének központi elemei a vallásos nevelés, az ehhez kapcsolódó erkölcsi fejlődés és a biztonságos légkör (Imre, 2005; Pusztai, 2004; 2009).

Tanárok a felekezeti szektorban

Mielőtt konkrétan a pedagógusok egyházhoz, valláshoz kapcsolódó viszonyát vizsgálánánk meg, érdemes megnézni a pedagógusképző intézmények 2001/2002. tanévben végzős hallgatói között végzett reprezentatív kuta-

tás eredményeit, amely a „templomjárás” gyakoriságot vizsgálta az adott populáción belül. A végzés után szándékaik szerint tanítással foglalkozók és a pálya iránt elhivatottabbak, akik úgy gondolták, hogy öt év múlva is tanítani fognak, átlagosan 50% körüli arányban minimum évente egyszer elmennek a templomba, ami azt jelenti, hogy rendelkeznek valamilyen egyházi kötődéssel (Nagy, 2002). Nagy Mária 1996-os, szintén a pedagógusok vallásosságát vizsgáló kutatásainak eredményeihez viszonyítva (Nagy, 2000) az 5-6 évvel későbbi kutatása alapján úgy tűnt, hogy növekedést mutat a vallásos pedagógusok száma. Ezen adatok tükrében Nagy Péter Tibor a 2002-ben megjelent tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a pedagógus társadalmon belül az egyházi kötődéssel rendelkezők arányának növekedése a kilencvenes években teljesedett ki, de már a nyolcvanas években megjelent, s a pedagógusok körülbelül fele fog a jövőben egyháztagnak számítani (Nagy, 2002). A tanárok vallásgyakorlatára kevés kutatásban kérdeznak rá, de például Bacskai (2007) kutatásának eredményei rávilágítottak, hogy az általa vizsgált református iskolák tanárai nagyrészt vallásos családi háttérrel rendelkeznek, sőt jelentős részben ők maguk is gyakorolták vallásukat. A tanárok egy része többek között azért választotta munkahelyéül a felekezeti iskolát, mert saját maga vagy valamely rokona egyházi iskolában tanult (Bacskai, 2008). Természetesen az átvett iskolák helyzete ezen a téren speciális, és esetükben ez a megállapítás a helyzet specifikumából adódóan nem feltétlenül állná meg a helyét.

A felekezeti iskolák pedagógusai a 2007-es pedagógusvizsgálat eredményei alapján egymással egyenrangú célként tekintettek a tudásbővítésre és a lelkiekben való gazdagodásra. Fontosak voltak számukra azok a tartalmak, amelyek megkönnyítették a társadalmi integrációt, valamint azok az értékek, amelyek elősegítették az emberek közötti kooperációt (Pusztai, 2011).

A vallásos nevelés ideológiája a nevelésre egyrészt szándékos, másrészt tudatos, valamint hivatásszerű folyamatként tekint, amely koncepció arra alapoz, hogy a diák megváltoztatható, és alapvetően evolucionista felfogást tükröz (Pusztai, 2011). Az egyházi pedagógusokra jellemző pedagógiai ideológia lényeges tételét jelenti, hogy tanári szerepfelfogásuk erősen kiterjesztett. „Az úgynevezett táblacserés iskolákban az iskolán kívüli tevékenységek támogatásának szerepe kisebb, ugyanis sok pedagógus csak a továbbfoglalkoztatás vállalása miatt maradt ezekben az intézményekben, alapvetően másféle pedagógiai elveket vallanak, és ez főleg e többlettevékenységek esetén nyilvánul meg, hiszen ezek esetén »az önkéntesség és az

ingyenesség» úgymond »hallgatólagos elvárásként jelenik meg« (Pusztai, 2011, 56). Nagy valószínűséggel ezzel a hozzáállással találkozhatunk a 2010 után átvett intézményekben maradt pedagógusok esetén is.

A 2005-ös oktatási közvélemény-kutatásból kiderül, hogy a vallásos emberek az átlaghoz képest még nagyobb arányban tekintik szakértelmet igénylő tevékenységnek a nevelést, annak tükrében igazán jelentős ez az arány, hogy a közvélemény-kutatás válaszadóinak háromnegyede tekinti annak (Pusztai, 2011). És ezzel szoros összefüggésben áll az is, hogy az iskolák anyagi támogatásait azok a személyek, akik kapcsolatban állnak valamilyen egyházi iskolával, sokkal inkább a tanárokkal vagy a tanulókkal kapcsolatos területekre fordítanak jelentősebb arányban forrásokat, elmentében azokkal, akik nem rendelkeznek ilyen kapcsolatokkal, ők viszont az infrastruktúrával és a technikai modernizációval kapcsolatos beruházásokat támogatnák nagyobb részben. „A felekezeti iskolás tapasztalattal rendelkezők magasan felülreprezentáltak vallják azt, hogy a pedagógusok anyagi megbecsülése ma kisebb annál, mint ami megilletné őket. Az ilyen tapasztalattal bírók és a vallásos csoportok véleményét áttekintve tanárközpontú iskola képe bontakozik ki előttünk” (Pusztai, 2011, 57).

A 2005-ös oktatási közvélemény-kutatás eredményei alapján összességében véve olyan patronáló szülői és társadalmi hozzáállás figyelhető meg, amely alapvetően támogatja a tanári tekintély megerősítését, viszont a pedagógusoktól többet is vár el. „A pedagógusközpontú ideológiáról tanúskodik az is, hogy az egyházi iskolával kapcsolatban tapasztalattal rendelkezők nemcsak az oktatási intézmények, hanem a pedagógusok teljesítményével is szignifikánsan elégedettebbek, mint azok, akik máshol szereztek tapasztalataikat” (Pusztai, 2011, 57).

Imre Anna 2005-ben megjelent tanulmányában olvashatjuk, hogy bár a tanárok tanfolyam jellegű továbbképzéseinek nagyságrendje a különböző szektorokban hasonlóságot mutat, ez már azok témájára vonatkozóan nem mondható el, komoly különbségek fedezhetők fel ebben. A legerősebb érdeklődés a módszertani képzések iránt, valamint a szaktárgyi továbbképzések iránt mutatkozott ekkor. Azonban ez utóbbi esetén a felekezeti iskolák pedagógusai sokkal inkább érdeklődnek az úgynevezett „egyéb” képzések iránt, mint az amúgy nagy érdeklődésnek örvendő informatikai továbbképzések iránt (Imre, 2005).

Pedagógusok a szektorváltás után

A kutatásunk elsődleges célja az volt, hogy megismerjük a fenntartók, az igazgatók és a pedagógusok véleményét az iskolaátvételek okáról, az átvételi folyamatokról, az ezekhez kapcsolódó előnyökről és nehézségekről. Továbbá cél volt, hogy feltárjuk, történtek-e továbbképzések az átvétellel kapcsolatban, és ha igen, milyen főbb témákat érintettek. Szintén célként jelent meg, hogy megismerjük a fenntartók által kínált továbbképzési rendszert, valamint a pedagógusok és az igazgatók véleményét az átvétellel összefüggésben és azt követően tartott továbbképzésekkel kapcsolatban.

Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy 2013 augusztusában hét olyan település volt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol egyetlen alternatívát alapfokon a felekezeti intézmények jelentették. Speciális helyzetben van Felsőzsolca, ahol református vagy katolikus általános iskola közül választhatnak a szülők, viszont itt sincs állami fenntartású alapfokú intézmény. Azonban fontos leszögeznünk, hogy ezen települések egy részében már a törvénymódosítás előtt is csak felekezeti iskola volt. Ezzel kapcsolatban felvetődött bennünk a kérdés, mennyire elégedettek ezekkel a lehetőségekkel például a nem vallásos szülők, és hogyan tudják megoldani, ha mégsem szeretnék felekezeti iskolába járatni gyermekeiket? Reményeink szerint egy későbbi kutatásban erre a kérdésre is választ kapunk.

Természetesen egy felderítő kutatás nem nyújthat teljes képet egy ilyen sok dimenziót érintő és sokak számára kényes kérdésről. Mégis olyan betekintést kaphattunk ezáltal az iskolák átvételével kapcsolatban, amire korábbi kutatás még nem vállalkozott. Fontosnak találtuk, hogy a pedagógusokon túl, néhány intézményigazgatót és a fenntartókat is megkérdezzünk a témával kapcsolatban, hogy minél részletesebb információink legyenek a kérdésről.

A kutatás térdimenziójának meghatározásában a speciális településszerkezet, a népesség fiatal korösszetétele és a stagnáló gazdasági helyzet mellett szerepet játszott, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében van Pest megyén és a fővároson kívül a legtöbb egyházi fenntartású oktatási intézmény. Mivel az általunk vizsgált fenntartók iskoláinak számában jelentős különbség van, és felekezetenként egy-egy átvétel megismerése nem lett volna igazán releváns, hiszen felekezeten belül is sajátosak az egyes esetek, ezért például az Egri Főegyházmegye iskolájában végeztünk ilyen jellegű felmérést, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legtöbb újonnan átvett iskolával rendelkező fenntartóval. Viszont így legalább ennek az egy fenntartónak az is-

kolaátvételeibe mélyebb betekintést kaphattunk. Mivel ennek tevékenységi köre nem korlátozódik Borsod-Abaúj-Zemplén megyére, és igazán részletes képet szerettünk volna kapni, ezért a kutatás ezen részébe Heves megyei iskolákat is bevontunk. Végül két Borsod megyei és három Heves megyei igazgató vállalta az interjút. Mivel az iskolaátvételek folyamatára és a képzések területére is rálátunk, az átvétel okai pedig szinte településenként változóak, így nem jelent igazi módszertani problémát ez a megoszlás.

A kutatás első lépéseként elektronikus formában vettük fel a kapcsolatot több – kutatásunk szempontjából releváns – iskolával rendelkező egyházi fenntartóval, akik rövid időn belül válaszoltak is megkeresésünkre. Az egy-egy átvett iskolával rendelkező fenntartók egy részét is megkerestük, azonban ezek nem reagáltak a megkeresésünkre. A fenntartók és az igazgatók véleményének feltárására az interjút láttuk a legmegfelelőbbnek, hiszen így mélyebben megismerhettük az átvételi folyamatot, és az ezzel kapcsolatos álláspontokat, véleményeket, tapasztalatokat. A fenntartói interjúkból az átvételek gyakorlatáról tájékozódunk,⁵² az igazgatói interjúkból egy intézményre vonatkozó konkrét információk szerzésére törekedtünk.

A pedagógusok megkérdezésénél azért választottuk a kérdőíves formát, mert így viszonylag rövid idő alatt nagyszámú információhoz juthattunk. Méréseszközeinket hasonló elvek mentén állítottuk össze, hogy a kapott eredmények összevethetők legyenek. A kutatás mindhárom részében nagyjából hasonló témára irányuló kérdések voltak, csak más-más részterületre tettünk nagyobb hangsúlyt. A kutatás minden résztvevőjénél rákérdeztünk az iskolaátvételek okára, körülményeire, a pedagógusok megváltozott helyzetére, a pedagógusokat érintő továbbképzésekre. A kérdőívekre 53 válasz érkezett vissza, ebből 21 válasz az Egri Főegyházmegye, 26 a Miskolci Apostoli Exarchátus, 6 pedig a Tiszáninneni Református Egyházkerület fenntartásában működő iskolából. A *Pedagógusok a fenntartóváltás után* című adatbázist SPSS statisztikai programcsomag segítségével elemeztük.

Az előzetes kapcsolatfelvételt követően a korábban elkészített mérőeszközöket pontosítottuk, majd a fenntartói és az igazgatói interjúkérdéseket, valamint a kérdőív kérdéseit előzetes megtekintésre elküldtük a kutatásba bekapcsolódó három fenntartónak, akik a kutatás egyik elemével kapcsolatban sem fejezték ki ellenérzésüket. A kérdőíves felmérésre és az interjúkra 2013 tavaszán került sor elektronikus formában.

⁵² A Tiszáninneni Református Egyházkerület képviselőjében Ábrám Tiborral, az Egri Főegyházmegye részéről dr. Németh Zoltánnal, a Miskolci Apostoli Exarchátustól pedig Szemerszki Mihállyal készítettünk interjút.

A kérdőíves felmérés megszervezéséhez először a fenntartókkal vettük fel a kapcsolatot, akik vagy saját maguk továbbították a kérdőíveket az iskolák számára, vagy egy támogató üzenetet juttattak el az iskolaigazgatóknak, és a kapcsolatot már velük kellett felvennünk. A közvetlen továbbítást választotta az Egri Főegyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus, a támogató üzenetes formát pedig a Tiszáninneni Református Egyházkerület. Azért ebben a formában valósult meg a lekérdezés, mert szerettük volna, ha a fenntartók ismerik a kérdőívet, és ők maguk is hozzájárulnak a kutatás ezen részéhez, ezáltal azt reméltük, hogy nagyobb visszaérkezési arányra számíthatunk. Természetesen a kérdőív kitöltése önkéntes volt, az elektronikus forma pedig maximálisan biztosította az anonimitást is.

Az elektronikus kérdőív elkészítésére és az adatok összegyűjtésére a Google Drive kérdőívszerkesztő lehetőségét kihasználva került sor. Az alkalmazás lehetőséget nyújt a beérkezett kérdőívek eredményeinek külső adatbázisba történő mentésére, többek között a Microsoft Office szoftvercsomag Excel programja által használt kiterjesztési típusban, amely IBM SPSS szoftver által is értelmezhető. Az adatok végső elemzése SPSS segítségével történt.

A következő fejezetekben az igazgatókkal és a fenntartók képviselőivel készített interjúk, valamint a pedagógusokkal készített kérdőíves felmérés eredményei együtt kerülnek bemutatásra. Az empirikus rész négy alfejezetre tagolódik. Az első alfejezetben bemutatjuk azokat az okokat, melyek – a kutatásunk alanyai szerint – az iskolák átvételéhez vezettek. Ezután az átvételek azon következményeit mutatjuk be, amelyekre az interjúalanyok világítottak rá, valamint amelyek a kérdőívekben is megjelentek. A harmadik alfejezet célja, hogy demonstráljuk az átvételek pedagógusokra gyakorolt hatását. A negyedik alfejezetben pedig ismertetjük, milyen továbbképzések kapcsolódtak az iskolaátvételekhez, valamint az egyes érintettek milyen képzéseket tartanak szükségesnek az egyházi iskolává váláshoz.

Iskolaátadás/iskolaátvétel okai

Az első alfejezetben igyekeztünk kiemelni azokat az okokat, amelyek következményeként több önkormányzati iskola – az érintettek megegyezésének eredményeként – egyházi fenntartásúvá vált.

A kutatás kezdetén azt feltételeztük, hogy az iskolaátadások oka alapvetően az önkormányzatok rossz anyagi helyzetében gyökerezik, és igyekeztek kihasználni a 2010-es törvénymódosítás nyújtotta lehetőségeket, hogy így más fenntartásába kerüljön a település iskolája. Az előzetes felte-

véseinkkel ellentétben, a megkérdezett igazgatók nem az önkormányzatok rossz anyagi helyzetét jelölték meg mint az iskolaátadás fő okát, sokkal inkább mondhatjuk, hogy a törvénymódosítás által nyújtott lehetőségeket használták ki az iskolák, ahogy az a kérdőívekből is kiderült, de az anyagi okok is egyértelműen meghatározó indoknak számítottak. Több igazgató is említette, hogy az iskola helyben maradásának biztosítása, ezzel talán településük jövőjének megóvása, a közoktatás bizonytalan helyzete vezetett oda, hogy kezdeményezték az iskolák átadását. De emellett komoly szerep jutott az igazgatók és a tantestület komoly vallási meggyőződésének, a keresztény nevelésbe vetett hitének vagy éppen a szülők kezdeményezésének.

Az iskolaátvétel legfőbb okaként a pedagógusok döntő többsége a köztudatban is ismert, valamint a hipotézisünkkel megegyező okot, az önkormányzatok rossz anyagi helyzetét jelölte meg. Viszont más válaszok is megjelentek ezen kívül, mégpedig a törvény adta lehetőség kihasználása is, amely mögött számos megfontolás állhat, akár arra a felekezeti oktatással kapcsolatos társadalmi igényre is utalhat, amely több fenntartói és igazgatókkal készített interjúban elhangzott. Az egyik intézményvezető ezt a következőképpen fogalmazta meg:

„...a szabad iskolaválasztás joga nem csupán azt jelenti, hogy önkormányzati (állami) iskolák között választunk, hanem a miskolci lakosság vallásos érzelmű részében jogos igény merült fel felekezeti intézményekre. Miskolcon kevés keresztény iskola működött, sokkal több családban mutatkozott szándék a gyerekek egyházi iskolába íratására.” (Iskolavezető, katolikus iskola)

Az iskolafenntartók képviselőivel készült interjúkból kiderült, hogy minden iskolaátvétel egyedi volt, a református iskolafenntartó képviselője kiemelte, hogy jelentős ellenállásba, elmérgesedő konfliktusba egyik iskolaátvétel sem ütközött, s a római katolikus és a református iskolafenntartó megegyező percepciója az volt, hogy alapvetően a helyiek kezdeményezték az átvételt.

„Volt olyan település, ahol az önkormányzat, máshol az iskola vezetése és néhány helyen a hívek közössége keresett meg bennünket a helyi plébános vezetésével, annak érdekében, hogy sor kerüljön intézményátvételle.” (Katolikus iskolafenntartó képviselője)

A görög katolikus iskolák pedagógusainak második leggyakoribb válasza az volt, hogy az iskola bezárásától való félelem volt az iskolájuk átadásának legfőbb indoka, az a válasz a másik két fenntartó által foglalkoztatott pedagógusoknál nem jelent meg. A válaszok közötti legnagyobb szóródás az Egri Főegyházmegye által fenntartott iskolák pedagógusaitól érkezett válaszokban volt, ahol a törvény adta lehetőség kihasználása után, mint második leggyakoribbnak tekinthető ok után, a nevelési okok és a szülői kérés szerepe, valamint az egyéb anyagi megfontolás is megjelent a válaszok között. A másik két megjelölt opció, az állami fenntartástól való félelem és az egyházi nevelőerőbe és értékrendbe vetett bizalom mint az átvétel legfőbb oka egyetlen válaszdónál sem jelent meg, viszont később, mint az átvétel előnyei, ezek a válaszok is megjelentek.

Az iskolaátvételek okával kapcsolatban a fenntartók képviselőinek nyilatkozatai az egyház oktatásban betöltött évszázados hagyományaira és „missziójára” is utalás történt mint az egyházak egyfajta társadalmi felelősségvállalására. Az egyik fenntartói képviselő jellegzetes hasonlaltal fogalmazta meg az iskolaátvételek okát, melyben a felekezeti fenntartás körülményei a nyugalom és a biztonság szimbólumaként szerepeltek. Ezzel valószínűleg nemcsak arra kívánt utalni, hogy az önkormányzati fenntartás gazdasági előnyteleniségére, hanem a helyi politizálás erőinek való kiszolgáltatottságára is. A kontinentális oktatási rendszerekben, így Magyarországon is, a rendszerváltás előtt nem voltak hagyományai a helyi iskolafenntartásnak, s a kilencvenes évek után angolszász mintára, kísérletképpen bevezetett, helyi önkormányzatokra terhelt iskolafenntartói szerkezet számos válságtünetet produkált az utóbbi húsz évben.

„Egy hasonlaltal élve, mindegyik intézményünk egy-egy hajó, amelynek értékes rakománya van, amelyet segíteni szeretnénk abban, hogy lehorgonyozhassanak az egyházi »öböl« nyugalmaiban.” (Katolikus iskolafenntartói képviselő)

A református fenntartó részletesen kifejtette az egyházkerület oktatás-fejlesztési stratégiáját, amelyhez szigorúan ragaszkodtak a 2010-es törvényt módosítást követően átvett iskolák esetén is. Az iskolaátvételek kapcsán egyértelműen megjelent az igényük, hogy kompenzálják a rendszerváltás után kialakuló „fejére állított piramis” formájú iskolarendszerüket, valamint a szakképző intézmények hiányát is. Az iskolafejlesztési stratégia első elve az volt, hogy nem bővítik az iskolahálózatot a meglévő iskolák minőségi működésének rovására. A második, hogy nem hoznak létre olyan

szigetintézményeket, ahol nem biztosított, hogy egy bizonyos távolságon belül – akár kollégiumi ellátással – van református középfokú intézmény. A harmadik pedig, hogy a szakképző intézményekkel is szeretnék bővíteni az iskolahálózatot. A negyedik, hogy csak olyan helyen vesznek át intézményeket, ahol erre helyi igény mutatkozik. A 2010-es törvénymódosítást követő iskolaátvételeket is már ezek az elvek határozták meg, így három iskola került Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az egyházkerület fenntartásába, ilyen iskolaátvétel útján, két általános iskola és egy szakképző iskola.

Meghatározó körülménynek számított az Egri Főegyházmegye esetén a lakosság felekezeti megoszlása, hiszen ahol alapvetően nagyobb arányban van jelen a felekezet, ott az igény is erősebb volt az iskolaátadásra, valamint az -átvételre.

Kijelenthetjük, hogy a megkérdezettek véleménye megoszlott az átvétel okával kapcsolatban, azonban a válaszok nagyobb része egyértelműen az önkormányzatok rossz anyagi helyzetére utal, mint az átvétel legfőbb okára. Azonban a kutatás során nem álltunk meg az okok feltárásánál, hanem az átvételek körülményeit is szeretnénk volna megismerni, ezt tárgyaljuk a következő fejezetben.

Iskolaátadás/iskolaátvétel körülményei

Ebben az alfejezetben bemutatjuk azt a folyamatot, ahogyan az iskolaátvételek zajlottak, valamint ezzel kapcsolatban néhány olyan problémát, melyet az iskolavezetők említettek, végezetül pedig az átvételek előnyeit és hátrányait a pedagógusok válaszában tükrében.

A kutatás előtt úgy véltük, hogy az átvételekkel kapcsolatban az iskolák igyekeznek rövid ismertető keretében tájékoztatni a pedagógusokat a bekövetkező változásokról, de speciális továbbképzés néhány egyedi eset kivételével nem történik.

Most röviden ismertetjük az iskolák átvételének folyamatát, amely az interjúk alapján a református és a katolikus oldalon is hasonlóan zajlott, a törvényi háttérnek megfelelően. Az alulról jövő kezdeményezés után megkezdődtek a tárgyalások az iskolával, valamint az akkori fenntartóval. Többen kiemelték, hogy tájékoztatót tartottak a tárgyalások során a pedagógusok számára, hogy megismerjék az iskolarendszert, ahová az átvételt követően tartozni fognak, illetve azt, hogy miben más egy egyházi iskola. Ezt követően a pedagógusokat megkérdezték, tudják-e ezt vállalni, hiszen ennek függvényében mérlegelte a fenntartó és az önkormányzat az átvétel lehetőségét. Az átvétel kapcsán mindkét felekezetenél külön fórumok vol-

tak, ahol a tantestület és/vagy a szülők feltehették kérdéseiket, sőt az egyik katolikus iskola fenntartó képviselője a diákok számára szóló fórumokat is megemléltette. Mikor az összes fél kifejtette a véleményét, az önkormányzat hozta meg a végső döntést, a többi résztvevő véleményének függvényében. Azonban volt olyan település is, ahol például az iskolaátvétellel kapcsolatban kiderült, hogy az önkormányzat csak a szándéknyilatkozat elküldése után tájékoztatta az iskolát az egyházi átvétel lehetőségéről. Más helyeken ezzel ellentétben, az iskola jövőjét szem előtt tartva az igazgató, a tantestület vagy a szülők kezdeményezték az átvételt.

Megkérdeztük az igazgatókat arról is, milyen nehézségek, problémák, bizonytalanságok merültek fel a folyamat során. Az igazgatókkal készített interjúkból kiderül, hogy a megkérdezett iskolák valóban úgy érzik, egy nyugodt és produktív munkát elősegítő légkörbe érkeztek az átvétellel. Minden igazgató pozitívan nyilatkozott az átvétellel kapcsolatban, azonban itt felmerülhet annak a kérdése, hogy vajon azok az intézményvezetők, akik nem vállalták az interjút, milyen okból maradtak távol, ők vajon mennyire elégedettek. Többen jelezték a pedagógusok, a szülők és a diákok jellemzően pozitív hozzáállását, azonban többen kitértek az új helyzetből fakadó bizonytalanságokra és fejlesztendő területekre is, ezekkel kapcsolatban viszont arról is szót ejtettek néhányan, hogy a fenntartótól és/vagy a helyi plébánostól megkapják a szükséges segítséget.

„...a lakosság, a szülők és diákok egy-két kivétellel pozitívan álltak a változáshoz, a tantestület fenntartóváltás előtt húzódozó kisebbik része a 2011-től tapasztalható pozitív körülmények, humán légkör okán felengedett, nyugtalanosságuk elmúlt, átvették a pozitívan működő és gondolkodó többség hozzáállását.”
(Iskolavezető, katolikus iskola)

Egy igazgató említette, hogy az iskola korábbi jó kapcsolata az önkormányzattal, az iskolaátvételt követően a minimális kapcsolattartásra redukálódott le, azonban a település „vallásos” része örömmel tekint az iskola fenntartóváltására. Egy későbbi kutatásban fontosnak találjuk feltárni azt is, hogy a települések nem vallásos lakosságának iskolaválasztását hogyan befolyásolja a helyi iskolák felekezeti válása. Különösen lényeges ezt a témát azokon a településeken vizsgálni, ahol a fenntartóváltással csak egyházi fenntartású alapfokú oktatási intézmények vannak.

Az igazgatók interjúiból kiderül, hogy törekednek arra, hogy ne csak nekik, hanem valóban felekezeti iskolává váljanak, azonban ez még problémát jelent számukra.

„Gondot jelentett az, hogy nem tudtam igazán, hogy egy egyházi iskolában milyen hagyományokat lehet megteremteni annak érdekében, hogy valóban katolikus iskola legyünk.” (Iskolavezető, katolikus iskola)

De számos más megoldandó problémával, megismerendő gyakorlattal is szembe kellett néznie az általunk vizsgált iskoláknak, ilyen volt még az új döntéshozatali út megismerése, valamint az, hogy mivel a gazdasági ügyeiket már nem az önkormányzat koordinálja, így az iskoláknak saját gazdasági vezetőt kellett találniuk, kinevezniük. Szintén többen említették problémaként a gyerekek és a szülők rendszeres vallásgyakorlásba való bevonását.

A pedagógusokkal készített kérdőív adataiból kiderül, hogy az iskolaátvétel előnyének a legtöbben az egyházi nevelés és az egyházi értékrend többlethasznát, valamint az iskola megítélésének javulását tekintik (1. ábra). Elképzelhető, hogy ez utóbbi összefüggésben van a közvéleményben kialakult képpel az egyházi intézményekről, melyekre Imre Anna (2005) szavaival élve, „elit intézményként” tekintenek az emberek. Ahogy az okok között is megjelent az iskola bezárásától való félelem, az átvétel előnyeinel is előkerül az a válasz, hogy az átvétel által az iskola megmenekült a bezárástól. Többen jelölték még meg előnyként, hogy az iskola több pénzből tud gazdálkodni, több szolgáltatást és feladatot tud ellátni, valamint hogy megszűnik az önkormányzat befolyása, valamint hogy az iskola nem kerül állami fenntartás alá.

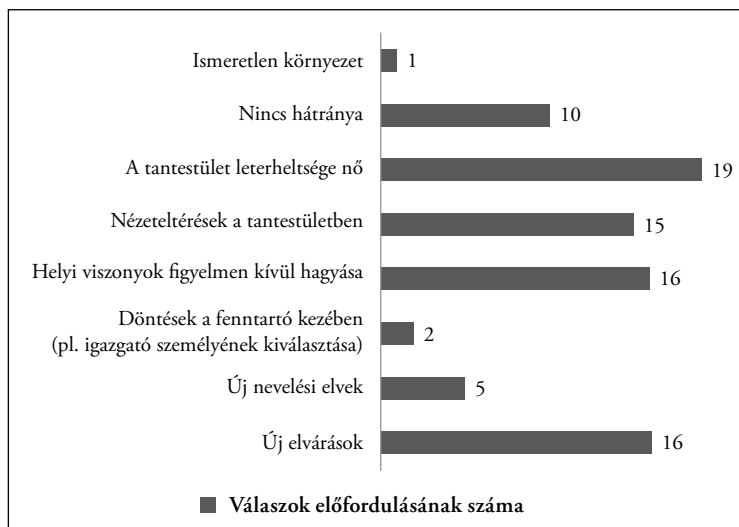
1. ábra. Az iskolaátvétel előnyei az iskola szempontjából

Forrás: Pedagógusok a fenntartóváltás után (N=138)

Az iskolaátvétel hátrányaival (2. ábra) kapcsolatos kérdésnél egyetlen válaszadó sem választotta a megadott válaszok közül hátrányként azt, hogy új a fenntartó, új az értékrend, és hogy negatív lenne a társadalmi megítélése az iskolának az átvétel miatt. A legtöbben a tantestület leterheltségének növekedését, az új elvárásokat, a helyi viszonyok figyelmen kívül hagyását, a tantestületben lévő nézeteltéréseket jelölték az átvétel hátrányai-ként. Megjelenik hátrányként még, de lényegesen alacsonyabb számban, hogy a döntések a fenntartó kezében vannak, de az interjúk alapján ennek mértéke fenntartónként változik. A korábbi kutatások (Pusztai, 2009) azt mutatták, hogy a felekezeti iskolák tanárai sokkal jelentősebb mértékű extrakurrikuláris tevékenységet végeznek, a délutáni, hétvégi, nyári elfoglaltságok inkább jellemzik őket, mint más iskolák tanárait. Ezt a kutatások a felekezeti iskola versenyelőnyének fontos magyarázataként említik (Pusztai, 2009). Nem határoztunk meg olyan válaszvariációt, hogy „nem volt hátránya az iskolaátvételnek”, azonban volt lehetőség egyéb válasz megadására. Többen úgy éltek ezzel a lehetőséggel, hogy kijelentették: nem volt hátránya a fenntartóváltásnak. Úgy véljük, ez jelentős hangsúlyt ad ennek a véleménynek.

2. ábra. Az iskolaátvétel hátrányai az iskola szempontjából

Forrás: Pedagógusok a fenntartóváltás után (N=84)

A kutatás eredményei azt mutatták, hogy előzetes feltevéseinkkel szemben, a pedagógusok részletes tájékoztatást kaptak az átvétellel kapcsolatban, azonban még így is több helyen problémákba ütköznek. Úgy tűnt, a fenntartók igyekeznek a problémák megoldásában segítségükre lenni, például továbbképzések által, melyek bemutatásáról a tanulmány későbbi részében részletesebben lesz szó, de előbb még az iskolaátvételek tanári karra gyakorolt hatása kerül bemutatásra.

Iskolaátadás/iskolaátvétel hatása a tanári karra

A harmadik alfejezetben az iskolaátvételek azon érintettjeit vizsgáltuk, akik az oktatási folyamatot végzik, tehát magukat a pedagógusokat. Igyekeztünk felmérni, milyen hatása volt rájuk a fenntartóváltásnak, milyen szakmai és személyes előnyeit valamint hátrányait tapasztalták meg az iskolájuk átvételének.

Adataink arra vallottak, hogy a pedagógusok nagy többsége munkahelyét féltve inkább maradt az iskolában az átvételt követően is, bár főleg az átvétel hátrányait látják, hiszen nőtt a mindennapi feladataik száma, ezáltal a leterheltségük is. Kérdéseinkben kitértünk arra is, milyen új elemek jelentek meg az átvétel kapcsán a pedagógusok munkájában. A református fenntartó képviselője például kiemelte, hogy az egyházi iskolákban vannak olyan speciális egyházi élethez kapcsolódó szokások, melyeken a pedagógusoknak nemcsak jelen kell lenniük, hanem esetleg vezetniük is kell az adott alkalmat, ilyen például a hétköznapi napokban az első óra elején az igeolvasás és az imádság, valamint utolsó óra végén a közös imádság. Vannak további, az állami iskolák gyakorlatától különböző alkalmak, mint a hétfő reggeli, a tanévnyitó és a tanévzáró istentiszteletek, valamint az ünnepek vagy iskolai szünetek előtti csendesnapok. További új elemként jegyezte meg a keresztény nevelési gyakorlatot, a keresztény szemléletet, például a konfliktusok megoldásában. Ez a cél erősen különbözik az önkormányzati iskolák céljaitól, éppen ezért tisztában van a fenntartó azzal, hogy a pedagógusok attitűdjének átformálása egy időigényes folyamat, amit igyekeznek megkönnyíteni, például képzések, találkozók által. De az igazgatók is látják a szemléletváltás szükségességét, ezt szemlélteti a következő idézet:

„...a katolikus nevelés lényegét, egy másfajta szemléletet, gondolkodásmódot, a dolgok fontosságának sorrendjét újra kell tanulnunk.” (Iskolavezető, katolikus iskola)

A fent leírtak egyértelműen bizonyítják azt az előzetes hipotézisünket, mely szerint a pedagógusok szerepkészletében megjelennek a mindennapi vallásgyakorlathoz fűződő elemek is a korábbi szerepeken túl, legalább az iskola szintjén.

A tanári kar kapcsán az interjúalanyok elmondták, hogy csupán egy-egy olyan eset volt, hogy valaki nem kívánt az új fenntartó miatt az iskolában maradni. Mindhárom fenntartó képviselője kifejtette, hogy iskoláikban a fluktuáció átlagosnak mondható. Több igazgató fogalmazott úgy, hogy nyugalmat, létbiztonságot jelent a pedagógusok számára a fenntartóváltás, ezt részben a kérdőívek eredményei is megerősítik, hiszen például többen jelölték meg előnyként, hogy nem szűnt meg a munkahelyük.

Megjegyezzük, hogy a 2010-es törvénymódosítást követően átvett intézmények általunk vizsgált tanárainak 90%-a sorolta magát vallási közösséghez tartozónak. Ennek elképzelhető, hogy az volt az oka, hogy azok a pedagógusok, akik viszont nem tudták elfogadni annak a gondolatát, hogy egyházi intézményben tanítsanak – a fenntartók elmondása szerint nem túl nagy számban voltak ilyenek –, elhagyták az iskolákat, tehát azok a pedagógusok maradtak az átvett intézményekben is, akik többségükben valamilyen vallási felekezethez tartoztak, vagy elfogadták és munkájukba, életükbe adaptálják az egyházi értékrendet.

Az iskolaátadásoknak jelentős hatása volt a pedagógusok hitéletére, amely valószínűleg egy részüknél formálisan jelenik meg az iskolai alkalmak kapcsán, azonban bizonyos iskolák esetén, már az átvételt megelőzően is magas volt a vallásos pedagógusok aránya a tantestületben, sőt azóta még valamivel nőtt is a vallásos pedagógusok száma. Erre példa, hogy az egyik igazgató kiemelte, hogy az átvétel óta két kollégája is megkeresztelkedett feltételezhetően nem performatív, hanem meggyőződésből fakadó döntés eredményeképpen. Van olyan iskola, ahol a tanári kar teljes létszámban részt vesz minden hónap második vasárnapján a diákmisén, ahol a gyermekek olvasnak és énekelnek, az iskola tanulóinak több mint 60%-a részt vett ezeken az alkalmakon. Minden iskolában igyekeznek a pedagógusok keresztény szemléletét valamilyen formában formálni, vagy a helyi plébános, vagy a hitoktatók, vagy az érseki biztosok munkálkodnak azon, hogy a tanárok magukévá tegyék a szükséges egyházi tartalmakat, pedagógiai elveket.

„Kéthetente részt vesz a tantestület a helyi plébánián, bibliaórán, hogy jobban megismerjék a biblia tanításait, Jézus Krisztus életét, és ezáltal közelebb kerüljenek az egyházhoz, lelkükből tudjanak a keresztény hitnek megfelelően nevelni.”
(Iskolavezető, katolikus iskola)

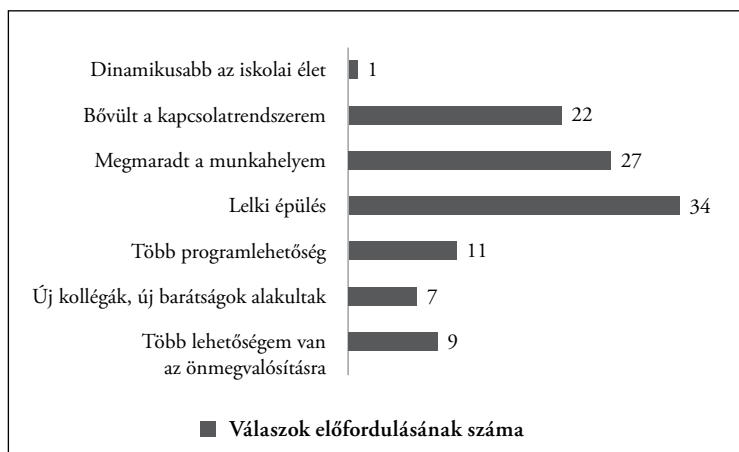
Megkérdeztük a tanárokat, milyen szakmai előnyeit látják az iskolaátvételeknek. Erre a kérdésre az előre megadott válaszvariációkon túl két egyedi választ küldtek vissza a pedagógusok, az egyik az volt, hogy „folytathatom a régi munkám”. A másik válaszadó pedig azt érzi az átvétel szakmai előnyének, hogy több támogatást kap minden tanórán kívüli, közösségformáló tevékenységhez. A legtöbb pedagógus szakmai előnyként emelte ki az iskolaátvétellel kapcsolatban a szakmai munkát támogató légkört, a több továbbképzési lehetőséget. Szintén igen gyakori visszajelzés érkezett a „kevesebb a fegyelmezési probléma” kategóriára is. Az előzőeknél jóval kevesebb számban jelent meg az új munkahelyi struktúra, például új munkaközösségek, ám 7-7 válaszadó jelezte, hogy a szakmai munkájukat támogató eszközök az átvétel óta jobban rendelkezésre állnak, valamint nagyobb szakmai segítséget kapnak. A fegyelmezési problémák csökkenésének okaira érdemes lenne a jövőben külön is rákérdezni.

Az iskolaátvétellel kapcsolatban a legtöbbször számára a napi tevékenységek növekedése jelent szakmai hátrányt. 14-en jelezték, hogy nem érezték szakmai hátrányát az átvételnek, annak ellenére, hogy ezt az „egyéb” kategóriában kellett kifejtetniük saját válasz beírásával, mert ilyen lehetőséget itt nem adtunk meg. Tíznel kevesebb válasz érkezett azokra a lehetőségekre, hogy kisebb a tantervben a rugalmasság, hogy kevesebb szakmai támogatást kapnak, valamint hogy kevesebb továbbképzési lehetőségük van.

A szakmai előnyöket és hátrányokat követően az átvétel személyes előnyei és hátrányai felől is érdeklődtünk. A lelki épülést sokan, a kutatásban részt vevő pedagógusok 63%-a, tehát az 53 válaszadóból 34 tartotta az iskolaátvétel személyes előnyének (3. ábra) saját életére nézve, amely véleményünk szerint azt mutatja, amit már több korábbi válasz is, hogy bár fontos szempont, hogy megmaradt a munkahelyük ez által, de nem kizárólagosan ez számukra az egyetlen személyes előnye az átvételnek. 27 válaszadó jelölte meg egyik vagy néhány esetben egyetlen előnyként azt, hogy megmaradt a munkahelye. A kapcsolatrendszerük bővülését is töb-

ben, 22-en tekintették az átvételből fakadó személyes előnynek az életükben. Többen jelölték meg, hogy több programlehetőség van az átvétel óta az iskolában, több lehetőségük van az önmegvalósításra, valamint hogy az átvétel miatt kialakult helyzetből fakadóan előny, hogy új kollégáik lettek, és új barátságok alakultak ki.

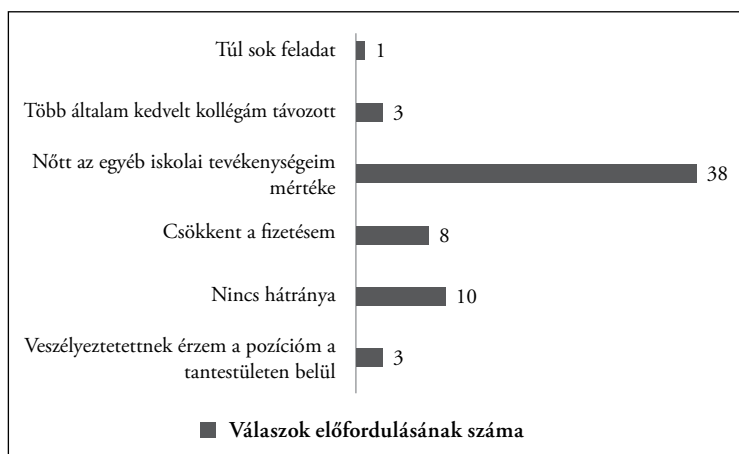
3. ábra. Az iskolaátvétel személyes előnyei

Forrás: Pedagógusok a fenntartóváltás után (N=101)

Egyetlen válaszadó sem jelölte meg hátrányként (4. ábra), hogy veszélyeztetettnek érezné az állását, hogy világnézetbeli ellentétben állna a fenntartóval vagy az iskola világnézetével, hogy nőtt az óráinak a száma, hogy utaznia kellene a tagintézmények között. 27-en választották egyetlen személyes hátrálynak azt az átvétellel kapcsolatban, hogy nőtt az egyéb iskolai tevékenységeik mértéke. Sokatmondó adat, hogy ezt összesen 30-an jelölték meg személyes hátrányként. Bár egy válaszadó jelezte hátrányként, hogy túl sok feladat nehezedik rá az átvétel óta, tízen viszont azt jelezték, hogy nem tapasztaltak személyes hátrányt. Nyolcan jelezték, hogy csökkent a fizetésük. Három pedagógus választotta, hogy több általa kedvelt kollégája távozott, és szintén hárman veszélyeztetettnek érzik a pozíciójukat a tantestületen belül.

4. ábra. Az iskolaátvétel személyes hátrányai

Forrás: Pedagógusok a fenntartóváltás után (N=63)

Az előző részekben bemutatott pedagógusvéleményekből látszik, valamint a fenntartói és intézményvezetői interjúkból igazolást is nyert, hogy valóban nőtt a pedagógusok feladatainak száma, azonban a feltevésünk azon része megcáfolódott, hogy csak az átvétel árnyoldalait éreznék a tanárok, sőt több igazgató kiemelte, hogy úgy érzik, a velük szemben támasztott követelmények bár idő- és energiaigényesebbek, de világosak és teljesíthetőek. Arra azonban nem kaptunk egyértelmű választ, hogy hányan vannak, akiket kizárólagosan munkahelyük megőrzése motivált a maradásra a fenntartóváltást követően.

A megváltozott feltételekhez és a követelményekhez való alkalmazkodáshoz elengedhetetlen, hogy a tájékoztatókon túl speciális, kimondottan az egyházi tartalmakat megismertető képzéseken vegyenek részt a fenntartóváltással kapcsolatban a pedagógusok. A következő alfejezetben az iskolaátvételekhez kapcsolódó továbbképzések kerülnek bemutatásra.

Továbbképzés

Mint látjuk, a korábbi kutatások alapján sejthető képet megerősítették azal kapcsolatos eredményeink, hogy a felekezeti és a nem felekezeti szektor pedagógusának lenni eltérő kompetenciákat kíván. Kutatásunk során egyértelműen kiderült, hogy az új iskolafenntartók tisztában vannak ezzel, s képzésekkel igyekeznek áthidalni a fennálló különbségeket. A továbbiakban először az egyes felekezetek továbbképzéseit kívánjuk bemutatni, valamint az átvétellel kapcsolatban megtartásra kerülő továbbképzéseket.

Feltételeztük a kutatás előtt, hogy a továbbképzések gyakorlata nem mutat különbséget a felekezetek között. Ezt az állításunkat cáfolták a fenntartók képviselőivel készült interjúk. A katolikus fenntartók képviselői, valamint az iskolaigazgatók és a katolikus iskolák pedagógusai is a legfontosabb katolikus továbbképzési intézményként a Katolikus Pedagógiai Szervezési és Továbbképzési Intézetet nevezték meg.

A református fenntartásban lévő iskolák pedagógusainak egy ötszintű pedagógus-továbbképzési rendszer kínál lehetőségeket. Mivel teljes jogú intézményei a református iskolák is a magyar iskolarendszernek, így pedagógusaik az állami rendszer nyújtotta szakmai, módszertani, pedagógiai továbbképzésekben is részt vehetnek, ez utóbbi a katolikus iskolák pedagógusaira is igaz. Országos szinten a Református Pedagógiai Intézet évente több alkalommal szervez szaktárgyi, valamint általános keresztény pedagógiai továbbképzéseket. A harmadik szint egy országhatárokon átnyúló regionális képzési lehetőség, a Felső-Magyarországi Református Pedagógus Műhely, mely az azonos szakos pedagógusok számára jelent szakmai együttműködési fórumot. Az egyházkerület szintén szervez továbbképzéseket. Az ötödik szint pedig az intézményi szint, ugyanis az iskoláknak is lehetőségük van, például szakmai előadót meghívni egy nevelési értekezletre. A fentiekén kívül az egyházkerület több intézménye is tagja a Keresztény Iskolák Nemzetközi Szövetségének, akik szintén rendeznek továbbképzéseket, illetve tréningeket. Sőt egy olyan szakmai fórum létrehozását is tervezi az egyházkerület, ahol az azonos szakos pedagógusok tudnának segítséget kérni szakmai és pedagógiai kérdésekben, melyre nagy szükség van, ugyanis a kisebb intézményekben például csupán egy biológia szakos tanár van. Mivel az iskolarendszer elég terjedelmessé vált, a pedagógusoknak szóló találkozók szervezése is a Tiszáninneni Református Egyházkerület jövőbeni tervei között szerepel.

Ahogy azt már egy korábbi hipotézisünk cáfolata közben megjegyeztük, az átvétellel kapcsolatban több képzésen is részt vehettek a pedagógusok. Ezekben a keresztény pedagógia megismertetése fontos szerepet kapott. Például a Református Pedagógiai Intézet egy kiadványt is kiadott ebben a témában „*A keresztény pedagógia esszenciája*” címmel.

A következő hipotézisünk az volt, hogy a pedagógusok továbbképzéséről az iskolaigazgató dönt, az aktuális trendeknek megfelelően, ezért a formális továbbképzések a gyermekekkel kapcsolatos kérdésekre koncentrálnak, például a kompetencia alapú oktatás módszertana, de egyházi neveléssel kapcsolatos vonatkozásokat nem mutatnak. A kijelentésünk utolsó tag-

mondatát cáfolták meg a fenntartók képviselőinek válaszai, mely szerint törekednek arra, hogy olyan képzésekben vehessenek részt a pedagógusok, ahol van lehetőségük rá, hogy az egyes szaktantárgyak keresztény nevelési gyakorlatával is megismerkedhessenek.

„...fontosnak tartjuk az egyházi orientációjú képzések kiválasztását annak érdekében, hogy intézményeink minél előbb katolikus intézményekké válhassanak.” (Katolikus intézményfenntartó képviselője)

Az iskolaigazgatókkal készült interjúkból kiderült, hogy az átvétel óta a pedagógusok főleg szakmai jellegű továbbképzéseken, valamint módszertani képzéseken, lelki napokon vettek részt. A KPSZTI képzésein való részvételt minden iskolaigazgató említette valamilyen formában. Az egyik iskola vezetője a KPSZTI által szervezett konkrét képzéseket is említett, amelyeken például a tanári karból néhány pedagógus roma kisebbségi nevelésről: a cigánypasztorációról szerzett új ismereteket vagy szaktantárgyanként szervezett képzéseken vettek részt, illetve egy nevelési értekezleten, melyen az egész tantestület ott volt, arról kaptak tájékoztatást, hogyan tudják beépíteni az iskola életébe a katolikus nevelést. Ezenkívül ugyanaz a tantestület önismereti, konfliktuskezelési és projektpedagógiai tréningeken is részt vett, valamint egy szakmai napon Egerben. A Vörösmarty Mihály Katolikus Általános Iskola igazgatónője kitért rá, hogy az iskola pedagógusai a KPSZTI szervezésében bemutatóórákon, valamint a törvényi változásokkal, intézményi dokumentumok átdolgozásával kapcsolatos előadásokon vettek részt. A KPSZTI által szervezett továbbképzéseken kívül a pedagógusok városi és megyei intézmények által szervezett ingyenes képzéseken, valamint tankönyvkiadók helyi előadásain is részt vettek.

A korábbi továbbképzéseken túl, a református fenntartó képviselője szerint, olyan képzésre lenne szüksége a pedagógusoknak, amely segíti számukra a holisztikus szemléletű nevelés elsajátítását és alkalmazását a munkájuk során, tehát hogy a szaktantárgyi tudás átadásán túl a fiatalok lelki, érzelmi és a szociális nevelésére is ugyanolyan hangsúlyt helyezzenek.

Az iskolaátvételekkel kapcsolatos képzések a tanárok háromnegyede szerint legalább többségükben indokoltak voltak, olyan nem volt, aki szerint egyáltalán nem lettek volna azok. Az ezeken szerzett tudást nemcsak részben tudta hasznosítani a válaszadók közel négyötöde, de valamilyen mértékben minden válaszadó számára hasznosítható volt. Az iskolaátvétellel kapcsolatos, vagy azóta lezajlott képzések a válaszadók harmada sze-

rint részben, minden második pedagógus szerint többségében, egyötödük szerint pedig teljes mértékben mutat egyházi kötődést. A legtöbben elégedettek az eddigi képzések számával és témájával, és nem érzik szükségét további képzéseknek az átvétellel kapcsolatban. Akik úgy érzik, további képzésre lenne még szükségük, azok az egyházi jellegű képzéseket és részletesebb tájékoztatást igényelnék még nagyobb mértékben, valamint volt olyan is, aki az intézményvezetéssel kapcsolatban érzi hiányosnak az eddig nyújtott képzések témáját, tartalmát.

Az interjúkból és a kérdőívekből elég szerteágazó továbbképzési lehetőségekre bukkantunk, ezek túlmutatnak az előre a továbbképzési tervben meghatározott képzések keretén, valamint a továbbképzések mind témájukban, mind tartalmukban részben vagy egészben eltérnek a pedagógusok számára korábban nyújtott továbbképzésektől. Azoknál a képzéseknél, melyeket a fenntartó biztosított az átvétellel kapcsolatban vagy azóta, megjelentek keresztény neveléssel kapcsolatos elemek, nézőpontok is.

Összegzés

Tanulmányunkkal az iskolák 2010 utáni fenntartóváltásának körülményeit feltáró kutatómunkához kívántunk hozzájárulni. Felderítő vizsgálatot végeztünk, melyben az ország egy hátrányos helyzetű és a legtöbb felekezeti iskolával rendelkező térségének új iskoláit vettük górcső alá. Vizsgálatunkban három felekezet iskolafenntartóinak, iskolaigazgatóinak és tanárainak véleményét tártuk fel. A kutatásunk legfőbb módszertani eredményének azt tekintjük, hogy a rendkívül érzékeny terepen olyan kutatói attitűddel voltunk képesek megjelenni, amely nem idegenítette el a vizsgált intézményeket, hanem értékes önreflexióra sarkallta és a kutatási eredményeinkre várakozva tekintő partnerekké tette őket. Az elemzés alapján megállapítható, hogy a pedagógusok véleménye szerint szerepkészletük valóban bővült a mindennapi vagy legalábbis rendszeres vallásgyakorlathoz fűződő elemekkel, a felekezeti iskolákban szokásos bőségebb extrakurrikuláris tennivalókkal. Sok pedagógus esetén ez nem merül ki az iskolai tevékenységeikben, hanem például az iskolai alkalmakon kívül is járnak templomba vagy a tantestülettel közösen bibliaóra.

A kutatás által részletes képet kaptunk az egyes fenntartók pedagógus-továbbképzési rendszeréről. A kutatás azt mutatja, hogy az iskolák felekezeti iskolává válása magával hozta az átvétellel kapcsolatos képzéseken

kívül azt is, hogy a pedagógusok rendelkezésre álló képzési alkalmak mennyisége jelentősen bővült az egyházak által biztosított továbbképzési lehetőségekkel. Az átvett iskolák pedagógusainak továbbképzése túlmutat a kötelező pedagógus-továbbképzések körén, hiszen az átvétel teljesen más hozzáállást kíván meg a pedagógusoktól, mivel a fenntartóváltáson túl feladataik köre is növekszik, sőt a velük szemben támasztott elvárások is. De nemcsak az elvárások nagyobbak a pedagógusok irányában, hanem az iskola és a fenntartó is többet nyújt, hiszen a fenntartók igyekeznek segíteni a pedagógusok pedagógiai munkáját, ezzel is támogatva azt a folyamatot, hogy iskoláik szellemiségükben is egyházi iskolákká alakuljanak, és a pedagógusok megfeleljenek a fenntartók, a szülők és a társadalom által elvárt új szerepeknek.

Kutatásunk lényeges eredménye az is, hogy a fenntartók megismerik a pedagógusok véleményét mind a továbbképzési igényeikkel, mind a korábbi továbbképzésekkel való elégedettségükkel összefüggésben, esetleg ötleteket is kérjenek azzal kapcsolatban, milyen témájú, tartalmú, formájú továbbképzéseket látnának szükségesnek a jövőben átvételre kerülő pedagógusok számára, illetve saját maguk részére.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Bacsikai, K. (2008). Református iskolák tanárai. *Magyar Pedagógia*, 108(4), 359–378.
- ♦ Imre, A. (2005). A felekezeti középiskolák jellemzői a statisztikai adatok tükrében. *Educatio*, 14(3), 475–491.
- ♦ Imre, A. & Györgyi, Z. (2006). Az oktatási rendszer és a tanulói továbbhaladás. In Halász, G. & Lannert, J. (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2006*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet. 133–196.
- ♦ Kopp, E. (2005). Református középiskolák identitása. *Educatio*, 14(3), 554–572.
- ♦ KSH (2013). *Tájékoztató adatbázis*. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?&lang=hu>
- ♦ Nagy, M. (2000). Pedagógusok, szakmai szervezetek és világnézeti elkötelezettség a kilencvenes évek magyarországi közoktatásában. In Nagy, P. T. (szerk.): *Oktatáspolitikai és vallásszabadság*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 255–266.

- ♦ Nagy, P. T. (2002). Egyház és oktatás a rendszerváltás évtizedében. *Educatio*, 11(1), 73–95.
- ♦ Neuwirth, G. (2005). A felekezeti iskolák eredményességi és „hozzáadott érték” mutatói. *Educatio*, 14(3), 502–518.
- ♦ Oktatási Hivatal (2013). *Intézményi adatok megtekintése*. <http://www.kir.hu/intezmeny/kereses.as>
- ♦ Pusztai, G. (2004). *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ♦ Pusztai, G. (2005). Társadalmi háttér és iskolai pályafutás. *Educatio*, 14(5), 534–553.
- ♦ Pusztai, G. (2009). *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- ♦ Pusztai, G. (2011). Vallásosság és pedagógiai ideológiák. *Educatio*, 20(1), 48–61.

Nagy Attila

MAGYARORSZÁG AZ ÉVTIZEDES PISA-TÜKÖRBEN⁵³

A tanulók tudását mérő nemzetközi programba (PISA – Programme for International Student Assessment), pontosabban annak előkészítésébe hazánk már 1998-ban bekapcsolódott. Ennek köszönhetően most valójában egy évtizedes kutatássorozat (2000, 2003, 2006, 2009) eredményeire tekinthetünk vissza. Természetesen ennek a vizsgálódásnak is több évtizedes előzményei (IEA) vannak, melyet rendszerint elfelednek megemlíteni a mai kutatási beszámolókat készítőik, holott ezzel a jelenben dolgozók érdeme semmit nem csökkenne. „A múlt nem mögöttünk van, hanem azon állunk.”

Nevezetesen a PISA folytatás és radikális megújítás együtt. A változás leginkább két pontban ragadható meg. Ezt a monitorozó jellegű felmérésorozatot a legfejlettebb államokat tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) hozta létre és tartja életben. Egyszerűbben szólva az IEA mögött főként az akadémiai körök álltak, itt pedig már a kormányzati, pénzügyi érdekcsoportoktól érkező megrendelések dominálnak. Ebből pedig szervesen következik a nézőpont változása. Az 1970-es évektől kezdődő IEA-kutatások főként az iskolában tanultak megértését, megjegyzését ellenőrizték, a PISA viszont bevallottan a munkaerő piaca felől közelítve az eszköz jellegű, a mindennapi életben működőképes, hasznosítható tudásra, a tanultak alkalmazási készségeire összpontosít.

Ez a kutatás következetesen a 15 éveseket választotta célcsoportjának, mert a legtöbb OECD-országban ezen a szinten a beiskolázási arány még jól megközelíti a 100%-ot. Minden egyes alkalommal három tudásterületre figyelnek: szövegértés, matematika és természettudomány. Ugyanakkor előre tervezetten a vizsgálódás középpontja változó, 2000-ben és 2009-ben egyaránt a szövegértés kapott kiemelt figyelmet.

⁵³ Jelen írás a szerző két korábbi publikációjának egybeszerkesztett, aktualizált változata. Közben nagy érdeklődéssel várjuk a PISA 2012-es eredményei alapján kirajzolható tendenciák irányát.

Jó példákat keresve

Hosszú évek, mondhatni évtizedek óta tudni lehet többek között a magyar nyelven megjelent szakirodalomból is (mások mellett Gereben, 1996, 2002), hogy Európában az olvasási, könyvtárhasználati szokások országonkénti szóródása nem csupán a fejlettebb-fejletlenebb nyugat–kelet „lejtő” mentén tapasztalható, de még erőteljesebben rendezhetők sorba a kutatási eredmények, ha északról dél felé haladva vizsgálódunk. Vagyis Észak-Európából (a Skandináv-félszigetről), főként a Finnországból, Svédországból és Dániából, valamint Hollandiából származó kutatási jelentésekben mind a könyvtárhasználati, mind az olvasáskultúra egyéb mutatói (például a szövegértés színvonala) jóval magasabbak, mint a Közép-Európából származók, míg az európai rangsorban törvényszerűen a portugál, a görög, valamint a további balkáni, tehát a déli államok eredményei állnak az utolsó helyeken (Báthory, 1971; Nagy, 1994). Mindez egy, a közeli múltban lebonyolított, nemzetközi összehasonlító kutatás adatainak és következtetéseinek (PISA, 2006) bemutatása kapcsán talán mehökkentően felesleges bevezetőnek tűnhet. Mégis gondoljuk meg, ha ezt már legalább négy évtizede, makacsul visszatérően így tapasztaljuk, s ráadásul ezek a szövegértési, könyvtárhasználati szokások kemény összefüggéseket mutatnak a gazdasági fejlődés ütemével, vagyis a humán erőforrás minőségével (a népesség tanulékonyásával, alkalmazkodóképességével), akkor ennek a jelenségnek érdemes komolyabb figyelmet szentelnünk!

Magabiztosan állíthatjuk, hogy amikor olvasási kultúránkról, olvasási, könyvtárhasználati szokásainkról, a gyerekek és a felnőttek szövegértési teljesítményeiről beszélünk, akkor egyúttal a gazdaság versenyképességéről, fejlődési, felzárkózási esélyeinkről, egyszerűbben szólva az ország, a nemzet jövőjéről van szó! Illusztrációként legyen szabad itt csupán a fenti mutatók mentén hosszú évek óta jól szereplő finnek az Európai Unión belüli, rendkívül sikeres gazdasági felzárkózását megemlítenünk, a jóval korábban csatlakozott Portugália és Görögország ellenpéldájával együtt. Az alcímben feltett kérdésünk bizonyára még keményebbé, égetőbbé válik majd a részletek kibontása közben. Honnan is vegyük hát oktatási, kulturális, kiemelten könyvtári, valamint gazdasági rendszerünk fejlesztési terveinek legvonzóbb példáit?

Átfogó eredmények – helyünk a világban 2006-ig

A rendkívül igényes megjelenésű, adatokban és következtetésekben gazdag, hatvanoldalas kiadvány (PISA 2006. Összefoglaló jelentés – A ma oktatása és a jövő társadalma Budapest, Oktatási Hivatal, 2007) hetedik oldalán a szójáték kedvéért még zavarba ejtően sejtelmes fotó a híres ferde toronyról, holott hosszú évek óta az oktatással kapcsolatban állók pontosan tudják, hogy itt az angol mozaikszó mögött (Programme for International Student Assessment) nem az olasz város nevezetessége, hanem egy szervezet és a hosszú távú kutatási stratégia áll.

Hazánkban 2002 januárjában robbant az első oktatáspolitikai, önismerteti bomba, melyet PISA 2000 címmel jegyzett a szakma. Abban a kutatásban a szövegértés, a három évvel későbbiben a matematika, míg ebben a legutóbb hozzáférhető kutatási jelentésben pedig a természettudományos ismeretek álltak a középpontban, miközben az említett három fő műveltségi terület minden szakaszban párhuzamosan, csupán változó arányokkal jelen volt.

A PISA-vizsgálatok legalább hármas értelemben új korszakot nyitottak a nemzetközi összehasonlító kutatások sorában. Egyrészt a program háttérében egy nagy nemzetközi gazdasági szervezet (OECD) áll, s ezzel hosszú távon megalapozták a biztonságos anyagi és szervezeti hátteret. Másrészt mert ez az első nemzetközi felmérés, amely szakított a tanterv alapú tematikával. Vagyis „az iskolák, oktatási rendszerek eredményeit nem saját céljaikhoz viszonyítja, hanem az egész társadalom tudásátadó, fejlesztő hatását teszi mérlegre”. Végül éppen az elsőként említett pénzügyi, szervezeti alapok stabilitásának köszönhetően a kor legjelesebb tudósait egyesítve adataikat tudományosan hitelesnek, az oktatáspolitiká számára relevánsnak kell ítélnünk. Kezdjük a végéről! Magyarország azon államok egyike, amely már egy mérési folyamat kezdetétől közvetlenül érintett az eredmények folyamatos értelmezésében. Alábbi táblázatunk ugyan terjedelmi okok miatt nem lehet teljes – kiemelten a legjobbakat és a hazánk közvetlen „környezetét” mutatjuk be –, de mégis egy távlati kép körvonalai rajzolódnak ki: a magyar közoktatás helyzete a világban és Közép-Európában. A 2006-os eredmények nem szigorúan az átlagpontszámok rangsorát tükrözik, hanem az OECD-országok átlagához viszonyított módon.

Jelmagyarázat: (+) az eredmény szignifikánsan jobb az OECD-országok átlagánál, (x) az eredmény megegyezik az OECD-országok átlagával, (–) az eredmény szignifikánsan gyengébb az OECD-országok átlagánál.

1. táblázat. A magyar közoktatás helyzete a világban

Ország	Szövegértés	Természettudomány	Matematika
Finnország	+	+	+
Hongkong–Kína	+	+	+
Kanada	+	!	+
Észtország	+	+	+
Új-Zéland	+	+	+
Ausztrália	+	+	+
Hollandia	+	+	+
Liechtenstein	+	+	+
Dél-Korea	+	+	+
Szlovénia	+	+	+
Svájc	+	+	+
Makaó–Kína	+	+	+
Belgium	+	+	+
Japán	X	+	+
Tajvan	X	+	+
Ausztria	X	+	+
Írország	+	+	X
Csehország	–	+	+
Egyesült Királyság	X	+	X
Svédország	+	X	X
Lengyelország	+	X	X
Dánia	X	X	+
Franciaország	X	X	X
Izland	–	–	+
Magyarország	–	X	–
Egyesült Államok	–	X	–
Horvátország	–	–	–
Lettország	–	–	–
Spanyolország	–	–	–
Litvánia	–	–	–
Szlovákia	–	–	–
Norvégia	–	–	–
Luxemburg	–	–	–
Oroszország	–	–	–
Olaszország	–	–	–
Portugália	–	–	–
Görögország	–	–	–

Forrás: OECD–PISA 2006

A jelzett füzet csaknem legvégén (57) található, az 56 résztvevő ország eredményeit összesítő táblázatban valahol a középmezőny alsó peremén, kevéssel az átlag alatt foglalunk helyet a Csehország, az Egyesült Királyság, Svédország, Lengyelország, Dánia és Franciaország kezdetű csoportban. Igaz nem szignifikáns, kis különbségekkel, mégis az Egyesült Államok, Horvátország, Lettország, Spanyolország, Litvánia, Szlovákia és Norvégia előtt.

Egyértelműen megelőzve viszont a déli, korábbi uniós tagállamokat (olaszokat, portugálokat, görögöket), majd Izrael, Chile és Uruguay között Szerbiát, Bulgáriát ugyancsak. Végül jóval hátrébb, a mezőny utolsó negyedében Thaiföld és Mexikó társaságában találjuk még Romániát és Montenegrót. A rangsor utolsó kilenc helyét pedig Mexikó, Indonézia, Argentína, Brazília, Kolumbia, Tunézia, Azerbajdzsán, Katar és Kirgizisztán foglalják el.

A fenti, csonka táblázatunkból most talán elegendő a két szélső pólusra koncentrálnunk. A vezető 13 ország – Finnországtól Belgiumig – mindhárom területen jobb eredményt ért el az OECD-országok átlagánál. Míg a rangsor utolsó 30 résztvevője mindegyik területen gyengébben szerepelt az OECD átlagnál. „E gazdaságok többsége elsősorban az alacsonyabb szaktudást igénylő iparágak megtelepülésére számíthat a közeljövőben, és minden valószínűség szerint magasabb marad a munkanélküliség is” (56).

Szikáran fogalmazva, hazánk 15 éves diákjai kizárólag a természettudományos tantárgyak területén érik el az OECD-országbeli tanulók teljesítményének átlagos szintjét, de a matematikában és a szövegértésben egyaránt – kis lemaradással ugyan, de mégis – az átlag alatti értékeket produkálták.

Ezen a ponton akkor (2008) kivédhetetlenül felmerült az első jogos kérdés. Valóban érdemes lett volna csökkenteni a természettudományos tantárgyak óraszámát? (S a felszabadult időkeretben valamiféle homályos, magánvaló olvasásfejlesztéssel foglalkozni? Milyen felkészültségű pedagógusok milyen típusú szövegekkel dolgoznak?) Hiszen éppen ez volt az egyetlen terület, ahol oktatási rendszerünk egésze elfogadhatóan teljesített 2006-ig! Az eredmények értelmezése, megvitatása előtt két pillért szeretnénk egyértelművé tenni:

a) A szövegértés leginkább elfogadott meghatározása a kutatásvezető szakértők szerint: „írott szövegek megértése, felhasználása és az ezekre való reflektálás annak érdekében, hogy az egyén elérje céljait, fejlessze tudását és képességeit, és hatékonyan részt vegyen a mindennapi életben” (32). Vagyis végképp szakítani kellene a még ma is gyakran használt dekódolási definícióval! (Miszerint az olvasás nem lenne más, mint az írott jeleket hangokká, szótagokká, szavakká, mondatokká kódoló, fordító műveletnél.) Mert ez a

mozzanat csupán kiinduló feltétele az információ-visszakereső, értelmező, jelentést tulajdonító, reflektáló, következtetéseket levonó, az olvasottakat a korábbi ismeretekkel ütköztető összetett gondolati folyamatoknak.

b) Gyakran olvasni, hallani lehet azokat a véleményeket, melyek szerint olvasási kultúránk hanyatló állapotáról adatokat szolgáltatni, azok felett vitát nyitni nem több egy bizonyos szűk értelmiségi réteg önérvényesítő „nyafogásánál”. Több pénzt a pedagógusoknak, az íróknak, a kiadóknak, a könyvtárosoknak! Ellenérvként mindössze egy-egy adat és rövid idézet. Többszörösen ellenőrzött kutatási eredmények szerint a rossz szövegértéssel jellemezhető egyének 74 százaléka vagy munkanélküli, vagy rosszul fizetett, alacsony presztízsű állásokban kénytelen dolgozni. Tehát

„...a gyenge szövegértési képesség... hatással van az egyén jólétére, valamint a társadalom és a gazdaság állapotára és versenyképességére egyaránt. Fokozottan érvényes lehet ez térségünk országaiban, amelyek célul tűzték ki a gazdasági felzárkózást Európa fejlettebb régiójához” (36).

Az oktatás az egyik legjobban megtérülő gazdasági befektetés! – ismételtetjük évtizedek, évszázadok (?) óta. Emlékezzünk csak gróf Széchenyi István, a nemzet előrehaladásának feltételül tételezett, „a kiművelt emberfők számát” tartalmazó gondolatára!

A szövegértési eredményekről

Az első 2000-es mérés idején a szövegértés állt a kutatás középpontjában, s akkor állapították meg az 500 pontos OECD-átlagot (melyet az eredmények fokozatos romlása miatt 2006-ban már 492 pontra módosítottak), mint a szövegértési teljesítmény viszonyítási alapját. Az egyes országokban mért eredményeket két közelítésben teszik közzé. Egyrészt bizonyos ponthatárokkal jellemezhető, ötfokú skálán elhelyezkedő képességszintekről beszélnek. Például az 1. képességszint vagy az alatt (407,5–334,8 pont között vagy 334,8 pont alatt). Az ilyen szintű teljesítmény természetesen nem jelenti azt, hogy ezek a diákok nem tudnak olvasni, de társaikhoz képest súlyos hátránnyal indulnak, mert szövegértési képességüket nem tudják információszerzésre használni. Magyarországon a megkérdezettek összesen 20,6 százaléka ezen az elégtelen szinten teljesített. (1. szint In: 14%, 1. szint alatt In: 6,5%)

A legjobb Dél-Koreában és Finnországban a két leggyengébb diákcsoport nem éri el a 6%-ot, míg a többi OECD-országban ez az adat 10,9% (Kanada) és 47,1% (Mexikó) között változik.

2. táblázat. A szövegértés átlagos pontszámai

Helyezés	Ország	Pontszám
1.	Dél-Korea	556
2.	Finnország	547
3.	Hongkong–Kína	536
4.	Kanada	527
5.	Új-Zéland	521
6.	Írország	517
7.	Ausztrália	513
8.	Liechtenstein	510
9.	Lengyelország	508
10.	Svédország	507
11.	Hollandia	507
12.	Belgium	501
13.	Észtország	501
14.	Svájc	499
15.	Japán	498
16.	Tajvan	496
17.	Egyesült Királyság	495
18.	Németország	495
19.	Dánia	494
20.	Szlovénia	494
21.	Makaó–Kína	492
22.	Ausztria	490
23.	Franciaország	488
24.	Izland	484
25.	Norvégia	484
26.	Csehország	483
27.	Magyarország	482
28.	Lettország	479
29.	Luxemburg	479
30.	Horvátország	477
31.	Portugália	472
32.	Litvánia	470
33.	Olaszország	469
34.	Szlovákia	466

Helyezés	Ország	Pontszám
35.	Spanyolország	461
36.	Görögország	460
37.	Törökország	447
38.	Chile	442
39.	Oroszország	440
40.	Izrael	439
41.	Thaiföld	417
42.	Uruguay	413
43.	Mexikó	410
44.	Bulgária	402
45.	Szerbia	401
46.	Jordánia	401
47.	Románia	396
48.	Indonézia	393
49.	Brazília	393
50.	Montenegró	392
51.	Kolumbia	385
52.	Tunézia	380
53.	Argentína	374
54.	Azerbajdzsán	353
55.	Katar	312
56.	Kirgizisztán	285

Forrás: OECD–PISA 2006

Vagy villantsuk fel a másik pólust! 5. képességszint (625,6 pont felett), ahol a diákok már magas fokú információfeldolgozási képességekkel jellemezhetők. Nekik nem okoz gondot a komplex és ismeretlen szövegek feldolgozása, az olvasottak kritikus értelmezése, hipotézisek felállítása, értékítéletek alkotása. A magyar diákok 4,7%-a került erre a szintre, s ez lényegesen gyengébb az OECD-országok átlagánál. Koreában ez az arány 21,7%, Japánban és Finnországban meghaladja a 15 százalékot.

Másrészt egyszerűen az átlagos pontszámok alapján képeznek egy összesített rangsort. Ebben az 56 tételes táblázatban a 23–30. helyen végeztünk 482 ponttal. (Mert a csupán néhány pontnyi különbséggel szorosan előttünk és mögöttünk végzettektől való eltéréseink a matematikapróbák eredményei szerint nem minősülnek szignifikánsnak!) A táblázatban közvetlenül előttünk megjelenő Norvégia és Izland (egyaránt 484–484), Csehország (483), velünk együtt mind a négyen az OECD-átlag alatt, valamint

az átlagos tartományba tartozó Franciaország (488) és Ausztria (490). Közvetlenül mögöttünk, mellettünk pedig Lettország, Luxemburg (479-479) és Horvátország (477). Eredményeink tőlük sem térnek el jelentős mértékben. Ellentétben a már matematikai próbák szintjén is mögöttünk álló Portugália (472), no és a még gyengébben teljesítő Litvánia (470), Olaszország (469), Szlovákia (466), Spanyolország (461), Görögország (460), Bulgária (402), Szerbia (401) eseteivel. A rangsorban egyértelműen még hátrébb került Romániát (396), illetve Montenegrót (392) már csupán kötelességszerűen említjük.

Ezen a ponton egy fontos kiegészítéssel kell élnünk. A látszat ellenére ez a táblázatunk sem teljes idézet a hivatkozott kutatási jelentésből. Ugyanis a helyezési számok egészen pontos értelmezéséhez még újabb öt oszlopsort kellett volna közölnünk. (A szórások átlagai, a legjobb és a legrosszabb helyezési számok a teljes rangsor, valamint az OECD-országok tekintetében. De ezektől az olvashatóságot könnyítendő eltekintettünk. Miközben ezzel a gesztussal kissé bizonytalanra vált a szignifikáns különbségek pontos érzékelése. A mindig joggal kételkedőket pedig nyomatékosan az eredeti dokumentum kézbevételeire buzdítjuk!)

Természetesen a magunk helyzete mellett leginkább az élbolyban lévők, illetve a jelentős változást elérők jellemzői lehetnek számunkra tanulságosak. Az utóbbi jó három évtizedben örökös „győztes” Finnországot – nem is apró különbséggel – a 2000-es táblázatban még csupán 6. helyezett Korea most megelőzte, majd Hongkong, Kanada, Új-Zéland, Írország és Ausztrália követik. Feltűnő a keleti előretörés, tagadhatatlan az északiak erős jelenléte, de ugyancsak félreérthetetlen az angolszász, praktikus gondolkodásmód előnyeinek dominanciája. S ennél a pontnál minden gyakorlott szemű olvasóban feltámad a kérdés. Vajon akarva-akaratlan sikerült a feladatokat megfogalmazóknak egy önigazoló apparatúrát összeállítaniuk? Magam a vitát jogosnak tartom, de az egyértelmű választ már – kellő kompetencia hiányában – másokra bízom. Bulgária (402), Szerbia (401), Románia (396), Montenegró (392) a rangsor utolsó negyedébe szorultak, s a lista legutolsó 5 helyén Tunézia (380), Argentína (374), Azerbajdzsán (353), Katar (312) és Kirgizisztán (285 ponttal) állnak.

Ragadjunk most ki néhány, számunkra fontosnak ítéltető viszonyítási pontot! Észtország korábban nem vett részt ezekben a kutatásokban, s ezért feltehetően nem csupán számunkra nagyon kellemes meglepetés az ő átlag feletti teljesítményük, a rangsorban elfoglalt 13. helyezésük. Jómagam 1983 őszén jártam először távoli rokonaiknál, s az utcai kétnyelvű feliratok

megütközést váltottak ki belőlem. Kala – Rüba, persze cirill betűkkel, állt a halat árusító bolt tábláján, melyet, ha már oroszul nem sikerült tisztességesen megtanulnom, de a hal-kala finnugor töre könnyű volt ráismernem. Ez a tény önmagában még jól indokolható volt a lakosság csaknem felét kitevő oroszul beszélők jelenléte miatt. Az esti beszélgetésekben feltáru-
ló rémségek: hogyan irtották ki, telepítették Szibériába az észti értelmiség döntő hányadát, miként semmisítették meg szándékosan nemzeti könyvtárunk csaknem teljes állományát a háború befejeződése után, miért kell még az 1980-as években is az észti történész, irodalmár, nyelvész kollégáknak kizárólag orosz nyelven megírniuk kifejezetten a saját történelmükről, irodalmukról, nyelvükről szóló kandidátusi, doktori disszertációikat? Néhány órára magával sodort akkor a rémület, netán saját majdani történelmünket, közeli jövőnket látom-e ott? Nyelvünk, történelmünk elvesztése a nagyhatalmi játszmákban eldöntött tény?

Majd 20 évvel később, az IRA európai konferenciáját Tallinnban rendezték, ahol többek között egy alsó tagozatban oktató fiatal kollégával volt alkalmam hosszabban beszélgetni, például arról a 25 fős, általa oktatott gyermekcsoportról, ahol öt orosz anyanyelvű gyereket kellene az észti olvasás, írás „technikájára” megtanítani. Miközben ezen gyerekek szülei nem ismerik az ország hivatalos nyelvét. Következésképpen gyermekeiknek ugyancsak alapvető nyelvhasználati gondjaik vannak. Máig az ország lakosságának 40% körüli hányada nem észti anyanyelvű.

Mégis higgyünk a kutatási eredményeknek! Hiszen rengeteg apró jelből már korábban is érezhető volt ennek a népnek a töretlen élni akarása, kultúrájuk iránti mélységes elkötelezettségük. Továbbá függetlenségük visszanyerése után nyomban az oktatás ügyét stratégiai ágazattá, kiemelten dotált területté nyilvánították. A jelek szerint nem eredménytelenül. A fenti, történeti jellegű közbevetés nehogy félrevezető legyen! Az észtszázagi orosz gyerekek többsége természetesen anyanyelvű iskolákban tanul, és a PISA-teszteket is ezen a nyelven töltötték ki. Kitérőmmel mindössze a kitűnő teljesítmény ellentmondásos történelmi, kulturális háttéréből szerettem volna néhány mozzanatot érzékeltetni.

De térjünk vissza Közép-Európába! Szlovénia hét hellyel előttünk végzett. Németország a 2000-es rangsorban még összesen két hellyel állt előttünk, ugyancsak az átlag alatt teljesítők mezőnyében. Most (2006!) viszont 9 hellyel előttünk vannak, a jó átlagosan teljesítők csapatában. Szakmai körökben közismert, hogy a hat évvel korábbi eredmények „PISA-sokkot” idéztek elő náluk, minek következtében átfogó társadalmi mozgalom in-

dult, majd komoly kormányzati döntések születtek helyzetük megváltoztatása érdekében. Az óvodai mesélő, irodalmi programoktól a nagy egyetemi tudásközpontok megerősítéséig, megteremtéséig.

Vagy a 2000-ben még közvetlenül mögöttünk álló lengyelek hat év múltán bennünket messze megelőzve, jó átlag feletti teljesítményt nyújtva az előkelő 9. helyre emelkedtek az országok rangsorában. Ismereteim szerint a hatosztályos alapképzést követően, háromosztályos kötelező gimnáziumot vezettek be, s ennek következtében a kényszerű pályaválasztási döntést csupán a 9. évfolyam elvégzése (közben) után hozzák meg a szülők és a gyermekek. Vagyis lengyel kollégáink a jelentős mértékű javulás hátterében kizárólag egyetlen oktatásszerkezeti döntés hatását vélik felismerni.

Végül kihagyhatatlanul szóba kell hoznunk és máshol, a nálunk e téren sokkal felkészültebb kollégák körében részletesen értelmeznünk kell a Dél-Koreában élő 15 éves fiatalok szenzációs teljesítményét, illetve annak hátterét. Nem elégedhetünk meg a kutatási jelentést összeállítók egyetlen idevonatkozó megállapításának idézésével, miszerint ott a tanulók az európai átlagnál sokkal gyakrabban kapnak esszé típusú feladatokat, mi több, a felsőfokú továbbtanulás egyik legfontosabb szűrő feladata is ilyen jellegű. Számunkra ez is rendkívül tanulságos, de ennél sokkal többről lehet szó. Az IRA 2006-ban Budapesten rendezett 21. világkonferenciáján koreai kollégák műhelybeszélgetését hallgatva egyértelművé lett számomra, hogy Dél-Koreában a tanulás össznemzeti ügy. A jó 300 éves japán elnyomás után, különösen az 1960–70-es évektől kezdődően szó szerint stratégiai kérdéssé vált az oktatás ügye, de nem csupán a kinyilatkoztatások, hanem a befektetések szintjén is! Ma a tanulás ott nem egyszerűen az egyén sikere vagy szégyene, hanem elsősorban a szülők, a család, az ősök, a nemzet iránti kötelesség. Ennek megfelelően rendszeres kurzusokat szerveznek a szülők számára, a gyerek tanulmányi eredményeit leghatékonyabban segítő módszerekről. A szülők nem az iskolai túlterhelés miatt panaszkodnak, de ellenkező előjelű javaslatokkal bátorítják a pedagógusokat. Mérési adataik szerint tanulóik ismereteinek harmada származik az iskolából, s a fennmaradó kétharmadot pedig az úgynevezett „árnyék oktatási rendszerből”, az egyéni és tömegeknek szervezett különórák sorából szerzik (Győri, 2008).

Mélységes nemzeti elkötelezettség, jól megfogalmazott nemes versenyszellem él bennük: vissza kell szerezniük a létben is fenyegetett saját kultúrájukat, el kell érniük, meg kell előzniük egykori elnyomóikat, a japánok gazdasági, kulturális teljesítményeit! (Motívumaik felsorolása közben óhatatlanul az észtek is eszünkbe jutnak.) Máshol és másoknak kell majd a

dél-koreai szenzációs teljesítményt részletesebben értelmezni, illetve az informális utakon szerzett, a tanulók rendszeres testi fenytéséről (?) szóló, disszonáns mozzanatokot korrigálni vagy megerősíteni. Azonnali és múlhatatlan kötelességünk viszont a tiszteletet parancsoló teljesítményt értékelni és a számunkra is hasznosítható mozzanatokot a lehető leggyorsabban honosítani.

Tájékozódási irányokat emlegettünk írásunk elején. Nos, az ázsiai kis-tigrisek egyikének feltűnően jó példája után kikerülhetetlen kötelességünk a bevezetőben jelzett észak–dél „lejtőhöz”, még pontosabban a hozzánk közelebb álló európai kultúrához, az ismerős iskolarendszerhez, nyelvrokona-inkhöz, tehát a finn diákok évtizedek óta folyamatos, megbízható, ugyancsak kitűnő teljesítményéhez visszatérni. Mégpedig lehetőleg saját érveiket, szavaikat, az általuk közreadott hangsúlyokat pontosan idézve (Välijärvi, Linnakylä, Kupari, Reinikainen & Arffman, 2002). A Jyväskyläi Egyetem Pedagógiai Kutatóintézetének 5 szerzős, 64 oldalas, angol nyelvű, „The finnish success in PISA – and some behind it” (Finn siker a PISA-ban és annak háttere) című kiadványa van előttem.

Legfontosabb megállapításuk szerint kiemelkedő eredményeik nem egyetlen, kulcsfontosságú faktor, hanem sokkal inkább több tényező együttes, sajátos hálózatot alkotó, egyidejű kölcsönhatásának eredménye. Iskolai rendszerükben minden gyermek naponta egyszer meleg ételt kap, komoly egészségügyi rendszer áll rendelkezésükre, a szociális, a lélektani támogatás sokoldalúan, folyamatosan jelen van oktatási rendszerük egészében, melyeknek köszönhetően a legkülönbözőbb családi háttérből érkező tanulók is megkapják az egyénileg, számukra kiemelten fontos támogatást. (Az egyéni és a kiscsoportos foglalkozások gyakorisága ugyancsak magas.) Finnországban tanítónak, tanárnak lenni a legnagyobb tekintéllyel rendelkező pályák egyike, tehát már a pedagógusképző intézményekbe való bejutás is a legjobb teljesítményt nyújtó diákok szűrése után lesz valóság.

A szülői társadalom támogató attitűdje, valamint a pedagógusok elvárásainak magas szintje, egyáltalán az olvasás és a könyvtárhasználat népszerűsége, a könyvtári rendszer egészének színvonala, az olvasásra buzdító kampányok ösztönző hatása mind-mind a társadalom sikeres tudásátadó funkcióját támogatják, különös tekintettel a szövegértés képességére.

Lehetetlen az adott keretek között a kis könyvecske minden összehasonlítható adatát, következtetését bemutatnunk, de legalább a hozzánk legközelebb állókból idézhessünk néhányat. A finn 15 évesek olvasás iránti érdeklődése, elkötelezettsége a vizsgálatban használt skálaértékek szerint

duplája az OECD-országok átlagának. Ennek többek között ékes bizonyítéka, hogy Finnországban a tanulók 44 százaléka vallotta magáról, hogy havonta legalább egyszer könyvet kölcsönöz a könyvtárból, nálunk ugyanez az adat 22% volt a 2000-es PISA-vizsgálatban. A finn családokban a szülők sokkal gyakrabban beszélgetnek a gyerekekkel a társadalmi, közéleti, kulturális kérdésekről (könyvekről, filmekről, tv-műsorokról, klasszikus zenéről), mint az OECD-országok átlagában. De már ebben a kutatásban is – meglepetten tapasztalták – kimutatták a finnek, hogy a tanulók intenzívebb vagy gyengébb számítógép-használata közvetlen és pozitív korrelációt mutat az olvasás gyakoriságával. Egyszerűbben szólva a rendszeresebb számítógép-használat az olvasói aktivitásra is ösztönzően hat.

Végül egy általuk is hangsúlyosan kezelt mozzanat két arcát villantsuk fel! A jelzett kérdést maguk a szerzők is két oldalról közelítik. Egyrészt a tanulási, iskoláztatási esélyek egyenlőségét húzzák alá. Másrészt pedig társadalmuk kulturális homogenitásáról beszélnek. Az alig több mint 5 milliós népesség csaknem 94%-a finn anyanyelvű, 6% svédnek vallja magát, s ennek ellenére ebben az országban mindkét nyelv egyenrangúan az állam, a hivatalok, a közintézmények nyelve is. Vagyis a svédek saját iskola-rendszerrel rendelkeznek, melynek természetesen az anyanyelvükön oktató svéd egyetem is része, s ugyanakkor minden finn iskolában kötelező a svéd nyelv oktatása, tanulása. Egyéb kisebbségeik, főként a lappok ugyancsak sokoldalú és tapintatosan segítő oktatási rendszerhez jutnak hozzá. Vagyis a közismert tétel, miszerint a leghatékonyabb olvasástanítás akkor valósulhat meg, ha az otthoni, a családban és az iskolában használt azonos, náluk valóban feszültségektől mentesen működik. (Erről nem írnak külön, de mégis lehet tudni, hogy bevándorlási politikájuk a legszigorúbbak közé tartozik Európában.)

Szociológusként a fentieket legalább egyetlen ponton ki kell egészítenem. Amikor finn rokonaink az oktatási esélyek egyenlőségéről, Finnország kulturális homogenitásáról beszélnek, bizony valahogyan „elfeledkeznek” társadalmuk egyik legfontosabb jellemzőjéről, a középosztály jelentős arányáról, méretéről. Velük szemben többek között ezért is vagyunk jelentős hátrányban, ezért is vannak nálunk sokkal nagyobb különbségek az egyes iskolák tanulóinak teljesítményei között. (Vagyis a különböző rétegekből érkező gyerekek szülei kiválasztják a számukra leginkább kíváncsatos, a gyerekek tervezett előmenetelét leginkább garantáló iskolát, iskolatípust.)

Visszatérve saját helyzetünk értékelésére, többnyire már a korábban is közismert összefüggések meglétét erősítik meg a szerzők: a lányok jobban

olvasnak, mint a fiúk, a legerősebb háttérváltozó a tanulók szociokulturális háttere, jelentős eltérések vannak az eltérő iskolák, iskolatípusok tanulói-nak teljesítményei között. A minden bizonnyal legerősebb megállapítást szó szerint kell idéznünk: „Az OECD-tagországok között mindössze négy olyan országot találunk, ahol az egy diákra fordított oktatási kiadások alacsonyabbak volnának a magyar adatoknál.”

Könnyű volna ezzel a cáfolhatatlanul fajsúlyos megállapítással zárunk recenziónkat. Sapiienti sat! Mégsem tehetjük, miközben mélyen egyetértünk a jelentéskészítők záróakkordnak szánt mondatával. Igen, még ezt a csatát is meg kell vívunk, nekünk a szakmai szervezeteknek, az éppen hivatalban lévő oktatási kormányzatnak a mindenkori pénzügyminisztériumi szakértőkkel, a parlament illetékes, költségvetési sarokszámokat megszavazó bizottságokkal, a legkülönbélebb pozíciókat hosszú évek óta elfoglaló szakértőkkel! Hol is vezették már be (Szlovénia), hol fogják rövidesen bevezetni (Észtország) az euró használatát? Mennyivel jobb a miénknél a GDP növekedési üteme a fentiek mellett a cseheknél, a lengyeleknél? Netán mégis kézzelfoghatóan létezik az összefüggés a gazdasági sikeresség, versenyképesség és a szövegértés szintje, azaz a munkaerő alkalmazkodóképessége, tanulékonyasága, fejleszthetősége között?

Vagyis a parlamentáris, pénzügyi csatározások előtt a szakmai, tartalmi kérdésekről a hozzáértők okos gyülekezetében kell hatékony párbeszédet lefolytatni! Mire is kell a majdani többletköltségeket használni? Mostanában majd 30–40 milliárd forintot elköltünk digitális táblákra. Tehát határozottan javul a költségvetés e rovatának nagyságrendje. De ettől az egyetlen gesztustól várható, hogy akár a szövegértés, akár a matematikai képességek szintje jelentősen emelkedjék? Jobb felkészültséggel, módszertani elvekkal, fogásokkal oktatnak a jelen pedagógusai, valóban érdemi változás várható a diákok, netán a szülők motivációs bázisában?

Az egyértelműen költői kérdés megválaszolása helyett, kivételesen engedjék meg a recenzensnek, hogy saját javaslataiból egy csokorral szolgálhasson. Elsőként Csányi Vilmos egyik nagyszerű esszéjének vezérgondolatát kell idéznem. A jeles kutató oktatási rendszerünk legnagyobb hiányosságának, az állatvilágból vett analógiát érvényesnek ítélve, a kulturálisan domináns személyiségek hiányát tartja. Hol vannak ma a széleskörűen tájékozott, a maguk szakterületén tekintéllyel rendelkező, vonzó személyiségek? Iskoláinkban aligha. Az igényesebb kiválasztás, az emberi, szakmai minőség követelményének gyakorlati megjelenéséhez tagadhatatlanul magasabb jövedelmekre, továbbá a kreativitás esélyének növelésére van szük-

ség. Mégpedig két síkon egyszerre, mind a pedagógusképzésben, mind az iskolai tantestületekben.

Az éppen ismertetett jelentésben méltatlanul említés nélkül hagyott, de máshol finom és meggyőző elemzéssel fontosnak ítélt tényezők sorát ugyancsak szóvá kell tennem. Mind pedagógusképzésünkben, mind iskolai gyakorlatunkból szinte teljességgel hiányzik a szülők társadalmának fokozott bevonása, melyről az angol nyelvű szakirodalom legalább másfél évtizede folyamatosan tudósít. Nevezetesen az otthoni könyvek száma, a szülők olvasási, könyvtárhasználati szokásainak közvetlen összefüggése a gyermekek tanulmányi eredményeivel, szövegértési képességeivel. Miközben ez a PISA 2006-os jelentés is félreérthetetlenül „az egész társadalom tudásátadó, fejlesztő hatását” emlegeti a kétségtelenül kiemelten fontos iskola mellett. Ki képviseli a „társadalmat” a gyermek számára elsőrendűen, ha nem a szülők, nagyszülők, rokonok, szomszédok, az óvónők, a gyermek- és iskolai könyvtárosok, a vele közvetlen kapcsolatban lévő felnőttek? Netán sokkal inkább a képernyő és a távirányító? Vagy egyelőre csupán a kisebbség körében, de mind agresszívakabban az internet?

Készséggel hiszünk a jelentés szövegét összeállítóknak, miszerint ezt a világraszóló kutatást valóban a ma élő legkiválóbb tudósok, szakemberek tervezték, szervezték, majd közreadták az itt ismertetett összefoglalót. Azonban egyetlen ponton hiányérzetünknek is hangot kell adnunk. Semmivel sem lennének kevésbé megbecsültek, elismertek az itt névtelenül emlegetett kutatók, ha csupán néhány mondattal, bekezdéssel és a hozzájuk kapcsolódó hivatkozásokkal világossá tennék, hogy a jelen munka – több évtizedes – nagyon komoly nemzetközi, s ráadásul hazai előzményekkel is rendelkezik. Minimálisan emlékeztetnünk kell az olvasókat Elley, W. B. *How in the world do students read?* Hamburg, IEA 1992, valamint Postlethwaite, T. N. & Ross K. *Effective schools in reading* Hamburg, IEA 1992 műveire, következtetéseire. (Szerintük a jól olvasó gyerekek mögött nem egyszerűen a jó példát mutató szülők, a gazdag otthoni könyvválaszték, a rendszeres könyvtárlátogatások állnak. Hanem a szenvedélyesen érdeklődő, olvasó, magasan kvalifikált pedagógusok, a jól felszerelt iskolai könyvtárak, a diákújságok, valamint a pasztorációs munkát végző iskolai igazgatók jelenléte ugyancsak szükséges.)

S végül a szerénytelenség látszatát is vállalva Báthory Zoltán, Kádárné Fülöp Judit, Vári Péter, Horváth Zsuzsa, Bánfi Ilona, Felvégi Emese és mások mellett (akik mindnyájan a gyermekek szövegértési képességeiről végeztek kutatásokat), legalább Gereben Ferenc és a jelen sorok írójának

néhány kutatási eredményét, következtetését érdemes lett volna bármily röviden felidézni. Hadd söpörjek egyetlen gondolat erejéig kizárólag a magunk portáján. Reprezentatív olvasásszociológiai kutatásainkból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy a 2000 és 2005 közötti öt évben jelentős mértékben romlott a magyar felnőtt társadalom olvasási kultúrája (Nagy, 2006). Ennek pedig kikerülhetetlenül hatása volt, van a gyermekek, a diákok társadalmára. Vagyis a PISA-adatok hazai értelmezése bizony nem hagyhatja figyelmen kívül iskolarendszerünk a kíváncstól elmaradó, de végső soron tisztesnek minősíthető teljesítményét.

Szándékosan hagyjuk utoljára az angol nyelvű szakirodalom két idevágó, legfontosabbnak tűnő megállapítását, miszerint az olvasásfejlesztés leginkább célravezető módszerei, királyi útjai az esszéírás (lásd Korea legújabb eredményeit!), valamint a tanterv egészét átfogó, azaz a tantestület minden tagjának feladatává tett tankönyvön kívüli szövegek olvastatását (és előállítását) jelentő „reading a crosscurriculum” követelményét. Egyszerűbben szólva az olvasás fejlesztése legalább nyolc, de inkább 12 éven át tartó, tantárgyközi feladat!

Egy bekezdés erejéig adjuk vissza a szót a magyar nyelvű jelentés szerzőinek. „A világ országai között számos példa mutatja, hogy az oktatásba fektetett pénz először a tudásban, nem sokkal később a gazdaságban térül meg. Kanada, Ausztria, Svájc, Hollandia, Belgium, Japán, Finnország pénzük vásárlóerejét figyelembe véve is kétszer-háromszor annyit költ diákjai oktatására, mint Magyarország.” Mi, pedig ráadásul saját tapasztalataink nyomán nagyon is jól tudjuk, hogy a meglévő kevés pénzt rettentő rosszul is el lehet költeni. Készítsünk előbb átfogó, hosszú távú stratégiát! S csak ezek után kezdődjék a csata döntő szakasza az ide kerülő pénzek nagyságrendjéről, ütemezéséről, az elosztás rangsoráról. Legalább hat évet (2000–2006) már egyértelműen elvesztegettünk. Nem késlekedhetünk tovább! Hiszen mi közvetlenül a szerzőtől, Klebelsberg Kunótól olvashattuk, hallhattuk, miszerint: „A kis nemzetek egyetlen esélye a minőség.”

Felzárkózás az európai középmezőnyhöz

Amint a fentiekben (Könyvtári Figyelő, 2008/2) ezt részletesen bemutattuk, a 2000 és 2006 közötti időszakban a magyar fiatalok teljesítménye állandónak bizonyult. Nevezetesen, egyedül a természettudományos ismeretekben tudtuk az OECD-országok átlagát elérni, de a szövegértésben és a matematikában csak alulról közelítettük, ám nem értük el ezt a szintet.

3. táblázat. PISA 2009 szövegértés-eredmények országokként

Országok	Átlageredmény	SH	Helyezési tartomány			
			OECD		Minden	
			Legjobb helyezés	Legrosszabb helyezés	Legjobb helyezés	Legrosszabb helyezés
Sanghaj–Kína	556	2,4			1	2
Korea	539	3,5	1	2	2	4
Finnország	536	2,3	1	2	2	4
Hongkong–Kína	533	2,1			3	5
Szingapúr	526	1,1			5	6
Kanada	524	1,5	3	4	5	7
Új-Zéland	521	2,4	3	5	6	9
Japán	520	3,5	3	6	5	9
Ausztrália	515	2,3	5	7	8	10
Hollandia	508	5,1	5	13	8	16
Belgium	506	2,3	7	10	10	14
Norvégia	503	2,6	7	14	10	18
Észtország	501	2,6	8	17	11	21
Svájc	501	2,4	8	17	11	21
Lengyelország	500	2,6	8	17	11	22
Izland	500	1,4	9	16	12	19
USA	500	3,7	8	20	11	25
Liechtenstein	499	2,8			11	23
Svédország	497	2,9	10	21	13	26
Németország	497	2,7	11	21	14	26
Írország	496	3,0	12	22	15	27
Franciaország	496	3,4	11	22	14	27
Tajvan	495	2,6			17	27
Dánia	495	2,1	15	22	18	26
Egyesült Királyság	494	2,3	15	22	19	27
Magyarország	494	3,2	13	22	16	27
Portugália	489	3,1	18	24	23	31
Makaó–Kína	487	0,9			27	30
Olaszország	486	1,6	22	24	27	31
Lettország	484	3,0			27	34
Szlovénia	483	1,0	23	26	30	35
Görögország	483	4,3	22	29	27	37
Spanyolország	481	2,0	24	28	30	35

Országok	Átlageredmény	SH	Helyezési tartomány			
			OECD		Minden	
			Legjobb helyezés	Legrosszabb helyezés	Legjobb helyezés	Legrosszabb helyezés
Horvátország	476	2,9			33	39
Izrael	474	3,6	26	31	33	40
Luxemburg	472	1,3	29	31	36	39
Ausztria	470	2,9	29	32	36	41
Litvánia	468	2,4			38	41

Forrás: OECD-PISA 2009

PISA 2009

Amint erre korábban már rámutattunk, a vizsgáldás középpontja változó, 2000-ben és 2009-ben egyaránt – a matematika és a természettudományos ismeretek előtt és után – ismételten a szövegértés kapott kiemelt figyelmet.

Az OECD Párizsban működő illetékes titkárságát a nemzetközi hírű tudósok csapata irányítja, melyben hazánkat Csapó Benő egyetemi tanár, a PISA Igazgató Tanácsának alelnöke képviseli.

A kutatás mintája

Minden országból legalább 150 iskolát, és minden iskolából 35 tanulót választottak ki. Így országonként 5250 tanuló „megszólítását” tervezték a szervezők. De végeredményként megelégedtek azzal, ha egy-egy országból legalább 4500 tanuló kitöltött kérdőívét, tesztjét begyűjthették. Hazánkban, 2009. február, március, április hónapjaiban az 1993. január 1. és december 31. között születettek közül, azok kerülhettek a megkérdezettek csapatába, akik *a)* valamely oktatási intézményben tanultak, *b)* legalább hetedik évfolyamosok. Magyarországon a válaszolók iskolatípusok szerinti megoszlása a következőképpen alakult: 70 általános iskola, 61 gimnázium, 60 szakközépiskola és 33 szakiskola. A válaszadási hajlandóság kiemelkedően jónak mondható: 98,42%!

Az eredmények ismertetése előtt kötelességünk betűhíven felidézni a kutatás folyamán használt szövegértés fogalmának meghatározását: „A szövegértés írott szövegek megértése, felhasználása és az ezekre való reflektálás, illetve a velük való elkötelezett foglalkozás képessége annak érdekében,

hogyan az egyén elérje céljait, fejlessze tudását és képességeit, és hatékonyan részt vegyen a mindennapi életben.”

Az eredmények

Amint az előző oldalakon már ezt részletesen bemutattuk, a 2000 és 2006 közötti időszakban a magyar fiatalok teljesítménye állandónak bizonyult. Nevezetesen, egyedül a természettudományos ismeretekben tudtuk az OECD-országok átlagát elérni, de a szövegértésben és a matematikában csak alulról közelítettük, ám nem értük el ezt a szintet. Még a jelmagyarázat részletezése előtt, a számunkra legfontosabb eredményt emeljük ki! A 2000-es 480 pontot (2006: 482) 9 év elteltével 14 pontnyi növekedéssel 494-re emelték 2009-ben 15 éves tanulóink, s ezzel elértük az OECD-országok átlagát (493).

Az első oszlop az országos átlagot, a második a szórás átlagát, míg a harmadikban látható jelek az OECD-átlaghoz viszonyított irányokat tartalmazza. (A felfelé mutató nyíl az átlag feletti, a lefelé mutató ennek ellenkezőjét, míg a telített pöttyök az átlaggal egyező eredményeket mutatják. Az országnevek előtt szereplő külön karikák egy sajátosan a hazai eredményekkel történő matematikai összevetés szignifikanciaszintjeit jelzik.)

Hozzánk hasonló mértékű, szignifikáns javulást összesen három ország tudott elérni: Tajvan, Franciaország és Portugália. A mienknél lényegesen jobb eredményt az Európai Unió országai közül összesen hárman, Finnország (536), Hollandia (508) és Belgium (506). Más régió, de legyünk méltányosak és említsük meg a japánok figyelemre méltó 22 pontos javulását, mellyel az átlagosan teljesítő mezőnyéből az élcsoporthoz, az OECD-országok 3–6. helyére kerültek fel.

Az utóbb elvégzett számítások szerint az EU-hoz 2004-ben csatlakozó országok között az észt (501), a lengyel (500) és a magyar 15 évesek pontszámai (494) szignifikánsan nem térnek el egymástól, de minden velünk együtt csatlakozó országnál magasabbak.

A szűkebb régió államai közül Magyarország eredményei kiemelkedően jók, egyedül mi érjük el az OECD-országok átlagát, s ez az eredmény több tényező egyidejű változásaként állt elő. Elsőként ismételten a saját teljesítmény lényeges javításával, de éppen a tárgyszerűség megtartása, az önhippokratikus elkerülése érdekében nyomatékosítsuk, hogy a 2006-ban egyértelműen előttünk végzett Ausztria és Szlovénia három évvel később sokat, Csehország

kevesebbet, de mégis rontottak korábbi eredményükön, míg Horvátország és Szlovákia megmaradtak a három év előtti, átlag alatti kategóriájukban. Vagyis a lényeges javulástól a szignifikáns romlason át, a „helybenjárásig” mindenféle mozgásforma tetten érhető közép-európai térségünkben.

A mellékelt táblázat – melyet a legkevésbé sem véletlenül vágunk el Ausztria (470) és Litvánia (468) után – hely hiányában nem teljes, az alsó harmadot elhagytuk, ahol Törökországtól (464) Kirgizisztánig (314), többek között Szerbia (442), Bulgária (429), Románia (424), Montenegró (408) és Albánia (385) is megtalálhatók.

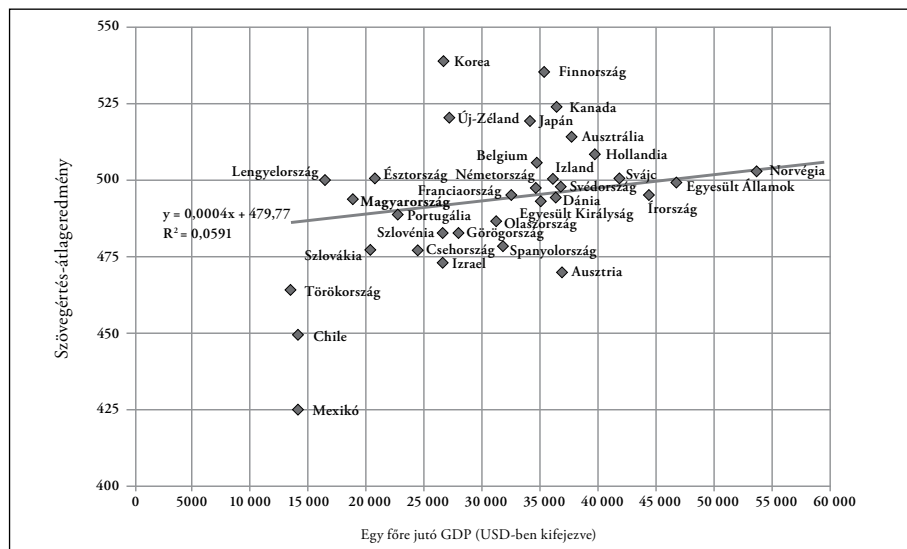
A rangsorban elfoglalt helyünk átfogó értékeléséhez fel kell idézni a 2006-os helyzetkép 2009-es „elmozdulásának” mindhárom elemét. Kategóriát váltó mértékű javulás, a gyengéből az átlagosak csoportjába kerülés a szövegértésben, azonos teljesítménnyel a közepesek között maradás a természettudományban, végül változatlan pontszámmal a gyengébbek csapatát elhagyva ugyancsak közepes osztályzatot kaptunk matematikából. Ti. romlott az átlag, tehát a változatlan teljesítmény elismerést érdemelt. Egyszerűbben szólva helyzetünk egésze jól érzékelhetően javult, hiszen a 2006-os kettő elégségest, valamint egy középest 2009-re három közepesre, átlagosra váltottuk. Bekerültünk a világ legfejlettebb országainak derékhadába, legalábbis oktatási rendszerünket illetően! De valójában önmagunkhoz viszonyítva egyedül a szövegértésben léptünk magasabbra. S ez az a pillanat, amikor fel kell tennünk a kérdést: a jobb olvasási készség miért nem húzta magával felfelé a másik két vizsgált terület pontszámait? Illetve változatlan szövegértéssel mennyit romlottunk volna? Hogyan kell folytatnunk?

A kérdőjelek és a következtetések csokorba gyűjtése előtt nem hagyhatjuk figyelmen kívül az élcsoportban kialakult „tolongást” sem. Most a három évvel korábbi meglepő koreai előretörést Sanghaj másolta le. Őket követi – némi romlással – Korea és Finnország, majd körvonalazódik egy távol-keleti és angolszász Hongkong, Szingapúr, Kanada, Új-Zéland, Japán, Ausztrália összetételű csoportosulás. A finnek után Európa legjobbjaként, az OECD-országok 5–14. helyeit elfoglalva a holland (508), belga (506), norvég (503) hármas tűnik fel. Ez utóbbiaktól bennünket két éve összesen 9–14 pont választott el.

A minket közvetlenül megelőző, követő országok, oktatási rendszerek társasága miatt bizonyára senki előtt nem kell szégyenkezniünk. Amint a 9. oldalon olvasható: „Az eredmények immár matematikai alapossággal bizonyítják, hogy az oktatás fejlesztése a legjobban megtérülő beruházás.”

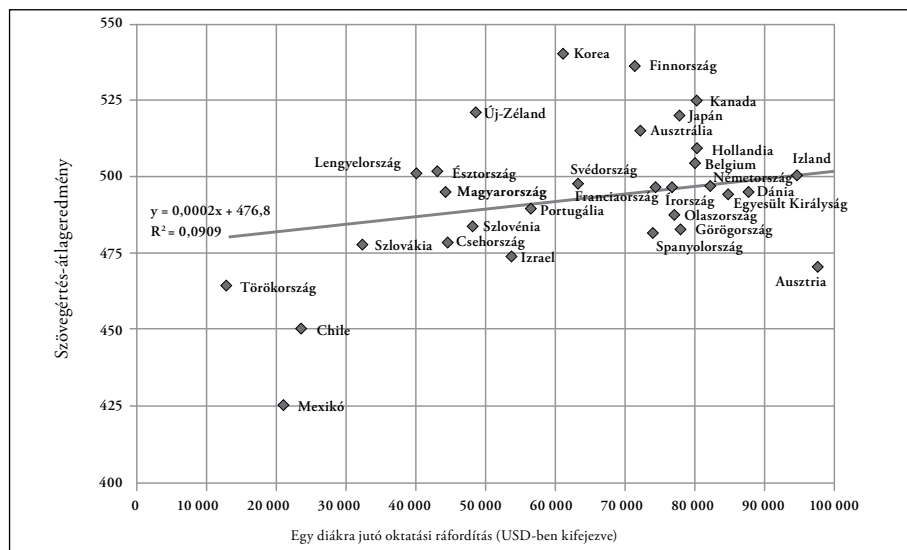
Következő két ábránk az egy főre jutó nemzeti jövedelem, illetve az oktatási költségek és a szövegértési teljesítmények összefüggéseit szemléltetik.

1. ábra. Az egy főre jutó GDP (USD-ben kifejezve)
és a szövegértés eredményeinek összefüggése

Forrás: OECD-PISA 2009

2. ábra. Az egy diákra jutó oktatási éves ráfordítás (USD-ben)
és a szövegértés-eredmények

Forrás: OECD-PISA 2009

Amint az jól látható, bár nem azonos mértékben, de mindkét tényező alapvetően 1-1 egyenes mentén teszi ábrázolhatóvá a részt vevő országok oktatási rendszerének hatékonyságát. (Az egy főre jutó oktatási költségek valamivel erősebb rendezőnek bizonyulnak a GDP-nél.) Az általános összefüggés belátása mellett talán még fontosabb a rendhagyó pontok értékelése, értelmezése. A vonal felett teljesítők – közöttük hazánk – munkája, a vonaltól való távolság mértékétől függően magyarázatra szorulnak. Korea, Finnország, Új-Zéland, Kanada, Japán, Ausztrália, Lengyelország, Hollandia, Belgium, Észtország! Hol vannak tartalékaik? Általános társadalmi légkör, sajátos értékrend, a tudás, az előrejutás, a szellemi kapacitás megbecsülése, a pedagógustársadalom elkötelezettsége, a nemzeti célok megfogalmazása, az utódok érdekében természetesen meghozott szülői áldozatok sokfélesége?

Vagy mindezek töredékessége, részleges hiánya Törökország, Ausztria, Szlovákia, Csehország, Spanyolország és mások esetében? Vessünk csak egyetlen pillantást az Új-Zéland, Magyarország, Csehország, Spanyolország véletlenszerűen kiragadott csoport teljesítményeinek jelentős mértékű szóródására! A sok kérdőjel mellett azonban egy tényező kristálytisztán megfogalmazható. Az OECD-államok csoportján belül mindössze néhány ország (például Lengyelország, Szlovákia, Chile és Törökország) fordít fajlagosan nálunk is kevesebbet az oktatásra.

Az eredmények és a tennivalók összegzése kikerülhetetlen feladatunk. A lényeges javulás háttérében álló tényezők egyike bizonyára az idő. Pontosabban, felsőbb iskolai osztályba kerültek, 15–16 évesek lettek a hosszú évek óta következetesen jobb eredményeket produkáló PIRLS korosztály (9 évesek) képviselői. A lányok előnye némileg csökkent a fiúkkal szemben, de máig tetemes. 38 pont! Hosszú ideje, évente teljes körű, kötelező kompetenciamérések zajlanak a 6., 8. és a 10. évfolyamokon. Erre pedig mind a pedagógusok, mind a tanulók társadalmának fel kell készülniük, hiszen a fogyatkozó gyermeklétszám miatt kielezett verseny folyik az iskolák életben tartásáért. Egyszerűbben szólva év közben jól érzékelhetően fokozódó mértékben vannak jelen oktatási intézményeinkben a folyamatos tréninget megteremtő feladatlapok.

Az iskolák és a családi háttér hatása kiugróan magas. Az otthonról hozott kulturális tőke jelentősége nem csökkent, ezeket iskoláink képtelenek kiegyenlíteni, s ezért a szülők mindent megtesznek annak érdekében, hogy gyermekeik számára az általuk jónak látott iskolát válasszák. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódva kifejezetten kritikai megjegyzésként ajánljuk

a szerző figyelmébe az Educatio 2005/3. tematikus számát, melynek különösen két tanulmányának (Neuwirth Gábor, valamint a Jaap Dronkers és Róbert Péter szerzőpáros) következtetései egyértelműen bizonyítják a felekezeti iskolák fokozott hatékonyságát. Nyomatékosítsuk! 2000-ben még jóval kevesebb 15 éves volt jelen a hazai közoktatásban, mint 2009-ben, akikről tudhattuk, tudhatjuk, hogy az első osztálytól kezdődően már egyházi iskolába jártak. Vagyis, amikor a szülők gyermekeik számára a legjobb iskolákat keresik, egyre inkább felfedezik a felekezeti iskolákat. Gyakran talán nem vallásos indítékkal, csupán a hatékonyabb tanulási környezet biztosítása érdekében.

A fentiekén túl, kik is olvasnak jól az adatok szerint? Az EU-országokhoz hasonlóan, hazánkban is a lányok jelentősen jobban, mint a fiúk. Általában a jegyzeteket, összefoglalókat készítve tanulók, órán figyelők. Mindazok, akik élvezettel, önként, rendszeresen napi 20–30 percet szánnak a betűk világára, a könyvek mellett a folyóiratokat sem vetik meg, de a digitális írás-olvasás ugyancsak része lett mindennapjaik szokásrendszerének. Hol is lehet mindezeket egyetlen helyen, akár naponta, 30–50 percig egymás után, egymás mellett művelni? Ezen a ponton komoly hiányérzete támad a recenzensnek. Nevezetesen a könyvtár szó nem szerepel a jelzett füzet szövegében, holott a bevezetőben emlegetett IEA-kutatási jelentések egyik legfontosabb független változójaként két évtizede még a kutatók a szülők és a gyerekek könyvtárhasználati szokásait emelték ki.

„Hazánkban nem a térség legolcsóbb, hanem leghatékonyabb oktatási rendszerét kell létrehozni a következő 10–20 évben” – írtuk a *Szárny és teher című* kötet egyik, ebben a jelentésben is idézett kulcsmondatában. S az erre vezető út – micsoda véletlen – jelzőkarói gondos munkával szinte kivétel nélkül a Könyvtári Figyelő hasábjain is visszakereshetők. Például a korai, óvodáskor előtti fejlesztés konkrét módszereiről Adie Batt írása, majd a KF 2010/3-as számban a szülők megnyerésével történő (family literacy), főként a diplomokban és a könyvtárakban zajló kurzusokról Greg Brooks cikke. „Az olvasás osztálytárgyi feladat”, állítjuk egyik, 2011 novemberében megjelent legutóbbi könyvünk címében.

Írásra készülődve, a jegyzetelés fázisában, majd a mondatok, bekezdések formálása közben a recenzens fejében, lelkében makacsul Németh László *Emelkedő nemzet* című, 1956. november 2-án megjelent írásának visszafoghatatlan reménye merül fel. Hátha mégis? De most fegyverek nélkül, nem csupán 12 napra! Hanem kizárólag szellemi, erkölcsi, gazdasági síkon, hosszú évtizedekre – emelkedő nemzet?

A fenti összegzés megjelenését követően, rövidesen (2013. december első napjaiban) ismertté válnak a PISA 2012-es eredményei, következtetései, melyeket minden eddiginél fokozottabb érdeklődéssel vár a hazai pedagógusok, könyvtárosok, szakemberek, szülők egyre szélesedő tábora. Milyen üzenetet hordoznak vajon majd azok a számok? Visszatérünk a 21. század első 6 évének stagnáló tendenciájához? Vagy mégis folytatódik a 2009-ben megtapasztalt, a kulturális, szellemi és gazdasági emelkedés alapos reményét előrejelző, bátorító adatok sora?

Hivatkozott irodalom

- ♦ Balázsi, I., Ostorics, L., Szalay, B. & Szepesi, I. (2010). *PISA 2009. Összefoglaló jelentés. Szövegértés tíz év távlatában*. Budapest, Oktatási Hivatal.
- ♦ Batt, A. (2004). A könyvtár integráló szerepe: a croydoni megoldás. *Könyvtári Figyelő*, 50(3), 599–605. <http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2004/3/batt.html>
- ♦ Báthory, Z. (1973). Tanulási eredmények. *Pedagógiai Szemle*, 23(7–8), 634–639.
- ♦ Brooks, G. (2010). A családi írás- és olvasásfejlesztés. *Könyvtári Figyelő*, 56(3), 567–573. <http://ki.oszk.hu/kf/category/56evfolyam/2010-3-szam/>
- ♦ Tóth, T. (2006). Beszélgetés Csányi Vilmossal. *Új Pedagógiai Szemle*, 57(11), 50–62.
- ♦ Gereben, F. (1998). *Könyv, könyvtár, közönség*. Budapest, OSZK.
- ♦ Gereben, F. (2002). Olvasás és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In Horváth, T. & Papp, I. (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. Budapest, Osiris. 19–50.
- ♦ Elley, Warwick B. (1992). *How in the world of students read?* Hamburg, The International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- ♦ Dronkers, J. & Róbert, P. (2005). A különböző fenntartású iskolák hatékonysága. *Educatio*, 14(3), 519–532.
- ♦ Lundberg, I. & Linnakylä, P. (1993). *Teaching reading around the world*. Hamburg, The International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- ♦ Nagy, A. (2006). Az olvasás mint kiváltság? *Magyar Tudomány*, 167(9), 1113–1119. <http://www.matud.iif.hu/06sze/10.html>

- ♦ Nagy, A. (2008). Észak-Európa vagy Balkán? Tájékozódási irányok olvasáskultúránk számára a PISA 2006 ürügyén. *Könyvtári Figyelő*, 54(2), 222–232.
- ♦ Nagy, A. (2011). Lehetünk ismét emelkedő nemzet? (PISA 2009-es eredmények, összefüggések) *Könyvtári Figyelő*, 57(1), 75–80. <http://ki.oszk.hu/kf/2011/04/lehetunk-ismet-emelkedo-nemzet-pisa-2009-es-eredmenyek-osszefuggesek/>
- ♦ Nagy, A., Imre, A. & Köntös, N. (szerk.) (2011). *Az olvasás osztantárgyi feladat*. Szombathely, Savaria University Press. <http://mek.oszk.hu/10600/10605/>
- ♦ Neuwirth, G. (2005). Egyházi iskolák eredményességi és „hozzáadott érték” mutatói. *Educatio*, 14(3), 502–518.
- ♦ Postlethwaite, N. T. & Ross, K. N. (1992). *Effective schools in reading implications for educational planners. An exploratory study*. Hamburg, The International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- ♦ Pusztai, G. (2004). *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ♦ Vári, P., Bánfi, I., Felvégi, E., Rózsa, Cs. & Szalay, B. (2002). Gyorsjelentés a PISA 2000 vizsgálatról. *Új Pedagógiai Szemle*, 52(1), 38–65.
- ♦ Välijärvi, J., Linnakylä, P., Kupari, P., Reinikainen, P. & Arffman, I. (2002). *The Finnish success in PISA – and some reasons behind it. PISA 2000*. Jyväskylä, Institute for Educational Research.

Németh Nóra Veronika

EGYETEMI HALLGATÓK OLVASÁSI ÉS INTERNETEZÉSI SZOKÁSAI A VALLÁSOSság TÜKRÉBEN

A vallásosság kérdése az olvasáskutatásokban a rendszerváltás előtt nem nyilvánult meg direkt módon. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a nyolcvanas évek társadalom- és kultúrakutásait, azt tapasztalhatjuk, hogy közvetett módon – felekezeti iskolák kontrollcsoportjainak felhasználásával (Nagy, 1986), értékutatók dimenziójának kibővítése a vallásosság attribútumával – több kutató is megpróbálta bevonni a vallást mint háttérváltozót. A rendszerváltozás óta az olvasás és a vallásosság kapcsolatát lehetőség nyílt célorientáltan is vizsgálni. Tomka Miklós (1996, 2006), Gereben Ferenc (2005), Nagy Attila (2003) és Kamarás István (2008) mellett Pusztai Gabriella (2008) is kimutatta az összefüggést a vallásosság és az olvasási szokások között. A felekezeti középiskolák diákjai például nyitottabbak a könyvek irányába. Az olvasás és a vallás – empirikusan igazolt módon – szoros kapcsolatban áll egymással.

Ebben a viszonyrendszerben mélyebb társadalmi összefüggéseket is felfedezhetünk. Olyan szociológiai fogalmak mint az értékek, a mintakövetés, a szocializáció, mind egyértelműen befolyásolják az olvasóvá válást, utalnak az olvasói típusokra. Az olvasáshoz való viszony szocializációs szintjei egészen a születésig visszanyúlnak. A meseolvasás, a szülőkkel folytatott meghitt beszélgetések, a családban látott és tapasztalt attitűd a könyvekhez, a szülők információszerzési technikái mind fontos alapösszetevői az olvasási magatartás későbbi jellemzőinek (Németh, 2013). Ezt egészítik ki a későbbi szocializációs szcénákból merített tapasztalatok, illetve azok az értékstruktúrák, melyekben a fiatalok felnőnek. A gyermeket körülvevő vallásosság megnyilvánulási formái, vagy éppen negligenciája kiemelkedő jelentőségű a személyiségének fejlődése szempontjából.

Nem könnyű egyértelmű összefüggésre rámutatni a vallásosság és a művelődés minősége kapcsán, de a több összetevős viszonyrendszerben – bizonyos esetekben – mégis kitapintható a kötelék. Erre utal Gereben Ferenc 2009-ben megfogalmazott konklúziója is: „...két ilyen gazdag és önmagában is rendkívül összetett diszciplína, mint a vallásosság és a kultúra (illetve a kultúrának a művelődési szokásokkal és az ízléssel kapcsolatos szegmense) egymásra hatását, harmonikus, közömbös vagy konfliktusos viszonyát – mely ráadásul egy bonyolult és folyton változó térben valósul meg – csak történetiségében, változásaiban és a végleges lezárás reménye nélkül lehet vizsgálni” (Gereben, 2009, 92).

Jelen írásunkban így nem vállalkozunk általános érvényű jellemzők definiálására, ugyanakkor úgy véljük, hogy a vizsgálatunk adatai hozzájárulnak egy átfogó értelmezés mozaikjainak megtalálásához, bemutatásához.

A korábbi hazai olvasásszociológiai vizsgálatok, illetve e téren végzett saját kutatásaink arra ösztönöztek, hogy megnézzük, van-e kitapintható különbség a vallásosság dimenziója mentén az olvasási magatartásban. Napjaink infokommunikációs eszközkészletének folyamatos bővülése (e-könyvek, tabletek, iPod, iPhone, okostelefonok) alapján azt feltételeztük, hogy a vallásos attitűddel rendelkezők olvasásban tapasztalt előnye mind a hagyományos, mind az elektronikus felületen történő olvasási tevékenységben megjelenik.

A kutatásról

Adataink értelmezéséhez szükséges röviden bemutatni az általunk vizsgált hallgatói populációt. Debrecen oktatási régióközpontként jellemezhető, így vonzáskörzetébe nemcsak a környező városok, falvak tartoznak, hanem a határ menti települések is. Mind a Románia északkeleti határáról, mind Ukrajna Magyarországhoz kapcsolódó részéről érkeznek magyar anyanyelvű diákok a Debreceni Egyetemre. A hallgatók szocioökonómiai háttere speciális jellemzőket mutat, melyekről több korábbi regionális kutatás is beszámolt (Kozma, 2010; Pusztai, 2006). A LeaRn⁵⁴ (Tanulási régiók) című kutatás keretében 2013 tavaszán pilotfelmérést készítettünk a Deb-

⁵⁴ Tanuló régiók Magyarországon: Az elmélettől a valóságig. OTKA (K-101867) Kutatásvezető: prof. dr. Kozma Tamás.

receni Egyetem nappali tagozatos hallgatói körében. A vizsgálatot online kérdőívvel végeztük. A válaszadókat kérdezőbiztosok segítségével értük el. A kérdőívben csupán egy kérdéscsoport vonatkozott az olvasásra, illetve az internethasználatra, a virtuális magatartás feltérképezésére. A mennyiségi mutatókat a gyakoriság alapján vizsgáltuk, ugyanakkor a felmérésből a kutatás jelenlegi fázisában még kimaradtak olyan jelentős kérdések, melyek az olvasói magatartás mélyebb dimenzióira utalhatnak. Így jelen dolgozatunkban csak a kvantitatív adatok tükrében mutatjuk be az olvasás és internethasználat jellemzőit a vallásosság háttérváltozójával összevetve. A tartalomvizsgálat (mind az olvasás, mind az internethasználat tekintetében) kvalitatív kérdések megfogalmazását és vizsgálatát követeli meg.

A vizsgált populáció jellemzői

Kérdőívünket összesen 233 fő töltötte ki. A válaszadók közel negyven százaléka férfi (39,7%), kétharmada pedig nő (60,3%). Ez az arány azonos képet mutatott egy tíz évvel ezelőtti kutatásnál is (Fényes, 2010). A hallgatók karok szerinti megoszlása alapján elmondhatjuk, hogy a legtöbben a bölcsészettudományi kar diákjai szerepelnek a mintában (35,1%), magasnak tekinthető a természettudományi karról (15,2%) és az informatikai karról (11,7%) visszaérkezett kérdőívek aránya is. A Debreceni Egyetem más karairól átlagosan 4%-os válaszadást tapasztaltunk. A vizsgálat pilotjellegéből adódóan nem tartjuk rendhagyónak a kérdőívekhez való hozzáállást, ugyanakkor jelzésértékű számunkra, hogy a későbbi kutatásnál milyen nehézségekkel kell szembenéznünk az egyes karok hallgatóinak válaszadási motivációja alapján. Jelen tanulmányunkban nincs kiemelt jelentősége a hallgatók karokhoz tartozásának, hiszen a fő dimenziót a vallásosság jelenti. Ugyanakkor egy átfogó vizsgálatnál ezt a háttérváltozót is fontos az egyetem hallgatói létszámának megfelelően vizsgálni.

A képzési szintek alapján elmondhatjuk, hogy az alapképzéses hallgatók aránya a vizsgálati populációban kimagasló (82,5%), ami az alapsokaság arányainak megfelel. A mesterszakos hallgatók közel tíz, míg az osztatlan képzésben tanulók (elsősorban orvosok, egészségügyi képzésben résztvevők) majdnem 8%-ban vannak jelen a válaszadók között. Az arányok egyértelműen utalnak a képzési struktúra egyes szintjein tanulók megoszlására. A válaszadókról megtudtuk, hogy több mint ötven százalékuk egyedülálló, jelenleg nincs párkapcsolata. Azon hallgatók, akiknek van

barátjuk, barátnőjük, de nem élnek még együtt, a vizsgált populáció kétharmadát teszik ki. Csupán hét százalék vallotta azt, hogy párjával együtt él, s 0,4 százalék jelölte be a házassági opciót. A párkapcsolati attribútum megoszlása megegyezik a 18–25 éves korosztály jellemzőivel (Székely, 2012).

A kérdőívet kitöltő hallgatók fele megyei jogú városban (feltételezhetően Debrecenben) él, míg ötödük kisebb városban lakik. Nagyobb városból tíz százalékuk, míg községből, faluból húsz százalékuk jár a Debreceni Egyetemre. A fővárosi illetőségű hallgatók aránya elhanyagolható (0,9%). Az olvasáshoz, tanuláshoz való viszony szempontjából kiemelt jelentősége van annak a ténynek, hogy az egyetemi tanulmányokat folytató fiatal milyen típusú középiskolában szerezte meg érettségijét (Fónai & Márton 2010; Pusztai, 2010 és 2011; Szemerszki, 2009 és 2010). Vizsgálati eredményeink azt mutatják, hogy a válaszadó egyetemisták fele a tradicionális négyosztályos gimnáziumból érkezett. Közel húsz százalék azoknak az aránya, akik szakközépiskolában érettségiztek. Egy 2008-as adatfelvétellel összehasonlítva ez öt százalékponttal kevesebb az országos adatokhoz képest (Neuwirth & Szemerszki, 2008). Az úgynevezett nulladik évfolyamos gimnáziumokból, azaz nyelvi előképzős intézményekből érkezők aránya több mint tízszázalékos, míg a hat-, illetve nyolcosztályos gimnáziumokban érettségizettek több mint tizenöt százalékos arányban vannak jelen a mintában. Beszédes mutató lehet a felsőoktatási hallgatók vizsgálatakor, hogy mikor kezdték egyetemi tanulmányaikat. Vajon azonnal továbbtanultak-e, vagy kihagytak (dolgoztak, utaztak, felkészítőkre jártak) néhány évet, mielőtt újra iskolapadba ültek? Válaszadóink többsége (88,3%) közvetlenül az érettségit követően kezdte meg tanulmányait. Közel tíz százalék azonban csak néhány év kihagyásával választotta az egyetemi képzést.

1. táblázat. A szülők iskolai végzettség szerinti megoszlása százalékos arányban

	Édesapa iskolai végzettsége (%)	Édesanya iskolai végzettsége (%)
Általános iskola	1,3	2,6
Szaktanulmányképző (szakiskola)	31,7	10,5
Szakközépiskola	19,4	17,5
Technikum	9,7	7,0
Gimnázium	7,5	17,5
Főiskola	15,9	26,6
Egyetem	12,8	15,7
Tudományos fokozat	1,8	2,6

LeaRn-adatbázis 2013, N=233

Mint korábban említettük, a szocioökonómiai változók közül az egyik legerősebb determináló hatással a családi mintából vett magatartási sablonok érhetők tetten az olvasási szokásokban. A szülők iskolai végzettsége is egy olyan háttérváltozó, mely nélkül nem kaphatunk teljes képet a hallgatók olvasási tevékenysége mögött húzódó oksági összefüggésekről. Az általunk vizsgált populációban a szülők közül az anyák általános iskolázottsága magasabb. Az anyák közel fele felsőfokú végzettségű, míg az apáknál ez az arány több mint tíz százalékponttal alacsonyabb. Ez az adat azért is fontos, mert korábbi kutatások (Ábrahám, 2006; Nagy, 2006) rámutattak arra, hogy az anya olvasói mintája erősebb hatású a gyerekek későbbi olvasási magatartására. Ezért feltételezzük, hogy a felsőfokú végzettségű anyák „jó” példája kimutatható a hallgatók olvasási szokásainál is. A nyelvtudás tekintetében a hallgatókról elmondható, hogy a válaszadók esetében az angol nyelv dominanciája jellemző (68,8%-nak van angolból nyelvvizsgája). Német nyelvtudást igazoló bizonyítvánnyal negyedük rendelkezik. Franciából a megkérdezettek kevesebb mint tíz százaléka szerzett nyelvvizsga-igazolást, míg 13 százalékuk egyéb nyelvvizsgával (is) rendelkezik.

A vallásosság és felekezeti hovatartozás mutatói

Jelen tanulmányunkban a hallgatók vallásossága mentén próbáljuk meg kitapintani azokat a jellemzőket, melyek olvasási szokásaikban tükröződnek. A hallgatók kétharmada tartozik a vallásos kategóriába. Közel tíz szá-

zalékuk rendszeresen jár templomba és/vagy imádkozik, tehát felekezete elvárásai szerint éli meg hitét. A válaszadók húsz százaléka vallásosnak tartja magát, de nem jár rendszeresen templomba. Maga módján vallásosnak tartja magát a megkérdezett hallgatók harmada. Kicsit kevesebben (27,5%) egyáltalán nem vallásosak, tíz százalék pedig megtagadta a válaszadást a feltett kérdésre. Az adatokból azt láthatjuk, hogy a mintában körülbelül azonos arányban található meg a valláshoz erősen ragaszkodó, a vallásosság szempontjából bizonytalanabbnak tekinthető (maga módján vallásos) és az egyáltalán nem vallásos populáció. Az eredmények visszatükrözik a hazai lakosság vallásosságának arányait (Földvári, 2009). A vallásossághoz való viszony mögött szubjektív értelmezés húzódik meg, így nehéz definiálni a nemleges válasz mögött rejlő apró különbségeket. A kutatóban felmerül a kérdés, hogy a tízszázalékos válaszmegtagadás mögött milyen jellemzők húzódnak meg. Vajon nincs véleménye, nem akarja megosztani, túl bizalmasnak találja a kérdést, titkolni akar valamit? A válaszlehetőségek sora hosszú, így a vizsgálat szempontjából nem definiálhatjuk határozottan vallásosnak, illetve nem vallásosnak a válaszok alapján a hallgatókat. Ahhoz, hogy a hallgatói populációt ne aprózzuk nagyon szét a lehetséges öt opció között, két jól elkülöníthető csoportra osztottuk őket. A rendszeresen templomba járó, illetve imádkozó fiatalokat, a vallásos, de templomba rendszeresen nem járó hallgatókat és a maga módján vallásos válaszadókat soroltuk a vallásosságukról pozitívan vallók, míg a nem vallásos, illetve a választ megtagadókat a vallásosságukról negatívan nyilatkozók táborába.

2. táblázat. A hallgatók megoszlása a valláshoz való viszonyuk alapján százalékos arányban

Ön mennyire tartja magát vallásosnak?	Százalékos arány	Saját vallásosságáról vallott nézete
Rendszeresen jár templomba, imádkozik	9,4	pozitív
Vallásos, de nem jár rendszeresen templomba	20,2	
A maga módján vallásos	32,6	
Nem vallásos	27,5	negatív
Nem kíván válaszolni	10,3	

LeaRn-adatbázis 2013, N=233

A felekezeti hovatartozás tekintetében a református hallgatók vannak többségben (39,5%). A római katolikusok (21,9%) és a görög katolikusok (11,2%) mellett az evangélikusok aránya csekély (0,5%). Egyéb felekezetekhez tartozónak vallotta magát a megkérdezettek 2,8 százaléka. Az összes válaszadó negyede azonban egyik felekezethez sem tartozik, ami azonos arányt mutat Nagy Attila 2005-ben vizsgált adataival, melyet a felnőtt lakosság körében gyűjtöttek (Nagy, 2009). A felekezeti hovatartozás összefüggései a vallás gyakorlásával nem összevethető Nagy Attila már említett adataival, mert a vallásosság mutatójához nem azonos válaszlehetőségeket használtunk.

Az egyik legérdekesebb eredményt a maga módján vallásos kategóriába sorolt válaszadók esetében a felekezethez nem tartozók jelentik. Ez azért érdekes, mert a belső hit, a valamilyen transzcendens irányú kapcsolat létezik ezeknél a hallgatóknál is, de ez nem kapcsolódik történelmi egyházakhoz. Egy másik kimagasló arányt jelent az egyéb felekezethez tartozók esetében azok csoportja, akik vallásosnak tartják magukat, rendszeresen járnak templomba, imádkoznak. Mivel a kérdőív nem tért ki az egyéb kategória további opcióinak felmérésére, így nincs információnk arról, hogy milyen felekezetek húzódnak meg ebben a csoportban. A nem vallásos hallgatók megoszlása a hagyományos felekezetek között a római katolikusok esetében a legmagasabb, majd ezt követik a reformátusok, illetve a görög katolikusok. A legerősebb egyházi kötődés a görög katolikusok esetében mutatható ki.

3. táblázat. A vallásosság és a felekezeti hovatartozás közötti kapcsolat százalékos megoszlása

	Milyen felekezethez tartozol?						
	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Egyéb felekezet	Nem tartozom felekezethez	Összesen
Igen, vallásos vagyok, rendszeresen járok templomba, imádkozom	8,5%	25,0%	7,1%	0,0%	83,3%	0,0%	9,8%
Igen, vallásos vagyok, de nem járok rendszeresen templomba	23,4%	16,7%	36,5%	100,0%	0,0%	0,0%	21,9%
Igen, vallásos vagyok a magam módján	36,2%	45,8%	34,1%	0,0%	0,0%	32,7%	34,4%
Nem vagyok vallásos	21,3%	12,5%	15,3%	0,0%	0,0%	53,8%	25,1%
Nem kívánok válaszolni	10,6%	0,0%	7,1%	0,0%	16,7%	13,5%	8,8%

LeaRn-adatbázis 2013, N=233

Olvasási szokások a vallásosság tükrében

Az olvasási szokások méréséhez egy tizennégy kérdésből álló blokkot használtunk, melyben a hagyományos és az elektronikus olvasás különböző műfajai (könyv, újság, folyóirat, hírportál, blog, fórum, e-könyv, hangoskönyv) mellett a televíziózási és a rádiózási szokásokat is megvizsgáltuk. A válaszadóknak öt lehetséges opcióból kellett kiválasztani a rájuk legjobban jellemző gyakorisági mutatót. A semennyit kategória mellett a havi néhány óra, heti 2-3 óra, napi fél-egy óra, illetve a naponta több óra felbontásban adtuk meg a lehetséges válaszokat. Azért tartottuk fontosnak részletesen feltérképezni és tudatosan kettéválasztani a hagyományos, papíralapú olvasást, illetve az infokommunikációs eszközökkel folytatott elektronikus olvasást, mert a technikai fejlődés következtében átalakuló olvasási magatartás nem vizsgálható csupán a hagyományos olvasási tevékenységekkel. Napjaink fiatal generációja már egyértelműen az e-betűk világában él, mely nem az olvasás mennyiségének csökkenését, hanem az olvasási szokások átalakulását, új formáját jelenti (Németh, 2013).

A szórakozásból, kikapcsolódásból olvasott könyveket is egyre gyakrabban elektronikus formátumban olvassák a fiatalok. A hagyományos, nyomtatott könyvek és az infokommunikációs eszközökön elérhető könyvek olvasásának tendenciái kiegyensúlyozott arányban jelenik meg az olvasói magatartásban.

4. táblázat. A hagyományos és az elektronikus olvasás gyakorisági megoszlása a vallásossághoz való viszony alapján százalékos arányban

Olvasás gyakorisága	Papíralapú könyv		Elektronikus formátumú könyv	
	Vallásos	Nem vallásos	Vallásos	Nem vallásos
Semennyit	11,8%	7,0%	23,4%	17,2%
Havonta néhány órát	30,6%	44,2%	26,9%	33,3%
Hetente 2-3 órát	28,5%	30,2%	20,7%	25,3%
Naponta fél-egy órát	23,6%	15,1%	22,8%	20,7%
Naponta több órát	5,6%	3,5%	6,2%	3,4%
Válaszadók száma	144	86	145	87

LeaRn-adatbázis 2013, N=233

Az adatokból leolvasható, hogy a vallásos kategóriába tartozó hallgatók a semennyi és a gyakori (napi rendszerességgel) olvasók táborában erősebben vannak jelen. A ritkábban (havonta, hetente) olvasók a vizsgált hallgatók több mint felét teszik ki. Ez azt jelenti, hogy nem tanulási céllal a hallgatók nagy része nem olvas könyvet. Ez természetesen nem egyenlő azzal, hogy egyáltalán nem olvas, hiszen a későbbiekben látni fogjuk, hogy más olvasási tevékenységet is folytatnak a hallgatók. A napi tevékenységstruktúra feltérképezésével lehetne pontos képet adni arról, hogy konkrétan, olvasással mennyi időt töltenek az egyetemisták. Külön kérdésként vizsgáltuk az e-könyv-olvasó használatát. Ez az eszköz hazánkban az elmúlt időszakban kezdett elterjedni, de még nem nevezhető napi rutinnak minden fiatal számára. Ennek oka részben finansziális, részben viszont attitűdbeli. Gereben Ferenc 2012-ben megjelent kvalitatív kutatási eredményekre épülő írásából is kitűnik, hogy a könyvolvasás az értelmiségiek körében még mindig a hagyományos, papíralapú könyvhöz kapcsolódik, s ezek az olvasók még erősen ragaszkodnak a nyomtatott formához (Gereben, 2012). Adataink azt mutatják, hogy az e-könyv-olvasó használata mind a vallásos, mind a vallásosságukról negatívan nyilatkozók többségében, szinte azonos arányban (73%) egyáltalán nem jellemző. A vallásosok 15 százaléka havonta néhány órát, öt százaléka hetente néhány órát használja. A vallásos hallga-

tóknak hét százaléka szokott napi rendszerességgel e-könyv-olvasót használni. A vallásosságukat nem vállaló, illetve tagadó hallgatók is hasonló arányokat mutattak. Köztük árnyalatnyival kevesebb a napi használó (4,5%), de a vallásosokhoz képest közel duplája a heti felhasználó (9,3%). Az e-könyv használata, vagy éppenséggel nem használata nem kapcsolódik egyértelműen a vallásossághoz, hiszen ennek hátterében inkább attitűdbeli (mennyire nyitott a technikai újítások iránt), illetve az anyagi helyzet (megengedheti-e magának az eszköz megvásárlását) áll. Úgy véljük, hogy az a kérdés, hogy vajon mit olvas az adott eszközön, már sokkal inkább mutathat eltérést a két csoport között, hiszen abban már értékválasztások, ízléskülönbségek is megmutatkozhatnak.

Az újságok, napilapok és az internetes hírportálok olvasottsága terén is hasonló párhuzamot vélelmeztünk, mint a könyvolvasás hagyományos és elektronikus formátuma között. A vallásossághoz való viszony alapján azonban a napi hírolvasás tekintetében eltérő eredményeket tapasztaltunk. A papíralapú újságolvasás szinte azonos mértékben jellemző mindkét csoportra. Két gyakorisági mutató esetében találtunk eltérést. Az újságot soha nem olvasók között nagyobb arányban vannak olyanok, akik a vallásosságukról negatívan nyilatkoztak. A magukat valamilyen módon vallásosnak tartó hallgatók több mint 15 százaléka ugyanakkor naponta fél-egy órát is olvas napilapot, míg a nem vallásos hallgatók között ez az arány kevesebb, mint tíz százalék. Azért tartjuk elengedhetetlennek, hogy a napi tájékozottságról szóló véleményeket párhuzamosan vizsgáljuk az elektronikusan megjelenő hírforrások olvasásának gyakoriságával, mert csak így kaphatunk képet arról, honnan tájékozódnak a fiatalok. Azt tapasztaltuk, hogy bár a nem vallásosak alacsonyabb arányban olvasnak papíron megjelent sajtóterméket, számuk a gyakori hírportál-látogatók között kimagasló. Így nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a vallásos hallgatók informáltabbak az aktuális sajtó tekintetében, helyette inkább konklúzióként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a magukat vallásosnak nem nevezők vagy eltitkolók az elektronikus médiumokat helyezik előtérbe. Az online tartalmak irányába történő elmozdulás vallásosságtól függetlenül érzékelhető, de a vallásos hallgatók egyelőre még tradicionálisabb kultúraorientáltságot mutatnak.

5. táblázat. Napilapok, újságok, illetve hírportálok olvasásának gyakorisága a vallásosság alapján százalékos arányban

Olvasás gyakorisága	Napilap/újság		Hírportál	
	Vallásos	Nem vallásos	Vallásos	Nem vallásos
Semennyit	25,7%	29,9%	6,3%	8,1%
Havonta néhány órát	33,3%	33,3%	18,1%	12,8%
Hetente 2-3 órát	25,7%	26,4%	39,6%	26,7%
Naponta fél-egy órát	15,3%	9,2%	29,9%	44,2%
Naponta több órát	0%	1,1%	6,3%	8,1%
Válaszadók száma	144	87	144	86

LeaRn-adatbázis 2013, N=233

A folyóiratok, havonta megjelenő lapok esetében is követtük a papíralapú versus elektronikus összehasonlítást a vallásosság dimenziója mentén, hiszen tapasztalataink szerint csak így kaphatunk teljesebb képet. A folyóiratokat, havilapokat soha nem olvasók a vallásos csoportban voltak nagyobb arányban a megjelenés formájától függetlenül. Havi szinten néhány órát azonban a nem vallásos kategóriába sorolt hallgatók nagyobb arányban foglalkoznak ilyen jellegű olvasmányokkal. Ez az előny a papíralapú lapok esetében egyértelműen kimutatható, míg az elektronikus megjelenés esetén elenyésző. A megkérdezett hallgatók bevallása alapján kiderült, hogy heti szinten a hallgatók fele olvas folyóiratokat, a megoszlás pedig teljesen arányos a vallásos, illetve nem vallásos hallgatók között mind a két megjelenési formában. A havonta megjelenő lapok olvasásának gyakorisága mögött meghúzódó törésvonalakat szintén egy mélyebbre irányuló kutatási kérdés segítségével tárhatnánk fel, nevezetesen a lapok tematikájának vizsgálatával. Jelen kutatásban erre nem volt lehetőségünk, de úgy véljük, hogy a témák alapján történő felmérés ebben az esetben is az értékstruktúrák és az ízlésválasztások irányában adhat további támpontokat.

6. táblázat. Papíralapú és elektronikus folyóiratok olvasásának gyakorisága a vallásosság alapján százalékos arányban

Olvasás gyakorisága	Papíralapú folyóirat		Elektronikusan megjelenő folyóirat	
	Vallásos	Nem vallásos	Vallásos	Nem vallásos
Semennyit	31,3%	25,9%	27,3%	24,4%
Havonta néhány órát	28,5%	37,6%	25,9%	26,7%
Hetente 2-3 órát	27,8%	28,2%	27,3%	27,9%
Naponta fél-egy órát	10,4%	8,2%	14,7%	20,9%
Naponta több órát	2,1%	0,0%	4,9%	0,0%
Válaszadók száma	144	85	143	86

LeaRn-adatbázis 2013, N=233

A hangoskönyvek hallgatása még nem terjedt el olyan mértékben, mint amennyi lehetőség rejlik benne. Napjaink rohanó világában, amikor gyakran több tevékenységet folytatunk párhuzamosan, amikor napi tevékenységstruktúránkban jelentős időt szánunk utazásra (tömegközlekedés), a hangoskönyvek hallgatása pozitív megoldás lehet akár a tanulás, akár a kapcsolódás, művelődés terén. Az infokommunikációs eszközök nyújtotta számtalan lehetőség már nem jelenthet akadályt, hogy egy-egy kedves könyvet magunkkal vigyünk bitek formájában. Amikor azonban a hagyományos könyvolvasásra gondolunk, a nyitottság és az elfogadás ezekkel az eszközökkel kapcsolatban még nem terjedt el széleskörűen. A kérdés az, hogy ez a tendencia várhatóan változik-e a közeljövőben, vagy további stagnálásra számíthatunk, s inkább az e-könyvek világa lesz a valódi áttörés. Vizsgálatunkban mindkét befogadási technikára rákérdeztünk. Adatainkból kiderült, hogy a hangoskönyvet elutasítók aránya meglehetősen magas mind a hangoskönyv, mind az e-könyvek esetében. Az e-olvasók használata azonban mégis nagyobb használati arányt mutat, mint a hangoskönyv, s feltételezzük, hogy a táblagépek e-könyv funkciójával ez az arány a következő években további pozitív változást jelent majd. Ugyanakkor a hangoskönyvek hallgatásának mértéke stagnálni látszik (Németh, 2013). A vallásosság dimenziója szempontjából a hangoskönyvet használók között nincs jelentős eltérés, de az e-könyvet olvasóknál már kitapintható egy árnyalatnyi arányeltolódás a vallásos hallgatók napi szintű felhasználása esetében. A vallásossággal való összevetés további lehetősége ebben az esetben is a tartalom feltárása lenne, melyre jelen előkutatásunkban nem volt mód.

7. táblázat. A hangoskönyv és az e-könyv-olvasó használatának összevetése a vallásosság alapján százalékos arányban

Olvasás gyakorisága	Hangoskönyv		E-könyv-olvasó	
	Vallásos	Nem vallásos	Vallásos	Nem vallásos
Semennyit	84,0%	83,9%	73,2%	73,3%
Havonta néhány órát	9,7%	5,7%	14,8%	12,8%
Hetente 2-3 órát	2,1%	6,9%	4,9%	9,3%
Naponta fél-egy órát	4,2%	3,4%	4,9%	3,5%
Naponta több órát	0%	0%	2,1%	1,2%
Válaszadók száma	144	87	142	86

LeaRn-adatbázis 2013, N=233

Televíziózási, rádiózási és internetezési szokások a vallásosság tükrében

Az olvasásra fordított idő vizsgálata mellett más szórakozási, kikapcsolódási lehetőségek feltérképezése is fontos lehet, ha pontosabb képet kívánunk kapni. Korábban a televíziónézés, illetve a rádióhallgatás, az elmúlt 10–15 évben pedig a számítógép és internethasználat mennyiségi és minőségi vizsgálatával lehet kiegészíteni a kutatást. Gereben Ferenc (2009) a televíziózásra fordított idő mennyiségi növekedését szemléltette 1985-ben és 2000-ben mért adatokkal, mely szerint másfél évtized alatt háromszorosára nőtt azoknak az aránya, akik nagyon sokat (napi több órát) is a képernyő előtt ültek. A tendencia mögött két fontos társadalmi és gazdasági jelenséget fedezhetünk fel. Részben a rendszerváltás utáni munkanélküliség arányának növekedése hozzájárult az otthon ülő, passzív életmódot folytatók számának gyarapodásához. Ráadásul a kereskedelmi televíziók és a műholdas csatornák választéklehetőségének hirtelen kibővülése a televíziónézés hirtelen és fokozott megugrását jelentette. Hazánkban már az ezredforduló előtt egyre nagyobb teret nyert az otthoni számítógép-használat, s ez a tendencia az elmúlt években az internet-hozzáféréssel, majd a vezeték nélküli világhálós kapcsolattal ugrásszerűen megnőtt. Az internetes tartalmak tárháza az olvasási tevékenységváltozásra részben pozitív hatással van, hiszen ha összeadjuk egy átlagos napunk olvasással töltött idejét, azt tapasztalhatjuk, hogy sokkal több „betűinger” ér, mint amennyit érzékelünk. Bár ezeket az olvasmányélményeket elsősorban információkeresés, illetve

szórakozás céljából „gyűjtjük be”, ha csupán az olvasás mértékét nézzük, mégis pozitív mennyiségi mutatót tapasztalhatunk. A kérdés ebben az esetben is a tartalomra, azon belül pedig az értékek vizsgálatára irányítja figyelmünket. Tanulmányunkban a televíziózási, rádiózási és az internetezési szokások bemutatásával próbáljuk meg teljessé tenni azt a képet, melyet az olvasási tevékenység gyakorisági megoszlása alapján a vallásosság dimenziójában felvillantottunk. Mivel az információszerzés és a szórakozási szokások a technikai fejlődéssel, átalakulással nem jelentik, hogy egy korábbi „kommunikációs architektúra” teljesen eltűnik, ezért az arányeltolódásra kell inkább a hangsúlyt fektetni (Csepeli & Prazsák, 2010).

Vizsgálati eredményeink azt mutatták, hogy a televíziót és a rádiót is nagyobb arányban utasították el a vallásosságukról negatívan nyilatkozó hallgatók. Markáns eltérést azonban csak néhány válasz esetében figyelhetünk meg.

8. táblázat. A tv-nézés és a rádióhallgatás gyakorisága a vallásosság alapján százalékos arányban

Olvasás gyakorisága	Tv-nézés		Rádióhallgatás	
	Vallásos	Nem vallásos	Vallásos	Nem vallásos
Semennyit	12,5%	16,1%	13,1%	23,0%
Havonta néhány órát	18,1%	11,5%	29,0%	16,1%
Hetente 2-3 órát	20,1%	25,3%	24,8%	27,6%
Naponta fél-egy órát	31,9%	26,4%	19,3%	21,8%
Naponta több órát	17,4%	20,7%	13,8%	11,5%
Válaszadók száma	144	87	145	87

LeaRn-adatbázis 2013, N=233

Kiugró a vallásos hallgatók napi többórás tévénézési szokása (31,9%), mely tendencia mögött mélyebb szociokulturális összefüggéseket vélelmezünk. Gereben Ferenc (2009) megállapítása, mely szerint a kultúra, az ízlésválasztás és viselkedés mögött a vallásosság dimenziója önmagában nem lehet magyarázó tényező, hiszen az egyént érő környezeti hatások, lehetőségei és habitusa további háttérváltozókkal egészíti ki a vizsgált képet. A televíziózás és a rádióhallgatás önmagában így nem értelmezhető a vallásosság tükrében, ugyanakkor a részadatok ismeretében további vizsgálati lehetőségek tárulnak eléink. Jelen tanulmányunkban nincs mód kitérni a lakóhely, az anyagi helyzet vagy a családi kulturális tőke elemzésére, de szeretnénk kiemelni, hogy ezekkel az adatokkal együttesen, illetve

a televízión nézett és a rádión hallgatott műsortartalmak feltérképezésével kaphatunk pontos képet a hallgatókról.

Az internet használata, az internetes böngészés napi rutinját erősítik meg azok az adatok, mely szerint a hallgatóknak csupán 1,4%-a vallotta azt, hogy soha nem használja a világhálót szörfözésre. Ők azonban mind a vallásos kategóriába tartoztak. A többi gyakorisági mutató tekintetében szinte azonos arányban találtunk vallásos és nem vallásos hallgatókat, ami azt jelenti, hogy a hitélettel, illetve az egyházi kötődéssel a 21. századi technika használata nem mutat kapcsolatot. Az internetet a vallásosság mértékétől függetlenül azonos mértékben és gyakorisággal használják a vizsgált egyetemisták. Úgy véljük, hogy az internethasználat olyan erősen kötődik az adott korosztály napi tevékenységstruktúrájához, hogy azt a vallásosság, illetve az ehhez kötődő közvetett értékvilág nem befolyásolja. Az internetes böngészés tekintetében a tartalomvizsgálat jelenthetne minőségbeli differenciát, melyet ezen előkutatás keretében szintén nem volt módunk mélységében feltárni. Az internethasználat néhány más összetevőjét azonban megvizsgáltuk. Ilyen volt például az internetes naplók (blogok) olvasásának gyakoriságát felmérő kérdésünk, melyre a vallásos hallgatók harmada, a nem vallásos hallgatók negyede válaszolta azt, hogy soha nem végzi ezt a tevékenységet. Az arány a napi több órát blogolvasással töltők esetében fordul meg. A nem vallásos hallgatók 11,5 százaléka, míg a vallásos attitűddel rendelkező hallgatóknak csupán 6,3 százaléka vallotta azt, hogy ez a tevékenység napi rutinjukba tartozik. A blogírás, mely az angol szakirodalomban használt „literacy” kifejezés miatt szorosan kapcsolódik az olvasás tematikájához, a vallásossághoz való viszonytól független, s a vizsgált hallgatók többségét nem is érinti (több mint 80 százalékuk soha nem ír internetes naplót). Az internetes fórumolvasás a blogolvasáshoz hasonló arányokat mutat, s szintén nem mutatható ki különbség a vallásosság dimenziója mentén.

Összegzés

Hallgatói előkutatásunk eredményei alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a művelődési szokások vizsgálata, azon belül az olvasási magatartás feltérképezése a fiatal generáció megismerése céljából elengedhetetlen. A vizsgált populáció megismerése több dimenzió mentén is értékelhető. Tanulmányunkban csupán egy háttérváltozó alapján tekintettük át a húszas éveik elején járó egyetemisták olvasási, televíziózási, rádiózási és internetezési szokásait. Mivel a kutatásban csak a tevékenység gyakoriságára kérdeztünk rá, ezért nem kaptunk teljes képet a magatartásminták mögött húzódó érték- és attitűdbeli különbségekről. Néhány vonatkozásban a vallásos hallgatók pozitív olvasói szokásrendszerére találtunk adatokat, de hangsúlyozni szeretnénk, hogy ezeket a mutatókat az olvasott, a befogadott tartalom minőségi jellemzésével tehetnénk pontosabbá. A korábbi kutatások alapján megfogalmazott tézisek, melyek szerint a vallásos emberek értékválasztása a művelődési magatartásukban tetten érhető, részben beigazolódtak, ugyanakkor az internethasználat tekintetében kevésbé különböznek a többiekől. A vallásossághoz való viszony az online világban zajló tevékenységek esetében nem mennyiségi kérdés, hanem minőségbeli különbségekre utal.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Ábrahám, M. (2006). 12–14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhaználási szokásai. *Új Pedagógiai Szemle*, 56(1), 3–23.
- ♦ Csepeli, Gy. & Prazsák, G. (2010). *Örök visszatérés. Társadalom az információs korban*. Budapest, József Műhely Kiadó.
- ♦ Fényes, H. (2010). *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- ♦ Fónai, M. & Márton, S. (2010). A tehetséggondozó program hallgatóinak professzió-képe. In Kozma, T. & Ceglédi, T. (szerk.): *Régió és oktatás: A Partium esete* (147–153). Debrecen, Center for Higher Educational Research and Development.
- ♦ Földvári, M. (2009). Vallásosság és értékek együttjárása. In Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 11–34.
- ♦ Gereben, F. (2005). *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest, Lucidus Kiadó.

- ♦ Gereben, F. (2009). Olvasási-művelődési szokások és a vallásosság. In Gereben F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 73–96.
- ♦ Gereben, F. (2012). Hagyományos és/vagy digitális olvasás? *Könyvtári Figyelő*, 58(3), 503–523.
- ♦ Kamarás, I. (2008). A vallásosság szerepe irodalmi művek befogadásában. In Császár, M. & Rosta, G. (szerk.): *Ami rejtve van s ami látható*. Budapest, PPKE BTK Szociológiai Intézet. 281–294.
- ♦ Kozma, T. (2010). Felsőfokú oktatás és regionális átalakulás. In Kozma, T. & Ceglédi, T. (szerk.): *Régió és oktatás: A Partium esete*. Debrecen, CHERD-Hungary. 15–27.
- ♦ Nagy, A. (1986). A 15–18 éves fiatalok motivációs bázisáról. *Kultúra és Közösség*, 13(5), 74–95.
- ♦ Nagy, A. (2006). Változás vagy folytonosság, avagy új/régi olvasók Újbudán? *Új Pedagógiai Szemle*, 56(1), 24–47.
- ♦ Nagy, A. (2009). Vallás és olvasás. In Gereben Ferenc (szerk.): *Vallásosság és kultúra*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 55–73.
- ♦ Neuwirth, G. & Szemerszki, M. (2009). Tehetséggondozás a középiskolában, tehetségek a felsőoktatásban. *Educatio*, 18(2), 204–218.
- ♦ Németh, N. V. (2013). *Pedagógusjelöltek olvasási kultúrája egy határ menti régióban*. PhD-értekezés, kézirat. Debreceni Egyetem.
- ♦ Pusztai, G. (2006). Egy határ menti régió hallgató-társadalmának térszerkezete. In Juhász, E. (szerk.): *Régió és oktatás*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete. 43–56.
- ♦ Pusztai, G. (2008). Sola scriptura? Felekezeti és nem felekezeti iskolás fiatalok olvasáskultúrája egy határ menti térségben. In Császár, M. & Rosta, G. (szerk.): *Ami rejtve van, s ami látható*. Budapest–Piliscsaba, Loisir Kiadó. 359–375.
- ♦ Pusztai, G. (2010). Az intézményi hatás arcvonásai a regionális intézményi kutatások tükrében. In Kozma, T. & Ceglédi, T. (szerk.): *Régió és oktatás: A Partium esete*. Debrecen, CHERD. 71–92.
- ♦ Pusztai, G. (2011). *A láthatatlan kéztől a baráti kezéig*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- ♦ Szemerszki, M. (2009). Hallgatók az átalakuló felsőoktatásban. In Jancsák, Cs. (szerk.): *Pillanatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról*. Szeged, Belvedere Meridionale. 13–27.
- ♦ Szemerszki, M. (2010). Regionális eltérések a harmadfokú továbbtanulásban. In Kozma, T. & Ceglédi, T. (szerk.): *Régió és oktatás: A Partium ese-*

te. Debrecen Center for Higher Educational Research and Development. 71–92.

- ♦ Székely, L. (szerk.) (2012). *Magyar ifjúság 2012*. http://kutatopont.hu/files/2012/02/magyar_ifjusag_2012.pdf
- ♦ Tomka, M. (1996). Vallás és vallásosság. In Andorka, R., Kolosi, T. & Vukovich, Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest, Társi–Századvég. 592–616.
- ♦ Tomka, M. (2006). *Vallás és társadalom Magyarországon*. Budapest–Piliscsaba, Loisir.

Rébay Magdolna

REFORMÁTUS JAVASLATOK A FELEKEZETI ISKOLÁK FINANSZÍROZÁSÁRA A HORTHY-KORSZAKBAN⁵⁵

Finanszírozási problémák

A Tanácsköztársaság államosító politikájával szemben a Horthy-korszak kormányai az 1848. évi XX. tc. és a dualizmus korában hozott törvények szellemében újra az iskolaállítás szabadságát hirdették, s engedték, hogy az államon kívül mások is – például a vallásfelekezetek – iskolákat tartsanak fenn, ha azokat az állami törvényeknek és rendeleteknek megfelelően működtetik. Ezeknek az intézményeknek támogatást is nyújtottak, elismerve ezzel azt, hogy a közösség számára fontos – sőt akár államinak is nevezhető – feladatot látnak el. Az államháztartás rossz helyzetének eredményeként a háborút követően, majd az évtized fordulóján kibontakozó gazdasági válság hatására ismét csökkent az iskolafenntartás támogatására szánt összeg.⁵⁶ Ez a leromlott anyagi helyzetű felekezeteket érzékenyen érintette, hiszen a terhek korábbinál nagyobb hányada hárult rájuk. A felekezetek próbáltak minél nagyobb anyagi hozzájárulást kivívni maguknak, s egymással szemben is elindult a küzdelem a forrásokért, amint azt például a Glattfelder-memorandum és annak fogadtatása mutatja.⁵⁷ A református egyház többször is számon kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól (VKM) az egyenlő elbánás elvét, s hogy az állami támogatás kiszámításánál a fenntartó anyagi erejét is vegyék figyelembe, a hatóságok pedig ne egyoldalúan – az egyház megkérdése nélkül – rendelkezzenek.⁵⁸

⁵⁵ A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjnak köszönhetően valósult meg.

⁵⁶ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 846/1926. sz.; ZSL 2/a fond 90. doboz 90/b tétel 770/1932. sz.; ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 40/1944. sz.; vö. Rébay 2012b, 346–347.

⁵⁷ ZSL 2/a fond 129. doboz 129/a tétel ikt. sz. nélkül 285–335. Vö. Giczi, 2009, 76–85.

⁵⁸ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 846/1926. sz.; A Magyarországi Református Egyház Budapestben 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának naplója, 1930, 657. sz. 1169–1171.

Az 1920-as évek második felében mind a református, mind a katolikus egyházi körökben megindult a diskurzus az iskolák finanszírozásának új alapokra helyezéséről. Korábbi írásunkban sorra vettük a javaslatokat (Rébay, 2012a), a jelen tanulmányban pedig a református egyházhoz köthető indítványokra fókuszálunk. Az egyházon⁵⁹ belül a Horthy-korszakban többségben voltak azok, akik úgy vallották, hogy az egyház lényegi funkciója a tanítás, aminek részét képezi az iskolai oktatói és nevelői munka. (S ezt, minden bizonnyal a nehézségek miatt, külön hangsúlyozták is.) Az iskolákat ezért nem akarták átadni sem a politikai községnek, sem az államnak. Borsos Károly, a mezőtúri református gimnázium igazgatója a Protestáns Tanügyi Szemle vezércikkében mindezt így fogalmazta meg:

„A protestáns egyházak lényegük szerint tanító, nevelő egyházak; hivatásuk: tanítva nevelni az embereket arra, hogy Isten országának munkás tagjai lehessenek. A tanítva nevelés conditio sine qua non-ja a prot. egyházaknak; e nélkül nem lehetnek azok, amiknek lenniök kell, amire vállalkoztak, amire elhivattak. Hogy értendő ez? Úgy, hogy nekik [...] szemeik megnyitásával, elméjük teljes megvilágosításával kell öntudatos hívő lelkekké növelniök, az istenfűség lelki magaslatára emelniök. [...] A reformáció egyházai tehát nem véletlenül, nem ötletszerűleg, hanem hivatásuk, rendkívül nehéz feladatuk teljes átérzése, teljes átértése alapján ragadták meg vitézkedésük eszközeiül a szorosan vett ígéhirdetésen kívül az iskolát és a sajtót. [...] Az iskolák tehát nélkülözhetetlen munkaeszközei a protestáns egyházaknak s a protestáns iskolák jövője attól függ, hogy a protestáns egyházak mennyire ébrednek tudatára ennek a nélkülözhetetlenségnek, mennyire akarják és tudják az iskolákat kihasználni nagy hivatásuk betöltésére. De maguknak a protestáns egyházaknak a sorsa is ettől függ. Ezzel állnak, vagy esnek. [...] Mindezekből következik, hogy a megfelelő protestáns iskolák fenntartása, ahol kevés van, elegendő számú iskolák megteremtése a protestáns egyházaknak elengedhetetlen kötelességük.⁶⁰ Ha e kötelességüket elmulasztják, öngyilkosságot követnek el. E kötelességük elől nem szabad kitérniök azzal, hogy az iskolafenntartás az egyházakra elbírhatatlan terheket ró. Meg kell találniök a módját, hogy ne rójjon.” (Borsos, 1930, 1–2)

⁵⁹ A továbbiakban egyházkifejezéssel a református egyházat illetjük.

⁶⁰ Borsos másik írásában kiemelte a középiskolák megőrzésének elsődlegességét: „[a] protestáns öntudatnak azt a fokát, amelyre a népiskolás gyermek felemelhető, gondos hitoktatás talán még megoldhatja valahogy felekezeti iskola nélkül is; de erős hitű, minden megpróbáltatás közt helytálló protestáns intelligencia nevelése, protestáns középiskolák nélkül, lehetetlen. Erős intelligencia nélkül pedig, főleg prot. kisebbségű országban, protestáns egyház tartósan, a fejlődés lehetőségeivel fenn nem állhat.” (Borsos, 1931, 3)

Hasonló volt a véleménye az Országos Református Tanáregyesület (ORTE) elnökének, Bessenyei Lajosnak is, aki két évvel később figyelmeztetett a helyzet tarthatatlan voltára (Bessenyei, 1932, 172). Az iskolák állapota a világgazdasági válság hatására ugyanis tovább romlott. Sorra érkeztek a panaszok a fenntartóktól az egyházmegyei, az egyházkerületi és a konventi közgyűlésekre. Aktuálisan a Tiszáninnyi Egyházkerület felterjesztése alapján 1934-ben az Egyetemes Konvent

1. nehezményezte a fenntartói tanítói nyugdíjárulék magas voltát, azt a politikai községekre hárította volna,
2. javasolta a kántori és a tanítói javadalom különválasztását, s ezáltal a kántori munka külön díjazását,⁶¹
3. indítványozta a terményilletmények értékének felülvizsgálatát, valamint
4. a tandíjkárpótló államsegély összegének valorizálását, továbbá, hogy
5. a szolgálati idejét kitöltött tanítókat előléptessék a következő fizetési osztályba,
6. nyíljon meg előttük a VII. fizetési osztály is,
7. kapják meg a felekezeti tanítók is a hadi pótlékot és a gyógykezelési segélyt, valamint
8. ők és családtagjaik is a vasúti utazásra szolgáló kedvezményt.⁶²

Az egyház vezetői úgy látták, az iskolák anyagi ellehetetlenülését a VKM nem igyekszik megakadályozni. S ezt az állam szemére is vetették, megjegyezve: nem lehet érdeke az iskolák államosítása vagy községestése. Saját anyagi helyzetének konszolidálása a fő célja, ezért a kiadásait visszafogja, a támogatás értékét hagyja elveszni, miközben a bevételeit valorizáltatja. Kimondottan nehezményezték továbbá azt, hogy e folyamattal párhuzamosan – ahogy Ravasz László püspök fogalmazott – az elemi iskolák kezdenek kicsúszni a református egyház rendelkezése alól: a VKM egyre szűkíti az egyház autonómiáját, egyre több kérdésben vonja magához az intézkedési jogokat.⁶³

⁶¹ A kántortanítói javadalmat a VKM tanítói helyi (azaz fenntartói) javadalomnak tekintette, s ahhoz számította hozzá az államsegélyt. Ennek következményeként a kántori munka díjazás nélkül maradt.

⁶² EK jkv. 1934. 232. sz. 253.

⁶³ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 377/1926. sz.

A református közép fokú intézmények (polgári [leány]iskolák, tanító[nő]képzők), valamint a középiskolák esetében is csökkent az állami tanári fizetéskiegészítés összege⁶⁴, ami nemcsak az iskolák fejlesztést gátló elszegényedését, egyes esetekben késedelmes, sőt csökkentett fizetést jelentett, hanem az iskolai díjak emelése révén hosszú távon magában rejtette a tanulólétszám süllyedésének, sőt akár az intézmény megszűnésének a veszélyét. Számos középiskolában jelentett problémát, hogy a VKM ugyan tudomásul vette a rendes tanárrá történő kinevezést, de a fizetést csak a helyettes tanár fizetésének mértékéig egészítette ki. Az iskolák dologi célú fenntartási államsegélyének értéke pedig szinte teljesen elértéktelenedett.⁶⁵

Az egyház vezetői a református iskolák múltbeli és aktuális kulturális és nemzeti érdemeire és a bolsevizmus elleni ideológiai küzdelemben betöltött szerepükre hivatkozva kérték a VKM-től a politikája felülvizsgálatát, s próbálták kiharcolni a minél magasabb összegű támogatást. Az iskolák megsegítésére bíztatták a községeket is, így ugyanis nem nekik kell elvállalniuk a fenntartás egészét. Az államtól pedig azt várták, hogy legalább a községek önkéntes hozzájárulásával szemben ne támasszon akadályt.⁶⁶ Az egyház ezzel önmagát is védte, hiszen az iskolai terhek növekedése a felekezeti iskolai adó emelését eredményezte. A lakosság elszegényedése pedig az egyháztól való eltávolodást vonhatta maga után.⁶⁷

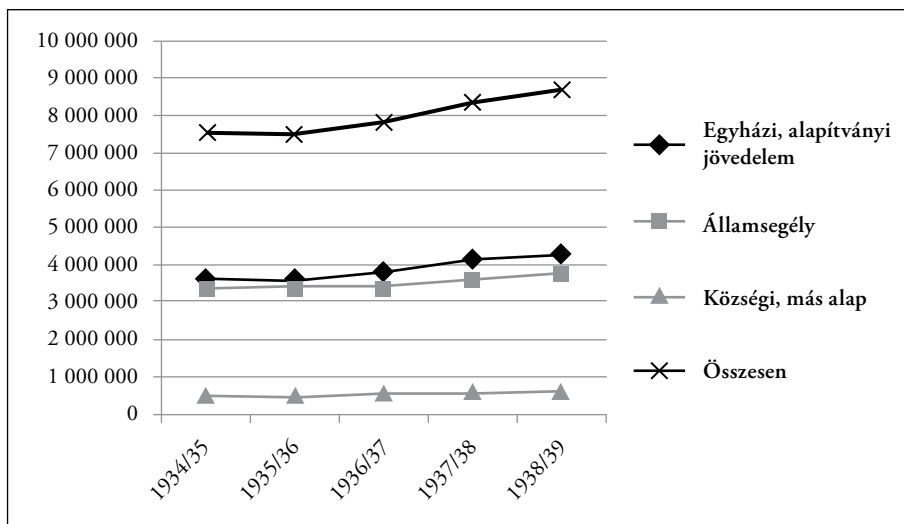
⁶⁴ A gyönki és a hajdúnánási fiú-középiskolát a klebelsbergi kultuskormányzat nem tartotta kultúrpolitikai szempontból fontosnak, ezért megvonta tőlük az államsegélyt. Végül mindkettő átvészelte a nehéz időszakot, s fennmaradt.

⁶⁵ EK jkv. 1931. 223. sz. 224., 231. sz. 231.; ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 377/1926. sz.

⁶⁶ EK jkv. 1932. 4. sz. melléklet I. 390.; ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 40/1944. sz.

⁶⁷ EK jkv. 1932. 4. sz. melléklet I. 385–386.

1. ábra. A református felekezeti népiskolák finanszírozása
(pengőben, 1934/35–1938/39. tanév)⁶⁸

A református iskolák anyagi⁶⁹ helyzete az 1930-as évek közepe táján, a gazdasági válságból történő kilábalás következtében némileg javult. Amint azt az 1. ábra mutatja, az állam és a fenntartók is – egy kis ingadozással – egyre nagyobb összeget tudtak iskolai célokra fordítani.⁷⁰ Ennek ellenére – az Egyetemes Tanügyi Bizottság számára készült népiskolai jelentés szerint – a Tiszáninneni Egyházkerületben még az 1930-as évek vége felé is többen foglalkoztak az iskolák feladásának a gondolatával.⁷¹ E gondolat – ahogy fentebb is láttuk – egyáltalán nem volt újszerű. Korábban is fel-felbukkant annak ellenére, hogy a hivatalos egyház soha nem támogatta.

⁶⁸ ETB jkv. 1936. 56. sz. 118–119.; ETB jkv. 1937. 80. sz. 139.; ETB jkv. 1938. 36. sz. 62.; ETB jkv. 1939. 27. sz. 35.; ETB jkv. 1980. 28. sz. 22.

⁶⁹ Baráth szerint az egyházközségeknek meg kell adni a lehetőséget, maguk döntsenek az iskoláik sorsa felől. A Zsinat ugyanis felsőbb egyházi hatóság engedélyéhez és szigorú feltételekhez kötötte az iskolaátadást (Baráth, 1931b, 149). Hogy kényes volt a kérdés, mutatja, hogy nem sokkal később egy névtelenségbe burkolózó szerző jelentette ki, az államnak oda kell adni az iskolákat, mert úgyis az a célja, hogy elvegye ezeket (Falusi lelkész, 1931, 173).

⁷⁰ Az államsegély összege a református népiskolák esetében 1936/37-ben némileg visszaesett. A növekvő tendencia azonban a következő tanévben folytatódott. Az államsegély százalékos arányának alakulását is érdemes megvizsgálni, ami ugyanebben az évben közel 2%-kal csökkent, majd nagyjából változatlan, körülbelül 44% maradt. (A számadatok a tanévek sorrendjében 1934/35-től kezdve: 45,24%; 45,68%; 43,73%; 43,62%; 43,57%.)

⁷¹ ETB jkv. 1940. 28. sz. 23.

A némi megerősödésnek a terület-visszacsatolások és a II. világháborúba történő belépés vetett véget. Hozzá kell tennünk, hogy a mindennapos alapfokú oktatás nyolcosztályossá bővítésének a fedezése is nagyrészt a fenntartókra hárult. Az állam a fejlesztéshez – ami új tanítói állások megszervezését, valamint építkezést, új felszerelések, taneszközök beszerzését jelentette – nem adott támogatást.⁷² Felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki területek visszacsatolása, a magyarországi református egyház szervezetébe történő újbóli integrálása pedig jelentős költségvonzattal járt. A trianoni határon innen lévő intézményeknél is rosszabb állapotban lévő iskolákat, nehéz sorban dolgozó tanítókat kellett megsegíteni. A kormány pedig ismét újabb terheket rakott az iskolafenntartók vállára. (A pedagógusok drágasági segélyének a helyi készpénzjavadalom után járó részét a fenntartókra hárította, és 1944-re az infláció alatti arányban, 30%-ban maximalizálta az együttes kezelésbe vont egyházi és iskolai adók emelésének mértékét.)⁷³

Megoldási javaslatok

A református iskolarendszer megőrzése, az intézmények anyagi helyzetének lehetséges konszolidálása érdekében a korszakban több javaslat született egyházi vagy egyházhoz közeli körökben. Az egyház – ahogy láthatuk – elsődlegesen az eredmények megtartására, a korábban már elnyert támogatás visszaszerzésére, tehát az összeg békebeli értékére történő emelésre törekedett az 1848. évi XX. tc. alapján. A törvény teljes végrehajtását, azaz hogy az egyházak valamennyi iskolai kiadását az állam fedezze, az államháztartás helyzetének ismeretében nem erőltette.

A korszakban azonban – látva a gazdasági és a politikai nehézségeket – a református (és általában a magyarországi) oktatásügy finanszírozására új megoldási javaslatok is születtek. A legtöbbet hangoztatott alternatíva szerint az államra kellene hárítani az összes személyi kiadást – az eddigi kettős, állami és fenntartói finanszírozás helyett –, miközben a dologi kiadások teljes egészében a fenntartók vállára kerültek volna.⁷⁴ Utóbbi végeredményben

⁷² ETB jkv. 1940. 41. sz. 30., 2. melléklet 207–210.

⁷³ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 40/1944. sz.

⁷⁴ Az elképzelés többször megjelent az egyházi sajtóban (vö. Varga, 2011, 123). 1930-ban ezt a finanszírozási rendszert javasolta a Konventnek a Tiszántúli Egyházkerület. (EK jkv. 1931. 193. sz. 149.) Később – hogy csak néhány példát említsünk – a Dunántúli, majd a Dunamelléki Egyházkerület szorgalmazta a bevezetését. Utóbbi összekötötte a kultúradó kivetésével. (EK jkv. 1933. 82. sz. 76.; EK jkv. 1934. 84. sz. 130.)

az eddigi rendszer egyértelműsítését jelentette, ugyanis a működési kiadások állami támogatása minimálisra süllyedt azáltal, hogy az nem követte az inflációt. Összességében az állami hozzájárulás emelkedését hozta volna az indítvány. Az Egyetemes Konvent ezért 1931-ben azt az államosítás felé vivő lépésnek tekintette, s ezért elutasította.⁷⁵

Egyes elképzelések szerint az állam iskolai kiadásainak fedezetét a kultúradó (másképpen [általános] iskolaadó) bevezetésével kellett volna előteremteni. Ezt az adófajtát Horváth Győző katolikus segédpüspök nevéhez kötötték, aki 1927-től kezdve többször is indítványozta kivetését. A Glattfelder Gyula csanádi püspök támogatását is bíró⁷⁶ javaslatot felekezeti közélet is elfogadta. Bizonyos időszakokban a VKM is késznek mutatkozott a megvalósítására, arra azonban – bár az igény újra és újra felmerült – végül nem került sor.⁷⁷ Horváth Győző koncepcióját Rusztek Károly fejlesztette tovább.⁷⁸ Az országos, állami kultúradó ötlete református körökben is népszerűvé vált. 1931 elején a *Lelkészegyesület* hasábjain Perecz István állt ki bevezetése mellett.⁷⁹ Ugyanezt szorgalmazta a Tiszáninneni Egyházkerület közgyűlése.⁸⁰ A Dunamelléki Egyházkerület közgyűlésének a javaslatára pedig 1934-ben az Egyetemes Konvent az 5%-os kultúradót a „legmegfelelőbb és legalkalmasabb” eszköznek nevezte az iskola „válságból” történő kivezetésére.⁸¹ A kérdés a következő években napirenden maradt. 1935-ben a Konvent a tiszántúli és a dunántúli,⁸² 1936-ban és 1937-ben pedig az utóbbi egyházkerület javaslatára ajánlotta a kultúradó bevezetését a VKM-nek.⁸³ Ravasz László püspök még 1943-ban is kiállt felsőházi beszédében ezen adófajta mellett.⁸⁴

Az országos kultúradóhoz hasonlított az az ugyanezen néven kivetett adó, amelynek a beszedését a Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlése rendelte el (1923). A Tiszán inneni kultúradóból befolyó bevétel

⁷⁵ EK jkv. 1933. 82. sz. 75–76.

⁷⁶ Annak ellenére, hogy a sajtóban Horváth kezdett cikkezni a kultúradóról, ezért a javaslatot az ő nevéhez kapcsolták, az már Glattfelder 1926-ban nyilvánosságra hozott memorandumában is szerepelt (Pályi, 1927, 9).

⁷⁷ Rébay, 2012a, 347–351, 357–360.

⁷⁸ Uo. 351–355.

⁷⁹ Ennek bevételeiből kellene kifizetni Perecz szerint a személyi kiadásokat, a dologiakat pedig a fenntartók állnák (Perecz, 1931a, 61).

⁸⁰ EK jkv. 1932. 313. sz. 326–327.

⁸¹ EK jkv. 1934. 252. sz. 252–253.

⁸² EK jkv. 1935. 184. sz. 255.

⁸³ EK jkv. 1936. 279. sz. 300.; EK jkv. 1937. 107. sz. 160.

⁸⁴ Az országgyűlés felsőházának 90. ülése 1943. évi december hó 15-én, szerdán, 96.

a sárospataki főiskola, később pedig a kerület valamennyi alapfoknál magasabb tanintézetének a célját szolgálta.⁸⁵ Hasonló adófajtát egyik magyarországi egyházkerület sem vetett ki.

Az Országos Lelkészegyesület (ORLE) 1927-ben az oktatásügy finanszírozásának hosszú távú megoldásaként az évente megszavazott költségvetési segély helyett megfelelő értékű földtulajdont kért volna az államtól. Mintaként egyértelműen a katolikus egyház szolgálhatott.⁸⁶ De más javaslatokkal is találkoztunk a források messze nem teljes körű számbavételének eredményeként. Percz István, az iskolát fenntartó Komádi lelkésze, néhány hónappal a már említett cikkét követően újabb javaslattal állt elő. Ekkor két megoldást tartott elképzelhetőnek: 1. az egyetemes (azaz országos) református egyház állami egyetemes adóalapú segélyének felemelését akkora összegre, hogy az egyházi és iskolai adó kivetése mellett az egyházközségek költségvetési egyensúlya biztosítva legyen (ezen alapból kaptak támogatást az egyes gyülekezetek); 2. az állam létesítsen országos közoktatási alapot, ahová befolyának a községek és a felekezetek részére eddig befizetett iskolafenntartási adók, valamint az államsegélyek (fizetéskiegészítés, családi pótlék). Utóbbi esetben az állam az alapból fizetné a tanítók, a hitoktatók és az óvónők után az összes személyi kiadást⁸⁷, ezáltal a fenntartókat terhelő helyi javadalom felszabadulna a dologi kiadásokra.⁸⁸ Baráth Imre gávai lelkész ellenben azt indítványozta – úgyszintén 1931-ben –, hogy az egyház ajánlja fel az iskolai ingatlanjai jövedelmét és a hívek állami adójának 5%-át népiskolai célokra, hogy az állam a korábbinál nagyobb részt vállalhasson át az iskolafenntartás költségeiből.⁸⁹ A finanszírozás rendezésének elmaradása esetén az államosítást is elfogadható megoldásnak tartotta, amely szerinte előbb-utóbb amúgy is be fog következni.⁹⁰

⁸⁵ Rébay, 2012b, 88.

⁸⁶ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 4565/1928. sz.

⁸⁷ A teljes fizetést, a családi pótlékot, esetleg a hadi pótlékot, valamint a lakáspénzt.

⁸⁸ Percz, 1931b, 134–135.

⁸⁹ Feltehetőleg a teljes személyi kiadások átvételére gondolt.

⁹⁰ Baráth, 1931b, 148. Az államosítás mellett érvelt egy korábbi cikkében is: szerinte „a népiskolai terhektől roskadozó magyar református egyházat” a következő generációnak át kell szerveznie „egy belmissziót, szociális munkát végző anyaszentegyház” (Baráth, 1931a, 44).

Ha csak elvétve, de találkozunk az önfinanszírozás eszméjével. Bessenyi Lajos ORTE-elnök 1932-ben leszögezte:

„[a]z elmúlt évtizedek alatt egyre fokozódó mértékben kötöttük magunkat az állam szekeréhez, nem gondolva meg, hogy, ha akár a vontató lovak elgyengülése, akár az útnak járhatatlansága, akár a kocsis vigyázatlansága miatt ez a szekér egyszer a kátyuban megfeneklik, akkor mi is bajbajutunk, mi is vesztéglésre kényszerülünk.”⁹¹ Ezért – tette hozzá – „vissza kell térnünk minél előbb és minél teljesebb mértékben, akár százszázalékig, az anyagi önállóság ösvényére, a pénzügyi függetlenség és az önerejű fenntartás fellegvárába”. [Kiemelés: B. L.]⁹² Fel kell éleszteni a hívekben az adakozási hajlandóságot, s már gyermek-kortól erre kell nevelni őket (Bessenyei, 1932, 175).

Az önsegítés eszméje állt a Magyar Országos Református Iskolai Közpénztár létrehozásának gondolata mögött, amiről lentebb bővebben írni fogunk. Ugyan a pénztár nem született meg, a mögöttes elv ideális megoldásként később is felbukkant: a konventi elnökség 1944-ben hangsúlyozta: nem szabad csak az államtól várni a megoldást, a saját erők fokozott bevonására lenne szükség, azt azonban nem látta reálisnak, hogy az egyház egyedül – saját köreiben belül – oldja meg a problémát.⁹³

Intézkedések

Az állami támogatás csökkenését és ennek következtében a református iskolák finanszírozási problémáit látva az ORLE 1925-ben összegyűjtötte az állam általa sérelmesnek tartott intézkedéseit, és memorandumba foglalta. Véleménye szerint a kép „siralmas”, „vigasztalan” és „sívár”.⁹⁴ Az Egyetemes Konvent ugyanekkor adatokat kért az egyházkerületektől, hogy ugyanebben a kérdésben konkrét tényekre támaszkodhasson. Az adatokat felhasználva – legfőképp Ravasz László püspök írását⁹⁵ alapul véve – készítette el a Konventi Elnökség a sérelmeket tartalmazó emlékiratát.⁹⁶ Az elnökség azonban végül úgy döntött, a politikai állapotokra való tekintettel a kor-

⁹¹ Bessenyei, 1932, 172.

⁹² Uo. 175.

⁹³ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 40/1944. sz.

⁹⁴ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 3749/1925. sz.

⁹⁵ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 377/1926. sz.

⁹⁶ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 846/1926. sz. (Ebben főként oktatásüggyel kapcsolatos sérelmek szerepeltek.)

mány helyzetét nem nehezíti, ezért az emlékiratot nem adja át, az a szóbeli tárgyalások alapját fogja képezni.⁹⁷ Tárgyalásra valóban sor került: gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter 1926 októberében az anyagi természetű sérelmek megbeszélésére hívta a katolikus és a protestáns egyházak vezetőit. Ezen az értekezleten a katolikus egyház új igényekkel lépett fel, amelyeket Glattfelder Gyula püspök már említett memorandumában számadatokkal támasztott alá. A memorandummal a katolikus egyház lépéselőnybe került. A finanszírozási rendszert azonban az emlékirat és eredményeként a szereplők (felekezetek és a kormány) között a jogos (áranyos) állami támogatásról kialakult vita nem változtatta meg.⁹⁸

A következő jelentősebbnek tekinthető fellépésre a gazdasági válság hozadékaként került sor. Az iskolák működési nehézségeit látva⁹⁹ a magyarországi református egyház törvényhozó szerve, a Zsinat 1931-ben szanáló bizottságot állított fel, és bízta meg a várható állami bevételek és a szükséges kiadások számbavételével. A bizottságban valamennyi egyházkerület képviseltette magát. Vezetője a Konvent egyházi és világi elnöke volt.¹⁰⁰ A Zsinat ugyanekkor körlevél kiküldéséről határozott. A körlevelet Ravasz László szövegezte meg, azt minden gyülekezetben két egymást követő vásárnap fel kellett olvasni. Benne a híveket az egyházi iskolákhoz történő hűséges ragaszkodásra, fokozott áldozatkészségre, az evangéliumi erények gyakorlására buzdították.¹⁰¹ Harmadsorban a Zsinat kimondta memorandum elkészítését. A memorandumot az EK elnöksége szövegezte meg és személyesen nyújtotta át a miniszterelnöknek, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Az emlékiratban az egyházi vezetés kérte, hogy ne csökkentsék tovább az államsegélyt, s ne korlátozzák a községek által nyújtott támogatást.¹⁰²

A Zsinat ugyanebben az évben, tehát 1931-ben tárgyalta Imre Sándornak, a neveléstudomány professzorának, a Dunamelléki Egyházkerület tanügyi előadójának, a konventi Egyetemes Tanügyi Bizottság (ETB) alelnökének ekkor még bizalmas iratként kezelt tanulmányát (A magyar

⁹⁷ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 626/1926. sz.

⁹⁸ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/a tétel 2901/1926. sz. és ikt. sz. nélkül a Jegyzőkönyv...

⁹⁹ Ismételten gondot jelentett a megbízható statisztikai adatok hiánya. Az Egyetemes Konvent ezért 1931 februárjában elrendelte a népiskolai terhek összeírását. Az adatokat össze szeretette volna vetni a háború előttiekkel. A vállalkozás kudarcba fulladt (Varga, 2011, 120).

¹⁰⁰ EK jkv. 1932. 20. sz. 12–13.; 293. sz. 312.

¹⁰¹ ZSL 2/a fond 90. doboz 90b tétel 4140/1931. sz.

¹⁰² EK jkv. 1932. 293. sz. 312.; 4. sz. Melléklet 383–396.; ZSL 2/a. fond 90. doboz 90/b tétel 4140/1931. sz.

református egyház művelődési politikája), amelyet az ETB felkérésére készített el. A megbízás mögött a fenntartási nehézségek felszámolásának a szándéka állt. Ebből kifolyólag azonban kívánatos lett a református oktatásügy egészének áttekintése. Írásában Imre azt javasolta, hogy meg kell vizsgálni, hogy az egyháznak – és az egyháztársadalomnak – milyen típusú iskolákra és ezekből hány darabra van szüksége. Ennek során tekintettel kell lenni – húzta alá – a gazdaságos működés szempontjára. Hangsúlyozta: nem lehet minden igényt kielégíteni, le kell tudni mondani iskolákról. Az egyházi nevelésnek ugyanis véleménye szerint nem az iskola az egyetlen színtere.¹⁰³ Az egyházi terhek arányosabb elosztása érdekében egyedül helyes útnak a központosítást tekintette:

„...az egyetemes egyház központilag vegye kézbe az iskolák ügyét. ...ha az egyetemes egyház az iskolaügyet egyházi közügynek tekinti, ebből következően határozottan központilag kell országosan rendeznie az egészet, az egész reformátusságra arányosan kell elosztani a terheket, hogy mindenütt legyen református iskola, ahol erre szükség van, s olyan legyen, amilyenre egyetemes szempont jelöli ki a szükségét. [...] Az iskolaügy központi rendezésének feltétele, hogy az anyagi eszközök is egyesíttessenek, legalább is rendelkezés szempontjából. Ebből következik az a szükséglet, hogy az állam által kiszolgáltatott segélyeket ne az egyes iskolák és egyének kapják közvetlenül, hanem az egyetemes egyház, s ennek legyen joga és kötelessége ott és úgy használni fel, ahol és ahogyan arra szükség van.” (Imre Sándor, in Varga, 2012, 13.)

Javaslatát az állami támogatás csökkenésével, a gyülekezetek szegénységével és az új alapítványok hiányával indokolta.¹⁰⁴ Imre indítványát intézkedés nem követte,¹⁰⁵ az egyház igyekezett spórolni, s az állami támogatást legalább szinten tartani, a mérséklést pedig kénytelen volt tudomásul venni.

Az Egyetemes Konvent Elnöki Tanácsa 1932. februári ülésén az államháztartás súlyos pénzügyi helyzetére tekintettel – míg indokolt – elfogadta a pedagógusok fizetésekiegészítő államsegélyének csökkentését. Kérte azonban a VKM-től az egyenlőség és a viszonyosság elvének érvényesítését, hogy ne tegyen kivételt a fenntartók szerint.¹⁰⁶ Hogy a református iskolafenntar-

¹⁰³ Varga, 2012, 10–13, Varga, 2011, 115–129.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ A sajtóban megjelent reakciók közül Nagy Miklósét, a szeghalmi református igazgatóját érdemes kiemelni, aki konkrét elképzeléseket fogalmazott meg a központi iskolafelügyelettel kapcsolatban. Nagy a finanszírozás kérdésével nem foglalkozott. (Vö. Varga, 2011, 145–150.)

¹⁰⁶ A tanító(nő)képzőkben dolgozó szerzetes tanárok államsegélyét is csökkentette.

tók anyagi helyzetére tekintettel lehessen lenni, a középiskolák államsegélyt egyházkerületi kezelésbe vonta. Felfüggesztette továbbá a népiskolai tanítók automatikus előléptetését, valamint a legmagasabb fizetési osztályba történő kinevezést. A felekezeti tanítók helyi (azaz fenntartói) javadalmának biztosítására indítványozta a már többször említett kultúradó bevezetését, s míg az erről szóló törvény nem születik meg, addig a kormánytól azt várta, hogy a politikai községeket kötelezze a felekezeti fenntartók megsegítésére. Utolsósorban pedig kérte a VKM-től, hogy az iskolabezárási terveit vizsgálja felül, ne engedje a nagy múltú református iskolákat megszűnni, hanem inkább az új, állami iskolákat¹⁰⁷ zárja be.¹⁰⁸

Az 1931-ben megalakított szanáló bizottság 1932 októberére készítette el javaslatát. A bizottság elutasította a költségek kettéválasztásának tervét (dologiak: fenntartó, személyi kiadások: állam), mert az szerint gyengítené a tanítók és az egyház kapcsolatát, az állam pedig nem hajlandó, sőt nem is képes az összes személyi kiadás átvételére. A bizottság kérte a VKM-et, hogy

1. a kormány az államsegélyeket tovább ne csökkentse, s ha mégis kénytelen, akkor legalább ne év közben,
2. az államsegélyt az egyetemes egyház kapja meg – ha az egyházkerületek ezt nem fogadják el, akkor az egyházkerületek –, amely az iskolafenntartók között azt rászorultsági alapon ossza szét,
3. a legrosszabb helyzetben lévő iskolafenntartó egyházközségek gyors kölcsönt kaphassanak,¹⁰⁹
4. vezessék be az „iskolafenntartási adó”-t, s azt olyan összegben vessék ki, hogy az iskolák újra magasabb támogatást kaphassanak,
5. mondja ki, hogy nem célja az államosítás, a népiskolák fenntartása közügyi feladat, őket pedig figyelmeztesse arra, hogy a felekezeti iskolák segélyezésével anyagilag jobban járnak, mint az átvételükkel,
6. a községek költségvetéséből – az állami adóalanyok védelme érdekében – ne vegyék ki a hatóságok a felekezeti iskolák támogatására megszavazott összeget,
7. a községek vállalják át a tanítói nyugdíjjárulék kifizetését,
8. a régi felekezeti iskolák ellehetetlenítése helyett az életképtelenebb új állami iskolákat szüntesse meg.

¹⁰⁷ Az egyházi vezetés nehezményezte, hogy az állam ott is iskolát emelt, ahol volt elég felekezeti intézmény, s ezzel hozzájárult az iskolája elnéptelenedéséhez, hosszabb távon a megszűnéséhez.

¹⁰⁸ ZSL 2/a fond 90. doboz 90/b tétel 770/1932. sz.

¹⁰⁹ Az internátusi alapból és esetleg más forrásból.

A bizottság figyelmeztette a fenntartókat: csak felsőbb egyházi hatóság engedéllyel adhatják át az iskoláikat. (Az egyházmegyék előjáróságát pedig felszólította, hogy személyesen vizsgáljon meg minden esetet, és a fenntartókat igyekezzen lebeszélni a döntésről.) Ha kedvezőbb, térjenek vissza a készpénzben történő fizetés helyett – az eredeti díjlevél szerint – a terményjárandóság kiosztásához. A kis gyülekezetek vonják össze a tanítói és a lelkési állást, és alkalmazzanak lelkész tanítókat.¹¹⁰ A püspökök látogassák meg a középfokú iskolákat, s segítsenek megoldani a problémáikat. A középiskolák fenntartói pedig – ha nincs más lehetőség – szüntessék meg a felső tagozatot, és ha nincs esély a felfejlődésre, alakítsák az intézményt polgári iskolává, s így spóroljanak. A bizottság javaslatát az EK elfogadta, s valóban törekedett a megfogalmazottak megvalósítására.¹¹¹ A Konvent a szanáló bizottságot bár az 1937–39. évi ciklusra újjáalakította, újabb oktatással kapcsolatos jelentést már nem készített, mivel néhány hónappal később, 1937 végén a Zsinat megszüntette.¹¹²

A konventi Elnöki Tanács eközben (1933) sürgette a minisztériumot, hogy mielőbb találjon rá a megfelelő megoldásra. Az Egyetemes Konvent a pontos helyzetkép megrajzolása érdekében az egyházkerületektől bekérte az iskolák fenntartásával kapcsolatos adatokat. A Dunamelléki és a Tiszántúli Egyházkerülettől kapott információk birtokában a tanács 1933-ban úgy nyilatkozott: a református elemi népiskolák fenntartása „csaknem lehetetlen”.¹¹³

A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a kérdéssel 1933-ban a Közös Protestáns Bizottság is foglalkozott. A bizottság kérte a VKM-től, hogy

1. az intézkedései meghozatala előtt kérje ki az egyházi főhatóságok véleményét,
2. az intézkedéseit úgy ütemezze, hogy az egyházközségek a költségvetés megállapításánál tekintetbe tudják venni,

¹¹⁰ A lelkész tanítói intézményt a református egyház a kisiskolák finanszírozási problémáira reagálva élesztette fel. A VKM ugyanis költséghatékonyságra hivatkozva megvonta a 30 fő alatti iskolák tanítóitól az államsegélyt. Az egyház ezeket az intézményeket akarta megmenteni e régi, ekkor már alig létező gyakorlat visszahozatalával. A lelkésztanítók képzését is elindította 1929-ben. (A témával külön tanulmányban foglalkoztunk, amely előreláthatólag 2014 elején jelenik meg az Egyháztörténeti Szemlében.)

¹¹¹ EK jkv. 1933. 82. sz. 75–81. Annak megvizsgálására, hogy mely javaslat milyen mértékben valósult meg, a jelen tanulmányban nem teszünk kísérletet.

¹¹² EK jkv. 1937. 41. sz. 28.; EK jkv. 1938. 253. sz. 332.

¹¹³ ZSL 2/a fond 90. doboz 90/b tétel 6240/1933. sz. 9. pont

3. a politikai községek a fenntartókra hárított tanítói nyugdíjjárulékot válalhatták át teljesen vagy részben mindenféle feltétel nélkül,
4. a tanítólakások újra adó- és illetékmentesek legyenek,
5. szülessen törvény az „országos iskolai kultúradó”-ról, amely szerinte – az arányos teherviselés szempontjából – a legmegfelelőbb eszköz.¹¹⁴

1935-ben – minden bizonnyal Ravasz László hatására – az EK elővette Imre Sándor javaslatát. Megbízására (1935) a konventi elnökség felkérte ugyanis Imrét, hogy a tanulmány alapján dolgozza ki a magyar református egyház művelődési politikájára vonatkozó koncepcióját.¹¹⁵ Az Elnöki Tanács a koncepciót vitára bocsátotta. Az egyházkerületek közül a Tiszántúli Egyházkerülettől érkező, Papp Ferenc által jegyzett vélemény ismert. Papp a kálvini gyülekezeti elvre hivatkozva határozottan elutasította a központosítás gondolatát. Szerinte mind az államsegély központi kezelése, mind az egyetemes oktatáspolitikai káros következményekkel jár. A középfokú és a középiskolák fenntartási nehézségeit Papp nézete szerint iskolai közalap létrehozásával kellene leküzdeni.¹¹⁶ Az Egyetemes Konvent Imre Sándor koncepcióját Ravasz László támogatása ellenére nem fogadta el, azt az egyházkerületi partikularizmus megakadályozta. A közalap létrehozásának gondolata viszont pozitív fogadtatásra talált.

Látván, hogy az államtól nem számíthat nagyobb segítségre, az 1939-ben megnyílt V. budapesti zsinat törvénytervezetet dolgozott ki a Magyar Országos Református Iskolai Közpénztár létesítéséről. A pénztáron keresztül az egyház azokat az egyházközségeket akarta megsegíteni, amelyek nem voltak képesek a népiskoláik működtetésére és az előírásoknak megfelelő fejlesztésére. Feltétel az volt, hogy a kiadásainak minimálisan a felét az iskola fenntartására kell fordítaniuk. A támogatásból mind személyi, mind dologi költségeket lehetett volna fedezni. Az elképzelések szerint a pénztárba az iskolafenntartó egyházak hívei az állami adójuk 1%-át, míg a többi hívó annak 5%-át fizette volna be. A javaslatból végül nem született törvény.¹¹⁷

¹¹⁴ ZSL 2/a fond 129. doboz 129/a tétel 5810/1933. sz.

¹¹⁵ Az írás ugyanebben az évben meg is jelent.

¹¹⁶ Varga, 2011, 117, 128–139.

¹¹⁷ Vö. Rébay 2011, 196–197.

Összegzés

A református egyház az oktatásügy finanszírozásának problémái útkeresésre ösztönözték. Hogy végül nem született jelentős változás, nem alakult ki új finanszírozási rendszer, az a kedvezőtlen gazdasági helyzet mellett a többi szereplőnek, így a kormánynak volt köszönhető, illetve annak, hogy az egyházon belül sem alakult ki egységes támogatottsága egyik javaslatnak sem. A pénzügyi válság szükségessé tette, hogy az egyház számba vegye erőforrásait, és újradefiniálja feladatait. Utóbbi terén sem következett be módosulás: továbbra is lényegi feladatának tekintette az oktatást, az oktatási intézmények fenntartását, de mellette – akár alternatívaként is – az egyházi nevelés egyéb formáit is hangsúlyozták. Megerősödött az igény a korábbinál tudatosabb és egységes (azaz kerületektől független, központi) oktatási politika kialakítására. Ennek legfőbb támogatója Ravasz László püspök és oktatási kérdésekben a jobbkeze, Imre Sándor volt.

Hivatkozott irodalom

Levéltári források

- ♦ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban: ZSL) ZSL 2/a fond (Konventi közigazgatási iratok) 90. doboz (Elnöki Tanács jegyzőkönyvei) 97/a tétel. (Az 1848. XX. tc. fokozatos végrehajtása, 1925–1949.) 4565/1928. sz. [Az ORLE 1928. szeptember 3-i hódmezővásárhelyi közgyűlésének jegyzőkönyve.]
- ♦ ZSL 2/a 97. doboz 97/a tétel 40/1944. sz. Előterjesztés az egyházunknak járó államsegélyek felemelése érdekében.
- ♦ ZSL 2/a fond 97. doboz 90/b tétel (Egyházi sérelmek orvoslása, 1926–1927.) 3749/1925. sz. Emlékirata az Országos Református Lelkész-Egyesület 1925. augusztus 24-iki kecskeméti kongresszusának a református egyházi sérelmek orvoslása tárgyában.
- ♦ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 377/1926. sz. [Ravasz László dunamelléki református püspök 1926. január 2-i levele a Konventi Elnökségnek.]
- ♦ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 626/1926. sz. Kivonat a református egyetemes konvent elnöki tanácsának Budapesten, 1926. február 18. napján tartott ülésének jegyzőkönyvéből.

- ♦ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 846/1926. sz. Pro memoria a magyarországi református egyház sérelmeiről és kívánalmairól a vallás- és közoktatásügyi miniszter urral folytatandó szóbeli tárgyalás számára.
- ♦ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 2901/1926. sz. Egyházi sérelmek ügyében 1926. október 29-ére összehívott miniszteri konferencia ügye.
- ♦ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel ikt. sz. nélkül. Jegyzőkönyv az 1926. évi október hó 29-én a vallás és közoktatásügyi minisztériumban tartott egyházpolitikai értekezletről.
- ♦ ZSL 2/a fond 90. doboz 90/b tétel 4140/1931. sz. Jegyzőkönyv a református egyetemes konvent elnöki tanácsának Budapesten, 1931. november 25-én tartott üléséről.
- ♦ ZSL 2/a fond 97. doboz 97/b tétel 770/1932. sz. Jegyzőkönyv a református egyetemes konvent elnöki tanácsának Budapesten, 1932. február 12-én tartott üléséről.
- ♦ ZSL 2/a fond 90. doboz 90/b tétel 6240/1933. sz. Jegyzőkönyv a református egyetemes konvent elnöki tanácsának Budapesten, 1933. november 3. napján tartott üléséről.
- ♦ ZSL 2/a fond 90. doboz 90/b tétel 5790/1935. sz. Jegyzőkönyv a református egyetemes konvent elnöki tanácsának Budapesten, 1935. évi november hó 4. napján tartott üléséről.
- ♦ ZSL 2/a fond 129. doboz (Közös Protestáns Bizottság) 129/a tétel (Közös Protestáns Bizottság ügyei 1908–36) ikt. sz. nélkül [285–335. oldal]. A római katolikus egyház előterjesztése az 1848. évi XX. t-cz. 3. §-a alapján leendő állami segélyezés iránt.
- ♦ ZSL 2/a fond 129. doboz 129/a tétel 5810/1933. sz. Jegyzőkönyv a két protestáns egyházat közösen érdeklő ügyek tárgyalására kiküldött bizottságnak 1933. május 23-án tartott üléséről.

Nyomtatott jegyzőkönyvek

- ♦ *A Magyarországi Református Egyház Budapesten 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának naplója. III. Harmadik ülésszak. 1930. május 1–12.* Budapest, 1930.
- ♦ *Az országgyűlés felsőházának 90. ülése 1943. évi december hó 15-én, szerdán, 92–96.* <http://mpgy.ogyk.hu/>
- ♦ EK jkv. 1931. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1931. évi április hó 15–17. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1931.

- ♦ EK jkv. 1932. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1932. évi április hó 27–29. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1932.
- ♦ EK jkv. 1933. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1933. évi május hó 3–5. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1933.
- ♦ EK jkv. 1934. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1934. évi április hó 17–18. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1934.
- ♦ EK jkv. 1935. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1935. évi május hó 1–2. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1935.
- ♦ EK jkv. 1936. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1936. évi május hó 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1936.
- ♦ EK jkv. 1937. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1937. évi május hó 3–4. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1937.
- ♦ EK jkv. 1938. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1937. évi április hó 27–28. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1938.
- ♦ ETB jkv. 1936. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Tanügyi Bizottsága Budapesten, 1936. évi március hó 11–12. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1936.
- ♦ ETB jkv. 1937. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Tanügyi Bizottsága Budapesten, 1937. évi március hó 17–18. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1937.
- ♦ ETB jkv. 1938. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Tanügyi Bizottsága Budapesten, 1938. évi március hó 16–17. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1938.
- ♦ ETB jkv. 1939. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Tanügyi Bizottsága Budapesten, 1939. évi március hó 13–14. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1939.
- ♦ ETB jkv. 1940. = *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Tanügyi Bizottsága Budapesten, 1940. évi február hó 14–15. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Budapest, 1940.

Egyéb források

- ♦ Baráth, I. (1931a). Ifjú Timótheusaink jövőjéről. *Lelkészegyesület*, 24(6), 43–44.
- ♦ Baráth, I. (1931b). Mi lesz a népiskoláinkkal? *Lelkészegyesület*, 24(19), 148–149.
- ♦ Bessenyei, L. (1932). Elnöki megnyitó az ORTE ceglédi közgyűlésén. *Protestáns Tanügyi Szemle*, 6(6), 171–176.
- ♦ Borsos, K. (1930). A protestáns iskolák jövője. *Protestáns Tanügyi Szemle*, 4(1), 1–3.
- ♦ Borsos, K. (1931). Új esztendő. *Protestáns Tanügyi Szemle*, 5(1), 1–5.
- ♦ Falusi lelkész (1931). Mit tehetünk a felekezeti iskolák megmentéséért? *Lelkészegyesület*, 24(22), 172–173.
- ♦ Giczi, Zs. (2009). *A katolikus-protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországnán*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, ELTE BTK.
- ♦ Pályi, E. (1927). Glattfelder csanádi püspök országos kultuszadót kíván. *Pesti Napló* (1927. január 30.), 9–10.
- ♦ Percz, I. (1931a). Államosítsuk-e iskoláinkat. *Lelkészegyesület*, 24(8), 60–61.
- ♦ Percz, I. (1931b). Mit tehetünk felekezeti iskoláink megmentéséért? *Lelkészegyesület*, 24(17), 134–135.
- ♦ Rébay, M. (2010). Az autonómia határai(n): Állami kontra református oktatáspolitikai az 1920-as években. *Iskolakultúra*, 20(3), 74–86.
- ♦ Rébay, M. (2011). *Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig. Kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület közoktatási politikájára*. Debrecen, Csokonai Könyvkiadó.
- ♦ Rébay, M. (2012a). Az arányosabb és igazságosabb teherviselés jegyében. Javaslatok a (felekezeti) népiskolák finanszírozásának reformjára a Horthy-korszakban. In Kozma, T. & Perjés, I. (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2011. Közoktatás, pedagógusképzés, neveléstudomány: A múlt értékei és a jövő kihívásai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 345–364.
- ♦ Rébay, M. (2012b). A Tiszáninneni református egyházkerület oktatási politikája gr. Klebelsberg Kuno minisztersége idején. In Buda, A. & Kiss, E. (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakulásai. A VII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata. Debrecen 2011. szeptember 16–17*. Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete. 86–97.

- ♦ Varga, G. (2011). *Ravasz László és a református oktatáspolitikai Magyarország a két világháború között*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, ELTE BTK.
- ♦ Varga, G. (2012). Ravasz László és Imre Sándor szerepe a református oktatáspolitikai kialakításában a két világháború között az 1920-as, 1930-as években. *Első Század Online*, 11(4). <http://elsoszazad.elte.hu/varga-gaborne/>

KISEBBSÉGBEN VAGY TÖBBBSÉGBEN?

Hegedűs Rita

KISEBBSÉGBEN – KONTEXTUÁLIS HATÁS A VALLÁSOSSÁG ŐRZÉSÉBEN

A vallási meggyőződés létrejöttében közismerten kitüntetett szerepe van a családnak. A felnőtt korokban „vallásos” emberek döntő többségének családja is az volt – az ez irányú kapcsolat tehát nem kérdéses. Az azonban, hogy mi lesz a vallásos, valamilyen vallási meggyőződést valló családok gyermekeivel, tehát hogy kiből lesz a vallásos szocializáció után felnőtt korában is vallásos ember, korántsem ennyire magától értetődő. Nyilvánvaló, hogy a többség nem követi szülei példáját ezen a téren – például Hámori és Rosta (2011) elemzése a 2008-as *Ifjúságkutatás* vallásosságra vonatkozó adatairól¹¹⁸ – vagy az Európai Értékkrend Vizsgálat (EVS) 2008. évi felmérésének adatait¹¹⁹ (1. táblázat).

1. táblázat. A kérdezettek mostani és 12 éves kori templomba járási gyakorisága

		Templomba járás gyakorisága 12 éves korban					Összesen
		hetente	havonta	ünnepekkor	ritkán	soha	
Templomba járás gyakorisága kérdéskor	hetente	18,1	10,4	2,5	0,7	1,8	8,9
	havonta	11,9	15,1	3,0	0,7	1,1	6,6
	ünnepekkor	25,1	28,3	56,0	6,7	5,3	21,7
	ritkán	19,9	22,6	11,5	65,9	6,6	19,1
	soha	25,0	23,6	27,0	25,9	85,3	43,7
Összesen		N=597	N=106	N=200	N=135	N=457	N=1495

Forrás: EVS 2008

Kérdésem tehát az, vajon min múlik az, hogy ki lesz vallási téren „immobil”, és ki „mobil”. Nem véletlenül használom egyébként ezeket a val-

¹¹⁸ Ha a vallásosság ifjúkori elhagyása nem is tekinthető végleges állapotnak, mert az ember életében bizonyos ingadozást mutat a vallásosság (Pusztai, 2011).

¹¹⁹ Itt – jobb mutató híján – a 12 éves kori templomba járási gyakoriság jelzi a szülők gyakorlatát.

lásra vonatkozóan talán furcsán hangzó kifejezéseket: vallási téren mobil és immobil. Az ezzel a célom, hogy kilépjek a megszokott megközelítésből, amely azon túl, hogy hajlamos csak megtérésben gondolkodni – tehát a kiinduló fiatalkori vallási identitás felnőttkori állásának valójában lehetséges négy kimeneteléből csak a negatív-pozitív mintájában –, szereti pusztán teológiai-hitbeli folyamatnak felfogni az egyén e téren hozott döntését vagy pozícióját. Pedig a vallási identitás egyúttal a társadalmi térben elfoglalt helyet is jelent, amelyre éppúgy hatnak társadalmi tényezők, mint például a végzettségi-foglalkozási státuszra is. És ekképpen az egyedi (társadalmi-demográfiai) jegyek mellett a társadalom mint egész, kontextusként is, hathat rá.

Az ötlet nem a sajátom, Jonathan Kelley és Nan Dirk DeGraaf (1997) például egy 1997-es tanulmányában azt vizsgálja, hogy a „vallásos” és a „szekularizált” országok közt van-e különbség abban a tekintetben, hogy az ország vallásossági szintje vagy pedig az egyén vallásos szocializációja a meghatározóbb a hagyományos vallásos hit¹²⁰ mélységét illetően. A holland kutatók arra jutnak, hogy a „vallásos” országokban – a „szekularizált” országokkal szemben – az figyelhető meg, hogy minél magasabb a vallások – templomba járó és hívő emberek – aránya, annál inkább lesz hagyományos értelemben hívő az egyén is a vallásos neveltetéséről függetlenül is. Ezekben az országokban az emberek hitére sokkal nagyobb hatása van az ország vallásossági fokának, mint a saját családjuk vallásosságának. Ezzel szemben a „szekularizáltabb” országokban a család szerepe a meghatározó az egyén hitében, s ott nem is mutatható ki az ország vallásossági szintjének a hatása. Úgy is mondhatjuk, van egy választóvonal, amely fölött már egyfajta környezeti szívéhatás érvényesül.

Magyarországra vonatkozóan is van példa vallási mobilitással foglalkozó vizsgálatra, Harcsa István és Tomka Miklós – egy egyébként nem erre koncentráló, de erre is kitérő – elemzésében (Harcsa & Tomka, 1994) a befogadó közeg egyfajta kontextuális magyarázó változóként jelenik meg. A szerzők a társadalmi mobilitás és a vallásosság kapcsolatának elemzése kapcsán állapítják meg, hogy a társadalmi mobilitásukkal párhuzamosan az emberek a vallásosságukat is igazítják a befogadó réteghez, de arra is rámutatnak, hogy még így is magasabb fokú vallásosságot mutatnak azok, akik magasabb vallásosságú kibocsátó rétegből jönnek.

¹²⁰ A szerzők „vallási ortodoxiáról” beszélnek, ami alatt a hagyományos keresztény istenhitet értik, vagyis azt, hogy a kérdezettek hisznek Istenben, személyes Istenként képzelik el, s közel állónak is érzik őt magukhoz.

Tudjuk hazai és külföldi kutatásokból azt is, hogy a fiatalok szülői házból hozott vallásossága – természetesen – nagyon számít a vallásosság megőrzésében (például Hayes & Pittelkow, 1993; Tomka 2003), de napjainkban egyre egyértelműbbé válik az is, hogy Magyarországon ez a „hozomány” mind nagyságában, mind hatékonyságában csökken (Hámori & Rosta 2011) – tehát mind kevesebben vannak azok, akiket a szüleik vallásos neveltetésben részesítettek, és azoknak, akiket igen, mind kisebb hányada marad felnőttkorára maga is vallásos.¹²¹ Tekintve, hogy a vallásosság őrzői mindinkább kisebbségbe kerülnek, joggal merül fel a kérdés, hogy az egyéni pszichés, életeseménybeli, nevelésbeli tényezőkön túl nem gyakorol-e ez a tény is önálló hatást a vallásosság felnőttkori őrzésére.

Bögre Zsuzsannánál (2002) megjelenik kifejezetten egy típus („a vallásosság őrzői”), amelyikben hangsúly helyeződik arra, hogy a vallástalanság is csoportnyomást gyakorol az egyénre, és az tud ellenállni neki, aki mintegy kívül esik ezen a hatáson – vagy azért, mert túl alacsony a státusza, vagy pedig azért, mert kívül helyezte magát a társadalmon, egyfajta belső remeteségbe vonult.

A kérdésem általában véve tehát az, hogy vajon a környezet befolyása mennyire játszik szerepet abban, hogy ki tartja meg szülei vallását. Elemzésemben ezt a kérdést járom körül, a környezetet azonban most az egyik legjobban mérhető és legkézenfekvőbb területre, az iskolai végzettség által megszabott csoportra szűkítve. Ez a típusú csoport-hovatartozás egyrészt státuszt is jelent, így a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely hatása is megjelenik benne, másrészt, s ez itt a fontosabb: az esetek jelentős részében tényleges környezetet, de legalábbis igazodási pontot is. Az azonos végzettségűek a „hozzám hasonlók” csoportját képezik, akik gyakran megjelennek ténylegesen is az iskola- vagy munkatársak körében.

Vizsgálatomban tehát most nem általában a vallásosság mögötti tényezők érdekelnek, hanem kifejezetten az, *mi áll amögött, hogy valaki meg tudja tartani vallásosságát*, s ezt az igen messzire vezető, összetett kérdést leszűkítve, csak a környezet, s azon belül is csak az iskolázottsági csoportok vallásosságának hatására koncentrálni vizsgálom.

¹²¹ Itt most a vallásos és hívő kifejezéseket az adott munkák fókuszának megfelelően, változatokként használom, bár nyilván nem lényegtelen a különbség közöttük. Úgy gondolom azonban, hogy ebben az érvelésben a különbségnek nincs jelentősége.

A vizsgálat kérdései

A következő kérdések tehetők fel: vajon a vallásos családból származók között van-e különbség abból a szempontból, hogy az egyes iskolai végzettségi csoportokban mennyien maradnak meg vallásosnak?

Számít-e a vallási meggyőződés megőrzése esetén is, hogy kisebbség-e valaki egy csoportban, közegben,¹²² és ha igen, milyen módon: igazodik az ember, vagy csak azért is kitart, vagy nem ezek a lényegesek?

Ismerve az (egyházias) vallásosság változásának mai tendenciáit (például Tomka, 2010), valamint általában a kisebbségi lét lehetőségeit, azt a feltevélezt fogalmazom meg, hogy (1) minél inkább kisebbségi helyzettel jár a vallásosság megtartása, annál kisebb az esélye annak, hogy ez sikerül – tehát nem a kitartás, hanem az igazodás a jellemző. Ugyanakkor nem elhanyagolható az esélye egy ennél összetettebb összefüggésnek sem: (2) nem önmagában a társak magas száma dönt, hanem a csoport homogenitása: ahol viszonylag sok rendszeres vallásgyakorló és egyáltalán nem vallásgyakorló található együtt, ott – egy közepesen vallásgyakorlás nélküli, és ezért összességében hasonló átlagos alacsony templomlátogatási arányt produkáló közeggel szemben – feltehetőleg kisebb a nyomás az igazodásra; ezért a vallási kisebbségi helyzet és a vallásosság megtartása közötti kapcsolat nem lineáris.

Módszerek és eredmények

A továbbiakban kísérletet teszek arra, hogy a rendelkezésre álló adatok segítségével megvizsgáljam feltevéseimet. Elemzésemben három szabadon hozzáférhető adatállománnyal dolgoztam: alapvetően az „Európai Értérend Vizsgálat” 2008. évi magyar adatait használtam¹²³ (a továbbiakban az angol European Values Study rövidítést használva: EVS 2008), kiegészítve ugyane vizsgálat 1999. évi, illetve az „Európai társadalmak összehasonlító vizsgálatá”-nak (European Social Survey, a továbbiakban: ESS 2008) szintén 2008. évi magyar adataival.¹²⁴

¹²² A kontextuális hatáson belül a csoport-összetételi modellt vizsgálom tehát (Moksony, 1985, 38).

¹²³ <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads/>

¹²⁴ http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&Itemid=80

A vallásosság érzésének megragadására a gyerekkori (12 éves) és a kérdés időpontjára vonatkozó templomba járási gyakoriság összehasonlítását használtam. Azt tekintetem maradónak, aki mind a két időpontban legalább havonta templomba járt, s azt a vallásosságot elhagyónak, aki csak gyerekkorában járt legalább havonta templomba, felnőttkorában (a kérdés időpontjában) már nem. Mivel csak azokat vontam be a vizsgálatba, akik 12 éves korukban legalább havi templomba járók voltak (számuk 703 fő), összesen két kategóriával dolgoztam, *függő változóm* tehát egy 0–1 értéket felvevő dummyváltozó volt.

Fő magyarázó változóm a kért iskolai végzettségi csoportjára jellemző legalább havi templomba járási arány volt (ezt, különböző módszertani megfontolások miatt, a másik adatbázisból, az ESS 2008-ból számítottam).¹²⁵

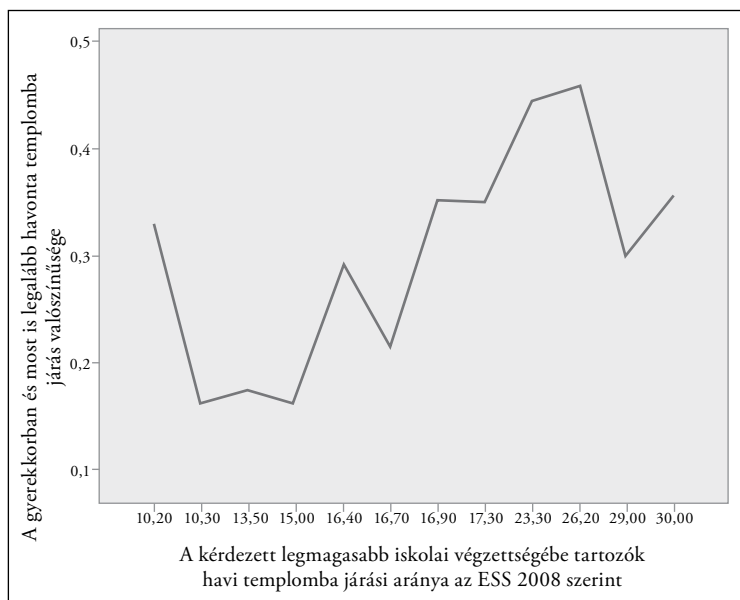
A továbbiakban még használt változóimat az elemzésnél ismertetem. Két lépésben jártam körül a kérdést.

1. Először megvizsgáltam az ismertett függő és magyarázó változó kapcsolatát, logisztikus regressziót alkalmazva. Az eredmények tanúsága szerint, ahogy abban az iskolai végzettségi csoportban, ahova a kért tartozik, 1-1 százaléknál növekszik a legalább havi templomba járók aránya, úgy nő szignifikánsan 4-4 százalékkal annak esélye, hogy a kért megmarad legalább havi templomba járónak ($\text{Exp}(B)=1,043$, $p=0,006$). Tehát megállapítható, hogy kétségtelenül van egy pozitív, felfelé tartó összefüggés (minél magasabb a csoportomban a vallásosak aránya, annál nagyobb eséllyel maradok én is vallásos), bár ez a hatás nem túlságosan nagy.

Kissé tüzetesebben megvizsgálva a képet az is látszik, hogy az összefüggés nem egyértelműen lineáris. Ezt mutatja az a vonaldiagram is (1. ábra), ahol a vízszintes tengelyen az egyes végzettségi szintek *csoportjainak* havi templomba járási arányai szerepelnek, a függőlegesen pedig az adott arányokkal rendelkező *csoportok* átlagos megmaradási aránya 0–1-es skálán. Inkább csoportról csoportra változó – bár tendenciájában kétségtelenül növekvő – hányadok jellemzőek, de nem egyenes irányú és főleg nem egyenletes növekedés.

¹²⁵ A végzettségi csoportok ugyan nem teljesen egyeztek meg a két adatállományban, de össze lehetett őket fésülni. A templomba járási gyakoriság változója majdnem teljesen megegyezett.

1. ábra. A kérdezettek végzettségi csoportjainak havi templomba járónak maradási valószínűsége (EVS 2008) a végzettségi csoportok havi templomba járási aránya (ESS 2008) szerint

Forrás: EVS 2008, ESS 2008

Maguknak a kérdezetteknek a végzettsége és templomba járónak maradása között is megfigyelhető kapcsolat: a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűek azok, akik inkább maradók, de a diplomások jóval nagyobb arányban, mint az iskolázatlanok (2. táblázat).

2. táblázat. A legalább havonta templomba járónak megmaradók és nem megmaradók aránya iskolai végzettség szerint

Gyerekkori és mostani havi templomba járás	Legmagasabb iskolai végzettség				
	legfeljebb általános iskola	szakmunkás-képző	érettségi	diploma	Összesen
Gyerekként járt, de ma már nem	69,5	80,0	70,5	60,3	70,8
Gyerekként is járt, és most is jár	30,5	20,0	29,5	39,7	29,2
Összesen	N=318	N=140	N=166	N=78	N=702

$p=0,017$

Forrás: EVS 2008

Érdeemes megnézni, hogy viszonyul egymáshoz az egyéni végzettség és a végzettségi csoport vallásosságának a hatása. Ha ezt a két hatást együtt vizsgáljuk, az derül ki, hogy csak az utóbbinak van szignifikáns hatása – mégpedig változatlanul négyszázalékos esélynövekedést hozva (3. táblázat).

3. táblázat. Az egyéni végzettségnek és a végzettségi csoport havi templomba járási arányának hatása a templomba járóknak maradásra.
Logisztikus regressziós együtthatók

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Egyéni végzettség	0,016	0,026	0,363	1	0,547	1,016
Végzettségi csoport vallásgyakorlása	0,040	0,016	6,333	1	0,012	1,041
Konstans	-1,695	0,308	30,341	1	0,000	0,184

Forrás: saját számítás

Ez azt jelenti, hogy nem azért őrzi meg valaki gyerekkori – gyakori templomba járással mért – vallásosságát, mert magasabb végzettségű, hanem azért, mert az a végzettségi csoport, ahová tartozik, magasabb templomba járással rendelkezik. És ez a hatás az iskolai végzettség hatását figyelembe véve is nagyjából ugyanakkora!

2. Mivel önmagában az adott saját csoport „vallásosainak” (=legalább havonta templomba járóinak) az aránya, s így az, hogy mennyire van kisebbségben vallásilag a kérdezett, viszonylag kis hatást mutatott, érdemes megnézni, hogy a csoport homogenitása nem jobb magyarázat-e. Feltételezhetjük ugyanis, hogy minél homogénebb egy csoport egy tulajdonság szempontjából (tehát minél kisebb a szórása egy csoportnak ebből az adott jellegzetesség szempontjából), annál nehezebb dolga van annak, aki kilóg ebből a csoportból. Így várhatóan a gyakori templomba járás szempontjából nagyobb szórást mutató, a járás és nem járás irányában széthúzó, szegregálódó egységeket tartalmazó társadalmi csoportokban (itt: végzettségi csoportokban) lesz nagyobb az esélye annak, hogy megmaradjanak templomba járóknak az emberek, semmint a nagyjából egységesen alacsony szintű templomba járást felmutató csoportokban.

Itt a szórás kiszámításához szükségünk van egy numerikus templomba járás változóra, ezt úgy kaphatjuk meg a rendelkezésre álló ordinális skálából, hogy a heti templomba járás hozzávetőleges valószínűségét hozzárendeljük a szöveges értékekhez: soha vagy majdnem soha: 0, ritkábban, mint

évi néhányszor: 1, ünnepekkor: 5, havonta: 23, legalább hetente: 99.¹²⁶ A végzettségi csoportok ilyen értelemben vett vallásosságának homogenitását ismét a másik adatbázisból, az ESS 2008-ból számítottam.¹²⁷

A logisztikus regresszió eredménye (4. táblázat) szerint valóban fennáll az összefüggés: szignifikáns pozitív együtthatót kapunk. Ahogy az az iskolai végzettségi csoport, ahova a kérdezett tartozik, 1-1 százaléknnyival heterogénebb a templomba járás/nem járás tekintetében szórásban számolva, úgy nő szignifikánsan 7-7 százalékkal annak esélye, hogy a kérdezett megmarad legalább havi templomba járónak. Tehát valóban, ahogy feltételeztük, ha az iskolázottsági csoportban nagy távolságok vannak a tagok között a templomba járás gyakoriságát tekintve – a soha nem járók mellett van számottevő arányban egy templomba járó rész is –, az növeli az esélyét annak, hogy egy vallásos családból jövő, gyerekkorában gyakran templomba járó ember felnőttkorában is megőrizze vallásosságát.

4. táblázat. A végzettségi csoport templomba járási szórásának hatása a templomba járónak maradásra. Logisztikus regressziós együtthatók

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Az iskolázottsági csoport heterogenitása	0,069	0,017	16,405	1	0,000	1,071
Konstans	-2,829	0,495	32,635	1	0,000	0,059

Forrás: saját számítás

Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagynunk azt, hogy esetünkben a heterogenitás és az átlag növekedése együtt jár. Ahol átlagosan „magasabb fokú” a templomba járás, az csak viszonylag magas arányt jelent (tekintve, hogy kisebbségről van szó), vagyis itt nagyobb a szórás is. (Ebben az esetben tehát nincs alacsony szórással magas templomba járást felmutató csoport, csak alacsony szórású templomba nem járó.)

¹²⁶ Ezt az eljárást alkalmazza például Hout és Greeley (1998), azzal a különbséggel, hogy nem szorozza meg százzal a hányadokat.

¹²⁷ A „homogenitást” a szórással mérve: minél kisebb volt az adott végzettségi csoportban a templomba járás transzformált, 100-as skáláján a szórás, annál homogénebbnek tekintetem vallásosság szempontjából a csoportot.

A két hatás elválasztása tehát elég nehéz, de azért valószínűsíthető, hogy a heterogenitásnak nagyobb a hatása. Mint a logisztikus regresszió eredményei mutatják (5. táblázat), annak, hogy a kérdezett iskolai végzettségének megfelelő csoportban mekkora a legalább havonta templomba járók aránya, a kérdezett templomba járónak maradására nincs hatása, ha figyelembe vesszük ugyanezen csoportok templomba járási gyakoriságának szórását. És fordítva: annak, hogy a kérdezett iskolai végzettségének megfelelő csoportban mekkora a szóródása a templomba járási gyakoriságnak, hatása van arra, hogy a kérdezett megmarad-e gyakori templomba járónak még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy ezek az iskolai csoportok eltérő átlagos templomba járási gyakorisággal rendelkeznek. Minden egységnyi szórásnövekedéssel párhuzamosan nyolc százalékkal nő az esélye annak, hogy a kérdezett megmaradjon templomba járónak, tehát a templomba járás tekintetében heterogén csoportokban nagyobb az esélye a vallásosság megőrzésének, mint a viszonylag egységes (itt: egységesen alacsony) szintű vallásgyakorlatot mutató csoportokban.

5. táblázat. A végzettségi csoport templomba járási szórásának, valamint havi templomba járási arányának hatása a templomba járónak maradásra. Logisztikus regressziós együtthatók

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Végzettségi csoport valószínűsítése	-0,011	0,023	0,246	1	0,620	0,989
Iskolázottsági csoport heterogenitása	0,078	0,025	9,888	1	0,002	1,081
Konstans	-2,876	0,507	32,189	1	0,000	0,056

Forrás: saját számítás

Ha megnézzük az egyéni és a csoporthatást együttesen, ismét azt kapjuk, hogy a kérdezett saját iskolai végzettségének külön nincs hatása. Ugyanígy a három hatás – a saját végzettségi csoport legalább havi templomba járási aránya, a teljes templomba járási gyakoriság szórása és a kérdezett saját iskolai végzettsége – együttes vizsgálata is azt mutatja, hogy csak a templomba járás gyakoriságának az adott végzettségen belüli szórása mutat hatást.

Ugyanakkor nem lehet elhallgatni, hogy a két magyarázat – gyakoriság és szórás – elválasztása szinte lehetetlen, a túlságosan magas fokú egyezés miatt.

Az eredmények értelmezésének további szűkítését jelenti, hogy nem lehet kizárni azt az alternatív magyarázatot sem, hogy mivel a végzettségi csoport vallásossági összetételének hatása nem egyértelműen lineáris, e csoportok egyedi jellegzetességeiből adódik az odatartozók eltérő identitás-őrzési képessége. Az alacsony végzettségűek például őrizhetik azért eredményesebben a vallásosságukat egy alapvetően nem vallásos társadalomban, mert „nincs mit veszteniük” azzal, ha nem fogadják el a csoportnormaként ható alacsony szintű vallásosságot. A magas végzettségűek pedig tudatosságuk, illetve érdekérvényesítő képességük folytán jobban ellen tudnak állni a csoportnyomásnak.

Az egyedi jellegzetességek e hatását akkor lenne esélyünk különválasztani a vallásosság szerinti összetétel hatásától, ha időben eltérő lenne e két hatás alakulása. Ha például azt feltételezzük, hogy az első hatás a meghatározó, akkor két időpontra vonatkozóan megvizsgálva az összefüggést azt kellene kapnunk, hogy hiába változik a vallásosak aránya az egyes csoportokban,¹²⁸ a vallásosságukat őrző fiatal (tehát frissen a csoportba lépők) aránya csoportonként változatlan marad – hiszen az identitásőrzés nem a csoportösszetétel függvénye. Ezzel szemben akkor, ha az összetétel hat inkább, akkor attól függően, hogy nő vagy csökken az adott csoportban a vallásgyakorlók aránya, kellene nőnie vagy csökkennie a fiatalok vallásosnak maradási arányának.¹²⁹ Megvizsgáltam ilyen szempontból az Európai Értékrend Vizsgálat 1999. és 2008. évi hullámát, de – elemzésünkre nézve – sajnálatos módon nem volt szignifikáns különbség az egyes csoportok vallásgyakorlóinak arányát tekintve. Még a csoportonként kis esetszám miatt elfogadható emelt (10%-os) szignifikanciaszint esetén is egyedül az érettségivel rendelkezők esetén mondható ki a csökkenés a két felvétel között: körükben 15,6%-ról 11,2%-ra esett a legalább havonta templomba járók aránya ($p=0,081$). Ha ezt a csoportot vizsgáljuk, akkor a második hipotézis kap némi megerősítést: a huszoneves érettségizettek esetén tényleg jelentősen csökkent a maradók aránya: az 1999-es 31,8%-ról 2008-ra 14,9%-ra ($p=0,097$).

¹²⁸ A csoport összetételének változása két, a belépők – akár e befogadó csoporttól függő – vallásossági szintjétől eltérő tényezőtől is eredhet: az időközben a csoporton belüli megtérések és kitérések, illetve a vallásos és nem vallásos tagok eltérő halálzási számából. További tényező lehet változatlan maradási arány mellett a vallásos és nem vallásos csoporttagok eltérő termékenység.

¹²⁹ A hipotézisek közötti választásnak azt az útját („döntő kísérlet”), amikor egymással szemben álló tapasztalati következményeket fogalmazunk meg, és ezeket ellenőrizzük, bővebben kifejti Moksony Ferenc (2006).

Összefoglalás

Vizsgálatomban megkíséreltem az iskolai végzettségbeli csoportok mint környezet vallásossági arányainak az egyén vallásossága megőrzésében/elvesztésében játszott szerepét kimutatni. Elemzésemben arra jutottam, hogy mind az első, mind a második hipotézisem megerősítést nyert, amennyiben kimutatható, hogy

1. minél többen vannak egy csoportban vallásgyakorlók, annál nagyobb az esélye a gyermekkorában vallásos egyénnek is arra, hogy felnőttkorára megőrzi a szülői házból hozott hagyományt, valamint

2. létezik egy nem közvetlenül a csoportban jelenlevő vallásosak arányával kapcsolatos hatás is, ez pedig a csoportban jelenlevők vallásgyakorlási fokának a sokszínűsége – amit a szórással mértem. Minél nagyobb a szórással, megint csak annál nagyobb az esélye annak, hogy az egyén megőrzi „vallásosságát”.

A két hatás közül ugyan a második mutatkozott robusztusnak, de kétségtelen az is, hogy a kisebbségi arány és a szórás jelen esetben nagyon erősen összefügg, így a két hatás valójában megnyugtató módon nem választható szét.

A továbbiakban jó lenne olyan vizsgálatot végezni, ahol tényleges egyéni környezet megfigyelésére nyílik alkalom, hogy így e környezet vallásosságának hatása jobban megragadható legyen. Egy átlagos országos mintában ugyanis nincs annyi vallásos személy, hogy finomabb bontásban vizsgálhassuk a kérdést. Egy ilyen vizsgálatban egyúttal lehetőség nyílna arra is, hogy tesztelhessük azt a mostani vizsgálat eredményével szemben felvethető ellenvetést, hogy csak a végzettségi csoportok különböző vallási viselkedéséről van szó. Ha más csoportok esetén is bizonyítható a kisebbségi helyzet kontextuális hatása, akkor inkább tudjuk általánosítani az eredményeket.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Bögre, Zs. (2002). *Társadalmi-politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948–1990) – különös tekintettel 1948–1964 közötti időszakra*. PhD-értekezés. Kézirat. Budapest, BKÁE.
- ♦ Hámosi, Á. & Rosta, G. (2011). Vallás és ifjúság. In Bauer, B. & Szabó, A. (szerk.): *Arctalan nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 249–262.
- ♦ Harcsa, I. & Tomka, M. (1994). Felekezeti viszonyok és a vallásgyakorlás néhány jellemzője. In Andorka, R., Kolosi, T. & Vukovich, Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1994*. Budapest, Társi. 396–435.
- ♦ Hayes, B. C. & Pittelkow, Y. (1993). Religious Belief, Transmission, and the Family: An Australian Study. *Journal of Marriage and Family*, 55(3), 755–766.
- ♦ Hout, M. & Greeley, A. (1998). What church officials' report don't show: another look at church attendance data. *American Sociological Review*, 63, 113–119.
- ♦ Kelley, J. & de Graaf, N. D. (1997). National context, parental socialization, and religious belief: results from 15 nations. *American Sociological Review*, 62, 639–659.
- ♦ Moksony, F. (1985). *A kontextuális elemzés*. Budapest, KSH NKI.
- ♦ Moksony, F. (2006). *Gondolatok és adatok*. Budapest, Aula.
- ♦ Pusztai, G. (2004). *Iskola és közösség*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ♦ Pusztai, G. (2011). *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- ♦ Tomka, M. (2003). Az ifjúság változó vallása – nemzetközi összehasonlításban. In Rosta, G. (szerk.): *Ifjúság – értékrend – vallás*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 9–27.
- ♦ Tomka, M. (2010). Vallási helyzetkép – 2009. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, OCIFE Magyarország-JTMR Faludi Ferenc Akadémia. 400–449.

Pusztai Gabriella & Fényes Hajnalka

ÖNKÉNTESSEG ÉS VALLÁSOSSÁG ÖSSZEFÜGGÉSEI ELTÉRŐ FELEKEZETI KOMPOZÍCIÓJÚ KÖZEGEKBEN¹³⁰

Tanulmányunkban a felsőoktatási hallgatók vallásosságának az önkéntes tevékenységükkel való kapcsolatát vizsgáljuk egy határ menti térségben. A fiatal korosztályok önkéntes tevékenységének kérdése a civil társadalom újraéledésének, az aktív állampolgárság eszményének fényében a politikai átalakulás egyik beszédes mutatója Közép-Kelet-Európa országaiban. A kutatások szerint a vallásosság és az önkéntesség ügye kétszeresen is összefügg egymással, hisz egyrészt a vallásos kötődésűek önkénteskednek gyakrabban, másrészt a szervezeteken keresztül jótékonykodók is legszívesebben egyházakra, egyházi szolgálatokra bízák adományaikat. Ez a jelen. Azonban kérdés, milyen lesz a jövő. A szakirodalom szerint a vallásos meggyőződés azért képes növelni az önkéntesség valószínűségét, mert a materiálison túli értékeket preferálók számára természetes másokon segíteni. Vajon a bőség társadalmának, a posztmateriális kornak szülöttei vallásosságra való tekintet nélkül mind egyformán le tudnak mondani javaikról, idejükéről mások javára? Másik fontos megállapítás, hogy a felnőtt lakosság körében végzett vizsgálatok szerint különösen a templomba járás növeli az önkéntesség valószínűségét, tehát a közösségi vallásgyakorlók gyakrabban végeznek önkéntes munkát, mint aki nem jár közösségbe. Vajon a magányos vallásgyakorlók Európájában (Davie, 2000) határok nélkül mozgó fiatalok esetében hogyan alakul ez? A felsőoktatási hallgatók körében az önkéntesség és az értékpreferenciák kapcsolatát már vizsgáltuk (Bocsi & Fényes, 2012), jelen tanulmányban a hallgatók vallásosságának az önkéntességgel való összefüggéseit elemezzük.

¹³⁰ A tanulmány az *Institutional Effects on student achievement in Higher Education* c. kutatás, az RH/885/2013 számú pályázati projekt keretében készült a Debreceni Egyetem támogatásával.

Felekezeti összetétel és önkéntesség

A vallásosság többdimenziós jelenség, melynek körültekintő vizsgálatakor a vallásgyakorlat milyenségét és mennyiségét, a vallásosság világnézetben elfoglalt helyét, a vallási ismereteket és élményeket, valamint a vallásosság mindennapi magatartásra gyakorolt hatásait egyformán érdemes tanulmányozni (Stark & Glock, 1968). Igen izgalmas kérdés a különböző dimenziókban mért adatok összevetése, különösen az első négy dimenzió és az ötödik kapcsolatának vizsgálata. Korábbi munkáinkban az utóbbit a tanulmányi munkában mutatkozó elkötelezettség és eredményesség vonatkozásában értelmeztük (Pusztai, 2004, 2009, 2011). Jelen tanulmányban azonban az önkéntes tevékenységre tekintünk úgy, mint a vallásosság konzekvenciális dimenziójának egy lehetséges mutatójára. Természetesen kulturális hagyományok és a szűkebb-tágabb környezet normái is hatással vannak az önkéntességhoz való viszonyra, azonban jelen tanulmányban a vallásgyakorlat és az önkéntesség közötti összefüggésekkel foglalkozunk.

A vallásgyakorlat tanulmányozásakor lényeges a felekezeti hovatartozás és főként a felekezeti identitás kérdése, hiszen a vallásgyakorlatra, különösen annak performatív oldalára vonatkozó elvárások nyilvánvalóan felekezetfüggők. A térségünkre vonatkozó vallásszociológiai kutatások alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy az euroszekularizáció rendkívül eltérő módon és mértékben érintette a posztszocialista országok lakóit (Zulehner, Tomka & Naletova, 2008). Miközben Románia a legvallásosabb országnak bizonyult, más területeken az elvallástalanodás mértéke megközelítette a nyugat-európaiakat. A kutatók számos alternatív magyarázatot állítottak fel a jelenség értelmezésére, s közülük többen építenek a regionális felekezeti összetételre. Egyértelmű, hogy Európa felekezetileg alapvetően monokonfesszionális blokkokra tagolt térképét térségünkben széles és sokszínű sokfelekezetű övezet szakítja meg, ahol katolikusok, protestánsok, ortodoxok, sőt délebbre még muszlimok is élnek egymás mellett. A nemzeti és a felekezeti tényezők összefonódnak a soknemzetiségű államok keretei között, és úgy tűnik, a vallásosság erőteljesebb azokban a régiókban, ahol a felekezeti identitás a nemzeti odatartozás központi komponenseként is funkcionál (Doktór, 2007). A vallási piac elvének hívei szerint a felekezeti pluralizmus közegében történő elvileg szabad választás stimulálja a vallásgyakorlatot (Iannaccone, 1991). Mások szerint egy ország sokszínű felekezeti kompozíciója térségünkben negatív irányba befolyásolta a formális és informális vallási aktivitást, a felekezeti heterogenitás segítette az elvallástalanodást,

hiszen az állampárti „divide et impera” taktika hatékonyabban működött, mint a monokonfesszionális államokban (Doktór, 2007), s ezzel magyarázható, hogy a leginkább elvallástalanodott az egykori NDK és Csehország lakossága (Zulehner et al., 2008). A felekezeti hovatartozás, a felekezeti kompozíció és az önkéntesség összefüggése ennek fényében izgalmas kérdés a térségünkben.

A fiatalok vallásossága

A magyar társadalomban a vallásosság sajátos, hárompólusú struktúrája szerint az egyháziasság és a vallásnélküliség nagyjából azonos arányú kisebb csoportjai mellett a legszélesebb tábor a „maga módján vallásosság” (Tomka, 1991) képezi. Szinte minden második ember ebbe a típusba sorolja magát. Több vizsgálat is azt mutatta, hogy a fiatalok körében is lényegében ugyanilyen arányban fordulnak elő a fenti csoportok (Hátori & Rosta, 2011; Pusztai, 2004, 2009, 2012; Rosta, 2002; Rosta & Tomka, 2010). Tomka korábban azt figyelte meg, hogy a magyar társadalomban az alapvető társadalmi státusmutatók kiemelkedő erővel és negatív irányban függenek össze a vallásossággal, azonban ez a hatás az utóbbi évtizedekben gyengülni látszik: a legalacsonyabb végzettségűek után a legmagasabb, egyetemi végzettségűek következnek például a gyakori templomba járásban (Tomka, 2010). A fiatalok körében mindkét szélső pólushoz tartozók körében felülreprezentált a magasan iskolázott szülővel rendelkezők aránya, s az egyházas fiatalok származására nemcsak a magasabb iskolázottság, hanem az előnyösebb gazdasági státus is jellemző, különösen a nagyvárosokban (Rosta & Tomka, 2010). Feltételezhetően ezekben a státuscsoportokban jobban meghonosodik a posztmaterális gondolkodás (Inglehart, 1997). Az ifjúság körében növekszik a kisközösségi vallásgyakorlattel rendelkezők aránya, s ez gyakran felülmúlja vagy helyettesíti a nagyközösségi odatartozást. Témánk szempontjából figyelemre méltó, hogy a fiatalok körében végzett vizsgálatok rendre azt mutatják, hogy a vallásosság mentén szerveződő önkéntes tagság a legnépszerűbb civil tevékenység, még a sporthoz kötődő szerveződések is messze megelőzi (Hátori & Rosta, 2011; Pusztai, 2009, 2011). A regionális törésvonalak azonban rendkívül erősnek mutatkoznak a vallásosság terén is. A fentebb említett tendenciák nem mondhatók általánosan jellemzőnek az ország minden tájára, hiszen a keleti régióban az önmagukat vallásosként definiálók, a személyes és a kö-

zösségi vallásgyakorlattal egyaránt bíró fiatalok alulreprezentáltak a magasan iskolázott szülők gyermekei körében és a magasabb státusú településen lakók között (Pusztai, 2012; Pusztai et al., 2012).

A vallásosság és önkéntesség

Dolgozatunkban a felsőoktatási hallgatók vallásosságának és önkéntességének kapcsolatát vizsgáljuk. Az önkéntes tevékenységet a szakirodalomban kialakult konszenzus szerint, nem kötelező jellegű, mások (egyének, szervezetek vagy az egész társadalom) érdekében történő, nem fizetett tevékenységként értelmeztük, mely szervezett keretek között rendszeresebben végezhető (Bartal, 2010; Chaaan & Amroffell, 1994; Dekker & Halman, 2003; Handy, Cnaan, Hustinx et al., 2010; Voicu & Voicu, 2003; Wilson, 2000). Témánk szempontjából fontos megfontolás, hogy az önkéntesség egyfajta tervezett segítség, azaz önkéntesek egy része tudatosan segíteni akar, és a szabad idejükből áldoznak erre időt (Bartal & Kmetty, 2011).

Számos nemzetközi kutatás kimutatta, hogy a vallásosság, különösen a templomba járás növeli az önkéntesség előfordulását. Magyarországon is a vallásosság növelte az önkéntesség gyakoriságát egy 2008-as, felnőtt lakosság körében végzett vizsgálat szerint (Bartal 2010). Romániai adatok szerint is a vallásos közösséghez tartozás és nem a rendszeres személyes vallásgyakorlat (például rendszeres imádkozás) növeli leginkább az önkéntesség valószínűségét (Voicu & Voicu, 2003). Hámori (2011) adatai szerint az önkéntesség összességében jóval gyakoribb a hívő fiatalok körében, és az önkéntes szervezeti tagság aránya is kétszeres az egyháziánál vallásos fiatalok körében. Számos kutatás kimutatta azt is, hogy a társadalmi tőke fogalomkörébe sorolt tényezők jobb előrejelzői az önkéntességnek, mint a szociodemográfiai változók. A vallásosság kapcsolati vonatkozásai – kapcsolati tőkét teremtve – növelik az önkéntesség valószínűségét (Perpék, 2012). Hodgkinson (2003) szintén kimutatta, hogy a társadalmi tőke-tényezők közül az aktív vallásos közösséghez tartozás növelte a legjelentősebb mértékben az önkéntesség előfordulását.

Korábbi kutatásaink szerint a Debreceni Egyetem hallgatói körében is a vallásosság növelte a leghatározottabban az önkéntesség előfordulását. A maguk módján vallásosak 28,4%-ára volt jellemző az évente vagy gyak-

rabban végzett önkéntes munka (ami alig valamivel magasabb, mint a 26%-os mintaátlag), viszont a rendszeres templomba járók közül ezek 45%-a végzett önkéntes munkát, ami jóval átlag feletti (Fényes & Kiss, 2011a,b). Amikor kvalitatív kutatási módszerekkel vizsgáltuk a vallásos ifjúsági közösséghez tartozó hallgatókat, feltűnt, hogy a közös tevékenységek sorában előkelő helyen állnak a különféle önkéntes tevékenységek, mint például a karéneklés, karvezetés, zenei kísérek, a közösségi alkalmakra vagy hajléktalanok segítésére való étel- és italkészítés vagy az ökomenikus szeretetszolgálat szervezéséhez csatlakozó ételosztás (Fényes, Lipcsei & Szedder, 2012).

A szakirodalom szerint azonban az önkéntességet ritkán motiválja önmagában a vallásos meggyőződés. A társadalmi és szociális értékek, az elismertség és a szociális interakciók erősebb motiváló tényezők. Emellett az önbecsülés és öröm is fontos ösztönző tényező. Ha csak a vallásos önkénteseket tekintjük, itt erősebb az altruista motívum, és fontosabb a közösségi motiváció, de a vallásos meggyőződés körükben is kevésbé fontos motiváló tényező (Bartal & Kmetty, 2011).

Rövid távú, alkalmi önkéntesség főleg a nyugati országokban elterjedt a középiskolások és egyetemisták körében, és elsősorban az életrajzba beírhatóság motiválja és nem a segítő szándék. A hosszú távú, missziós önkéntesség azonban kevésbé gyakori. Különbség tehető a közérdekű önkéntes tevékenység és az önként végzett egyházi szolgálat között. A hívő fiatalok a hit által motivált önkéntességet preferálják, és az olyan szervezeteket keresik, ahol mód van erre. Egyesek szerint az egyházi szervezetekhez kötődő önkéntesség esetén is elsősorban az értékmotiváció a domináns, míg a vallásosság önmagában kevésbé motiváló tényező. Az egyházián vallásos fiatalok körében a rendszeres és alkalmi önkéntesek aránya több mint kétszeres a többi fiatalhoz képest, de az oksági viszonyt a szakirodalom nem tartja bizonyítottnak. Nem jelenthető ki, hogy a vallásosság következménye a gyakoribb önkéntes munkavégzés, és az sem, hogy az önkéntes szolgálat mindig egyházi kötődéssel jár együtt (Hámori, 2011). Nem ok nélkül feltételezhető, hogy az egyházak közös vonása, hogy teret ad az önkéntességnek, azonban azt nem vizsgálták, hogy az egyes felekezetek, illetve a különböző felekezeti kompozíciójú országok között mutatkozik-e szignifikáns eltérés az önkéntesség gyakorisága és jellege tekintetében a posztoszocialista térségben.

Az adatbázis és módszerek

Elemzésünkhöz a „Higher Education for Social Cohesion Cooperative Research and Development in a Cross-border Area”¹³¹ című kutatás nemzetközi adatbázisát használtuk. A kutatás Magyarország, Románia és Ukrajna határterületén¹³² fekvő felsőoktatási térségben zajlott. Az adatfelvétel a térség felsőoktatási intézményeiben¹³³ folyt, 2012-ben (N=2728). A mintába a nappali tagozatos első- és harmadéves alapképzéses hallgatók és az elsőéves mesterképzéses hallgatók kerültek. Karonként arányos mintát vettünk, és a karok megfelelő évfolyamairól csoportos mintavétel során véletlenszerűen kiválasztott szemináriumi csoportokat teljes körűen kérdeztük le¹³⁴. Az adatelemzést az SPSS programcsomag segítségével végeztük, gyakorisági megoszlásokat, kereszttábla-elemzést és klaszterelemzést alkalmaztunk. A vizsgált változók a következők voltak: (1) végzett-e önkéntes tevékenységet a hallgató tanulmányai során, (2) ha igen, mi motiválta (hat válaszlehetőség közül választhattak az önkéntesek, és több választ is megjelölhettek), (3) a vallásosság különféle dimenziói (imádkozási szokások, templomba járás gyakorisága, vallásos önbesorolás és a felekezeti hovatartozás) (4) és természetesen vizsgáltuk azt is, hogy a megkérdezett melyik országban él.

Felekezeti megoszlás

A felekezeti hovatartozás a vallásosság felszíninek tűnő, mégis beszédes dimenziója. Ha jól megfontoljuk, lényegében arról vall, hogy az egyén, nevezetesen a hallgató családjában él-e vagy élt-e a családi-rokoni-települési-regionális identitásnál tágabb közösséghez való kulturális odatartozás tu-

¹³¹ A kutatás nyilvántartási száma: HURO/0901/253/2.2.2.

¹³² Napjainkban Magyarországon Partium alatt csak a térség romániai részét értik, de mi másképp definiáltuk. A történelmi értelmezés szerint három ország határ menti területeit vontuk be az elemzésbe.

¹³³ A kutatásba bevont intézmények: Debreceni Egyetem (Magyarország), Debreceni Református Hittudományi Egyetem (Debrecen, Magyarország), a Nyíregyházi Főiskola (Nyíregyháza, Magyarország), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola (Beregszász, Ukrajna), az Ukrán Állami Egyetem magyar tannyelvű bölcsész- és természettudományi kara (Ungvár, Ukrajna), a Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad, Románia), a Nagyvárad Állami Egyetem (Nagyvárad, Románia), a Babeş-Bolyai Egyetem Szatmárnémeti Főiskolai Kara (Szatmárnémeti, Románia) és az Emanuel Egyetem (Nagyvárad, Románia).

¹³⁴ A romániai mintában kvótákat képeztünk, így a minta karok, képzési ciklusok és a finanszírozás forma szerint arányos, és súlyozásra nem került sor. Míg a romániai minta multietnikus, az ukrainai mintába csak magyar tannyelvű intézmények, karok kerültek be. Az adatokat az egyenlőtlen válaszadási hajlandóság miatt kis mértékben súlyoztuk.

data. Mintánkban a hallgatók több mint négyötöde valamely felekezethez tartozóként definiálja önmagát, ami a magyarországi országos adatokhoz képest igen magas. A jelenségeket általában makroszinten magyarázó elméletek tükrében, akár a felekezeti sokféleséggel, akár a totális ideológiát erőltető politikai rendszer bukását követő szabad és tudatos választással, akár a szocialista modernizáció felszínese, s a társadalom mélystruktúráit érintetlenül hagyó jelenlétével is magyarázhatjuk (Iannaccone, 1991). A térség multietnikus politikai alakulatai miatt minden bizonnyal a nemzeti és a felekezeti identitás összekapcsolódása is kiterjeszti a vallási hovatartozás funkcióit (Doktór, 2007; Titarenko, 2007).

Az általunk vizsgált felsőoktatási régió felekezeti összetétel szempontjából is sajátos helyzetű, hiszen a döntően monokonfesszionális blokkokból álló Európa egyik multikonfesszionális övezetének számít. Ezt a korábbi regionális vizsgálatok magyar tannyelvű mintáiban főként a protestánsoknak és a görög katolikusoknak – a térség országaiban tapasztalhatónál – magasabb aránya jelezte (Pusztai, 2009, 2011, 2012), újabb vizsgálatunkban azonban a térség államnyelven és kisebbségi nyelven működő felsőoktatási intézményére egyformán ki kívántuk terjeszteni a kutatást, s ez tovább erősítette a multikonfesszionális hallgatótársadalom képét. Feltételezésünk az volt, hogy a felekezeti sokszínűség maga után vonja a felekezeti egyes házasságok nagy arányát ugyanúgy, mint a fiatal generációk esetleges kettős felekezetűségét. Mintánkban azonban lényegében alig (mindössze 23 esetben¹³⁵) fordult elő többfelekezetű válaszadó, ami a felekezeti identitás stabilitására vall.

¹³⁵ Kettős felekezeti identitással rendelkezők megoszlása: 8 római katolikus-görög katolikus, 3 református-ortodox, 4 evangélikus-református, 1 római katolikus-zsidó, 1 református-zsidó, 2 unitárius-református, 1 unitárius-római katolikus, 1 római katolikus-ortodox, 1 baptista-római katolikus, 1 református-baptista.

1. táblázat. A hallgatók felekezeti megoszlása országoként (%)

	Magyarország	Románia	Ukrajna	Összesen
Református	<u>34,3</u>	21,0	<u>61,5</u>	28,9
Ortodox	0,2	<u>38,2</u>	2,8	18,8
Római katolikus	<u>21,8</u>	14,5	22,0	18,3
Görög katolikus	<u>10,9</u>	2,6	7,3	6,7
Baptista	0,4	<u>10,0</u>	0	5,0
Pütkösdi	0,1	<u>1,7</u>	0	0,9
Evangelikus	1,0	0,6	0	0,8
Izraelita	0	0,6	0	0,3
Unitárius	0	<u>0,6</u>	0	0,3
Egyéb	0,8	<u>3,9</u>	1,8	2,3
Nincs felekezet	<u>14,9</u>	0,8	1,8	7,5
Nincs válasz	<u>15,6</u>	5,4	2,8	10,2
N=	1295	1323	109	2727

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A chí-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

Az első táblázatból jól leolvasható, hogy a vizsgált felsőoktatási régióban a felekezeti legszínezesebb összetételű a romániai hallgatótársadalom. A világos felekezeti identitású hallgatóknak három nagy csoportja tapintható ki: egyharmaduk református vagy különböző protestáns irányzatokhoz tartozik, a másik bő egyharmadot az ortodoxok teszik ki, a katolikusok csak egyhatodnyi csoportot képeznek. A felekezeti legkevésbé heterogén kárpátaljai hallgatóság azzal tűnik ki, hogy a felekezeten kívüli és a válasz megtagadó hallgatók aránya itt a legalacsonyabb. A határ menti felsőoktatási régió magyarországi almintájának három nagy pillére közül szinte egyforma méretűek a református egyharmad és a katolikus egyharmad, valamint a felekezeten kívüliek és nem nyilatkozók közel 30%-os tábora.

Személyes vallásgyakorlat

A modern vallásosság jellemzője a személyes vallásgyakorlat prioritása a közösségi vallásgyakorlattal szemben, a privatizálódott vallásosság (Casanova, 1994). A kétféle vallásgyakorlat azonban nem egymás alternatívája, hanem párhuzamos jelenség. Korábbi kutatási eredményeink egyértelműen azt mutatták, hogy a személyes vallásgyakorlók szélesebb körű halmozának részhalmaza a templomba járók köre (Pusztai, 2004, 2009). A sze-

mélyes vallásgyakorlat leggyakoribb indikátora az imádkozás gyakorisága. A rendszeresen imádkozók táborának határa azonban nem egyértelműen megvonható, hiszen ez különböző gyakoriságokat takar. Korábbi vizsgálatainkban a válaszadó megítélésére bízunk a rendszeresség megítélését, s az utóbbi évek magyar tannyelvű hallgatóinak társadalmában a rendszeres személyes vallásgyakorlattal rendelkezők a hallgatók mintegy 40%-át tették ki. Jelen vizsgálatban jelentőséget tulajdonítottunk az objektív gyakoriságnak, s az adatok azt mutatták, hogy a hallgatók 16,6%-a naponta többször, 23,9%-a naponta egyszer, 9,8%-a hetente többször és 4,5%-a hetente egyszer imádkozik, vagyis majd 60%-uk gyakori személyes vallásgyakorlónak tekinthető. Ennél ritkábban a hallgatók egyötöde imádkozik, egy másik egyötöd soha, valamint ismét igen alacsony, mindössze 5% a választ nem adók aránya. A napi imádkozás igen szigorú, erős személyes vallásgyakorlatra vall napjaink fiataljainak életmódját ismerve, így azt feltételeztük, hogy csekély kisebbségre lesz jellemző.

Összességében a hallgatók több mint négyötöde komoly, napi személyes vallásgyakorlattal bír a vizsgált felsőoktatási régióban, ami nagyarányú és stabilan meglevő spirituális igényekkel rendelkező hallgatói csoportok létezésére utal. Azonban adataink azt mutatják, az országhatárnak döntő elválasztó szerepe van a személyes vallásgyakorlat gyakoriságát tekintve. Ez nemcsak abból a szempontból fontos, hogy a romániai és a kárpátaljai hallgatók háromnegyede egyedül vagy közösségben gyakran és rendszeresen imádkozik, hanem azt is mutatja, hogy a családokban, a lokális közösségekben általában a mindennapi élet természetes velejárója a személyes vallásgyakorlat. A magyarországi hallgatók azzal tűnnek ki, hogy a rendszeresen és gyakran imádkozó bő egyharmaduk mellett a ritkábban vagy még inkább a soha nem imádkozók vannak felülreprezentálva körükben.

2. táblázat. A személyes vallásgyakorlat gyakorisága országonként (%)

	Magyarország	Románia	Ukrajna	Összesen
Napi imádkozó	24,2	58,6	62,6	42,9
Heti imádkozó	12,8	17,9	13,1	15,3
Ritkábban imádkozó	24,6	17,5	15,9	20,7
Soha nem imádkozó	38,5	6,0	8,4	21,1
N=	1192	1282	107	2728

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A chí-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

3. táblázat. A személyes vallásgyakorlat felekezetenként (%)

	Református	Ortodox	Katolikus	Más protestáns	Görög katolikus	Izraelita	Egyéb	Nincs felekezet	Nincs válasz
Naponta	40,0	52,0	34,4	87,3	45,9	71,4	87,1	5,6	26,2
Hetente	17,9	25,1	15,7	4,8	9,8	28,6	8,1	3,0	7,6
Ritkábban	25,8	19,4	29,0	4,8	25,7	0	1,6	7,6	12,8
Soha	16,3	3,5	20,9	3,2	18,6	0	3,2	83,8	53,5
N=	772	510	489	189	183	7	62	198	172

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A chí-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

Amikor megvizsgáltuk a személyes vallásgyakorlat felekezetenkénti alakulását, azt tapasztaltuk, hogy sok szempontból erősebbnek tűnnek az államhatárok a felekezetiéknél. A felekezeti megoszlás és vallásgyakorlat kapcsolatát tekintve jól látható, hogy a dinamikus térnyerést mutató baptista, pünkösdi és más, a politikai átalakulást követően felbukkant újabb felekezetek és közösségek hívei igen aktív személyes vallásgyakorlattal jellemezhetők. A hagyományos, nagy történelmi felekezetek közül az ortodoxok emelkednek ki vallásgyakorlatuk aktivitásával, s kicsivel lemaradva következnek a reformátusok és a görög katolikusok.

Amikor azonban országonként vetjük össze a felekezetek és a személyes vallásgyakorlat összefüggését, újabb színekkel gazdagodik a hallgatói vallásosságról készült képünk. A reformátusság gyökereinél fogva erős a személyes vallásgyakorlat terén, Magyarországon a reformátusok fele napiheti imádkozó, miközben a katolikusoknak fele inkább hetente és ritkábban imádkozik. Egy másik felekezeti kontextusban, Romániában viszont a kis létszámú, egyéb protestáns közösségek kimagasló arányú napi vallásgyakorlatát a református és az ortodox hallgatók egyformán nagyarányú napi személyes vallásgyakorlata követi. Úgy tűnik tehát, hogy a különböző felekezetek vallásgyakorlata egymásra is hatással van.

Közösségi vallásgyakorlat

Az utóbbi évek regionális hallgatói kutatásai során rámutattunk, hogy a határ menti hallgatótársadalom negyede-harmada rendszeres, gyakori tempomba járó, kisközösségbe pedig ötödük-negyedük jár, s a képzés során

mérsékelt növekedést mutat a vallásgyakorlók aránya. A nemzetközi, az országos és korábbi regionális vizsgálatok tapasztalataival összhangban tehát a felnőtté éréssel párhuzamosan növekvő vallásosság mérhető (Astin, Astin & Lindholm, 2011; Hátori & Rosta, 2011; Tomka, 2010). A vallás- és az oktatáskutatók figyelmét egyaránt felkelti ez a jelenség. Utóbbiakét abból a szempontból, hogy az intézmény és az intézményi kontextus hatását ezen a téren is érdemes vizsgálni. Elemzéseink alapján megerősítettük, hogy a vallásosság kapcsolatfüggő mutatói tekintetében szemmel látható elmozdulás történik a felsőoktatási évek alatt (Pusztai, 2009, 2012).

Más vizsgálatok eredményeihez hasonlóan a személyes vallásgyakorlat-hoz képest összességében elmarad a templomba járás intenzitása, amit előzetes feltételezésünk szerint erősíthet az is, hogy nem a templomba járást heti rendszerességgel szigorúan előíró katolikus felekezethez tartozók dominálnak a vizsgált felsőoktatási régióban. A térség multikonfesszionális jellege, a közösségi vallásgyakorlattal kapcsolatos előírások heterogenitása miatt a heti templomba járáson túl a havi néhány alkalommal történőt is rendszeres közösségi vallásgyakorlatnak tekintettük. Különösen azért, mert a hallgatótársadalomban megfigyeltük azt a tendenciát, amely a nagyközösségi vallásgyakorlat lazulásának és a kisközösségi erősebbé válásának irányába mutat (Pusztai et al., 2012).

4. táblázat. A gyakran templomba járók aránya országonként (%)

	Magyarország	Románia	Ukrajna	Összesen
Legalább havonta többször	16,8	58,5	64,2	39,4
Ritkábban	43,0	36,7	30,2	39,3
Soha	40,2	4,8	5,7	21,3
N=	1201	1278	106	2585

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A chi-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

Az államhatárokkal elválasztott három terület közötti eltérés nagyon markáns. A magyarországi hallgatók mindössze egyhatoda tartozik egy egyházközséghez vagy gyülekezethez, míg a romániai és kárpátaljai hallgatók kétharmad körüli arányban rendszeres gyakori templomba járók. Ez igen jelentős eltérés, tekintve, hogy ugyanarról a fiatal életkori csoportról van szó, sőt mivel mindnyájan felsőoktatásba járnak, életvitelük igen nagy

mértékben hasonlít egymáshoz. A felsőfokú tanulmányok mellett kapcsolatok teremtődnek, számítógép mellett ülnek, és Európában (elvileg) bárhová elmehetnek és időnként el is mennek tanulni, ritkábban dolgozni. A jelentős különbség okát az egyes országokhoz köthető vallási klímában látjuk, melynek kialakulása útfüggő, karaktere pedig erős állandóságot mutat. A vallási klímát a felekezeti kompozíció és a vallásosságot körülvevő politikai kontextus összjátéka alakította ki. Elemzésünk során azt tapasztaltuk, hogy – noha az egyes felekezetekhez tartozók vallásgyakorlatának vannak konstans vonásai – a felekezeti arányok, a felekezeti közösségek viselkedésének egymásra hatása és az egyházakhoz kötődők elmúlt fél évszázadban történt politikai kezelése erőteljesen befolyásolja a felekezeti tagok konkrét környezetben érvényre jutó magatartását.

5. táblázat. A gyakori templomba járás (hetente vagy havonta többször) felekezetenként és országoként (%)

	Református	Ortodox	Római katolikus	Más protestáns	Görög katolikus	Izraelita	Egyéb felekezet	Nem tartozik felekezethez	Nem válaszol
Magyarország	15,8	(33,3)	24,5	57,9	28,3	(0)	(90)	(0)	3,9
Románia	47,4	51,4	51,9	95,3	54,3	(33,3)	89,8	(20)	78
Ukrajna	75,8	(0)	(47,8)	(0)	(50)	(0)	(50)	(50)	(50)
Összesen	32,0	51,0	36,2	91,5	34,3	33,3	88,5	1,5	22,4
N=	778	510	489	189	181	6	61	202	170

*A romániai, magyarországi és az összesen adatok esetén a khi-négyzet ***, az ukrajnai adatok esetén a khi-négyzet *. A tíz fő alatti elemszámot tartalmazó cellákat zárójellel jelöltük.*

Immáron stabil vonásnak tűnik az, hogy a személyes vallásgyakorlathoz hasonlóan a más protestáns (baptista, pünkösdi) és az újabb felekezetek és közösségek tagjai a legaktívabb templomba járók. Az ortodox hallgatók nagyközösségi vallásgyakorlat tekintetében második helyre kerültek, hiszen minden második tagjuk heti rendszerességgel vagy legfeljebb havi néhány alkalommal megy el templomba. A katolikus és a református közösségek vallásgyakorlati aktivitása messze elmarad az előbb említett két csoportétól.

A felekezeti kompozíció itt is térségenként eltérő lenyomatót hagy a vallásgyakorlat felekezeti mintázatain. A közösségi vallásgyakorlat országon-

kénti és felekezetenkénti elemzése nyomán kapott adatok arról árulkodnak, hogy a többfelekezetű közegben a vallási közösségbe integráló erők határozottabban működnek, amit a gyakoribb templomba járás is mutat.

A heti és a havi többszöri templomba járás nem csupán az egyik hasznos indikátora a vallásosságnak, hanem úgy tekinthetünk rá, mint egy kiterjedt kapcsolathálózathoz való odatartozásra. A kapcsolathálózatok részévé válni pedig azt jelenti, hogy az ismerősök révén a közösség tagja információkhoz jut, kisebb vagy nagyobb szívességeket fogad el és nyújt másoknak. Témánk szempontjából ennek kiemelkedő jelentősége van, hisz az önkéntesség melegágya ez a kapcsolathálózat. Egyrészt azért, mert az egyházak által szervezett karitatív akciókban való részvétel feltétele épp a közösségben terjedő információkhoz jutás, másrészt a közösséghez tartozás során számos olyan gyenge kapcsolat épül ki, melyek alkalmasak az önzetlen jó cselekedetek végrehajtására.

A hallgatók vallásos önbesorolása

További információval szolgál a hallgatók vallásosság szerinti önbesorolásának elemzése. A korábbi regionális hallgatói vizsgálatok szerint legalább minden második hallgató a maga módján vallásosnak vallja magát, s mintegy 14–16% egyházas vallásosságuként tartja számon magát, ami a magyar országos adatokhoz képest nagyobb arányú vallásos elkötelezettségre vall ebben a felsőoktatási régióban (Pusztai, 2011, 2012). Ezzel párhuzamosan a határozottan nem vallásosak aránya is alatta maradt az országos mutatóknak (Hámori & Rosta, 2011). Az egyházasan vallásosakat úgy definiáljuk, hogy ők követik az egyházak által meghatározott vallásgyakorlati normákat, magukévá teszik az egyházak által deklarált hittételeket. Megjegyezzük, az önbesorolás nem tekinthető objektív értékelés eredményének, hiszen általában minél több ismerettel és tapasztalattal rendelkezik valaki az egyházi közösségben, annál szigorúbb mércével méri magát, például a felekezeti iskolások nehezebben sorolják önmagukat vagy szüleiket az egyház tanítása szerint élő kategóriába, mint azt a vallásgyakorlat részletes adatainak számbavétele alapján várnánk. Feltételeztük, hogy a környezet felekezeti kompozíciója is hatással lehet az ezzel kapcsolatos nyilatkozatokra.

6. táblázat. A hallgatók vallásos önbesorolása országoként (%)

	Magyarország	Románia	Ukrajna	Összesen
Egyházas	12,5	37,4	38,9	25,8
Maga módján vallásos	43,9	45,9	49,1	45,1
Nem tudja	8,6	9,4	5,6	8,9
Nem vallásos	26,7	4,3	3,7	14,8
Explicite nem vallásos	8,2	3,0	2,8	5,4
N=	1275	1213	108	2596

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A chí-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

Jelen kutatásban a személyes és a közösségi vallásgyakorlat fenti mintázatait látva nem meglepő, hogy a magyarországi hallgatók vallásos önbesoráláskor csupán 12% nevezte magát egyházasan vallásosnak. A romániai és a kárpátaljai hallgatók körében azonban egyharmadot meghaladó mértékű egyházas elkötelezettségről beszélhetünk. Nagyon érdekes, hogy a maga módján vallásosak és a hezitálók aránya nagyjából hasonló országoként, csupán a nem vallásosak arányában mutatkoznak szignifikáns eltérések a magyarországi hallgatók javára.

A felekezetek és a vallásos önbesorolás összefüggéseit először két, majd három dimenzióban vizsgáltuk. A felekezetek és a vallásos önbesorolás kapcsolatának elemzésekor feltűnt, hogy nem a hagyományos nagy történelmi felekezetek hívei tartják magukat a leginkább egyházhű híveknek, hanem a dinamikusan terjedő protestáns, vagy az újabban meghonosodott felekezetek, közösségek tagjai. A nagy történelmi felekezetek (katolikus, református) tagjaik negyedét-ötödét (az ortodoxok valamivel többet) könyvelhetik el egyházasnak, azonban mindegyik nagy múltú felekezet minden második tagja a maga módján vallásos. Kutatásunkban nem elemeztük, hogy milyenek is valójában az önmagukat maguk módján vallásosnak nevezők, de korábbi vizsgálatok rámutattak, hogy vallási mobilitásuk többféle lehet (Gereben, 1997). Egy részük az egyházától eltávolodott, kiábrándult hívő, másik részük a hittételek és az egyházi normák között intellektuális mérlegelés szerint válogat. Igen figyelemre méltó jelenségnek tartjuk, hogy ez a távolságtartás nem jellemzi az újabb protestáns egyházakhoz tartozókat, sem más újabb közösségek tagjait.

Míg a nagy múltú és jelentős társadalmi jelenlétet felmutató egyházak a magyarországi kontextusban a hallgatók legfeljebb egyhatodát tekinthetik kételkedés nélküli híveiknek, az erős, versengő felekezeti mezőben a romániai és kárpátaljai fiatalok körében az egyháziasság megvallása, a felekezeti közösség melletti kiállás felértékelődik. A romániai hallgatók körében a református, katolikus és ortodox fiatalok 27-28%-a mondja magát az egyház tanításai szerint élőnek, az egyéb protestáns csoportokhoz tartozók viszont elsöprő, négyötödös arányban vannak.

7. táblázat. A hallgatók vallásos önbesorolása felekezetenként (%)

	Református	Ortodox	Római katolikus	Egyéb protestáns	Görög katolikus	Zsidó	Egyéb felekezet	Semmilyen felekezet	Nem ad választ
Egyházas	21,2	28,8	20,1	<u>75,7</u>	25,7	16,7	<u>75,4</u>	1,0	13,7
Maga módján vallásos	<u>54,2</u>	<u>52,9</u>	<u>54,4</u>	15,1	<u>54,6</u>	66,7	13,1	12,8	25,1
Nem tudja	9,8	<u>12,6</u>	8,9	2,2	6,6	16,7	3,3	3,9	10,9
Nem vallásos	12,9	4,7	11,8	4,3	10,4	0	3,3	52,2	37,1
Explicite nem vallásos	1,9	1,0	4,9	2,7	2,7	0	4,9	<u>30,0</u>	<u>13,1</u>
N=	493	183	784	185	6	507	61	203	175

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A khi-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

Az önkéntesség előfordulása országonként és felekezetenként

A vizsgált felsőoktatási térségben összességében a hallgatók 29,8%-a végzett önkéntes munkát tanulmányai alatt, s az országok között találtunk kisebb eltéréseket.

8. táblázat. Az önkéntesség előfordulása a hallgatók körében országanként (%)

	Magyarország	Románia	Ukrajna	Összesen
Önkénteskedett	20,8	38,8	31,2	29,8
Nem önkénteskedett	79,2	61,2	68,8	70,2
N=	1246	1242	109	2597

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A khi-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

Korábbi elemzésünkben a családok gazdasági státusa és az önkéntesség között leltünk összefüggésre a jómódúak javára (Fényes & Pusztai, 2012), ugyanis egyik hazai felsőoktatási intézmény hallgatóit vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az előnyösebb anyagi helyzetű fiatalok gyakrabban engedheték meg maguknak, hogy önkénteskedjenek. Ezt akkor a térség gazdasági elmaradottságával magyaráztuk. Mivel a romániai és a kárpátaljai hallgatók anyagi helyzete jóval kedvezőtlenebb, mint a magyarországiaké, azt gondoltuk, az önkéntesség kevésbé lesz gyakori körükben. Amint látható, jelen adatok erre rációfolnak, hiszen a leggyakrabban a romániai hallgatók önkénteskednek, míg a magyarországiak a legritkábban. A jelenség magyarázata során arra gyanakodtunk, hogy a felekezeti kontextus, a rendszeres templomba járók nagyobb aránya a romániai és az ukrainai almintában, inkább okozhatja az önkéntesség gyakoribb előfordulását.

9. táblázat. Az önkéntes tevékenységet végző hallgatók aránya felekezetenként és országanként (%)

	Református	Ortodox	Római katolikus	Más protestáns	Görög katolikus	Izraelita	Egyéb felekezet	Nem tartozik felekezethez	Nem válaszol
Magyarország	22,2	(33,3)	21,9	15,8	18,2	(0)	(60)	(16,6)	20,1
Románia	33,5	31,3	35	65,8	22,9	(50)	68,8	(10)	56
Ukrajna	34,3	(33,3)	25	(0)	(37,5)	(0)	(50)	(0)	(0)
Összesen	27,1	31,4	26,9	60,5	20	(50)	66,7	16,1	27,9
N=	764	507	480	177	180	4	60	205	222

A romániai és a teljes mintában az összefüggés szignifikáns (a khi-négyzet-értéke 0,000, a magyarországi és a kárpátaljai mintában nem mutathatunk ki összefüggést.

A tíz fő alatti elemszámot tartalmazó cellákat zárójellel jelöltük.

Amint látható, a baptisták, a pünkösdiek és az unitáriusok, valamint más, kisegyházakhoz tartozó csoportok önkénteskednek a leggyakrabban. Az izraelitáknál a kis elemszám miatt nem vehetjük figyelembe az adatokat. A reformátusok és a katolikusok az átlag körül vállaltak önkéntes tevékenységet, a görög katolikus hallgatók az átlag alatt, míg az ortodox hallgatók pedig valamivel az átlag felett. Ez összhangban van korábbi eredményünkkel, miszerint a romániai hallgatók, akik közt több a kisebb protestáns egyházakhoz tartozó és az ortodox, gyakrabban önkénteskednek, mint a többiek. Itt jegyezzük meg, hogy a kárpátaljai felsőoktatási mintába csak magyar ajkúak kerültek be, így az ortodox felekezet körükben alig fordult elő. Ahogy várható volt, a felekezeten kívüli hallgatók önkénteskednek a legkevésbé.

Ám a táblázatban közölt adatok azt is mutatják, hogy a multikonfesszionális környezetben nemcsak a közösségi vallásgyakorlat, hanem az önkéntes tevékenységekre való hajlandóság is kiemelkedő. A romániai hallgatók bármely felekezethez tartozva nagyobb aktivitást mutatnak a magyarországiaknál (a kárpátaljai hallgatók esetén az alacsony elemszámok miatt nem vonhatunk le érdemi következtetéseket).

Az önkéntesség és a vallásosság egyéb dimenziói

A tanulmány elméleti részében bemutattuk, hogy a templomba járás jobban növeli az önkéntesség valószínűségét, mint a személyes vallásgyakorlat, és összességében a vallásosság növeli az önkéntesség valószínűségét a felsőoktatási hallgatók körében. A 10. táblázatban a hallgatók vallásos önbesorolását és az önkéntesség előfordulását vizsgáljuk.

10. táblázat. Önkéntesség és vallásos önbesorolás a hallgatók körében (%)

	Egyházasan vallásos	A maga módján vallásos	Nem tudja	Nem vallásos	Határozottan nem vallásos
Önkénteskedett	<u>46,4</u>	27,5	21,6	17,5	18
Nem önkénteskedett	53,6	72,5	<u>78,4</u>	<u>82,5</u>	<u>82</u>
N=	648	1129	227	377	139

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A chí-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

Összhangban a szakirodalommal és saját korábbi, egyetlen felsőoktatási intézményre vonatkozó eredményeinkkel, a vallásos hallgatók, akár az egyház tanításait követik, akár a maguk módján gyakorolják a vallásukat, gyakrabban önkénteskednek, mint a teljes minta átlaga. Érdekes azonban észrevenni, hogy az egyházasan vallásosak végeztek messze a legnagyobb arányban önkéntes tevékenységet, hiszen közülük majd minden másodikra jellemző volt ez (46%), ami jóval átlag feletti arány. A maguk módján vallásos hallgatók kissé az átlag alatti arányban vállaltak ilyen jellegű feladatokat (27,5% összevetve a 30%-kal), de ez az arány még mindig jóval magasabb, mint a nem vallásos diákoké, és valamivel magasabb azokénál is, akik nem tudják, hogy vallásosak vagy nem.

A továbbiakban a vallásos hallgatókon belül összevetjük a rendszeres imádkozók és a rendszeres templomba járók önkéntességét, és ellenőrizzük a szakirodalom állítását, miszerint a személyes vallásgyakorlat kevésbé hat az önkéntességre, mint a közösségi.

Ahogy látható, összhangban a szakirodalommal és korábbi eredményeinkkel, a rendszeres templomba járók közel 50%-a végzett már önkéntes tevékenységet a tanulmányai alatt, a rendszeres imádkozóknak is jelentős hányada, de mindössze 41%-a volt már önkéntes. Ennek alapján úgy tűnik, a személyes vallásgyakorlat önkéntességre buzdító hatása valamivel elmarad a közösségi vallásgyakorlat erre motiváló erejétől. Mindazonáltal fontos megjegyeznünk, hogy a rendszeres imádkozók és a rendszeres templomba járók messze gyakrabban önkénteskednek, mint egy átlagos hallgató, hiszen a teljes minta kevesebb mint egyharmada számolt be önkéntes tevékenységről. Meg kell állapítanunk, hogy az önkéntes tevékenység esetében is a vallási közösség olyan ösztönző, facilitáló erejéről tudunk beszámolni, mellyel korábbi munkáinkban már találkoztunk, amikor a vallási közösségi odatartozás tanulmányi eredményességet támogató, más csoportok elfogadását, a hozzájuk való humánus viszonyulásra motiváló, valamint a közjót célzó jövőkép megformálásához segítséget nyújtó hatásairól beszéltünk (Pusztai, 2004, 2009, 2011). A vallásosság mentén szerveződő közösségeknek ezt a hatását a vallásosságban gyökerező társadalmi tőke megnyilvánulásának tekintjük.

11. táblázat. Önkéntesség és személyes vallásgyakorlat a hallgatók körében (%)

	Naponta imádkozik	Ritkán vagy nem imádkozik
Önkénteskedett	<u>40,98</u>	22,38
Nem önkénteskedett	59,02	<u>77,62</u>
N=	1059	1443

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A chí-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

12. táblázat. Önkéntesség és rendszeres templomba járás a hallgatók körében (%)

	Heti templombajáró	Ritkán vagy nem jár templomba
Önkénteskedett	<u>49,84</u>	23,5
Nem önkénteskedett	50,16	<u>76,5</u>
N=	632	1877

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

A chí-négyzet-próba alapján a szignifikanciaszint: 0,000.

Összegzés

Tanulmányunkban a felsőoktatási hallgatók vallásosságának és önkéntességének összefüggésrendszerét vizsgáltuk. Megállapítható, hogy miközben az euroszekularizáció trendjét megállíthatatlannak véli a szakma, a felekezeti sokféleség kedvezően hat a térségben élők vallásgyakorlatának aktivizására. Ráadásul a térség multietnikus politikai alakulatai miatt a nemzeti és a felekezeti identitás összekapcsolódása is megsokszorozza a vallási hovatartozás funkcióit. Eredményeink szerint a vizsgált hallgatói csoportok vallásgyakorlatában és önkéntes tevékenységében szignifikáns különbségek mutatkoznak. A felekezetek száma Romániában a legmagasabb, itt a legnagyobb a felekezeti kínálat, ha a vallási piac terminológiáját alkalmazzuk. Ez a gazdag vallási piac valóban felhajtó hatással bír a személyes és közösségi vallásgyakorlatra, valamint az önkéntesség intenzitására is. Azoknak a felekezeteknek a tagjai, amelyek más országban passzívabbak voltak az önkéntességben és a vallásgyakorlatban, a vizsgált, multietnikus és multikonfesszionális felsőoktatási térségen belül is jóval aktívabbak a legerősebben sokszínű északkelet-romániai kontextusban, és erősebb a vallási identitásuk is. Az ortodox egyház tagjaihoz képest a kis protestáns fe-

lekezetek még aktívabb vallásgyakorlók és önkéntes tevékenységet végzők. Az önkéntességgel kapcsolatos feltevésünket, hogy a személyes vallásgyakorlatnál erősebb felhajtóerővel bír a közösségi affiliáció, adataink megerősítették. Egyértelműen kimutattuk azt is, hogy a vallásosság általában növelte az önkéntesség előfordulását a hallgatók körében.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Astin, A. W., Astin, H. S. & Lindholm, J. A. (2011). *Cultivating the Spirit: How College Can Enhance Students' Inner Lives*. San Francisco, Jossey-Bass.
- ♦ Bartal, A. M. (2010). Élnek köztünk boldog emberek is... – a magyar önkéntesek és nem-önkéntesek jellemzői a 2008. évi Európai Értékrend Vizsgálat tükrében. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, OCIPE Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 143–186.
- ♦ Bartal, A. M. & Kmetty, Z. (2011). Választás és meghívás. A református vallásos önkéntesek vizsgálatának eredményei. *Confessio*, 35(1), 55–65.
- ♦ Bocsi, V. & Fényes, H. (2012). Values and the Motivations of Higher education Students' Volunteering in a Borderland Central Eastern European Region. In Pusztai G., Hatos, A. & Ceglédi, T. (szerk.): *Third Mission of Higher Education*. Debrecen, CHERD. 160–179.
- ♦ Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago, University of Chicago Press.
- ♦ Cnaan, R. A. & Amroffell, L. M. (1994). Mapping Volunteer Activity. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 23(4), 335–351.
- ♦ Dekker, P. & Halman, D. (2003). Volunteering and Values: An Introduction. In Dekker, P. & Halman, D. (szerk.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York–Boston–Dordrecht–London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 1–18.
- ♦ Doktór, T. (2007). Religion and National Identity in Eastern Europe. In Révay E. & Tomka M. (szerk.): *Church and Religious Life in Post-Communist Society*. Budapest–Piliscsaba, Loisir. 299–315.
- ♦ Fényes, H. & Kiss, G. (2011a). Az Önkéntesség Európai Éve. Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége. *Debreceni Szemle*, 19(4), 360–368.
- ♦ Fényes, H. & Kiss, G. (2011b). Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség*, 15(1), 35–48.

- ♦ Fényes, H., Lipcsei, L. & Szeder, D. (2012). Önkéntesség a Debreceni Egyetem hallgatói táborában. In Dusa, Á., Kovács, K., Márkus, Zs., Nyüsti, Sz. & Sörös, A. (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 99–120.
- ♦ Fényes, H. & Pusztai, G. (2012). Volunteering among Higher Education Students, Focusing on the Micro-level Factors. *Journal of Social Research and Policy*, 2(1), 73–96.
- ♦ Gereben, F. (1997). Vallomások a vallásról. In Máté-Tóth, A. & Jahn, M. (szerk.): *Studia religiosa*. Szeged, Bába és Társa. 32–45.
- ♦ Hámosi, Á. (2011). Ifjúság – hit – önkéntesség. *Confessio*, 35(1), 83–95.
- ♦ Hámosi, Á. & Rosta, G. (2011). Vallás és ifjúság. In Bauer, B. & Szabó, A. (szerk.): *Arctalan nemzedék*. Budapest, NCSSZI. 249–262.
- ♦ Handy, F., Cnaan, R. A., Hustinx, L., Kang, C., Brudney, J. L., Haski-Leventhal, D., Holmes, K., Meijs, L. C. P. M., Pessi, A. B., Ranade, B., Yamauchi, N. & Zrinscak, S. (2010). Résumé Building? A Cross-Cultural Examination of Student Volunteering: Is It All About. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39(3), 498–523.
- ♦ Hodgkinson, V. (2003). Volunteering in Global Perspective. In Dekker, P. & Halman, D. (szerk.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York–Boston–Dordrecht–London–Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 35–54.
- ♦ Iannaccone, L. R. (1991). The Consequences of Religious Market Structure. *Rationality and Society*, 3(2), 156–177.
- ♦ Inglehart, R. (1997). *Kultureller Umbruch. Weltwandel in der westlichen Welt*. Frankfurt, Campus Verlag.
- ♦ Perpék, É. (2012). Formal and informal Volunteering in Hungary. Similarities and Differences. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 3(1), 59–80.
- ♦ Pusztai, G. (2004). *Iskola és közösség*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ♦ Pusztai, G. (2009). *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- ♦ Pusztai, G. (2011). Schools and Communities of Norm-awareness. *Religions*, 2(2), 372–378.
- ♦ Pusztai, G. (2012). Hallgatói vallásosság és felsőoktatási beágyazottság. In Földvári, M. & Nagy, G. D. (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után: Tanulmányok Tomka Miklós emlékére*. Szeged, Belvedere Meridionale. 229–253.

- ♦ Pusztai, G., Bacskai, K., & Kardos, K. (2012). Vallásos közösségekhez tartozó hallgatók. In Dusa Á., Kovács K., Márkus Zs., Nyüsti Sz. & Sörös A. (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek: Ifjúságszociológiai tanulmányok I–II*. Debrecen, Debrecen University Press. 121–147.
- ♦ Rosta, G. (2002). Ifjúság és vallás. In Laki, L., Szabó, A. & Bauer, B. (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 209–225.
- ♦ Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.) (2010). *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, Faludi Ferenc Akadémia.
- ♦ Stark, R. & Glock, C. Y. (1968). *American Piety, Patterns of Religious Commitment*. Berkeley–Los Angeles, University of California Press.
- ♦ Titarenko, L. (2007). Religion as an Indicator of Post-Soviet Transformation. In Révay E. & Tomka M. (szerk.): *Eastern European Religion*. Budapest–Piliscsaba, Loisir. 33–51.
- ♦ Tomka, M. (1991). Secularization or anomy? *Social Compass*, 48, 93–102.
- ♦ Tomka, M. (2010). Vallási helyzetkép 2010. In Rosta, G. & Tomka, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, Faludi Ferenc Akadémia. 401–426.
- ♦ Voicu, M & Voicu, B. (2003). Volunteering in Romania: A Rara Avis, In Dekker, P & Halman, D. (szerk.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspective*. New York–Boston–Dordrecht–London–Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 143–160.
- ♦ Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240.
- ♦ Zulehner, P., Tomka, M. & Naletova, I. (2008). *Religionen und Kirchen in Ost(Mittel)europa: Entwicklungen seit der Wende*. Ostfildern, Schwabenverlag.

Bartl Ágnes

A ROMÁK FELEKEZETI MEGOSZLÁSA KÉT NÉPSZÁMLÁLÁS ALAPJÁN

Több, romákkal foglalkozó szerző általános, szinte bizonyított tényként fogalmazza meg, hogy a cigányok felekezeti megoszlása követi a teljes lakosság jellemzőit.¹³⁶ Ez az állítás tudomásom szerint eddig kvantitatív adatokon alapuló kutatással nem lett bebizonyítva, többek között azért sem, mert a célcsoport lehatárolása és felkeresése pontos nyilvántartások alapján nem lehetséges. Egyedüli fogódzónk országos szinten a népszámlálási statisztika lehet, amely, bár megbízhatóságát tekintve a leginkább hasznosítható adatbázis, mégis számos hiba forrását rejt magában. Elsődleges problémája, hogy a rejtőzködő identitást nem tudja kezelni, legyen az nemzetiségi vagy vallási önazonosság felvállalása.¹³⁷

Másfelől igen ritkán, azaz tízévente történik ezen adatfelvétel, így csupán egyfajta pillanatfelvétel, a köztes időszakok ingadozásának bemutatását ellehetetleníti. Emellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az utóbbi két népszámlálás alkalmával mind a nemzetiségi, mind a hitbéli kötődésre más-más megközelítésből kérdeztek rá. Míg 2001-ben négy kérdés – nemzetiségi kötődés, anyanyelv, családi-baráti környezetben használt nyelv és kulturális kötődés – alapján következtettek a nemzetiségi identitásra, addig 2011-ben a kulturális kötődés kimaradt a kérdéskörből, csupán az előbbi

¹³⁶ Lásd például: Diósi, 2002; Fraser, 1996.

¹³⁷ A 2001-es népszámlálás alapján közel 206 ezer, a 2011-es alapján 316 ezer roma él Magyarországon. A szociológusok azonban minimum 5–600 ezer főre teszik számukat, azaz nagy a latencia. Szintén figyelembe kell venni, hogy minden negyedik ember nem nyilatkozott felekezeti kötődéséről a 2011-es népszámlálás során. Így ha a népszámlálás adatait használjuk fel egy elemzésnél, mindig ügyelnünk kell arra, hogy csak a magukat valamilyen tényező szerint (nemzetiség, nyelvhasználat) romának vallók adatait ismerjük, illetve a felekezeti kötődésükről nyilatkozókról tudunk megállapítást tenni. Ha pedig a két szenzitív adatot, a vallási közösséghez való tartozást és a nemzetiséget egy keresztmetszetben nézzük, akkor még erősebben számolnunk kell a latencia hatásával.

három alapján állapították meg a nemzetiséget. 2001-ben még a vallásra, hitfelekezetre, 2011-ben viszont a felekezethez való tartozásra kérdeztek rá.

Mégis – a mindeddig felsorakoztatott problémát is figyelembe véve – a népszámlálás olyan adatforrás, amely egyedülálló lehetőséggel szolgál a romák felekezeti megoszlásának feltárásakor, így a 2001-es és a 2011-es adat-sort felhasználva vizsgálódom a továbbiakban.¹³⁸ Céлом az, hogy kvantitatív módszerrel bizonyítsam, vagy éppen cáfoljam a teljes lakossághoz hasonló felekezeti megoszlását a cigányoknak. Elsőnek tekintsük át a teljes népességre jellemző tulajdonságokat, hogy összehasonlítási alapul szolgálhassanak a cigányok által adott válaszokhoz, majd pedig a romák felekezeti jellemzőit tekintem át.

A teljes népesség felekezeti jellemzői

A 2001-es népszámlálási statisztika alapján Magyarország lakosságának több mint fele, 54,51%-a katolikus vallású volt. A második legnagyobb létszámú csoport a reformátusoké volt (16%), míg a harmadik helyen az evangélikusok álltak, majd őket a kisebb felekezetek követték 0,5% alatti részesedésekkel. Az egyházon, felekezeten kívüliek csoportja megközelítette a reformátusok arányát, közel 1,5 millió ember tartozott ide. Szintén meghaladta az egymilliót a válaszmegtagadók, hiányzó válaszok száma. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a többségi társadalom négy nagyobb csoport alapján jól leírható: a római katolikus felekezet, a református egyházhoz tartozók, az egyházon, felekezeten kívüliek és a nem válaszolók csoportja lefedi a népesség több mint 95%-át. Az 1. táblázat alapján jól látható, hogy a nem keresztény vallási közösségekhez tartozók aránya elenyésző.

A 2001-es és a 2011-es népszámlálási adatokat összevetve úgy tűnik, hogy nagyarányú átrendeződés játszódott le az ország felekezeti megoszlásában: a nagyobb egyházaktól, felekezetektől eltávolodtak az emberek, és helyette vagy a felekezetiségen kívüliséget, vagy pedig a kisebb keresztény

¹³⁸ Az 1949 és 2001 közötti időszakban a népszámlálásokon nem kérdeztek rá a felekezeti kö-tődésre, így csak az utóbbi kettő adatsorra támaszkodhatunk a jellemzők feltárásakor. Így a továbbiakban az összes adat forrása a 2001-es és 2011-es népszámlálás lesz. A 2001-es népszámlálás forrása: <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/kotetek.html>

A 2011-es népszámlálás forrása: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/reszletes_tablak

vagy nem keresztény felekezeteket választották. Ezt bizonyítja, hogy például 55%-ról 39%-ra csökkent a katolikusok aránya, míg a Hit Gyülekezetéhez tartozóké 0,04%-ról 0,18%-ra és a vallási közösséghez nem tartozóké 14,55%-ról 18,18%-ra emelkedett. Érdekes azonban úgy is megvizsgálni az adatsort, hogy a nem válaszolóktól eltekintünk, és úgy nézzük meg az egyházakhoz, felekezetekhez kötődők és nem kötődők arányát (lásd 3. táblázat). Ez esetben a nem válaszolók drasztikusan – 11%-ról 27%-ra – megnövekedett számarányának hatását zárhatjuk ki. Így már jól látható, hogy főképp két csoport esetében zajlott le nagy átalakulás. Egyrészt a római katolikusok aránya csökkent számottevően, másrészt az egyházakhoz nem tartozóké emelkedett jelentősen. A kisebb keresztény és nem keresztény felekezetek aránya azonban általában nem változott lényegesen.

1. táblázat. A teljes lakosság és a roma lakosság felekezeti jellemzőinek összevetése a 2001-es és 2011-es népszámlálási statisztikák alapján

	Teljes lakosság, 2001	%	Teljes lakosság, 2011	%	Roma lakosság, 2001	%	Roma lakosság, 2011	%
Katolikus együtt	5 558 961	54,51	3 871 922	38,96	122 904	59,74	155 195	49,18
<i>római katolikus</i>	5 289 521	95,15	3 691 389	95,34	115 892	94,29	146 478	94,38
<i>görög katolikus</i>	268 935	4,84	179 176	4,63	7010	5,7	8696	5,6
Ortodox	15 298	0,15	13 710	0,14	278	0,14	223	0,07
Református	1 622 796	15,91	1 153 454	11,61	29 258	14,22	38 228	12,11
Evangelikus	304 705	2,99	215 093	2,16	472	0,23	955	0,3
Unitárius	6541	0,06	6820	0,07	41	0,02	90	0,03
Baptista	17 705	0,17	18 211	0,18	148	0,07	602	0,19
Metodista	1484	0,01	2416	0,02	209	0,1	406	0,13
Adventista	5840	0,06	6213	0,06	105	0,05	207	0,07
Pünkösdi	8428	0,08	9326	0,09	937	0,46	2118	0,67
Jehova tanúi	21 688	0,21	31 727	0,32	1178	0,57	2890	0,92
Hit Gyülekezetek	3708	0,04	18 220	0,18	582	0,28	4288	1,36
Többi keresztény	17 021	0,17	38 445	0,39	701	0,34	3872	1,23
Izraelita	12 871	0,13	10 965	0,11	99	0,05	354	0,11
Buddhista	5223	0,05	9 758	0,1	70	0,03	616	0,2
Islám	532	0,005	5 579	0,06	20	0,01	145	0,05
Más vallási közösséghez tartozó	7812	0,08	20 516	0,21	105	0,05	631	0,2

	Teljes lakosság, 2001	%	Teljes lakosság, 2011	%	Roma lakosság, 2001	%	Roma lakosság, 2011	%
Egyházhoz, felekezethez nem tartozó	1 483 369	14,55	1 806 409	18,18	32 900	15,99	69 198	21,93
Nem kíván válaszolni, nincs válasz	1 104 333	10,83	2 698 844	27,16	15 713	7,64	35 565	11,27
Összesen	10 198 315	100,00	9 937 628	100,00	205 720	100,00	315 583	100,00

Forrás: Népszámlálás 2001, 2011

Ha az egyházhoz, felekezethez nem tartozókat is kivesszük az adatsorból, akkor a valamilyen vallási közösséghez tartozókról kaphatunk képet (lásd 2. táblázat). Így már mérsékeltebb változás tapasztalható: a nagyobb protestáns egyházakhoz tartozók aránya szinte alig, a katolikusoké valamelyest erőteljesebben csökkent, míg az egyéb keresztény, illetve a nem keresztény csoportokhoz tartozók száma és aránya erőteljesen növekedett.

2. táblázat. A teljes lakosság és a roma lakosság felekezeti jellemzőinek alakulása a vallási közösséghez nem tartozóktól és a nem válaszolóktól eltekintve

	Teljes lakosság, 2001 (fő)	%	Teljes lakosság, 2011 (fő)	%	Roma lakosság, 2001 (fő)	%	Roma lakosság, 2011 (fő)	%
Katolikus	5 558 961	73,04	3 871 922	71,27	122 904	78,23	155 195	73,61
Református	1 622 796	21,32	1 153 454	21,23	29 258	18,62	38 228	18,13
Evangelikus	304 705	4,00	215 093	3,96	472	0,30	955	0,45
Egyéb keresztény	97 668	1,28	145 088	2,67	4179	2,66	14 696	6,97
Egyéb nem keresztény	26 483	0,35	46 818	0,86	294	0,19	1746	0,83
Összesen	7 610 613	100	5 432 375	100	157 107	100	210 820	100

Forrás: Népszámlálás 2001, 2011

Összefoglalóan tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a római katolikusok aránya valóban jelentősen visszaesett a teljes népességen belül, a reformátusoké is csökkent, míg az evangélikusok aránya csak igen kis mértékben változott. Ezzel párhuzamosan viszont a kisebb keresztény és nem keresztény csoportokhoz tartozók aránya csak valamelyest emelkedett. Viszont határozottan növekedett a felekezeten kívüliek csoportja, itt játszódott le a legnagyobb változás. Így tehát a nagyobb egyházak irányából inkább a vallási közösségen kívülre helyeződtek az emberek.

A romák felekezeti jellemzői

A fentebb vázoltakkal nagyban megegyező képet kapunk, ha összevetjük a teljes lakosság és a romák felekezeti jellemzőit.¹³⁹ Hasonlóan a teljes népességhez, a cigányok esetében is a katolikusok voltak döntő többségben mind a 2001-es, mind a 2011-es népszámlálás esetében (1. táblázat). Jelen esetben azonban 5–10 százalékponttal magasabb értéket tapasztalhatunk, és ez annak köszönhető, hogy mind a római, mind a görög katolikus felekezethez arányaiban többen tartoznak a romák. A második legnagyobb vallási közösség jelen esetben is a reformátusoké volt, bár valamelyest kisebb arányban képviseltették magukat, mint a teljes lakosság körében. Ellenben igen szembeötlő a különbség az evangélikus romák arányát tekintve, mivel tizedannyi százalékban sem voltak 2001-ben, mint a teljes népesség esetében, és 2011-ben is erőteljes különbség látszódik. Szintén alacsonyabb volt az unitáriusok, az ortodoxok és a válaszmegtagadók aránya a romák körében. Ellenben jóval magasabb aránnyal találkozunk, ha az újprotestáns kisegyházakat vizsgáljuk. Nyilvánvaló a különbség a pünkösdiek, a Hit Gyülekezetéhez tartozók vagy a Jehova tanúi esetében, ahol akár hatszoros eltérés is tapasztalható az arányokban a cigányok javára. Azt láthatjuk tehát, hogy az újprotestáns gyülekezetek jelentősebb hatást gyakoroltak a nemzetiségre.

Ha a 2001-es és a 2011-es adatsort vetjük össze a romák esetében, akkor is azt tapasztaljuk, hogy nagymértékben növekedett az újprotestáns kisegyházak hívóinak száma és aránya. Mindezen jelenség a teljes népességre is igaz, de a cigányok esetében különösen jelentős átalakulás zajlott le. Szintén nagymértékben emelkedett a két népszámlálás ideje alatt a kisebb keresztény felekezetekhez kötődők aránya, őket a táblázatban az „egyéb keresztény” kategóriában találjuk. Arányuk jóval nagyobb mértékben emelkedett, mint ahogyan a teljes népesség esetében történt. A nem keresztény felekezetek esetében úgy tűnik, hogy 2011-re hasonulni kezdett a roma lakosság a teljes népesség jellemzőihez. Másfelől fontos leszögezni, hogy mindkét adatfelvétel során magasabb volt az egyházhoz, felekezethez nem kötődők aránya a romák körében, hiszen 2011-ben minden ötödik cigány volt nem vallásos.

¹³⁹ Érdemes itt megjegyezni, hogy míg a teljes lakosság létszáma több mint 260 ezer fővel csökkent (2,6%-kal), addig a romaidentitást vállalók létszáma 110 ezer fővel, másfélszeresére növekedett.

A fentebb ismertetett folyamatokat támasztja alá az is, ha úgy is megvizsgáljuk a roma lakosság felekezeti jellemzőit, hogy a választ megtagadók figyelmen kívül hagyjuk. Így a viszonylag magas arányú (11%) választmegtagadók hatását kiszűrve láthatóvá válik, hogy jelentősen csökkent a római katolikus romák aránya 2011-re, ellenben többszörösére nőtt az újprotestáns felekezethez és a nem keresztény gyülekezetekhez kötődők aránya (lásd 3. táblázat).

A különféle egyházakhoz, felekezetekhez való tartozást úgy is érdemes megvizsgálni, hogy a vallási közösséghez nem tartozókat és a nem válaszolókat kivesszük az adatsorból (lásd 2. táblázat). Így láthatóvá válik, hogy a teljes lakossághoz képest jelentősebb átalakuláson ment keresztül a roma felekezeti összetétel, hiszen a kisebb keresztény és nem keresztény csoportokba erőteljesebb volt a beáramlás, mint a teljes lakosság esetében, továbbá az evangélikusok aránya nem csökkent, hanem még növekedett is. A reformátusok aránya, ahogy a teljes lakosság esetében is láthattuk, enyhén csökkent, míg a katolikusoké erőteljesebben esett vissza.

Érdekes összevetni, hogy az egyes vallási közösségekben mekkora arányú volt 2001-ben a cigányok aránya, és az hogyan változott meg 2011-re. Mindkét népszámláláskor a Hit Gyülekezete bizonyult a legmagasabb romaaránnal rendelkező vallási közösségnek, az arány 2001-ben 16%, 2011-ben pedig 24%-os volt. Ez többszöröse a romák teljes népességben kimutatott arányának, amely 2001-ben 2%, 2011-ben 3% volt. Szintén igen magas a pünkösdielnél, a metodistáknál és a kisebb keresztény – a táblázatban a többi keresztény kategóriánál található – felekezetek esetében a romák aránya. 2011-re például minden negyedik pünkösdi egyháztag cigány volt. Egyedül az ortodox és az iszlám egyházak esetében csökkent a romák aránya. Meglepő eredmény, hogy ha figyelembe vesszük a 2001 és 2011 között lezajlott változást a teljes népesség és a romák felekezeti jellemzőiben, akkor jól látható, ahogyan az egyes újprotestáns egyházak részesedése bár mindkét csoportban bővültek, a romák esetében jóval nagyobb arányban történt ez. Egyedüli kivétel ez alól az adventisták.

3. táblázat. A romák aránya az egyes felekezetekben, illetve a 2001–2011 között bekövetkezett arányváltozások a népszámlálási statisztikák alapján

	Romák aránya az egyes felekezetben belül		Bekövetkezett változás (2001–2011)	Teljes népességbeli változás (%) ¹	Romák körében bekövetkezett változás (%) ²
	2001	2011			
Római katolikus	2,19	3,97	1,78	–7,16	–8,68
Görög katolikus	2,61	4,85	2,25	–0,48	–0,58
Ortodox	1,82	1,63	–0,19	0,02	–0,07
Református	1,80	3,31	1,51	–1,91	–1,75
Evangelikus	0,15	0,44	0,29	–0,38	0,09
Unitárius	0,63	1,32	0,69	0,02	0,01
Baptista	0,84	3,31	2,47	0,06	0,14
Metodista	14,08	16,80	2,72	0,02	0,04
Adventista	1,80	3,33	1,53	0,02	0,02
Pünkösdi	11,12	22,71	11,59	0,04	0,26
Jehova tanúi	5,43	9,11	3,68	0,20	0,41
Hit Gyülekezete	15,70	23,53	7,84	0,21	1,23
Többi keresztény	4,12	10,07	5,95	0,34	1,01
Izraelita	0,77	3,23	2,46	0,01	0,07
Buddhista	1,34	6,31	4,97	0,08	0,18
Iszlám	3,76	2,60	–1,16	0,07	0,04
Más vallási közösséghez, felekezethez tartozó	1,34	3,08	1,73	0,20	0,17
Vallási közösséghez, felekezethez nem tartozó	2,22	3,83	1,61	8,65	7,40
Nincs válasz	2,09	3,87	1,78		

(Dőlt betűvel jeleztük azokat az arányokat, amelyek meghaladják a cigányoknak a teljes népességhez viszonyított arányát)

Forrás: Népszámlálás 2001, 2011

Az újprotestáns gyülekezetekbe való nagyarányú beáramlást több kutató is vizsgálta már. Diósi Ágnes szerint az újprotestáns, karizmatikus kisegyházak azért járhattak nagyobb sikerrel a romapasztorációban, mert az általuk kínált vallási élmény emberközelibb, és az egyháztagok között szorosabb kapcsolat jön létre (Diósi, 2002). Végh Anna tanulmányában is az emberközeliség hiánya jelenik meg a nem karizmatikus egyházaktól való idegenkedés okaként. Kutatása alapján a romák számára ugyanis

azok túlságosan merevek, ridegek, nem „élőek”.¹⁴⁰ Bari Károly szerint az újprotestáns egyházak sikere a cigányokat befogadó, elfogadó gyülekezeteknek köszönhető (Bari, 2009).

Angus Fraser pedig úgy látja az általa bemutatott pünkösdi mozgalom sikere alapján, hogy a nagyobb egyházak gyakorlatával ellentétben rövid idő alatt kinevezett, papi funkciót betöltő romák vonzóak, követendő példák lehetnek a közösségük számára (Fraser, 1996).

A kutatások alapján nagy változást hoz a romák életében a karizmatikus kisegyházakba való belépés: a káros szenvedélyektől megválnak, életüket a hivatalos törvényeknél is szigorúbb szintre emeli (Péterfi & Szűcs, 2004), beszédükben központi szerepet kap a vallásos kontextus a hétköznapi témák esetében is (Fosztó, 2007). Emellett azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az újprotestáns gyülekezetekbe való megtérés egy újabb törésvonalat okozhat a társadalomban. Sorin Gog a romániai pünkösdi romák vizsgálata során találkozott azzal a jelenséggel, hogy a már addig is létező, a nemzetiségen alapuló kirekesztés újabb indokkal egészült ki a pünkösdi egyház választásával. Kutatása alapján pünkösdi és nem pünkösdi romák, pünkösdi romák és pünkösdi románok, magyarok egyaránt távolságot tartanak egymástól (Gog, 2008). A már híressé vált görög katolikus hodászi cigányok esetében is ugyanezt láthattuk, amikor a Hit Gyülekezetéhez való csatlakozás konfliktusokat szült a településen (Oláh, 2001).

A kiinduló kérdés megválaszolásához, azazhogy a romák felekezeti megoszlása követi-e a teljes lakosság jellemzőit, érdemes a regionális jellemzőket is áttekinteni.¹⁴¹ A 4. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy nagyban hasonlít regionálisan a teljes lakosság és a romák felekezeti jellemzői a görög katolikusok esetében, ellenben a többi vallási közösségnél ezt nem állíthatjuk. Markáns különbség rajzolódik ki a dél-dunántúli roma és a teljes lakosság római katolikus felekezetéhez való tartozása esetében, vagy éppen Észak-Alföldön a kisebb keresztény gyülekezetekhez való tartozásánál. A közép-magyarországi régióban a legmagasabb a kisebb keresztény gyülekezetekhez tartozó romák aránya és emellett a választ megtagadóké is. A Nyugat-Dunántúlon viszont a római katolikus cigányok aránya a legnagyobb. Összességében azonban kirajzolódni látszanak a teljes lakosságra

¹⁴⁰ Így fogalmazza meg mindezt az általa vizsgált egyik gyülekezet tagja: „Ez nem olyan, mint máshol, hogy nem lehet felállni, megszólalni [...]. Ez itt élő egyház, nem halott.” (Végh, 2006, 278)

¹⁴¹ Mint ismeretes, a cigányok főként Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon élnek.

jellemző, a nyugati és a keleti országrész közötti felekezeti eltérések, azaz a római katolikusok magasabb aránya nyugaton, a reformátusoké pedig keleten.

4. táblázat. A teljes lakosság és a romák megoszlása régióként, felekezetenként százalékos formában (2011)

	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Többi keresztény	Más vallási közösséghez tartozik	Vallási közösséghez nem tartozik	Nincs válasz	Összesen
Közép-Magyarország									
Teljes lakosság	31,79	0,86	9,56	2,13	1,83	0,96	20,91	31,93	100
Romák	43,72	0,84	6,09	0,45	7,31	1,48	24,10	16,00	100
Közép-Dunántúl									
Teljes lakosság	39,51	0,30	9,89	2,26	1,04	0,29	18,66	28,04	100
Romák	58,75	0,28	3,26	0,41	3,62	0,56	20,76	12,35	100
Nyugat-Dunántúl									
Teljes lakosság	57,82	0,17	2,93	4,08	0,67	0,23	8,79	25,31	100
Romák	71,41	0,10	0,93	0,41	2,13	0,57	12,83	11,63	100
Dél-Dunántúl									
Teljes lakosság	48,97	0,22	6,91	1,84	1,07	0,30	15,54	25,13	100
Romák	71,39	0,08	1,75	0,40	1,49	0,24	16,18	8,45	100
Észak-Magyarország									
Teljes lakosság	43,52	3,03	12,91	1,04	1,35	0,24	13,51	24,40	100
Romák	53,71	3,29	7,34	0,21	4,03	0,54	18,80	12,08	100
Észak-Alföld									
Teljes lakosság	19,13	7,16	26,48	0,89	1,50	0,25	20,97	23,61	100
Romák	19,50	6,05	31,57	0,21	6,28	0,29	26,83	9,27	100
Dél-Alföld									
Teljes lakosság	37,94	0,28	9,37	3,44	1,91	0,29	21,69	25,07	100
Romák	47,36	0,78	5,69	0,43	4,85	0,49	29,29	11,10	100

Forrás: Népszámlálás 2011

Végül pedig tekintsük át Magyarország további 12 nemzetiségének felekezeti megoszlását, hogy egy újabb viszonyítási pontot kapjunk ahhoz, hogy a romák felekezeti jellemzői mennyire követik a teljes lakosság jellemzőit. Az 5. táblázat alapján leszögezhetjük, hogy semelyik magyarországi nemzetiség felekezeti megoszlása nem azonos a teljes lakosságéval, mindegyik esetében találhatunk valamilyen, az adott kisebbségre igencsak jellemző felekezetet. Másfelől azonban az is látszódik a táblázat alapján, hogy a többi 12 nemzetiség esetében markánsabb eltérések rajzolódhatnak ki, mint amit a romáknál láttunk: például a horvátoknál a római katolikusok, a ruszinoknál a görög katolikusok, a görögöknél és a szerbeknél az ortodoxok, míg a szlovákoknál az evangélikusok aránya haladja meg jócskán a teljes lakosság esetében tapasztalható arányt.¹⁴² Ezen eltérések arányaiban jóval nagyobbak is lehetnek, mint a roma-teljes lakosság felekezeti jellemzői esetében volt tapasztalható. Az arányokat tekintve a cigányokon kívül a lengyel és az örmény kisebbség esetében beszélhetünk a teljes lakossághoz leginkább hasonlító felekezeti megoszlásról.

5. táblázat. A 13 hazai nemzetiség felekezeti megoszlása a 2011-es népszámlálási statisztika alapján

	Római katolikus	Görög katolikus	Ortodox	Református	Evangélikus	Többi keresztény	Más vallási közösséghez tartozik	Vallási közösséghez nem tartozik	Nincs válasz	Összesen
Bolgár	1 822	212	666	592	118	97	94	1 480	1 182	6 272
%	29,05	3,38	10,62	9,44	1,88	1,55	1,50	23,60	18,85	100
Cigány	146 478	8 696	223	38 228	955	14 475	1 746	69 198	35 565	315 583
%	46,42	2,76	0,07	12,11	0,30	4,59	0,55	21,93	11,27	100
Görög	676	244	851	167	41	75	123	1 362	1 104	4 642
%	14,56	5,26	18,33	3,60	0,88	1,62	2,65	29,34	23,78	100
Horvát	21 308	57	118	544	127	285	261	1 807	2 253	26 774
%	79,58	0,21	0,44	2,03	0,47	1,06	0,97	6,75	8,41	100
Lengyel	3 939	103	17	325	90	137	127	1 114	1 145	7 001
%	56,26	1,47	0,24	4,64	1,29	1,96	1,81	15,91	16,35	100

¹⁴² Természetesen történelmi és vallásföldrajzi okai vannak, hogy mely kisebbség mely felekezethez köthető inkább. A kérdés körüljárását viszont jelen tanulmányban nem teszem meg, az egy újabb tanulmány témája lehetne.

	Római katolikus	Görög katolikus	Ortodox	Református	Evangelikus	Többi keresztény	Más vallási közösséghez tartozik	Vallási közösséghez nem tartozik	Nincs válasz	Összesen
Német	111 723	880	157	9 966	10 823	2 473	1 383	24 469	23 767	185 696
%	60,16	0,47	0,08	5,37	5,83	1,33	0,74	13,18	12,80	100
Örmény	1 345	51	36	365	57	223	137	676	612	3 571
%	37,66	1,43	1,01	10,22	1,60	6,24	3,84	18,93	17,14	100
Román	10 133	914	5 218	8 801	271	2 457	266	3 462	4 081	35 641
%	28,43	2,56	14,64	24,69	0,76	6,89	0,75	9,71	11,45	100
Ruszin	742	1 777	49	212	35	57	112	421	477	3 882
%	19,11	45,78	1,26	5,46	0,90	1,47	2,89	10,84	12,29	100
Szerb	3 639	250	1 987	428	69	210	259	1 721	1 473	10 038
%	36,25	2,49	19,79	4,26	0,69	2,09	2,58	17,14	14,67	100
Szlovák	14 238	309	22	1 185	10 581	690	210	4 569	3 400	35 208
%	40,44	0,88	0,06	3,37	30,05	1,96	0,60	12,98	9,66	100
Szlovén	2 209	8	4	44	56	20	22	173	283	2 820
%	78,33	0,28	0,14	1,56	1,99	0,71	0,78	6,13	10,04	100
Ukrán	1 594	1 109	746	1 306	37	151	142	1 031	1 276	7 396
%	21,55	14,99	10,09	17,66	0,50	2,04	1,92	13,94	17,25	100
Teljes lakosság	3 691 389	179 176	13 710	1 153 454	215 093	131 648	46 818	1 806 409	2 698 844	9 937 628
%	37,15	1,80	0,14	11,61	2,16	1,32	0,47	18,18	27,16	100

Forrás: Népszámlálás 2011

Összegzés

Az eddig leírtak alapján megállapíthatjuk, hogy csak részben tekinthetjük igazottnak azt az állítást, miszerint a romák felekezeti jellemzői követik a teljes lakosság körében tapasztaltakat. Bár igencsak hasonlatosak a két csoport jellemzői e tekintetben, mégis a különbségeket nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A romák körében egyre inkább erősödni látszik a kisebb újprotestáns egyházak – például a Hit Gyülekezete, a pünkösdi egyház – jelenléte, sőt, mint ahogy láttuk, kismértékben elromásodnak ezek a vallási közösségek. Másfelől az is különbségnek tekinthető, hogy jóval kevesebb evangélikus roma él Magyarországon, mint a teljes népesség körében ta-

pasztalható. (Bár e tekintetben valószínűleg lassú átalakulás zajlik a népszámlálási statisztikák alapján.) Másfelől a többi hazai kisebbséghez képest azonban még így is jobban hasonlít a cigányok felekezeti jellemzői a teljes lakossáéhoz, hiszen mint láthattuk, néhány nemzetiség esetében – történelmi okokból kifolyólag – erőteljesebb elkülönülés mutatkozik. Emellett regionális szinten is hasonlóan bizonyult a romák felekezeti megoszlása a teljes lakossághoz képest, hiszen – bár nem teljes mértékben, de – követte az arra jellemző nyugat–kelet megosztottságot. Mindent összevetve megállapíthatjuk tehát, hogy kisebb megköötésekkel, de hasonlóan tekinthetjük a cigányok és a teljes lakosság felekezeti jellemzőit.

Mindamellet fontos leszögeznünk, hogy a népszámlálási statisztikák jelen állapotukban nem alkalmasak arra, hogy az egyházhoz, felekezethez való tartozáson túl bármit is eláruljanak számunkra a hitbéli elköteleződés mértékéről és a hitelet gyakorlásának mikéntjéről. Nem tudhatjuk meg azt sem, hogy ki és miért tekintette magát egy vallási közösséghez tartozónak, és nem egyházon, felekezeten kívülinek, vagy éppen fordítva. Emellett pedig nem feledkezhetünk meg a kérdőív kitöltése során ért hatásokról, melyek befolyásoló tényezők lehettek a kitöltőre nézve. Elsősorban a kérdezőbiztos személyére és a kitöltéskor jelen lévő véleményformáló erejére kell itt most gondolnunk, de emellett megemlítendő, hogy bizonyos egyházak, felekezetek kampányt folytattak annak érdekében, hogy minél többen vallják magukat tagjuknak.¹⁴³ Ezeknek a tényezőknek a végső eredményre gyakorolt hatását azonban nem ismerjük.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Bari, K. (2009). *A cigányokról*. Budapest, Főv. Önkormányzat Cigány Ház–Romano Kher.
- ♦ Diósi, Á. (2002). *Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal*. Budapest, Pont Kiadó.
- ♦ Fosztó, L. (2007). A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdzizmusra tért romák kapcsán. *Erdélyi Társadalom*, 5(1), 23–49.

¹⁴³ Ennek szélsőséges esete lehetett az a nagy megbotránkoztatást kiváltó sajkócai eset, amelyben a feljelentést is tevő jegyző szerint a helyi buddhista Dzsaj Bhím közösség befolyásolta a településen élő romákat a népszámlálási kérdőív kitöltésekor, és csak így volt lehetséges, hogy az amúgy katolikus vallású cigányok közül háromszázan buddhistának mondták magukat.

- ♦ Fraser, A. M. (1996). *A cigányok*. Budapest, Osiris.
- ♦ Gog, S. (2008). Roma áttérések: pünkösdzizmus és az identitás új narratívái. *Regio*, 19(4), 50–77.
- ♦ Oláh, J. (2001). *A hodászi cigányok vallási élete*. Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet.
- ♦ Péterfi, R. & Szűcs, H. (2004). A beilleszkedés egyik lehetséges útja. Az uszkai cigányság találkozása a kereszténységgel. In Nagy, A. & Péterfi, R. (szerk.): *A feladatra készülni kell*. Budapest, OSZK–Gondolat. 137–175.
- ♦ Végh, A. (2006). „Ez itt élő egyház, nem halott”. In Prónai, Cs. (szerk.): *Cigány világok Európában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely. 256–269.

Gyetzai Gellért

KERESZTÉNY ROMAGYÜLEKEZETEK MAGYARORSZÁGON – ÁLTALÁNOS JELLEMZŐK

A célcsoport (amely a cigányság és a kereszténység metszéspontjában foglal helyet) szociológiai mintázatainak feltárása fontos információkkal szolgál a cigányság többséghez való közeledése tekintetében, mivel bizonyos feltételezések szerint¹⁴⁴ és az eddigi tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy e közösségek, illetőleg annak tagjai, fontos változásokat élnek át, az integrációt¹⁴⁵ elősegítő jellemzők válnak tulajdonságaikká. E mintázatok empirikus feltárása még nem történt meg – hitéleti mintázataik, az itt kialakult közösségi mintázataik és például e kettő viszonya. Úgy tűnik, hogy az alapvető ismérvek felkutatása hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy akár a cigány integráció tekintetében később fontossá váló összetevőket, összefüggéseket ismerjünk meg. Erre pedig azért is van szükség, mivel például Hablicsek László (1999) előreszámításai szerint 2050-re minden hatodik munkavállalási korú fiatal cigány származású lesz (lehet) Magyarországon – vagyis a kérdés nagyon is releváns. Másrészt, ahogy Messing Vera megfogalmazza: „...kialakulóban van egy új roma/cigány identitás, egy erős öntudattal és etnikai azonossággal rendelkező generáció, melyről a többségi tudomány és politika nemigen vesz egyelőre tudomást. Az identitás és a közösség alakulásának e folyamata pedig mindenképpen vizsgálatra érdemes” (Messing, 2006, 220). E meghatározás (új identitás, amely

¹⁴⁴ Majsai Virág Eszter szociolingvisztikai kutatása első hipotézisében éppen ezt fogalmazza meg: „a vallási formanyelv minden környezetben sajátos módon fordítódik le” (Majsai, 2008).

¹⁴⁵ Vagy asszimiláció. Jelen tanulmányban nincs mód a részletes kifejtésre, azonban látni kell, hogy az integrációs vagy asszimilációs kérdés gyakran kritikus pont e témában. Bár sokan szívesebben használják az integráció szót – ahogy én is – a romák beilleszkedésével kapcsolatban, néha úgy tűnik, inkább csak egy „politikailag korrektebb” meghatározással igyekeznünk élni, miközben az elvárt jelenség inkább (és sokszor a megfigyelt is) az asszimiláció.

romaidentitás, erős öntudattal és etnikai azonossággal¹⁴⁶) az előzetes feltáró munka alapján jól illeszthető a vizsgált populáció tagjaira – még ha ez csak egy is a lehetséges kialakuló identitások között.

Fraser *A cigányok* című könyvében (2006) a pünkösdi mozgalom kapcsán hívja fel a figyelmet egy olyan új jelenségre, amely korábban nem nagyon jelenik meg a cigánysággal kapcsolatos szakirodalomban. A magyarországi cigánykutatások (különösen az antropológiai és néprajzi) jellemző megállapítása, hogy a cigányság inkább csak külsőleg, érdekből vette fel a környezete vallását, annak belső tartalmát már kérdéses, hogy mennyiben tette magáévá – vagyis hogy a vallásuk, ha van is, inkább csak álarc¹⁴⁷. Az 1950-es évektől ez az érv gyengülni látszik (Fraser, 2006), miután a pünkösdi evangéliumi mozgalom egy máig tartósnak látszó és növekedésre képes hatást fejtett ki először Franciaországban, amely aztán gyakorlatilag egész Európára áterjedt. Magyarországon is elindulnak a missziók a 70-es évek elején, főleg a pünkösdi mozgalmak hatására.¹⁴⁸ Majd láthatjuk, hogy főleg a '90-es évektől kiteljesedni kezdő pünkösdi cigánymissziós-mozgalom, amely még így is csak csírája volt a mostani állapotoknak és folyamatoknak, mára intenzív növekedésnek indult – és már nem csak a pünkösdi mozgalmak fejtik ki hatásukat. A különböző felekezetek sorra fedezték fel maguknak a cigány kisebbséget mint speciális célcsoportot,¹⁴⁹ így a cigányok felé történő misszió mostanra túlhaladta az alulról szerveződő törekvéseket, amely sokáig jellemezte a mozgalmat, és egyre több helyen átveszi

¹⁴⁶ Az egyik legfontosabb jellemzőként említhető a karakteres „megtért cigány” kép, amelyet nagyon határozottan és büszkén képviselnek. A megtérés folyamatát tudatos és komoly előrelépésnek érzik, az egész cigányságra kiterjesztendően üdvös útnak látják – nemegyszer elhangzik köztük, hogy ez a cigány felemelkedés és beilleszkedés útja. Ezzel egy időben a cigány identitásuk a legtöbb esetben erősödik. Vagyis egy erős keresztény-cigány identitás jön létre. Ritkábban megfigyelhető jelenség, hogy a kereszténységüket a cigányság és nem cigányság közötti elfedő, falakat ledöntő tulajdonságként értelmezik. Volt gyülekezet, ahol azért nem tudtunk kérdőíves lekérdezést folytatni, mert a gyülekezet a cigányok megtérése után nem hajlandó ilyen alapon semmilyen különbséget tenni, nem akar tudomást venni etnikai kérdésekről.

¹⁴⁷ Ehhez lásd különösen Vekerdí József *A magyarországi cigány kutatások története* című írását (továbbiakért lásd irodalomjegyzék).

¹⁴⁸ A legkorábbi általam ismert utalás 1971-ből való – Szabados Zoltán lelkész személyes közlése alapján.

¹⁴⁹ Folyamatosan kérdések és vita tárgya, hogy lehet-e speciális csoportként kezelni a cigányságot. A speciális definíció talán csak abban az értelemben megengedhető, hogy egy olyan csoportról van szó, amelyről sokáig mintha a missziót valamilyen meg nem magyarázható okból távol tartották volna.

az irányítást a szervezett egyház.¹⁵⁰ Mára több egyháznak van saját roma-missziós-referense, rendszeresen tartanak cigánymissziós-konferenciákat, illetőleg koordinálnak egyre több kutatást a témában (a Magyar Pünkösdi Egyház után – evangélikus, katolikus, református, metodista, baptista, de egyéb egyházak is bekapcsolódtak a munkába).

Összefoglalva elmondható, hogy a téma kutatása időszerűvé vált. Ehhez megfelelő történelmi távlat és relatíve jól körülírható, vizsgálható populáció áll a rendelkezésre – lásd később.

Elméleti háttér

Ki a cigány?

A cigányság tekintetében a feltáró munkánkban azt a definíciót tettük magunkévá, amely szerint cigány az, akit a környezete – gyakorlatilag a gyülekezete, annak vezetősége, illetőleg az egyház vezetése – cigánynak tart (és maga is elismeri cigány származását). Ennek oka leginkább az, hogy a többi klasszikus besorolási lehetőséget¹⁵¹ jelen esetben elégtelennek tartom. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy felkerestünk minden lehetséges gyülekezetet (egyházakat és azok vezetőit, mások által ajánlott lelkészeket, romamisszióval foglalkozókat, vezetőket és önkénteseket), és a gyülekezetek, egyházak, illetékes lelkészek vagy segítők ítéletére hagyatkoztunk, akik meghatározták, hogy mely gyülekezeteket tartanak romagyülekezeteknek. A kérdés minden esetben az volt, hogy vannak-e cigány vagy részben cigány gyülekezetek az egyházban, illetve olyan gyülekezetek, amelyeknek legalább 10%-a roma, és a kisebbségi populáció legalább 10 fős.

¹⁵⁰ Református Cigánymissziós Tanács megalakítása 2010-ben, a protestáns cigánymissziós-referensek köre megalakulása 2011-ben, Dúl Géza kinevezése cigánypasztorációs-referenssé a katolikus egyházban 2002-ben, Cigány Módszertani és Kutató Központ megalakulása 2011-ben.

¹⁵¹ Az önbesorolósos lekérdezések (mint első számú módszer) számos példáját adták annak, mennyire leszűkíti a megközelítést az a lehetőség, hogy „kibújhat” a válaszadó a „cigány-bélyeg” alól. Másrészt a beszélt nyelv alapján (második módszer) történt besorolás más irányba torzítja a felmérést, mivel például a magyarországi romungrok között ma már alig beszélnek cigány dialektusokat. A leggyakoribb módszer az utóbbi évtizedekben (Keményék 1971-es vizsgálata óta) a valamilyen külső személy (kérdezőbiztos, helyi lakosok, helyi szervek) által történő besorolás.

Ki a vallásos?

Mivel a vallásszociológia mindeddig nem tudott állást foglalni abban, hogy mi a vallás „lényege” (Hegedűs, 2000; Tomka, 1988), másrészt a vallásszociológia többnyire a vallást szélesebb, általánosabb megközelítésekben tárgyalja,¹⁵² fontos a kutatásban tisztázni, hogy milyen vallásosságot tekintünk vallásosnak (tulajdonképpen kereszténynek) szempontjaink szerint.

A kutatás több ok miatt sem volt képes általános cigányvallásosság vizsgálatára, így megközelítésünkben kifejezetten a jól körülírható gyülekezeti vallásosságot vettük célkeresztbe. Azokat a gyülekezeteket vettük be a felmérésbe, amelyek nem népegyházi gyülekezetek tagjai,¹⁵³ illetőleg azokat a gyülekezeti tagokat számolhattuk be egy gyülekezet tagságába, akik megkeresztelt gyülekezeti tagok,¹⁵⁴ és legalább kéthetente rendszeresen járnak is a hétvégi alkalmakra. Olyan roma- vagy vegyes csoportokról van tehát szó, akik önmagukat gyülekezetként definiálják, mégpedig keresztény gyülekezetként. Lényeges, hogy ezek formális közösségként értelmezik önmagukat (valamilyen szintű hivatalos önkormányzattal, amit a felekezetük ruház rájuk, ha nem csak egy autonóm gyülekezet – lásd később), és megkülönböztetik magukat a saját informális csoportjaiktól is (imacsoport, missziós csoport, házi csoport).

Így többnyire a neoprotestáns gyülekezetek kerültek bele a vizsgálatba. Ennek legfőbb oka, hogy a kutatás későbbi fázisában fontos szempont a közösségi-vallási hatás mérése a cigányság életére, és mivel az egyházközösségi szervezetként működő gyülekezetek esetén ez kevésbé nyilvánvaló, illetőleg gyakran szinte nem is beszélhetünk ilyen értelemben közösségi csoportról,¹⁵⁵ e kritériumoknak ott nem tudtak eleget tenni – ezért kimaradtak a vizsgálatból.¹⁵⁶

¹⁵² Vagyis a keresztény kontextuson kívül is.

¹⁵³ Ennek oka, hogy a népegyházi vagy másképp egyházközösségi logikában a populáció meghatározása szinte lehetetlen, hiszen a gyülekezetek egyházak által besorolt tagjai, a ténylegesen járó tagok és a vallásos tagok bár alkotnak bizonyos közös halmazt, a három terület között inkább a nagymértvű átfedetlenség jellemző, így csak nagyon rugalmas kritériumok szerint értelmezhető egy vizsgálathoz. Ugyanakkor például az evangélikus egyházban, de például a görög katolikus egyházban is vannak olyan gyülekezetek, amelyek megfelelnek a kritériumoknak, ezért ezeket ideszámoltuk.

¹⁵⁴ A keresztségi, tagsági kritérium esetén az adott egyház által elfogadott keresztségi módot fogadtuk el.

¹⁵⁵ A közösségi csoportok az egyházközösségi logikára építő felekezeteknél inkább másodlagos csoportként (ha a gyülekezetet elfogadjuk elsődleges csoportnak) jelennek meg: például cserkészlet, kórus, imacsoport, bibliakör. Ezek aztán lehetnek formálisak és informálisak is.

¹⁵⁶ Gyakorlatilag alig lehetséges egy olyan populációt körülrajzolni (legalábbis a mostani vizsgálat szempontjai szerint), amelyben a népegyházi gyülekezetek és a kifejezett és bizonyos érte-

A feltárás menete

A gyülekezetek felkutatása több szálon történt. Olyan hivatalos adatbázisokat, kutatásokat használtunk kiindulópontként (NAV 2011; Török 2004), amelyek hozzáférhetőek voltak a keresztény felekezetek elérhetőségei, neve tekintetében. Másrészt az Országos Cigány Misszió (OCM)¹⁵⁷ szervezésében lezajlott cigány gyülekezetek találkozóit használtuk fel az adatgyűjtésre. Ennek kapcsán 2012-ben az országban négy helyen tartott az OCM ilyen találkozót, ahol rendre megjelentek az adott területről az ismert vagy éppen aktuálisan elért cigány gyülekezetek (legalábbis a jelentős részük). Gyakorlatilag az így megismert adatok segítségével hólabdamódszerrel gyűjtöttük össze a kritériumoknak megfelelő gyülekezeteket.

A Nemzeti Adó- és Vámhatóság 2011-es kimutatásában és a parlament számára készült beszámoló szerint az előző évben 187 felekezet jogosult az 1%-os adófelajánlásra, és ugyanennyi számára ajánlottak fel 2011 év elején részesedést.¹⁵⁸ A 2007-es Oktatási és Kulturális Minisztérium által kiadott egyházak hivatalos listája 168 felekezetet tartalmaz.¹⁵⁹ Török Péter 2004-ben kiadott könyve 144 felekezetet sorol fel. Egyes források pedig még több felekezetet ismernek. Az Apológia Kutatóközpont ugyanakkor több mint 300 vallást ismer az országban.¹⁶⁰

lemben zártabb közösségekként értelmezhető, általában neoprotestáns gyülekezetek egyaránt vizsgálhatóak, anélkül hogy módszertani problémák ne jöjjenek elő. Ennek legfontosabb oka éppen a már említett közösségi lét. Míg a kisegyházaknál többnyire a gyülekezet és a közösség sok tekintetben egyként értelmezhető, az átfedés nagy, majdnem teljes is lehet, addig a népegyházi felekezetek esetén a gyülekezet leggyakrabban egy egész település, miközben a gyülekezeti (tényleges) közösség ennek csupán egy kisebb része. Vagyis a gyülekezet és a gyülekezeti közösség között nagy eltéréseket találunk – mind létszámban, mind egyéb tekintetben, vagyis kicsi az átfedés.

¹⁵⁷ A pütkösi egyház cigány misszióért felelős, annak minél hatékonyabb végzéséért létrehozott önálló jogi szerve. Egyébiránt alapítója és fenntartója a Cigány Módszertani és Kutató Központnak, amely a kutatást finanszírozza.

¹⁵⁸ Forrás: nav.gov.hu/data/cms226637/17_melleklet_OGY_2011.pdf (2013). Lásd még: http://nav.gov.hu/data/cms226616/ogy_tajekoztato.pdf (2013).

¹⁵⁹ Csepregi András, az Egyházi Kapcsolatok Titkárságának vezetője szerint ugyanakkor a lista korántsem teljes. Címlistájukon ugyanis csupán azok a szervezetek szerepelnek, amelyek az elmúlt esztendőre hitéleti és az azzal összefüggő tevékenységek folytatására jogosultságot szereztek, illetve az adóból származó 1%-os felajánlással élhettek (előző évben közülük 143 jutott ilyen módon pénzhez), ingatlanrendezési ügyük volt, vagy támogatásért folyamodtak a titkársághoz. Az előző kiadás még körülbelül harminccal több vallást sorolt föl, és bonyolítja a helyzetet, hogy további kétszáz olyan is van még, amely az APEH-től technikai számot kapott ugyan, de az adófelajánlásokból nem származott bevétele – forrás: <http://kurir.katolikus.hu/hirek/megjelent-magyarorszag-egyhazak-felekezetek-vallasi-koezoessegek-cimu-kiadvany>

¹⁶⁰ Forrás: www.apologia.hu (2013).

Összesen 102 keresztyény felekezet bizonyult segítőkésznek, azok közül, akiket elértünk (mivel nem mindegyik volt elérhető, ami önmagában is sok bonyodalmat okozott).

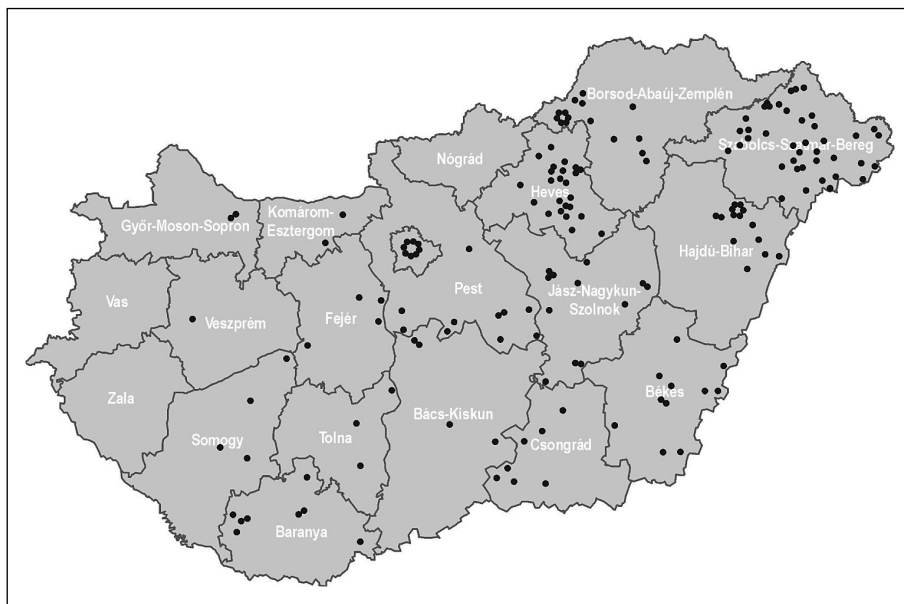
Összesen 51 felekezetet találtunk, amelyekben cigány gyülekezetek jöttek létre. Egy részük sosem volt bejegyzett közösség; közöttük van, amelyik csupán egyetlen gyülekezetet hozott létre, míg mások akár 5–7 közösséget is alakítottak, és jelenleg is újabbak alakításán dolgoznak. Ennek fő oka, hogy az alulról szerveződés volt az egyik legjellemzőbb születési módjuk, esetleg nem egyházi státuszú kezdeményezésből születtek (többször magánszemélyek személyes elhivatásából, akik döntően roma származásúak), máskor bejegyzett egyházakból kiszakadt lelkészek, misszionáriusok hozták őket létre.

Összesen 168 gyülekezet felelt meg a kritériumoknak, amelyek megyei megoszlását az 1. ábra szemlélteti. A feltárt populáció létszáma mintegy 6500 fő, illetőleg egy nehezen becsülhető, talán körülbelül 2–3 ezer fős csoport található katolikus, református gyülekezetekben,¹⁶¹ akiket viszont a jelen vizsgálatba nem tudtunk bevenni.

Egyes felekezetek kifejezett kérésére nem adhatok közzé olyan adatokat, amelyekről egyértelműen meghatározhatóak a vallási felekezetek és a gyülekezeteik pontos elhelyezkedése. Így kénytelen vagyok vaktérképen szemléltetni a megoszlást (ahol a pontok összeérnek, ott a gyülekezetek azonos településen helyezkednek el). Jól látszik, hogy a gyülekezetek sűrűbb megjelenése leginkább Heves és Szabolcs megyére jellemző, ahogy az is látszik, hogy bizonyos megyékben egyelőre nem találtunk romagyülekezeteket, amelyek a populációba kerülés feltételeinek megfeleltek volna. Azonban tudni érdemes, hogy a gyülekezetek egy része kifejezetten rejtőzködő. Az elmúlt év feltárási tapasztalatai azt támasztják alá, hogy várható további gyülekezetek felbukkanása – még ha korlátozott számban is. Úgy becsülöm, hogy további 3–5 gyülekezeti csoporttal számolhatunk még az

¹⁶¹ Dúl Gézával való megbeszélésünkön 15 olyan települést soroltak fel, amelyekben a katolikus egyháznak vannak cigánymissziós-gyülekezetei. Amelyek azonban nem feltétlenül a templomi gyülekezethez kötődnek, mivel – elmondásuk szerint – náluk a cigány misszió nem kifejezetten gyülekezeti, hanem inkább oktatásközpontú, ami a gyülekezeteken nem hagy esetleg (még) nyomot. Ezek sem szerepelnek a mostani kimutatásokban. A református egyház adatait csak a Landauer Attilával (Váli István Roma Szakkollégium) és Dani Eszterrel (református lelkész) való beszélgetéseink alapján próbáltam megbecsülni, pontos kimutatásokat nem kaptam.

1. ábra. Gyülekezetek elhelyezkedése megyénként (vaktérkép)

Forrás: saját kutatás

elkövetkezőkben, amely mintegy 10–15 gyülekezetet is jelenthet.¹⁶² Vagyis nem a bejegyzett egyházak, hanem a be nem jegyzett gyülekezetek, felekezetek területe bővíülhet még. A 2. ábra ugyanezt számszerűen jelenteti meg.

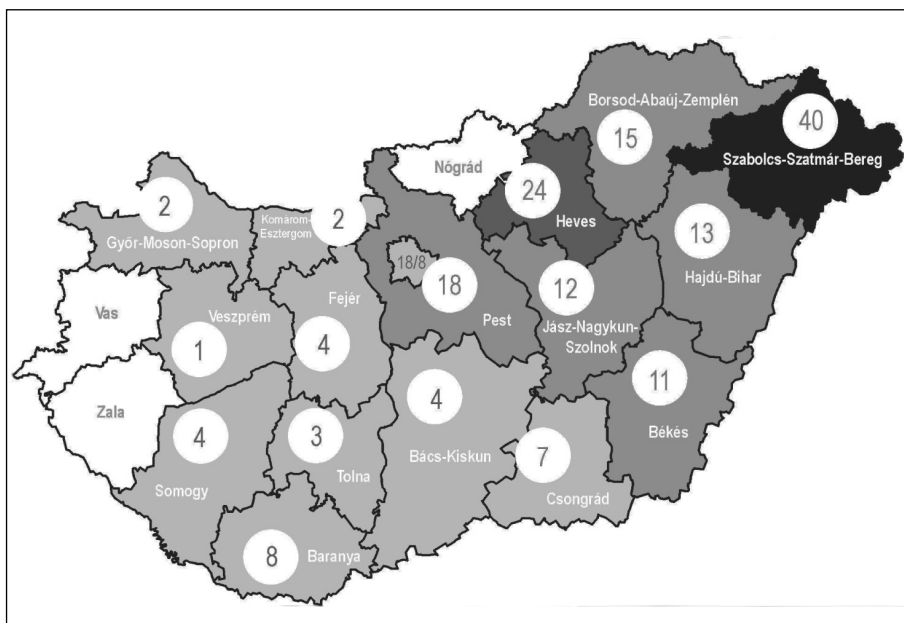
A keleti országrész, annak is az északi-északkeleti területének túlsúlya jól kivehető. Szabolcs megye pedig önmagában is kiemelkedik. Ahogy az is megemlítenő, hogy bár Borsod román lakta területei a legjelentősebb roma populációval rendelkeznek az országban, a gyülekezetek között mégsem foglal el vezető helyet, csupán a negyedik a megyék rangsorában a gyülekezetek számát illetően. Ugyanezt láthatjuk százalékosan is a 3. ábrán.

Vas, Zala és Nógrád megyében nem találtunk gyülekezeteket. Azonban ez nem jelenti feltétlenül, hogy nincsenek is, de ezt jelenleg nem tudjuk. Fontos megemlíteni, hogy a 2011-es egyházi törvény¹⁶³ komoly problé-

¹⁶² Nem számolva a meglévő felekezetek új gyülekezeteit, mivel azok a maguk természetes gyülekezetnövelő munkája miatt várhatóan további közösségeket hoznak létre. Ezt támasztja alá az is, hogy a meglévő gyülekezetek mellett néha akár 4-5-ször több gyülekezeti kezdeményt találni – imacsoportokat, missziókat, házi csoportokat, amelyek többsége még nem megkezdett tag.

¹⁶³ 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról.

2. ábra. Gyülekezetek darabszám szerinti megoszlása

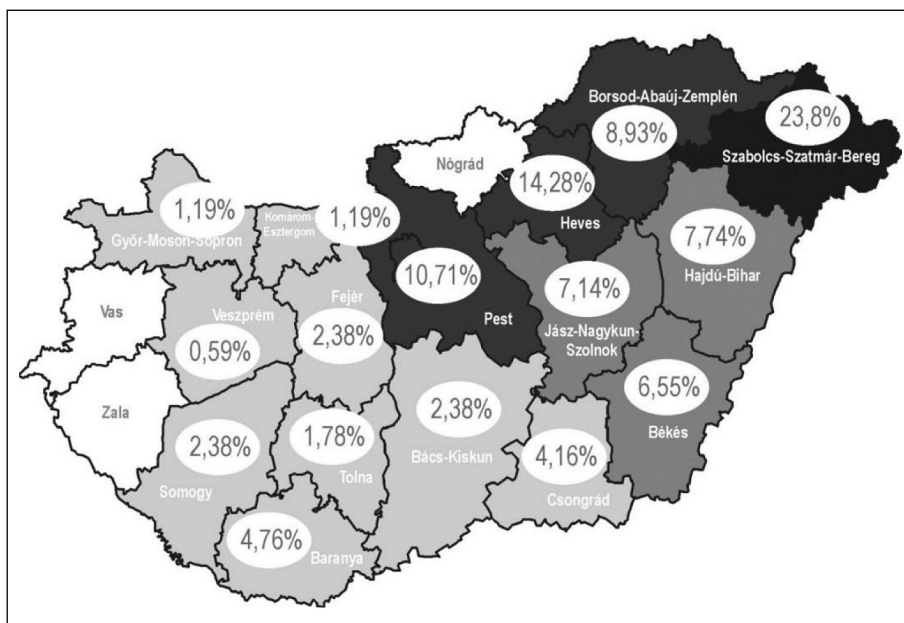

Forrás: saját kutatás

mát jelentett az adatok összegyűjtésében, mivel a felekezetekben jelentős feszültségeket, így sokszor ellenállást generált. A roma gyülekezetek egy része eddig is az autonóm, néha rejtőzködő, magának való lét volt a jellemző, belügyként kezelték az életüket, néha bizonyos félelmek miatt éppen az államtól – amelyet csak megerősített az új egyházi törvény. Más gyülekezetek – amelyek eddig egyházi státusszal bírtak –, kiesve a meglévő pozícióból, sokszor minden külső megkeresést elutasítóan kezeltek, néha attól való félelmükben, hogy az adataik eljuthatnak a minisztériumba vagy egyéb „(nem) illetékesekhez”.¹⁶⁴ Nem véletlen, hogy minden erőfeszítésünk elle-

¹⁶⁴ Gyakorlatilag egyes gyülekezetek illetéktelenként kezeltek mindenkit, aki nem másik cigány gyülekezetből, vagy esetleg nem hasonló gyülekezetből érkezett és érdeklődött. Nemcsak elutasítók voltak időnként, de ellenségesek is egyes helyeken (bár a többségre azért ez nem volt jellemző). A legtöbb esetben ezek a gyülekezetek nagy szegénységben és visszautasításban élnek (a város, falu általában elutasítja a támogatásukat), megszokták, hogy senkire nem számíthatnak. Erőteljesen jelenik meg a ti és mi dichotómia, leginkább a velünk és ellenünk értelemben. Vagyis e magatartásuk gyakran tapasztalatok útján kimunkálódott gyanakvás – ami talán néha túlzásnak tűnik, de csak a kívülről szemében. Mások a megkeresésre befogadóan reagáltak, de később mégis elutasítók lettek. Esetleg később minden előzetes nélkül elzárták – ezek oka nem derült ki biztosan.

3. ábra. Gyülekezetek százalékos megoszlás megyénként

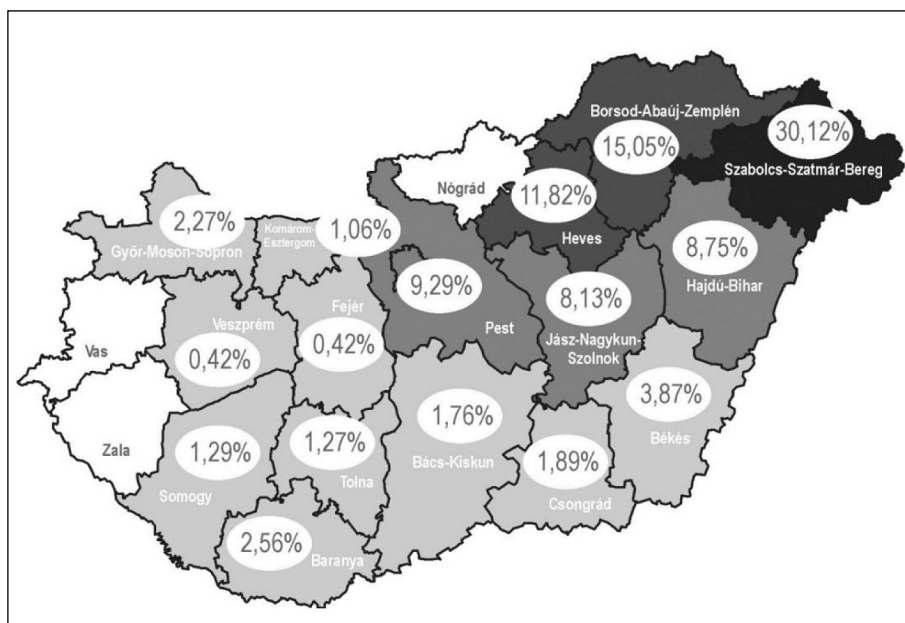
Forrás: saját kutatás

nére is egy év kellett ahhoz, hogy a most közzétett adatokat véglegesíteni tudjuk – azzal a megjegyzéssel, hogy tudvalévő, már a leírás pillanatában is változhattak.¹⁶⁵ Az elmúlt egy év alatt, miközben a gyülekezeteket felmértük, tudomásunk szerint három korábban megismert gyülekezet már megszűnt. Ezeket már nem is szerepeltetjük a térképeken.

Összevetve a gyülekezetek megoszlását a tagság megoszlási térképével, jól látszik, hogy viszonylag nagy eltérések lehetnek a gyülekezetek és a tagság megoszlása között. Szabolcsban nagyobb gyülekezetek vannak, aminek következtében a gyülekezetek arányához képest közel 7 százalékponttal magasabb a tagság aránya, ezzel még jelentősebb súlyra téve szert a vizsgált populációban. Borsod szintén felfelé tér el a maga mintegy 6 százalékpontjával, illetve nagyobb eltéréseket láthatunk még Heves, Békés és Csongrád megyében.

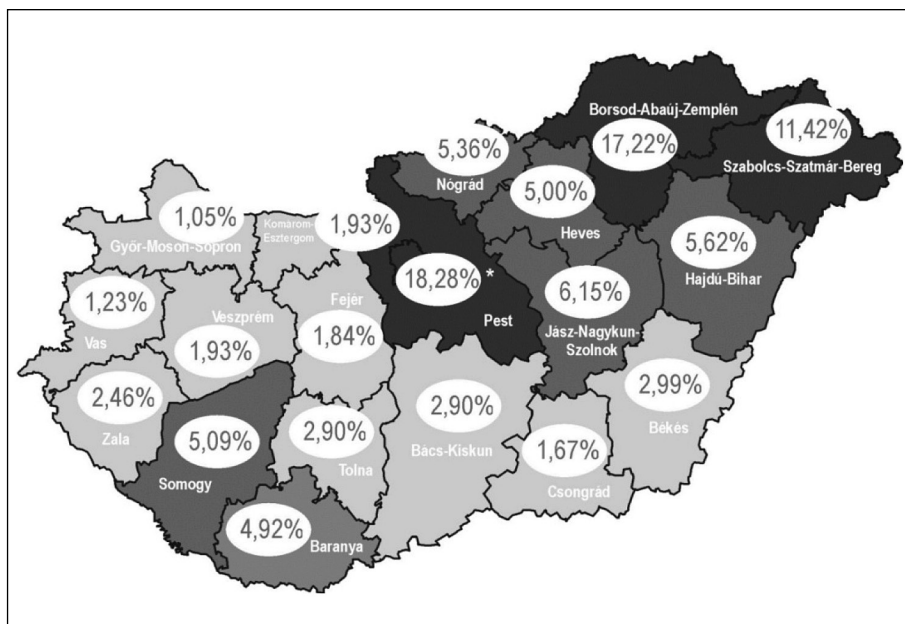
¹⁶⁵ Éppen a tanulmány írásával egy időben semmisítette meg a 2011-es egyházi törvény számos fontos passzusát az Alkotmánybíróság, ami problémás helyzetet hozott létre több lényeges kérdésben a státuszukat veszített egyházakkal kapcsolatban, aminek a jogkövetkezményeit jelenleg még nem ismerjük.

4. ábra. Gyülekezetek roma tagság szerinti megoszlása

Forrás: saját kutatás

5. ábra. Magyarországi romák becsült megoszlása Habclicsek (2007, 28) szerint (*Budapest ebből 11,25%)

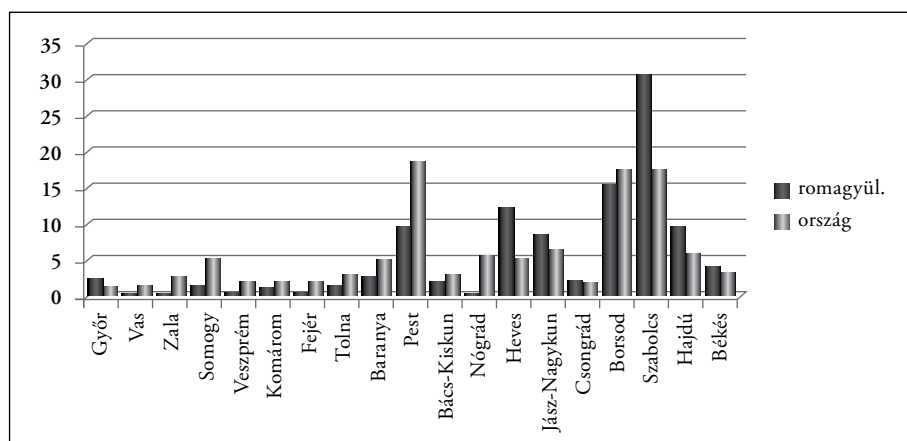

Forrás: saját kutatás

Már csak az a kérdés, hogy mindez hogyan viszonyul a teljes magyar roma populációhoz. Az 5. ábra ennek megismeréséhez nyújt segítséget.

Megyékre vetítve jól látszik, hogy nem azonos a romák egyes megyékben képviselt aránya és az általunk feltárt populáció megoszlása, vagyis nem feltétlenül ott sűrűsödnek a gyülekezetek elsősorban, ahol a romák sűrűsége a legjellemzőbb. Az eltéréseket jól szemlélteti a 6. ábra. Látszik, hogy bár van bizonyos természetes összefüggés a romák elhelyezkedése és a gyülekezetek létrejötté között (ahogy el is várható), időnként megyei szín-

6. ábra. Gyülekezetek létszámarányos megoszlása hogyan aránylik az ismert megyei megoszláshoz (Hablicsek László 2007-es becsléséhez)

Forrás: saját kutatás

ten komoly eltérés tapasztalható a roma populáció jelenléte és a gyülekezetek súlya között. Somogy, Pest, Heves és Szabolcs megye kifejezetten eltér a várt értékektől, hiszen vagy jelentősen alulreprezentált, vagy komolyan felülreprezentált a gyülekezetek létszámaránya a roma lakossághoz képest. És akkor még nem ejtettünk szót például Nógrád megyéről, ahol gyakorlatilag egyáltalán nem találtunk romagyülekezetet, miközben az ország roma lakosságának 5,36%-a itt lakik.

Ennek legfőbb oka az eddigi tapasztalataink alapján az, hogy a romagyülekezet létrejötté nagyban attól függ, hol tudja megvetni a lábát egy olyan közösség, amely ilyen típusú misszióban elhívást érez. És mivel a létrejött gyülekezetek aktivitása nagy, várható, hogy az eltérés egyelőre nem hat a kiegyenlítődés felé – még akkor sem, ha tudjuk, hogy egyes egyházak tudatos romamissziós-programmal igyekeznek elérni a még el nem ért területeket, mivel az újonnan alakult missziók megerősödése lassúbb

folyamat, mint a meglévők fejlődése. Másrészt tudjuk a vizsgálatból, hogy a meglévő gyülekezetek köré mintegy kétszer-háromszor annyi misszió tartozik, amelyek egy része várhatóan néhány éven belül új gyülekezetté szerveződik. Az 1. táblázat a területi elhelyezkedés egy másik fontos tényezőjét tárja fel.

1. táblázat. Romagyülekezetek településtípus szerinti megoszlása

Településtípus	Százalékos megoszlás
Budapest	4,8%
Megyeszékhely	9,5%
Egyéb város	32,7%
Község	53%
Összesen	100%

Forrás: saját kutatás

A gyülekezetek több mint fele községekben helyezkedik el. Kemény és munkatársai kimutatása szerint¹⁶⁶ 2003-ban Budapesten a cigányság 10,4%-a élt, az egyéb városokban 49,7%, és 39,9% lakott községekben¹⁶⁷. Eközben a gyülekezetek létszámadatai alapján a keresztény romák mindössze 4,8%-a található a fővárosban, 42,2%-uk egyéb városokban, és az országos adatokhoz képest jelentősen több, 53% a falvakban, községekben. Ezek az adatok alátámasztják a korábbi megállapítást, miszerint a gyülekezetek nem feltétlenül az alapján jönnek létre, hogy hol találjuk nagyobb mértékben a cigányságot. A továbbiakban fontos kérdést tár fel a 2. táblázat a vallási típus szerinti besorolás arányainak megmutatásával.

Tapasztalataim alapján sokaknak kínálja magát a megállapítás (legtöbbször a romáknak is!), hogy „persze, hiszen a cigányok temperamentumának jobban megfelelnek a karizmatikus gyülekezetek”. Azonban ezzel a megállapítással azért érdemes óvatosságnak lenni. Egyrészt azért, mert ennyi adat kevés ahhoz, hogy de facto megállapításokat tehessünk összefüggésekre, másrészt egyéb lehetőségekkel is számolni kell. Tény például, hogy a

¹⁶⁶ Kemény, Janky, B. & Lengyel, 2004, 17.

¹⁶⁷ A KSH kimutatása alapján ugyanebben az évben 17% volt Budapest, 48% az egyéb városok, és 35% a községek részesedése a roma populációból – azonban tudnunk kell, hogy miközben a KSH az önbevallásos módszert, addig a Kemény-féle kutatás a külső „szakértő” módszerét alkalmazta, ezért térnek el az adatok.

2. táblázat. Romagyülekezetek vallási típus szerinti megoszlása

Vallási besorolás	Százalékos megoszlás
Karizmatikus közösségek	85,7%
Nem karizmatikus közösségek	14,3%
Összesen	100%

Forrás: saját kutatás

karizmatikus gyülekezetek voltak leginkább élenjárók a cigány gyülekezetek szervezésében, vagyis náluk alakult ki legelőször az a nyitottság, amely a romák befogadását eredményezte. Ebben az összefüggésben a helyzet akár lehet szimplán történelmi állapot is, függetlenül a temperamentumtól, mivel aki hamarabb kezd el egy munkát, könnyen lehet, hogy az első időben (mivel történelmi távlatként ez még az első időszaknak számít) a legtöbb gyülekezetet hozza létre. Mindezt szükségesnek láttam tisztázni, kifejezve azt is, hogy egyelőre csak egy bizonyos keresztmetszeti tényről tudunk konstatálni, összefüggések határozott képviselője nélkül. Viszont azt is látni kell, ismerve a nagyegyházak templomainak kiüresedő tendenciáját, vonzásuk elvesztését, és számolva azzal, hogy a legtöbb cigánymissziós-törekvés a karizmatikus gyülekezetek részéről ismert, tudva, hogy egy-egy gyülekezet akár még 1–3 misszió kezdeményezője a környezetében, a megoszlás akár tendenciózuossá is válhat.

A 3. táblázat abba enged betekintést, hogy az így létrejött gyülekezetek nagyság szerint hogyan oszlanak meg.

3. táblázat. Roma- vagy részben romagyülekezetek nagyság szerinti megoszlása (fő től-ig)

Gyülekezet mérete	Százalékos megoszlás
10–49 tagszámú gyülekezetek	61,3%
50–99 tagszámú gyülekezetek	24,4%
100–600 tagszámú gyülekezetek	14,3%
Összesen	100%

Forrás: saját kutatás

A gyülekezetek 61,3%-a legfeljebb 49 fős (a legkisebb tízfős), közel negyedik tartozik az 50 és 99 közötti létszám-kategóriába. A helyzet részben annak köszönhető, hogy a romagyülekezetek nagy része még fiatal. Más-

részt a kisegyházak jellemzői gyakran éppen a relatíve kisebb gyülekezetek (éppen a gyülekezeti-közösségi létükből fakadóan). Eközben persze szép számmal találhatunk közöttük 100 fős tagság feletti közösségeket is. Ezek egy része teljesen roma közösség, míg mások egy korábbi gyülekezetbe (akár több mint 100 éve működő, mint például a Terézvárosi Adventista Gyülekezet) integrálódott romacsoport. A legnagyobb gyülekezet, amit találtunk, 600 fős, amelynek mintegy 150 fős romatagsága van a gyülekezet önbevallása szerint.

És végül egy fontos kérdés maradt tisztázatlanul: hogyan oszlanak meg a gyülekezetek összetétel szerint. Ezt mutatja meg a 4. táblázat.

4. táblázat. Romagyülekezetek összetétel szerinti megoszlása

Gyülekezet összetétele	Százalékos megoszlás
Teljesen romagyülekezetek	59,5%
Részben roma (vegyes) gyülekezetek	40,5%
Összesen	100%

Forrás: saját kutatás

A közösségek több mint fele tehát teljesen roma. Jellemző még, hogy a vegyes gyülekezetek esetén 22%-ban olyan közösségről beszélünk, amely gyülekezetekben a romák aránya legalább fele a tagságnak, és csak a többi esetben találtunk olyan gyülekezeteket, amelyek kevesebb mint 50%-os romatagsággal rendelkeznek. Vagyis a gyülekezetek többsége inkább a romatöbbségű közösségekből kerül ki. Időnként azt találtuk, hogy egyes gyülekezetek, amelyek nem teljesen roma közösségek, csak néhány nem romataggal rendelkeznek – például egy hodászi gyülekezet mintegy 200 főjéből csak két nem romáról számoltak be¹⁶⁸. Durkó Albert¹⁶⁹ személyes beszámolójában elmondta, hogy általában jellemző, hogy ha egy gyülekezetben a romák száma eléri a 15–20%-ot, érdemes külön gyülekezetet szervezni a részükre, akár a régebbi mellé. Vagyis mindez akár felfogható egy tudatos (jó értelemben) elkülönítő folyamatként is. Másrészt több

¹⁶⁸ Találtam olyan gyülekezetet, ahol mindenki romának vallja magát, de amikor elmentem, kiderült, hogy 3-4 fő – szerintem – nem roma. Amikor szembesítettem ezzel őket, kiderült, hogy tényleg nem roma származásúak, de románhoz mentek hozzá, már évtizedek óta a telepén élnek, és inkább tartják magukat romának, mint nem annak.

¹⁶⁹ Országos Cigány Misszió (OCM) – a Magyar Püünkösdi Egyház által létrehozott missziós központ – vezetője.

olyan gyülekezetet ismertem meg, amelyet romák hoztak létre romáknak, és a tagsága azért nem teljesen roma, mert később nem romák csatlakoztak a gyülekezetekhez. De a vegyes gyülekezetek léte időnként annak köszönhető, hogy eleve vegyes házasságok tagjai kapcsolódnak be a gyülekezeti életbe, magától értetődően vegyessé téve a gyülekezeteket.

Összegzés

Jelen tanulmány egy hároméves kutatás első fázisába engedett betekintést, megmutatva, hogy mára jól regisztrálhatóan és növekvő sokaságot mutatva számolnunk kell a cigányság egy olyan szegmensével, amely eddig alig-alig létezett, amelynek megismerése fontos lehet, és amely akár érdemes mondanivalóval egészítheti ki eddigi ismereteinket a roma populációról. A kutatás másrészt azért fontos, mert a szociológiának azon ritka pillanataihoz tartozik, amikor úgy végezhet megfigyeléseket, hogy egy társadalmi változás még csak kialakulóban van (mivel jelen esetben még erről beszélhetünk). Úgy vélem, a megfigyelt közösségek számban és létszámban is növekedni fognak az elkövetkezendő években, egyre jelentősebb hatást fejtve ki a cigányság életére, segítve a létrejöttét egy erős öntudattal és etnikai önazonossággal rendelkező romacsoportnak. És talán segítve a roma populációt abban, hogy a társadalomba való szorosabb betagozódás útját sokan a vallási, keresztény csoportokon keresztül találják meg.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Fraser, A. (2006). *A cigányok*. Budapest, Osiris.
- ♦ Hablicsek, L. (1999). *A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig*. Budapest, KSH Népeségtudományi Intézet.
- ♦ Hablicsek, L. (2007). Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50(1), 7–54.
- ♦ Kemény, I., Janky, B. & Lengyel, G. (2004). *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- ♦ Majsai, V. (2010). *A cigányok vallási nyelvezete*. http://www.kethanodrom.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=238:ciganyok-vallasi-nyelvezete&catid=65:kulturaciganysag&Itemid=86.

- ♦ Matykó, K. (2008). *Megjelent a Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek című kiadvány.* <http://www.kurir.katolikus.hu/hirek/megjelent-magyarorszag-egyhazak-felekezetek-vallasi-koezoessegek-cimu-kiadvany>.
- ♦ Messing, V. (2006). Gondolatok Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás c. műve kapcsán. *Régió*, 17(4), 215–221.
- ♦ NN. (2007). *Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek 2007.* Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium.
- ♦ NN. (2011). Kimutatás a 2010. évi szja 1%-ának a 2011. évi adózói rendelkezéséről az egyházak és a kiemelt költségvetési előirányzatok számára a felajánlott összeg szerint csökkenő sorrendben. http://nav.gov.hu/data/cms226637/17_melleklet_OGY_2011.pdf
- ♦ NN. (2012). Tájékoztató a Magyar Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi, Civil- és Vallásügyi Bizottsága részére a személyi jövedelemadó 1+1%-áról tett rendelkező nyilatkozatok feldolgozásának 2011. rendelkező évi tapasztalatairól. http://nav.gov.hu/data/cms226616/ogy_tajekoztato.pdf
- ♦ Török, P. (2004). *Magyarországi vallási kalauz 2004.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ♦ Vekerdí, J. (1982). *A magyarországi cigány kutatások története.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék. www.apologia.hu

Keller Tamás

GONDOLATOK A KULTÚRA MÉRÉSÉRŐL ÉS A MÉRÉS NÉHÁNY KÖVETKEZMÉNYÉRŐL

Az értékszociológiai kutatások során sokat beszélnek országok vagy nemzetek értékrendjéről. Ezeknek a vizsgálatoknak a során a hangsúly arra helyeződik, hogy milyen jellemzőkkel írható le egy-egy ország általánosságban. Az ilyen jellegű kutatások azonban elfelejtik, hogy maguk az országok (mint elemzési kategóriák) lényegében az egyének csoportosítása, ezért könnyen elképzelhető, az országok közötti eltérések abból adódnak, hogy az egyes országok lakossága bizonyos jellemzők szerint eltér egymástól. Ennek a vizsgálatnak az a célja, hogy bizonyos értékrendi jellemzőknek a magyarázata során elkülönítse egymástól az ország szintű és az egyéni szintű hatásokat (1), az ország szintű hatások esetében pedig megpróbálja azonosítani, hogy azok milyen tényezőknek köszönhetőek (2).

A kutatási kérdés

Az elmúlt években közgazdászok és szociológusok egyaránt felismerték az egyéni értékeknek és preferenciáknak a fontosságát a gazdasági és társas folyamatok megértésében. Ez az érdeklődés sok esetben azt is magával hozta, hogy a kutatók nemzetközi összehasonlító vizsgálatok adataira támaszkodva országokra jellemző értékekről vagy kultúráról beszélnek. Többek között ilyen az amerikai és a magyar társadalom értékrendjének összevetése (Hankiss, Manchin, Füstös & Szakolczay, 1982) vagy bizonyos értékek vizsgálata a világ különféle társadalmában (Inglehart, 1997). Az ilyen jellegű vizsgálatokkal szemben az egyik leggyakrabban emlegetett kritika, hogy az országokra jellemző kultúrát elsősorban egyéni jellemzők országok szerint vett átlagértékével azonosítják. Ebben az esetben pedig nem tisztá-

zott, hogy vajon az országok közötti eltérések mennyiben tulajdoníthatóak az országok eltérő társadalmi szerkezetének (Haller, 2002).

Ennek a tanulmánynak az a célja néhány – az értékek mérésére kidolgozott mutató esetében – annak eldöntése, hogy ezek mennyiben egyéni és mennyiben országszintű hatásokat mérnek. Maguk a mutatók korántsem a teljesség igényével lettek kiválasztva, hanem a rendelkezésre álló adatállomány adottságaihoz alkalmazkodtam. Mindazonáltal a lehetőségekhez mérten igyekeztem fontos, és az értékszociológiában sokat használt indikátorokat kiválasztani.

Adatok, definíciók és módszerek

Tanulmányom során az Európai Értékrend Vizsgálat (EVS) legfrissebb – 2008-as – adatait használom, és összesen 45 ország adatait elemzem (Észak-Írországot összevontam Nagy-Britanniával, Észak-Ciprust pedig kihagytam az elemzésből). Bizonyos esetekben azonban, amikor az értékeket nem csak társadalmi demográfiai háttérváltozókkal magyarázom, akkor Izland nem került be az elemzésbe a településváltozó hiánya miatt. Ezekben az esetekben tehát összesen 44 ország adatai állnak rendelkezésre.

Ennek a tanulmánynak nem célja az, hogy elméletileg körüljárja a kultúra fogalmát. A kultúra fogalmának megadása annak mérhetővé tétele szempontjából történik. A kultúrán olyan speciális világlátást értek, amely országokra jellemző, és amely független különböző társadalmi/strukturális magyarázótenyezőktől. A kultúrakifejezést nem a magaskultúra értelemben használom, hanem azt a világ eseményeinek értelmet és jelentést adó emberi tevékenységként definiálom.¹⁷⁰ Értelmezésem szerint a kultúra a társadalom egy külön alrendszere, és ebben az értelemben nem tekinthető a gazdasági alrendszer felépítményének (Parsons, 1985). Ezeknek a megfontolásoknak a kultúra mérésére a következő következményei vannak. A kultúra mérése során olyan eszköz alkalmas, amelyet kevésbé határoz meg az egyének társadalmi struktúrában betöltött pozíciója (1), amely relatíve magas országok közötti eltérést mutat (2), és amely esetében az országok közötti eltérések nem társadalmi-strukturális vagy gazdasági jellemzőkből fakadnak (3).

¹⁷⁰ Vö. Weber, 1998, 38.

A kultúra ilyen módon történő definiálásából adódik, hogy olyan elemzési módszert kell választani, amely alkalmas arra, hogy egyéni és ország-szinten is el lehessen különíteni egymástól az adatokban lévő információt (varianciát). Erre megfelelő módszer a multilevel elemzés, amely során a varianciát két komponensre bontjuk (csoportok közötti és csoporton belüli). Ilyen módon vizsgálható, hogy bizonyos értékek és vélemények azért különböznek-e egymástól, mert az emberek bizonyos ismérvek szerint különböznek egymástól, vagy azért, mert az egyes országok lakosai eltérő jellemzőkkel bírnak. Például nem elég, ha önmagában megállapítjuk, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező emberek jobban bíznak másokban. Fontos azt is tudnunk, hogy vajon az iskolai végzettség szerint eltérnek-e egymástól az egyes országok. Amennyiben találunk ilyen jellegű különbségeket, elképzelhető például egy olyan szélsőséges eset is, hogy önmagában az egyének iskolai végzettsége nincs hatással a bizalomra, csupán az a helyzet áll elő, hogy bizonyos országokban csak magas, másokban csak alacsony iskolázottságú emberek élnek. Az iskolázottság hatása tehát nem egyéni, hanem országszintű hatás.

Bár a kultúrát országra jellemző ismérvek tekintem, azt mégis egyének véleményeinek összegződéseként lehet csak értelmezni. A tanulmány során tehát értékek nevezem az egyének bizonyos attitűdjeit/véleményeit, és *kultúrának* azt, amikor ugyanezeket az egyéni értékeket országos szintre aggregáljuk (az egyének értékeinek országok szerint vett átlaga). Az értékek – és így a kultúra – mérését korábbi kutatások által javasolt mutatók alapján végeztem el. A választott mutatókban közös, hogy részben hasonló kérdéseket vesznek alapul. Statisztikai szempontból is nagyon hasonlóak egymáshoz a választott indexek, ugyanis nulla várható értékű és egységnyi szórású skálákról van szó.

Tanulmányomban az értékeket mérő skálák közül kettő Ronald Inglehart (1997) munkásságához köthető. Inglehart két értéktengely kialakítását javasolja (Inglehart & Baker 2000). A tradicionális-vallásos/világiracionális értéktengely lényegében a vallási, családi és nemzeti kötelékek erősségét méri. Tradicionális-vallásos az az értékegyüttállás, amelyben a vallásosság (mennyire tartja fontosnak életében a vallást), a hazaszeretet (mennyire büszke saját nemzetiségére), a tekintélytisztelet (mennyire tartaná jó dolognak, ha növekedne a tekintély tisztelete), az engedelmesség (engedelmességre vagy önállóságra nevelné gyermekét) és a családközpontúság (mennyire tartja elfogadhatatlannak a válást) nagy szerepet játszik. Az az értékkombináció pedig, amelyben ezek a területek nem fontosak, a vi-

lági-rationális elnevezést kapják. A tradicionális-vallásos/világi-rationális értéktengely kialakítását főkomponens-elemzéssel alakítottam ki, Welzel (2006) által közölt adatok alapján (lásd M1. táblázat), a kapott mutatót pedig *Inglehart-féle tradicionális/rationális gondolkozásnak* hívom.

Inglehart és Baker (2000) túlélés versus jólét értéktípusnak nevezi azt, amikor az emberek egyre nagyobb teret engednek a gondolkodásmódjukban a saját és a mások jólétének, és ezzel egyidejűleg kevésbé érzik a saját véleményüket mások által veszélyeztetettnek, illetve kevésbé vannak kiszolgáltatva materiális szempontoknak. Maga az index olyan területeket vizsgál, mint a szabadság, az érdekérvényesítés, a tolerancia, az önállóság vagy a bizalom. Az értékdimenzió reprodukálásához Welzel (2006) útmutatásait követtem, és a következő kérdéseket használtam fel: fontosnak tartja-e a szólásszabadság védelmét és a kormánydöntésekbe való beleszólást (szabadság), írt-e már alá petíciót (érdekérvényesítés), mennyire fogadja el a homoszexualitást (tolerancia), mennyire érzi úgy, hogy sorsa alakulását képes befolyásolni (önállóság), bízik-e az emberekben (bizalom). Az értéktengelyt főkomponens-elemzés segítségével alakítottam ki (lásd M2. táblázat) és *Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodásnak* neveztem. A skála magas értékei azt jelentik, hogy a vizsgált öt területet a megkérdezett fontosnak tartja, az alacsony értékek pedig azt jelentik, hogy valaki relatíve kevésbé fogadja el ezeket a területeket.

Tabellini (2005) az emberekbe vetett bizalom, a mások tisztelete, a sors irányíthatóságába vetett hit és az engedelmességre nevelés (mint gyereknevelési elv) indikátorain keresztül méri a kultúrát. Érvelése szerint a gazdasági fejlődés szempontjából támogató háttérrel biztosít, ha az emberek bizalommal vannak egymás iránt, ha önmaguk alakítják sorsukat, ha nemcsak a saját szűk szempontrendszerüket tartják szem előtt, hanem másokra is tekintettel vannak. Egy ilyen kultúra az emberek közötti kooperációt támogatja, a társadalmat pedig nem kizárólag a felülről lefelé mutató hierarchikus irányultságok szövik át. Éppen ezért azok a kultúrák, amelyek tekintélyelvűen szerveződnek, elnyomják az egyéni kezdeményezéseket. Az elméleti megfontolások fényében az engedelmességre nevelést ezért negatív hatású tényezőnek tartja a szerző, a kultúra másik három komponensét pedig pozitívnak (az adatok ilyen jellegű belső összefüggését egyébként a főkomponens-elemzés is megerősíti, lásd M3. táblázat). A szerző eredményeivel minden szempontból összhangban lévő főkomponenst *Tabellini-féle társadalmi kohézió* névvel láttam el.

A három index közül szorosabban is összefüggésbe hozható egymással az Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodás és a Tabellini-féle társadalmi kohézió, mert mindkét skála alapvetően a bizalmat és az együttműködési készséget hangsúlyozza a kultúrából.

Eredmények

Első lépésben azt vizsgáltam meg, hogy a három értékváltozót mennyire befolyásolják az egyéni jellemzők. Az 1. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy lényegében ugyanazok az egyéni jellemzők vannak hatással a három függő változóra. Az életkor növekedésével nő annak a valószínűsége, hogy valaki magas pontszámot ér el a vizsgált indexen. A házások, az özvegyek és az elváltak az egyedül élőkhez képest egyaránt alacsonyabb értékpontszámokkal rendelkeznek (a tradicionális/racionális értékek esetében az elváltak valamivel tradicionálisabbak). Az érettségizettekhez képest az alapfokú végzettséggel rendelkezők esetében alacsonyabb, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében magasabb indexértékek várhatóak. A háztartási jövedelem növekedésével magasabb értékpontszámok várhatóak. A tanulók a nyugdíjasokhoz képest magasabb skálapontszámmal rendelkeznek, a vallásosak pedig a nem vallásosakhoz képest alacsonyabbakkal. A tradicionális/racionális gondolkodás kivételével, a másik két index esetében megállapítható, hogy a férfiak a nőkhez képest alacsonyabb értékekkel jellemezhetőek. A Tabellini-féle társadalmi kohézió változón a nagycsaládok a gyermektelenekhez képest magasabb indexértékekkel rendelkeznek. Érdekes módon azonban az egy- vagy kétgyerekesek a tradicionálisabb gondolkodásúak, mint a gyerektelenek.

Az 1. táblázatban közölt számoknak azonban nemcsak az előjelére, hanem a nagyságára is érdemes ügyelni. Mivel mind a három index hasonló jellemzőkkel bírt (0 várható érték, egységnyi szórás), ezért könnyű összevetni egymással a regressziós együttthatókat (a függő változóban ceteris paribus a független változó egységnyi hatására bekövetkező változás). Érdemes észrevenni, hogy a zárt/nyitott gondolkodás esetében a jövedelemnek kétszer akkora hatása van, mint a másik két index esetében. Ugyancsak fontos eredmény, hogy a vallásosság sokkal nagyobb szerepet játszik a tradicionális/racionális gondolkodás esetében, mint a másik két esetben. Mindez azt jelenti, hogy ha tudjuk valakiről azt, hogy vallásos-e, akkor

nagyobb pontossággal meg tudjuk becsülni, hogy tradicionális vagy racionális gondolkodású-e. Ugyanígy a jövedelem ismeretének birtokában nagy pontossággal megállapítható a zárt/nyitott gondolkodás.

1. táblázat. Az egyéni társadalmi/strukturális tényezők hatása az értékekre (sztenderdizálatlan regressziós együtthatók)

	Inglehart-féle tradicionális/racionális gondolkodás	Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodás	Tabellini-féle társadalmi kohézió
Férfi	0	-0,05*	-0,06***
Életkor	0,02***	0,02***	0,01***
Életkor négyzete	0***	-0***	-0**
Településnagyság (logaritmizált)	0,01*	0,01	0
Házass	-0,29***	-0,27***	-0,14***
Özvegy	-0,21***	-0,22***	-0,12**
Elvált	0,1**	-0,08*	-0,1**
Gyerekszám (1–2)	0,09**	0	0,05
Gyerekszám (3+)	-0,02	0,06	0,1**
Alapfokú végzettség	-0,09	-0,11**	-0,17***
Felsőfokú végzettség	0,05	0,21***	0,18***
Jövedelem (havi, logaritmizált)	0,23***	0,42***	0,21***
Alkalmazott	0,06	0,02	0,04
Vállalkozó	-0,02	0,03	0,06
Tanuló	0,14*	0,27***	0,17**
Háztartásbeli	0,02	0,07*	-0,04
Munkanélküli	-0,08*	-0,06	-0,03
Vallásos (1=legalább havi rendszerességgel jár templomba; 0=ennél ritkábban)	-0,72***	-0,16***	-0,08**
Állandó	-4,25***	-3,23***	-1,67***
N	37 417	43 655	44 180
R ²	0,2751	0,3267	0,107
F statisztika	125,35***	41,73 ***	10,47***

Forrás: EVS 2008

Kihagyott kategóriák, nő, egyedülálló, nincs gyerek, érettségi, nyugdíjas, nem vallásos. Jelma-gyarázat: az együttható *5%-os, **1%-os, ***0,1%-os szinten különbözik a nullától. OLS regresszió, robusztus standard hibák, a standard hibák országok szerint csoportosítva vannak. A táblázatban 44 ország adatai szerepelnek. Az EVS 2008-as állományából Észak-Ciprus és Izland nem szerepelnek.

Legvégül fontos megállapítani azt, hogy a tradicionális/racionális, illetve a zárt/nyitott gondolkodás estében a modellben szereplő egyéni strukturális hatások az egyének közti összes különbségek körülbelül egyharmadát magyarázzák (R^2). Ugyanez a statisztika nagyságrendileg háromszor kisebb a Tabellini-féle társadalmi kohézió esetében. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy az Inglehart-féle értékdimenziók esetében az egyéni strukturális jellemzők relatív jól magyaráznak. Mivel azonban a kultúra mérése szempontjából azt tartjuk jó mérőeszköznek, amely nem az egyének társadalmi jellemzőinek függvénye, hanem attól független, ezért az is megállapítható, hogy az Inglehart-féle mutatók ebből a szempontból relatíve gyengébben teljesítenek a Tabellini-féle mutatóhoz képest.

Az egyéni hatások ismeretének birtokában most már vizsgálható egy következő kutatási kérdés. Vajon az országok között tapasztalható különbség mekkora része köszönhető annak, hogy az egyes országok eltérő társadalmi összetétellel rendelkeznek az 1. táblázatban közölt jellemzők szerint? A 2. táblázat *A* oszlopában az egyéni szinten mért értékváltozókban lévő információmennyiséget (variáciát) két csoportra bontottam, és megnéztem, hogy az mennyiben egyének közötti, és mennyiben országok közötti jellemzőknek tulajdonítható. Mind a három vizsgált index esetében azt találtam, hogy az egyének között nagyobb különbségek mutatkoznak, mint az országok között. Országok között leginkább az Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodás tekintetében, legkevésbé pedig a Tabellini-féle társadalmi kohézió vonatkozásában vannak különbségek.

2. táblázat. Egyéni és országhatások elkülönítése a három vizsgált értékinde克斯 esetében

Kultúra vagy értékinde克斯	A variancia típusa (és a becsléséhez használt modelltípus)	(A)	(B)	(C)	(D)	(E)
		A teljes variancia megoszlása az „üres” modellben	A független változók által megmagyarázott variancia			
			Egyéni hatások	Egyéni hatások + GNI*	Egyéni hatások + Intézmény**	Egyéni hatások + Vallás***
Inglehart-féle tradicionális/ racionális gondolkodás	Egyének közötti variancia (multilevel)	74,05%	3,77%	3,40%	3,77%	3,77%
	Országok közötti variancia (multilevel)	25,95%	43,82%	65,12%	66,49%	85,10%
	Teljes variancia (OLS)		10,70%	12,37%	12,45%	15,02%
Inglehart- féle zárt/nyitott gondolkodás	Egyének közötti variancia (multilevel)	60,83%	14,00%	12,66%	14,00%	14,00%
	Országok közötti variancia (multilevel)	39,17%	27,82%	82,84%	82,01%	63,20%
	Teljes variancia (OLS)		32,67%	40,88%	39,86%	37,81%
Tabellini-féle társadalmi kohézió	Egyének közötti variancia (multilevel)	84,66%	19,07%	18,34%	19,07%	19,07%
	Országok közötti variancia (multilevel)	15,34%	39,79%	64,26%	65,50%	61,83%
	Teljes variancia (OLS)		27,51%	28,38%	30,14%	29,86%

Forrás: EVS 2008

A B és C és D jelű oszlopokban Izland nem szerepel, mert itt nem volt megfelelő településváltozó. A C jelű oszlopban ezenkívül adathiány miatt Koszovó és Macedónia nem szerepelnek.

* GNI = Bruttó Nemzeti Jövedelem átlaga 1980 és 2009 között. Az adatok forrása United Nations (2010), <http://hdr.undp.org/en/media/HDI-trends-1980-2010.xls>

** Az adatok forrása Governance Matters, a kormányzati hatékonyság (Government Effectiveness) index átlaga 1996 és 2009 között, Kaufmann, Kraay és Mastruzzi (2009).

*** A protestáns felekezethez tartozók aránya az adott országban, az adatok forrása EVS 2008, országszintre aggregált adatok.

A kérdés ezek után az, hogy az országok közötti különbségekből mennyi az, ami magyarázható. A 2. táblázat B oszlopában már szerepelnek mindazok az egyéni hatások is, amelyeket az 1. táblázatban bemutat-tam. Látható, hogy az egyéni hatások nagyobb mértékben magyarázzák az országok közötti különbségeket, mint az egyének közti eltéréseket.

Ez pedig azt jelenti, hogy a vizsgált országok egymástól nagyon eltérő társadalmi/strukturális jellemzőkkel bírnak (például bizonyos országokban inkább magasan iskolázottak, míg másokban inkább alacsonyan iskolázottak élnek). Az országok között eltérő társadalmi/strukturális különbségek leginkább a Tabellini-féle társadalmi kohézióra vannak hatással, legkevésbé pedig az Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodásra.

A táblázat *B* oszlopából egyúttal az is következik, hogy a kultúrát (a három értékindex országok szerint vett átlaga) országonként eltérő mértékben befolyásolja a társadalomszerkezet. Megoldható ugyanakkor az eltérő társadalomszerkezet kultúrára gyakorolt hatásának fixen tartása. Egy ilyen szűrés után a kultúraindex országátlagai némiképpen módosulnak (M4. táblázat). Magyarország esetében érdemes megjegyezni például, hogy a zárt/nyitott gondolkodás értéktengelyen öt pozíciós javulás is regisztrálható. Vagyis, ha az országok között eltérő társadalomszerkezetet kontroll alatt tartjuk, akkor hazánk zárt/nyitott gondolkodás tekintetében a 44 országból álló lista közepére kerül (lényegében változatlan azonban a pozíciónk a másik két index esetében).

A táblázat *C*, *D* és *E* jelű oszlopába az egyéni hatásokon kívül egy-egy országszintű hatást is bevontam. Korábbi vizsgálatok ugyanis a kultúrát elsősorban a gazdasági fejlettséggel (Inglehart, 1997), illetve az intézményrendszerrel és vallással vetették össze (Tabellini, 2005). A vizsgált országszintű hatások esetében nem célozom az okság irányának megállapítása, az okság irányára egyébként a rendelkezésre álló keresztmetszeti adatokból nem is lehet megalapozott módon következtetni. A táblázat *C* oszlopába az egyéni hatások mellé a *Bruttó Nemzeti Jövedelmet* (GNI) vontam be, amely lényegében a GDP-ből származtatott mutató, amelynek számítása során figyelembe veszik a külföldről kapott jövedelmeket, és levonják a kiáramlott jövedelmeket. Ebben az elemzésben ugyan külön nem közöltem, de eredményeim azt mutatják, hogy a gazdasági fejlettség pozitív hatást gyakorol mindhárom értékindexre. A táblázat ugyanakkor jól mutatja, hogy a gazdasági fejlettség szerepeltetésével általánosságban nagyságrendileg legalább kétharmad részben magyarázható a kultúraváltozók országok közötti eltérése. Ez az arány a legmagasabb (több mint 80%) a zárt/nyitott gondolkodás esetében.

A táblázat *D* oszlopában az országok intézményrendszerének egyik lehetséges mérőszámát szerepeltettem. Kaufmann, Kraay és Mastruzzi (2009) kidolgoztak egy mutatót, és 1996 óta rendszeresen mérik a kormányzati hatékonyságot, amely a civil és a közszféra hatékonyságát és a politikai

nyomástól való függetlenségét, illetve a kormányzat policytevékenységének hatékonyságát és hitelességét méri. Bár itt táblázatos formában külön nem közöltem, az intézményrendszer minősége pozitív kapcsolatban van mindhárom mutatóval. Az országok közötti különbségek magyarázata tekintetében pedig lényegében ugyanaz a megállapítás tehető itt is, mint a gazdasági fejlettség esetében. A zárt/nyitott gondolkodás nagyon erős összefüggésben van az intézményrendszer minőségével (a két mutató közötti kapcsolat 0,7).

A táblázat *E* oszlopában a protestáns felekezethez tartozók aránya szerepelt ország szintű változóként. Mindhárom index esetében elmondható, hogy minél magasabb a protestánsok aránya, átlagosan annál magasabbak a skálapontszámok. Az országok közötti varianciát a legnagyobb mértékben a Tabellini-féle társadalmi-kohéziós mutató esetében csökkentette a protestánsok aránya. A zárt/nyitott gondolkodás esetében ugyanakkor a protestánsok aránya lényegesen kisebb részét magyarázza az országok közötti szórásnak, mint a gazdasági fejlettség. A felekezethez tartozás abban az értelemben nem tekinthető strukturális tényezőnek, ahogyan a jövedelem vagy iskolázottság. Ezért az, hogy a Tabellini-féle kultúra országok közötti eltérést jobban magyarázza a protestantizmus, megerősíti, hogy valóban az országok közötti különböző speciális világlátást mértük, és nem bizonyos strukturális hatások eredményét.

Összegzés

Melyik mutató alkalmas tehát a kultúra mérésére? Az eredmények alapján egyértelmű választ viszonylag nehéz adni erre a kérdésre. Ha olyan mérőszámot keresünk, amelyet kevésbé befolyásolnak az egyéni társadalmi/strukturális hatások, akkor a Tabellini-féle mutatót érdemes választani. Ennek az indexnek esetében azonban viszonylag alacsony az az információ mennyiség, amely az országok közötti különbségséget mutatja, vagyis ez az index elsősorban az egyéni jellemzőket és nem az országspecifikusakat méri. A két Inglehart-féle index esetében ugyanakkor nagyobb az országok közti különbség, viszont egyúttal nagyobb mértékben magyarázhatóak egyéni jellemzőkkel is. A tradicionális/racionális index esetében a vallás, a zárt/nyitott gondolkodás esetében a jövedelem voltak ilyen tényezők.

Nagyon valószínű, hogy az Inglehart által felhasznált indikátorok, például a petíció aláírása vagy a szólásszabadság, olyan jellemzők, amelyek

nem tekinthetőek függetlennek a gazdasági fejlettségtől. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy bár a Tabellini-féle társadalmi kohézió és az Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodás is tartalmazza a bizalmat és a sors irányíthatóságába vetett hitet, mégis nagyon eltérően viselkednek az országszintű változókkal kapcsolatban. Miközben az országok között eltérő zárt/nyitott gondolkodás nagymértékben leírható a gazdasági fejlettség vagy az intézményrendszer minőségével, a Tabellini-féle mutató esetében ez a megfelelés alacsonyabb.

A másik oldalról persze kérdéses, hogy vajon a kultúra mérésére kiválasztott mutatónak mennyiben kell függetlennek lennie más országszintű hatásoktól? Mind a gazdasági fejlettség, mind az intézményrendszer (még talán a vallás is) egyaránt lehetnek a kultúra okai és következményei is (az okság elemzésével ebben a tanulmányban nem foglalkoztam). Mindenképpen érdemes azonban azt megvizsgálni, hogy azok mentén a jellemzők mentén, amelyek hatással vannak az egyéni értékválasztásra, mennyiben térnek el egymástól a különböző társadalmak, és vajon ez az eltérő társadalmi berendezkedés mennyiben magyarázza az országok közötti különbséget a kultúra tekintetében. Ebből a szempontból azt láttuk, hogy a vizsgált társadalmak eléggé szegregáltak, és az eltérő társadalmi berendezkedés a legnagyobb mértékben a Tabellini-féle társadalmi kohézió országok közötti eltérését magyarázta.

Hivatkozott irodalom

- ♦ Haller, M. (2002). Theory and Method in the Comparative Study of Values—Critique and Alternative to Inglehart. *European Sociological Review*, 18(2), 139–158.
- ♦ Hankiss, E., Manchin, R., Füstös, L. & Szokolczay Á. (1982). *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet.
- ♦ Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization—Cultural and Political Change in 43 Societies*. New Jersey, Princeton University Press.
- ♦ Inglehart, R. & Baker, W. E. (2000). Modernisation, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(2), 19–51. <http://my.fit.edu/~gabrenya/cultural/readings/Inglehart-Baker-2000.pdf>

- ♦ Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi, M. (2009). *Governance Matters VIII Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2008*. The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth Team.
- ♦ Parsons, T. (1985). Újra a mintaváltozókról: válasz Robert Dubinnak. In Rényi, Á. (szerk.): *Válogatás Talcott Parsons cselekvéstudományi írásaiából*. Művelődési Minisztérium, Budapest, Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya. 78–104.
- ♦ Tabellini, G. (2005). Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe. Cesifo Working Paper 1492 http://www.cesifo-group.de/DocCIDL/cesifo1_wp1492.pdf
- ♦ United Nations (2010). *The real wealth of nations. Pathways to human development*. Houndmills, Palgrave Macmillan.
- ♦ Weber, M. (1998). A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In Weber, M.: *Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ♦ Welzel, C. (2006). *A Human Development View on Value Change Trends (1981–2006)*. http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_83/files/presentation.zip

Melléklet

M1. táblázat. Az Inglehart-féle tradicionális-vallásos/világi-rationális gondolkodás (főkomponens) korrelációja az előállításhoz felhasznált kérdésekkel

	Inglehart-féle tradicionális vallásos/ világi-rationális gondolkodás
Mennyire fontos az Ön életében a vallás? (1=nem fontos; 4=egyáltalán nem fontos)	0,70
Mennyire büszke Ön a nemzetiségére? (1=nagyon büszke; 4=egyáltalán nem büszke)	0,43
Ha a tekintélytiszteltet erősödne, akkor az jó, vagy rossz, vagy mindegy lenne az Ön számára? (1=jó, 2=mindegy, 3=rossz)	0,45
Az önállóságra vagy az engedelmességre nevelés a fontos a gyereke nevelés során? (-1=engedelmesség, 1=önállóság, 0=egyébként)	0,47
Mikor tartja megengedhetőnek a házastársak elválását? (1=soha 10=mindig)	0,68
Sajátérték	1,57
Magyarázott variancia	31,38%

Forrás: EVS 2008

M2. táblázat. Az Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodás (főkomponens) korrelációja az előállításhoz felhasznált kérdésekkel

	Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodás
Mekkora befolyása van arra, hogy miként alakul az élete? (1=semmi; 10=nagyon nagy)	0,32
A legtöbb emberben meg lehet bízni (1=igen; 0=az ember nem lehet elég óvatos)	0,56
Mikor tartja megengedhetőnek a homoszexualitást? (1=soha; 10=mindig)	0,75
Írt-e már alá petíciót? (1=igen; 0,5=alkalomadtán aláírna; 0=soha nem írta alá)	0,69
Inglehart-féle materialista/posztmaterialista index*	0,51
Sajátérték	1,71
Magyarázott variancia	34,22%

Forrás: EVS 2008

* *Materialista valaki (1-es kód), ha fontosnak tartja „megőrizni a rendet az országban” és/vagy fontosnak tartja „küzdeni az áremelkedések ellen”. Posztmaterialista valaki (3-as kód), ha fontosnak tartja „több beleszólást adni az embereknek a fontos kormányzati döntésekbe” és/vagy fontosnak tartja „védeni a szólásszabadságot”. Minden más esetben átmeneti kategóriába (2-es kód) vannak sorolva a megkérdezettek.*

M3. táblázat. A Tabellini-féle társadalmi kohézió (főkomponens)
korrelációja a négy elemi kérdéssel

	Tabellini-féle társadalmi kohézió
Mekkora befolyása van arra, hogy miként alakul az élete? (1=semmi; 10=nagyon nagy)	0,50
A legtöbb emberben meg lehet bízni (1=igen; 0=az ember nem lehet elég óvatos)	0,67
Az engedelmességre nevelés fontos szempont a gyerekevelés során? (1=igen; 0=nem)	-0,48
A mások tisztelete és a tolerancia fontos szempontok a gyerekevelés során? (1=igen; 0=nem)	0,54
Sajátérték	1,21
Magyarázott variancia	30,29%

Forrás: EVS 2008

M4. táblázat. A három vizsgált kultúraindex országok szerint vett átlaga nagyság szerint növekvő sorrendben (*eredeti* oszlop), illetve ugyanezek a sorszámok az összes egyéni hatás fixen tartása mellett (*tisztított* oszlop)

Országgrövidítés	A	B	C	Országgrövidítés	D	E	F	Országgrövidítés	G	H	I
	Tabellini-kultúra		B–A		Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodás		E–D		Inglehart-féle tradicionális/racionális gondolkodás		H–G
	Eredeti	Tiszított			Eredeti	Tiszított			Eredeti	Tiszított	
TR	1	3	2	GE	1	2	1	KOS	1	1	0
AL	2	2	0	TR	2	11	9	MT	2	5	3
AZ	3	1	−2	UA	3	3	0	TR	3	2	−1
SK	4	5	1	RU	4	1	−3	AM	4	3	−1
RS	5	7	2	AM	5	5	0	GE	5	4	−1
KOS	6	9	3	MD	6	7	1	CY	6	7	1
UA	7	6	−1	BG	7	6	−1	RO	7	11	4
MK	8	14	6	RO	8	10	2	MK	8	6	−2
BG	9	12	3	AL	9	9	0	MD	9	10	1
HU	10	11	1	BY	10	8	−2	IT	10	13	3
GE	11	18	7	RS	11	16	5	PL	11	20	9
MD	12	27	15	AZ	12	4	−8	IE	12	17	5
CY	13	4	−9	CY	13	12	−1	HR	13	16	3
BA	14	24	10	HU	14	19	5	UA	14	12	−2
PT	15	15	0	KOS	15	17	2	BA	15	21	6

Országgrövidítés	A	B	C	Országgrövidítés	D	E	F	Országgrövidítés	G	H	I
	Tabellini-kultúra		B–A		Inglehart-féle zárt/nyitott gondolkodás		E–D		Inglehart-féle tradicionális/racionális gondolkodás		H–G
	Eredeti	Tisztított			Eredeti	Tisztított			Eredeti	Tisztított	
GR	18	8	–10	ME	18	15	–3	AZ	18	8	–10
HR	19	20	1	LT	19	13	–6	AL	19	15	–4
CZ	20	19	–1	EE	20	18	–2	PT	20	22	2
IE	21	10	–11	PL	21	21	0	BY	21	18	–3
LV	22	17	–5	PT	22	22	0	GR	22	26	4
RU	23	21	–2	MK	23	24	1	RU	23	19	–4
AM	24	28	4	GR	24	23	–1	GB	24	25	1
MT	25	13	–12	HR	25	25	0	BG	25	24	–1
BY	26	30	4	MT	26	26	0	SK	26	28	2
PL	27	29	2	SI	27	27	0	BE	27	23	–4
ME	28	32	4	SK	28	28	0	FR	28	27	–1
LT	29	26	–3	IT	29	30	1	NL	29	29	0
BE	30	23	–7	CZ	30	29	–1	ES	30	30	0
FR	31	25	–6	AT	31	31	0	HU	31	31	0
EE	32	34	2	ES	32	34	2	AT	32	35	3
SI	33	33	0	IE	33	32	–1	LU	33	33	0
GB	34	35	1	FR	34	33	–1	EE	34	32	–2
LU	35	31	–4	LU	35	35	0	SI	35	39	4
ES	36	38	2	BE	36	36	0	CH	36	34	–2
AT	37	36	–1	GB	37	38	1	LV	37	36	–1
DE	38	37	–1	DE	38	37	–1	LT	38	37	–1
NL	39	39	0	CH	39	39	0	CZ	39	41	2
CH	40	40	0	FI	40	40	0	NO	40	40	0
FI	41	41	0	NL	41	41	0	FI	41	38	–3
NO	42	42	0	NO	42	42	0	DK	42	42	0
SE	43	43	0	DK	43	43	0	DE	43	43	0
DK	44	44	0	SE	44	44	0	SE	44	44	0
Rank-korreláció (A és B)		0,920		Rank-korreláció (D és E)		0,978		Rank-korreláció (G és H)		0,965	

Forrás: EVS 2008

ABSTRACTS

Földvári, Mónika & Rosta, Gergely: One and half decade of FIVÉSZ

In our study we introduce FIVÉSZ, a circle of young sociologists interested in religion and values, that has been working for more than 15 years in the Faludi Ferenc Akadémia. Upon the overview of the meetings, the lecturers, the discussed topics and the results of the common work, we can declare that FIVÉSZ has been an important scientific forum among university students and young sociologists. Moreover it represents a unique professional culture, that was mainly formed by Ferenc Gereben, the first leader of the organization.

Bálicity, Csaba: Small Denominational Groups as Communities

Although in the post-modern societies the importance of religiosity is decreasing, and the 'believing without belonging' is more widespread, the community building role of religion is still significant. Due to the lack of inter-personal contacts, congregations of hundreds are not always suitable for this function. The aim of this paper to determine the characteristics of the members of the small denominational communities, and to explore the reasons why participation is beneficial for those people.

Bodacz-Nagy, Zs. Boróka: Religiosity of aging population
in community houses

Population aging is one of the main demographic trends of the Hungarian society. Entering the old age is accompanied by the changes of the way of living; however these changes do not always take place in a natural milieu or community. The effects of the changes can be intensified if the elderly continues his life in a community care home. Moving in a community care home can be associated with the change of religiosity, the scale and pattern of religious activity. Different community homes have variant attitude toward religiosity of the elderly and to the support of the religious activity which can depend on the philosophy and financial background of the institute. Ensuring the possibilities of religious activity supports the integration of elderly into the community of the institute, facilitates the transition to the life of the institute and the adaptation of other turning points concerning old age as well as supports the spiritual welfare of the elderly. The article analyses the cross-sections and effects of the old age, religiosity and living in community homes.

Máté-Tóth, András: „Mythic matrix”

„Mythic matrix” – a Peter L. Berger concept elaborated in his book Questions of Faith published in 2003 – is a near-universal conception of continuity between the human individual, the human world, the biological and physical world and the worlds of spirits and gods. In my paper I try to summarize the concept of mythic matrix, started by the risky adventure of understanding, then through the most important features of the concept itself to the point of tree different further interpretation. Mythic matrix plays an important role not only on the private level, but as well on the level of public culture and not least on the level of the struggle for hegemony. In closing of my elaboration I broach the issue of the mutual interaction of the mythical matrix between the private and the public level especially in the contemporary Hungary as one society in transition.

Nagy, Péter Tibor: The „Original Sin” in the early 1990s

Is it possible to describe the belief in a theological dogma in the methods of empirical sociology? I hope that this approach is familiar to my friend, Istvan Kamaras, the author of „Jesus project” book, in which not only the beliefs, but the miracles themselves are searchable in sociological and socio-psychological methods. There was one representative survey of TARKI firm (<http://www.tarki.hu/en/index.html>) in the early 1990s about different beliefs. That is the only one in this country in which the believe in the Original Sin has been questioned. The high number of strict „no” answer (39,0%) together with the soft „I think, no” (13,9%) paralel with the that similar percent of the population visit church more often then once a year, and similar percents call himself „believer” – if the question (Are you a God-believer?) offers only „yes” or „no”, as alternatives. But – and it is strange – 36 % of believers not belive in Original Sin, and 31 % of non believers belive in Original Sin! The 8,3% of weekly service visitors belongs to the group of the strict non-Original Sin believers, and the 31,9% of the people, who never visit service declares his strict belief in the Original Sin. We tried to find correlation to all of other question in this database, and we realised that within the group of God-believers the social and political conservatism supports the belief in Original Sin! The people who in the everyday life refuse the „collective sins”, or the „ethnical prejudices” – more or less refuse the theological dogma of original sin, too.

Rosta, Gergely & Földvári, Mónika: The Changing Religiosity of Young Adults in the ISSP and EVS Researches

In our paper we focus on the following research questions: 1. Which trends of religiosity are characteristic for the young adults in Hungary? Are these trends similar those of the adult population? 2. Are there evidences for a religious individualization tendency among the young adults in terms of a weakening linkage between different dimensions of religiosity? Our empirical analysis is based on the Hungarian samples of the ISSP 1991, 1998 and 2008 as well as the EVS 1991, 1999 and 2008 studies.

Révay, Edit: The happy duped – motivations of religious vocation

The subject of the study based on psychological theories and researches from formal time and on three sociological surveys that had been made in 1997, 2012 and 2013 among members of religious orders in Hungary. The main questions were selected for recent study: Is that relevant to think about religious life as an occupation as well, or it is only vocation, or call. What kind of motivations are behind the religious vocation and are they changed comparing to former time or not. Another question was: to become a religious is it still a channel of upheaval in social structure or not anymore.

Kardos, Katalin: Students of special colleges

Special colleges are specific establishments of the Hungarian higher education system, where the student's community lives together, with the aim of scientific preparation through professional interest. The main goal of my research is the denominational special college for engaged students and describing their aims, tasks, activities. After I choose this subject I was focusing on the difference between the denominational and public special colleges. These characteristics led me to conclude that the denominational special colleges become more and more competitive to their public counterparts.

Kopp, Erika: The efficiency of church schools

The efficiency of church schools is increasingly popular research topic in Educational Science. This popularity originates from Pisa-survey, which revealed higher outcomes of private-schools in general and church schools in particular. There are similar results in Hungary as well, but only several researches focused on the relationship between learning outcomes and other variables, or the differences among schools maintained by different churches. The system of National Assessment of Basic Competencies and Student Questionnaire opened

the door to further analysis. Our preliminary research based on analysis of some additional data of schools and students, and focused on differences among groups of schools maintained by different churches. Results show that there are differences among groups, but the low number of data allowed further analysis of assessment results by schools maintained by biggest Hungarian churches: Catholic, Calvinistic and Lutheran schools.

Morvai, Laura: The educator's vocational training under the church's authority

My treatise's subject is the educator's vocational training after the 2010 revision of the law, when some local governmental schools come under the church's authority. These trainings did not limit on the obligatory teacher professional development. The research also consists of the trainings which are dedicated to help the school takeover and adaptation of new values. The research basically took place in Borsod–Abaúj–Zemplén County.

Nagy, Attila: PISA (2000–2009) results from Hungarian point of view
Hungary was one of the the founders of PISA „movement”. What is more we took part in the first (1970), international crossscultural comparative research as for the reading literacy thanks for professor KISS, Árpád from Debrecen. The situation was very similar two decades later when our country was one of the participants in the so called IEA investigations too. Id est our best researchers had very strong motivations also to cooperate with the western free world already in the socialist time.

Hungary performed at the first periods (2000–2003–2006) at the same level. It meant there were a lonely subject (mathematics) in which we achieved at the average level of OECD countries but both in the sciences and both in the reading literacy we were below of average level. The Hungarian performances were near to the average level yet the differences were significant worse.

At 2009 we could be better as for the reading literacy so we could reach the average level, but our results was the same in mathematics and yet this achievement counted now as an average performance why the OECD average level became worse at this (2009!) time. Recently the Hungarian results are at every all 3 respects at average level. And with these achievements at 2009 we were the best in this region because at the last 3 years (2006–2009) both in Austria, Czech Republic and Slovenia performed less as than earlier. In generally we have to metion the most important tendencies: there are

correlations between GDP and the level of reading literacy, girls read better than the boys (gender gap), the performance of reading literacy depends on the parents't educational level, the students who make remarks and summaries in the procedure of reading performed better and perhaps it must be one of the most important factors the reading for pleasure. (In Hungary this last mentioned activity is not decreasing.) So the reading is not question only of educational and/or cultural institutions but much more a comprehensive social (economical, health and social integrational) nation-wide strategical question.

Németh, Nóra Veronika: University students' reading and internet usage habits and the level of their religiosity

Our paper presents a new research of reading sociology. Almost 250 university students were measured in a pilot study using previous methods and results of reading habits' researches. The main question of the research was to find out the depth of the relationship between religiosity and reading habits. Results show a strong agreement with theoretical predictions and significant improvement over previous efforts by Gereben (2005), Nagy (2003), et al. The work presented here has profound implications for future studies of reading habits.

Rébay, Magdolna: Reformed Suggestions for Financing Denominational Schools in the Horthy Era

In the Horthy era, problems of financing the reformed public education made the church, its leaders and governmental bodies find directions. The withdrawal of the state and impoverishment of church communities caused the maintainability of the system questionable. In spite of this, the majority was waiting on the helping hand of the state. However, some alternative suggestions were made. The fact that in the end there was no change, no new financing system, could be due to the unfavourable economical state and the other participants, such as the government, and also that there was no unified support of any suggestions inside the church either. The financial crisis demanded the church to review its resources and redefine its missions. There was no modification in the latter issue either: it regarded education as its substantive mission and maintenance of educational institutions, but they also emphasized other forms of church education – as might as well as an alternative way. There was an invigoration of demand for a more conscious and unified (i.e. independent from charters, central) educational politics than before.

Hegedűs, Rita: In minority – contextual effect in saving the religiosity
It was explored how the religious rate of own group of educational level, as social context, affects the individual's perseverance in faith. Hungarian data of European Values Study 2008 were used. According to the results (1) the more in such a group the religious people are, the greater the chance to save the religiosity to the adulthood; (2) the more the religious heterogeneity in a group is, the greater the chance to remain religious. From the two effects, the latter was more robust.

Pusztai, Gabriella & Fényes, Hajnalka: Volunteering and religiosity
in different confessional compositions

In this paper authors examine the relationship between the different dimensions of religiosity of higher education students. According to former research religiosity, especially churchgoing is in strong connection with volunteering. Those who participate in religious communities volunteer more frequently than those who are not part of the communities. In the frame of the comparative higher education research they focus on the students' religiosity and on the effect of religiosity on the students' volunteering. Firstly the different indicators of students' religiosity were examined in the border region (the confessional composition, the personal religious practice, the participation in the religious communities and the religious identification) than the relationship between the different dimensions of religiosity and the students' volunteering were analyzed. Their results showed significant confessional and regional differences in religious activity and authors pointed out that personal religious practice is less important predictor concerning volunteering than churchgoing.

Bartl, Ágnes: Common religious characteristic of the Roma
based on the Hungarian Population Census 2001 and 2011

The study deals with roma's common religious characteristic, and is based on the data base of Hungarian Population Census 2001 and 2011. We set character of Roma in Hungary against majority and the rest of Hungarian minorities, furthermore present church membership and regional situation. Changing of religious attributes between 2001 and 2011 is investigated as well. The quantitative approach is suited for expand our knowledge till now and conclude current diagnosis, but we review the method's disadvantages too.

Gyetvai, Gellért: Christian Roma Churches in Hungary

This essay presents such a population which is found in the focus of gypsy nationality and christianity, and part of a three-year period of research. This is important, because it seems to help coming into being a strong ethnic self-awareness and identity gypsy group, which helps inserting the roma population into society.

This theme is new, and it is not just because this population has begun to form just one lifetime ago, and because similar research was not until now in this country.

This research seems to be important because of two things: First, it can add some informations and proposals to changes of integration/assimilation of gypsies. Secondly, it belongs to uncommon moments, when sociology can observe a change in society during the formation period.

Keller, Tamás: Measuring culture and its consequences

In value sociology researchers are sometimes interested in the value-system of a particular country. Country-level value-scores are, however, the product of aggregated individual scores. Thus, country-level scores might be varying, because the population in various countries are also different. In this study I will differentiate individual- and country-level effects in aggregated value-indices, and in case of country-level effects I will try to explain them. A good measure for value-system (or as referred in this study: culture) should be independent from the position of individuals in social hierarchy, should be different across countries, and the country-differences shouldn't be explained by structural or economic components. Based on these criteria I will review some value indices, and I also will examine what is a good measure for country-level value-system or culture.

SZERZŐINK

☞ **Bálicity Csaba**

Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet; *csbality@gmail.com*

☞ **Bartl Ágnes**

Magyar Tudományos Akadémia, Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; *agi.bartl@gmail.com*

☞ **Bodacz-Nagy Zs. Boróka**

Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet; *bodacz.nagy.zsuzsa@gmail.com*

☞ **Fényes Hajnalka**

Debreceni Egyetem, Politikatudományi és Szociológiai Intézet; *fenyesh@gmail.com*

☞ **Földvári Mónika**

Semmelweis Egyetem, Mentálhigiéné Intézet; *foldvari.monika@t-online.hu*

☞ **Gereben Ferenc**

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar; *gereben.ferenc@chello.hu*

☞ **Gyetvai Gellért**

Cigány Módszertani és Kutató Központ; Semmelweis Egyetem, Mentálhigiéné Intézet; *gyetvaig@caesar.elte.hu*

☞ **Hegedűs Rita**

Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet; *rita.hegedus@uni-corvinus.hu*

☞ **Kamarás István**

Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola; *kamarasi@upcmail.hu*

- ☞ **Kardos Katalin**
Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola;
kardoskata1987@gmail.com
- ☞ **Keller Tamás**
Tárki Társadalomkutatási Zrt.; *keller@tarki.hu*
- ☞ **Kopp Erika**
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Neveléstudományi Intézet;
kopp.erika@ppk.elte.hu
- ☞ **Lukács Ágnes**
Semmelweis Egyetem, Mentálhigiéné Intézet;
agnes-rozi.lukacs@gmail.com
- ☞ **Máté-Tóth András**
Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék;
matetoth@rel.u-szeged.hu
- ☞ **Morvai Laura**
Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola;
morvailaura@gmail.com
- ☞ **Nagy Attila**
Magyar Olvasástársaság, Nemzetközi Olvasástársaság
(International Reading Association); *dnattila@t-online.hu*
- ☞ **Nagy J. Endre**
Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet;
dr.nagy.endre@gmail.com
- ☞ **Nagy Péter Tibor**
Wesley Vallás- és Egyházszociológiai Kutatóközpont;
nagypetertibor@gmail.com
- ☞ **Németh Nóra Veronika**
Debreceni Egyetem, Neveléstudományok Intézete;
nemeth.nora@arts.unideb.hu

☞ **Pusztai Gabriella**

Debreceni Egyetem, Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ;
pusztai.gabriella@arts.unideb.hu

☞ **Rébay Magdolna**

Debreceni Egyetem, Neveléstudományok Intézete;
rebay.magdolna@arts.unideb.hu

☞ **Révay Edit**

Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Szociológia Tanszék;
revay.edit@sapientia.hu

☞ **Rosta Gergely**

Münsteri Egyetem, Vallásszociológia Tanszék;
rosta.gergely.laszlo@gmail.com

